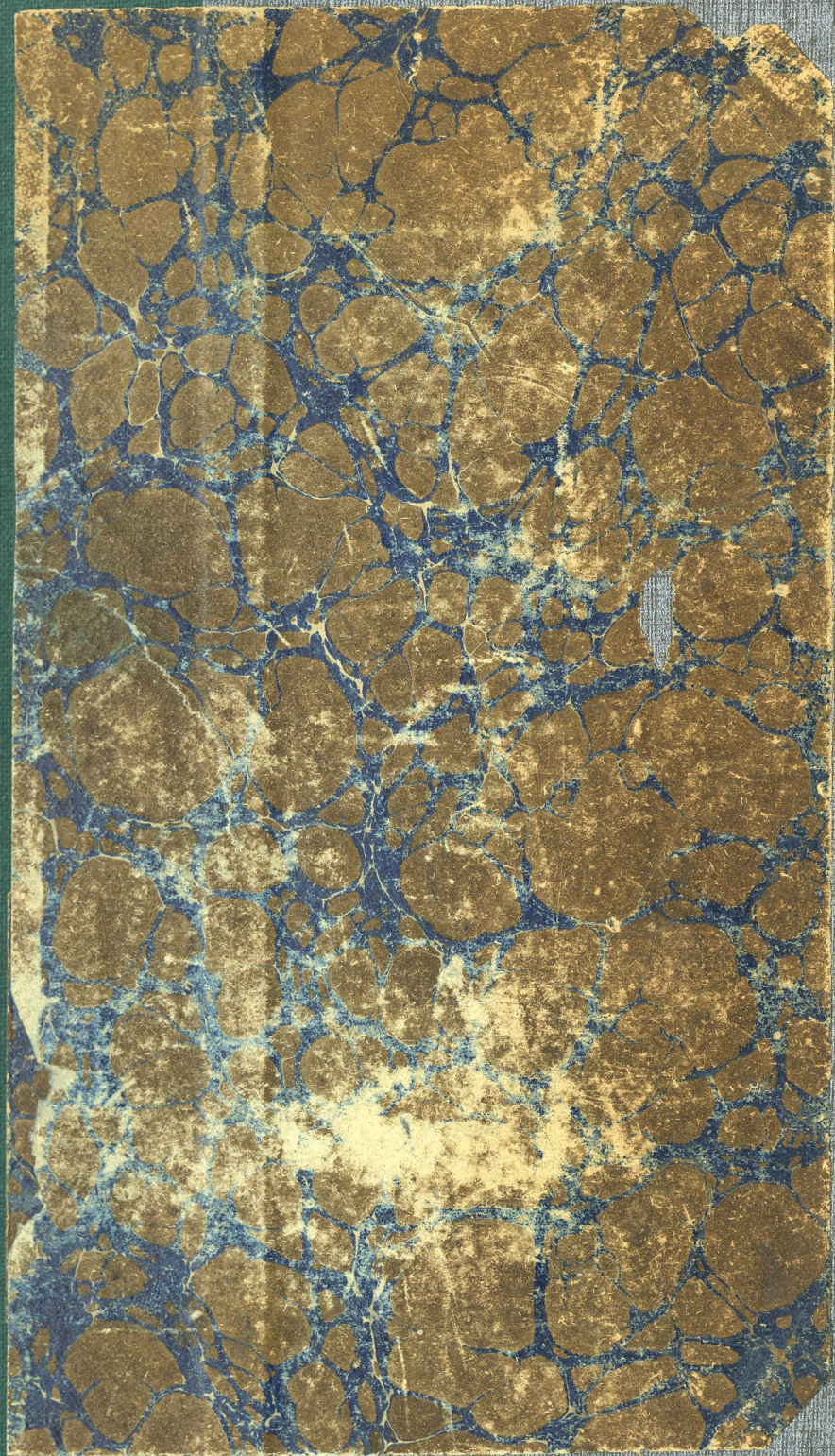

Politikai
röpiratok.

158.

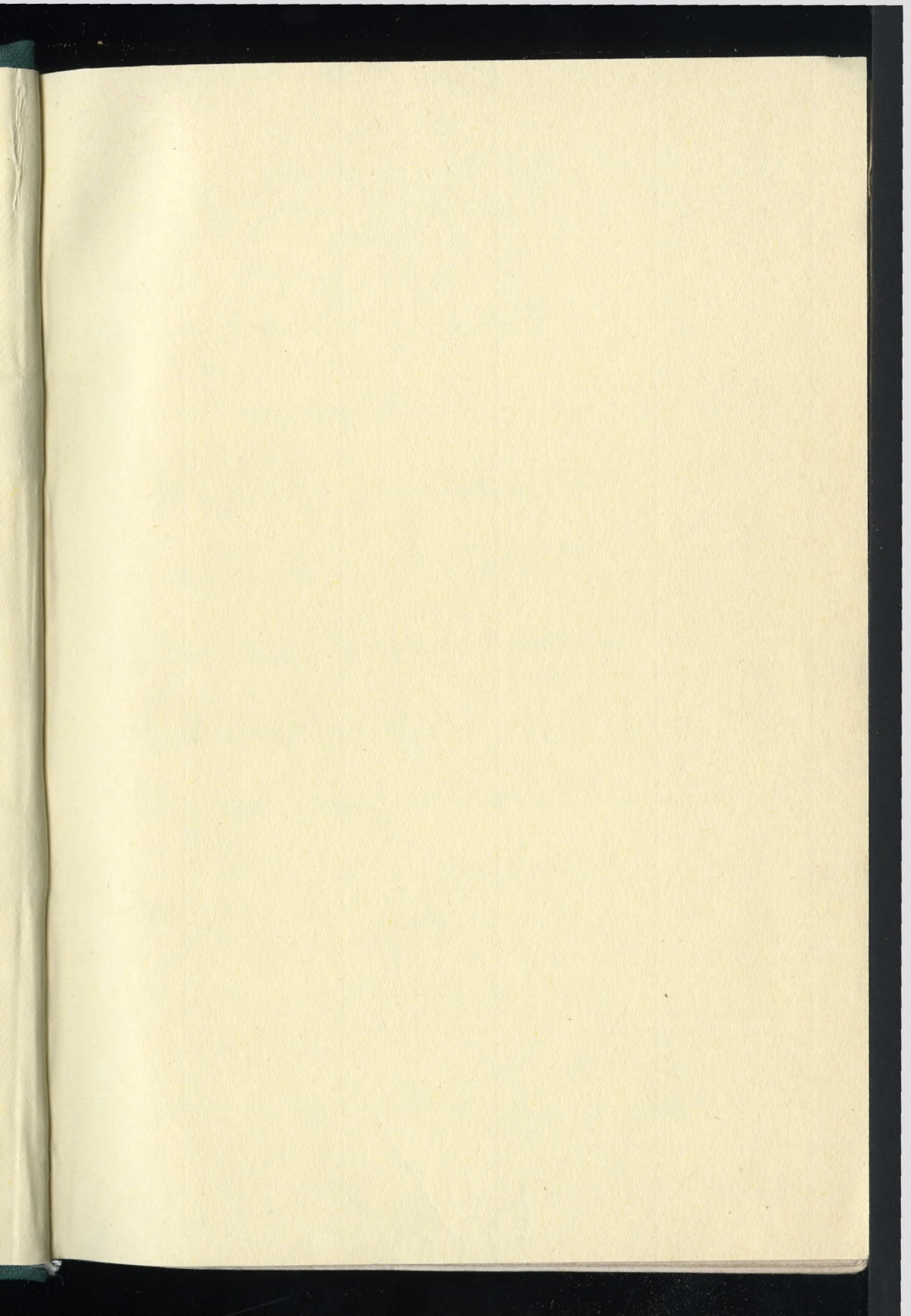

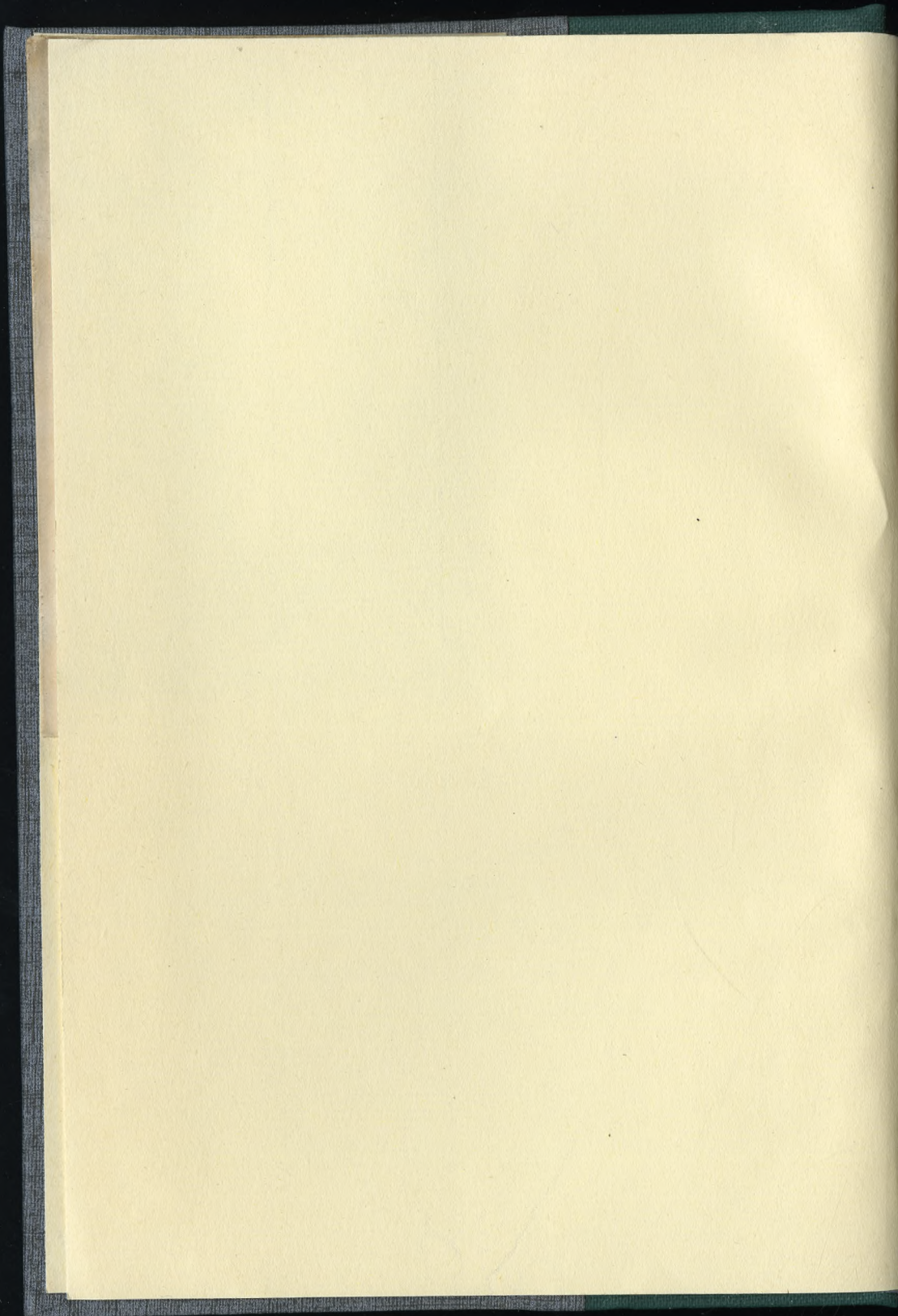
EX
LIBRIS

DR
GEYSÆ
BAILLAGI

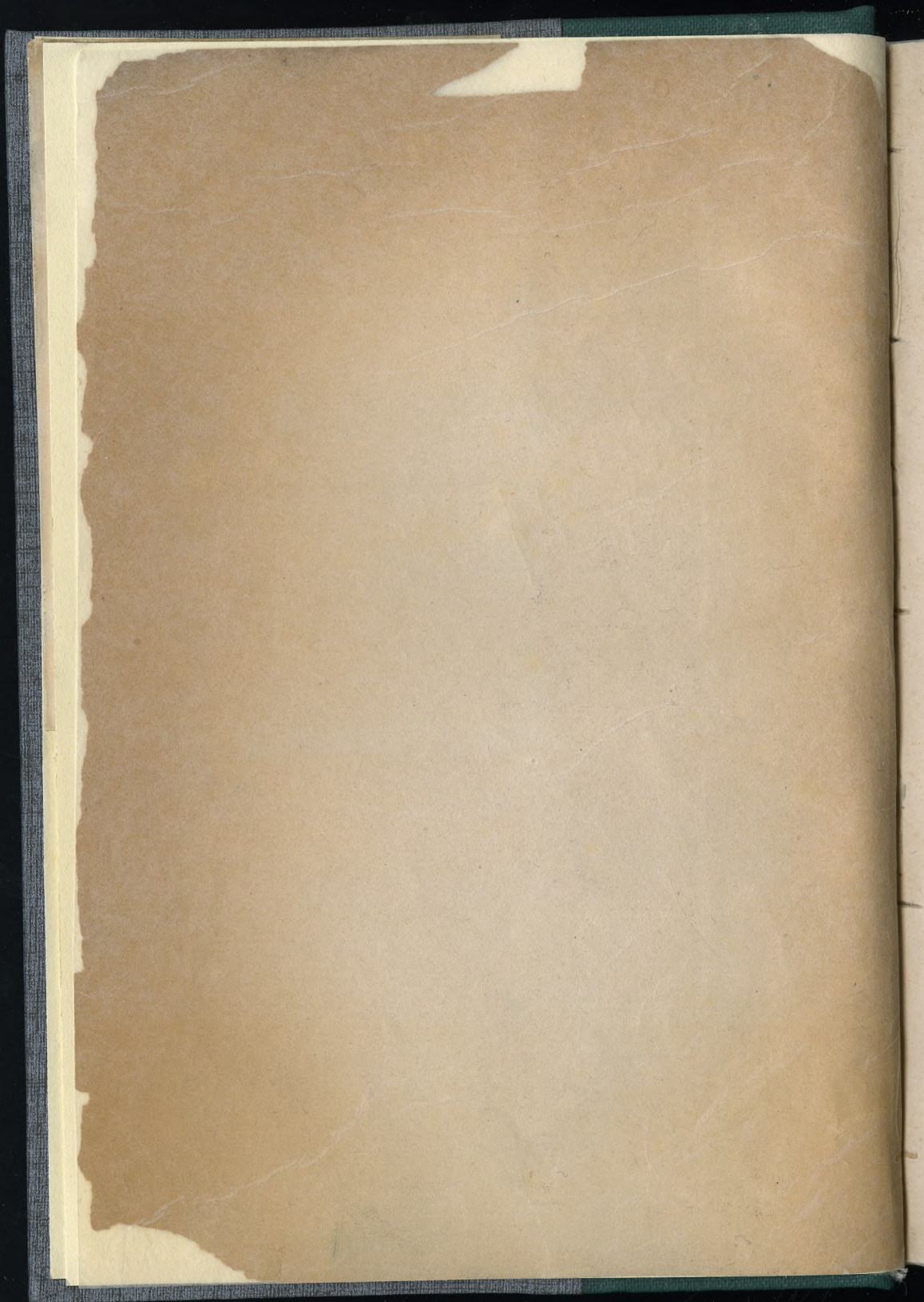

1804 - 1910

1. Vörösmartyak és Keendők. Kutyinzi Lajos. 1866.
2. Emlékirat a korai belügypolgári ügyről. Fésli Lipót. 1869.
3. Adatok a gardaiági oktatás kérdéseiről. Mátyás Fejérvári. 1872.
4. Mit várhatunk az újabb képzéselől? Egy rövidebb értekezés. 1872.
5. Emlékirat a magyar igazságszolgáltatás érdekében. Dr. Zichy Jenő. 1880.
6. Kovács Albert beszéde az 1882-ik évi állami költségvetéséről. 1882.
7. A Várady-Rohonyi pártjaj a budapesti kir. köröngyök elöl. 1882.

158

1407

VISZONYAINK ÉS TEENDŐINK

VAGYIS :

AZON OKOK

MELYEK KÖZ NEMZETI KIFEJLŐDÉSÜNKET GÁTOLJÁK,

ÉS

AZON ELVEK ÉS INTÉZMÉNYEK

MELYEK EZT ELŐMOZDÍTANÁK.

IRTA

8

KUBINYI LAJOS.

1

PEST,

EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. NYOMDÁSZ.

1866.

LOVAYI MENYERET

URNAK

—

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIÁ AJÁNLÓKÖNYVE

—

III. KÖZV. SZERKÖZÖLTÁNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIÁ ELŐZSÓ KÖNYVE

ADOTT

1884. ÉVI KÖNYV

A SZERKŐ

Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1884.

I.

Egy pillantás Európa népei szellemfejlődésének történelmére.

Európa népeinek bölcsője Ázsia. Gyermekkorát élte az emberiném Ázsiában. A gyermekkori eszméket és intézményeket magukkal hozták, kegyelettel ápolták Európa népei — és a galyak sarjadzásai, következetesek a törzshöz s gyökérhez.

A fegyvertelen, tudatlan gyermeteg népek felett könnyen uralomra vergődött egy: a többenél jobban fegyverzett s értelmesb fő — kivált ha néhány hasonlók által segítettett. Ily módon csak hamar két jelentékeny s egymás ellen feszült erő keletkezett minden népnél vagy nemzetségnél, melynek tagjai egymás nyelvét értvén m. c. családot képeztek: a kormány és a nép. Ezen szakadás, történelmünk kezdete. Ménesz Nimród stb. az első hősök, szereplők.

Csakhamar feltülkerkedett a fegyveren, főkép a fegyver által segélyezve az értelem: Indiában, Egiptomban, Palesztinában stb. egyházak épülvén, az egyházi uralom terjedt szét egész Ázsiában. Néhol egy-egy hódító osztály emelkedett ki s egyedur-ságot gyakorolt. Máshol egyházi s világi fejedelmek kezét fogva uralkodtak a népeken: kiterjeszték uralmukat több népekre; nagy esatákat vívtak a népek egymás ellen de végre is: a hódító nép ép oly szolgálja maradt a kormánynak mint volt s mint minővé a meghódítottakat tette. És soha nem látjuk az értelem (egyház) és fegyver (uralkodó osztály) főembereit oly célból küzdeni fel a népek vezényletére, hogy ezek jogait, javait, vagyonosságát gyarapítsák. A történelemben csak mint hajtható, fellázíthatató anyag vagy erő mutatkozik a nép. Csupán vezényleti szerepelnek. Szerepük hadjárás, hódítás, hatalmuk s jövedelmük gyarapítása; céljuk a hatalom összpontosítása s családjuk számára biztosítása.

telmét a nyomába lépő ivadéknak egy-egy nemzet, sőt ennek minden polgára. Még mindig a hatalomban véljük feltalálni azon eszközöket, melyek által az életet legalább tűrhetővé vagy kellemessé tehetnének. Egymás kezéből akarjuk kiragadni az erőt, mely jólétünk valódi eszköze s így megkötjük, merontjuk egymást a helyt, hogy kezet fogva egyetemes erővel igyekeznénk uralmunkat, hatalmunkat gyarapítani a természetetők felett, melyektől s melyek által mindnyájunk számára kivivhatjuk mit e föld s az ég megadni képes — és mely uralom nélkül, gyáva fegyvertelen teremtmények maradunk kik — ha nemünk szaporodása következetes lépést tart a most mult fél századhoz, nemsokára táplálékkal s öltözékekkel sem bírjuk ellátni gyermekeinket.

Életünk két-harmadát csatazással töltöttük Ázsiában és Európában. Szellemfejlődésünk gyeplője csak néhány kiváltságos osztálytörödédek kezében volt és oly irányt követett, melynél fogva értelmünk nem gyarapodhatott kellő mérvben. Kiindulási pontunk: meddő okoskodás és ábrándozás volt, mely nem keresve tapasztalati adatokat: a természet egyes tüneményeit egyes lények vagy szellemek által vélte előhozatni; vallásos ábrándozás volt, mely a tapasztalati világot elhagyva isteneket alkotott saját fogalmai szerint és úgy beszélt ezek tulajdonairól, céljáról, akaratáról, helyesléséről és roszalásáról, mintha vele közvetlenül eszmét cserélhetne.

Nem sokkal mentek többre a bölcsekedők. Philosophia és theologia egy nyomon járt, egymás kezére dolgozott és egyenlően járatlan maradt a természettudományában — mely nélkül az ember nem képes sem e világot, sem saját lényét, helyzetét, hivatását, teendőit stb. kellően kiismerni — nem képes értelmét, ismereteit, szellemét a szemmel látható tapasztalati igazságokkal sem gyarapítani, mert ezekre nézve is számtalan csalódásnak van kitéve.

Philosophia és theologia elhagyta e világot, hogy más világokban keresse az igazságokat, melyeket közelebb feltalálhatott volna. Számtalan szabályokat alapított, melyek megkötötték az önitészetten alapuló hitet és a szabad gondolkozást. Eszközül szolgáltak mindketten az egydűrság piramisának felépítésében, melynek zárköve egy szent, sérthetlen személy, mely kormányoz s határoz mindenek felett: élet s halál ura, hadat izen vagy békét

köt; tetszése szerint osztogat birtokot, hivatalt és kiváltságot, melynek gondossága mindenkire kiterjed stb. stb. mi aztán nagymértékben lehangolta a köztevénységet; és könnyen a látatlan kezek gondviselésére bizta saját sorsát nemcsak a nép, de sok más jámbor hívő is.

Természetes azonban, hogy a gyarló emberi akarat könnyen tulragadtatik a méltányosság korlátain, ha nincs szabály vagy ellenerő, mely hatalmát korlátolná. És minél korlátlanabbul uralkodik, annál inkább megérleli saját „netovábbját“ — azon erőket, melyek aztán nem csak medrébe visszaszorítják, hanem tulterjeszkedésével arányosan megesonkitják. Ezek a forradalmak. Forradalmak az egyházban, melyek következménye a reformatió. Forradalmak a politikai téren, melyek következménye az alkotmány két oldalu szerződésekre alapított szervezete — és a szabad hit. Sok időbe került ezek kivívása.

Eme forradalmakat úgy a hogy bevégezvén, csakhamar belátta az ember, miszerint a hatalom, mit egyes személy polgártársai kezéből kiragadt, biztosíthatja ugyan saját jólétét, de csak annyiban a mennnyiben ezen polgártársak saját jólétüket a természeterek felett gyakorolt hatalom (gazdászat, ipar, közlekedés stb.) által biztosíthatják, és nem lehetlen, hogy egyes nemzetek képesek saját jólétüket más nemzetek s országok gyarmatszerű kezelésére, illetőleg kizsákmánylására alapítani, de végre is az emberi nem általában legkevesebbé biztosíthatja közjólétét azáltal ha osztályonkint, nemzetségenkint egymás felett uralkodni akar, hanem leginkább biztosíthatja: ha ismereteit, értelmét s ezáltal ha beigazott állati és természeti erőket a földkerég vagy termelő ereje célszerű felhasználására és feldolgozására, s a feldolgozott anyagok célszerű szétosztására fordítja, hogy ezekből okszerűen táplálván a működő szellemi és anyagi erőket, saját ereje s vagyonossága firól-fira, fokról-fokra növekedjék.

Ezen irányeszme vezérelte a természettudományok felkarolására, előbb talán ösztönszerűleg, de most már mindinkább öntudatosan az emberi nemet — vagyis a gondolkozó főket, miszerint szellemfejlődésünk s közjólétünk egyenes és egymástól elválhatlan utját már meglettük, már látjuk, bár még távol vagyunk attól, hogy ezt minden állampolgár belátná, és betudná magát alkalmazni

a közös nagy munkák teendőibe, saját tehetsége, vagyona s hazája érdekei szerint. Még igenis szerepelnek azon eszmék, balítéletek, törekvések, melyek, mint említettük az emberi nem bölcsőjében keletkeztek s Európában műveltettek és érlelődtek — mert még nem érettek annyira, hogy könnyen lehullanának.

Egészen máskép oszlanak meg a teendők a szerepek és más mérvei vannak az emberi belbecsnek, midőn egy-egy nemzet felhagy a hódítás vágyaival: egyes osztályai szintén felhagynak azon törekvésekkel miszerint csak azon igyekeztek, hogy a közigazgatásban, az uralomban minél nagyobb részt vehessenek, az államban minél kevesebb terhet viselve, minél több kiváltságot élvezhessenek. — Egészen máskép oszlanak meg a teendők és javadalmak, midőn a nép, a közvélemény a közhaza: ellenségeinek kezdi tekinteni azokat kik saját érdekeiket nem tudják összhangzásba hozni a haza érdekeivel, és minden irányban nagymérvű szolgálatokat s javadalmakat igényelnek a társadalomtól, anélkül, hogy ennek ügyeit szívélyesen viselnék, tehetségük szerint kielégelőleg előmozdítanák. Egészen máskép oszlanak meg a teendők és javadalmak, midőn egy nemzet minden osztályai felhagynak a fegyverrel hódítás, egymáson előjogoknál fogva uralkodás eszméivel s a hit elemeinek fessegetésével az egyházak ügyeinek fegyverrel vagy erőszakkal leendő intézésével stb. stb. és saját jobblétüket nem az égben, hanem előbb a földön s nem hatalmaskodás, hanem munkálkodás által kezdik eszközölni: megosztják a termelés, feldolgozás és szétosztás ezer irányu teendőit, hogy mindenki háborithatlanul tökélyesbitse magát egy-egy szakmában — mert csak így halad elő — és tökélyesbitvén műtételeit, munkálkodását egész vidékek, országok, egész emberinem számára dolgozzék, midőn magának dolgozik t. i. egynemű terményeit vagy cikkeit beválthassa, ha saját honában nem, tehát más országban vagy világrészben — és pénzéért viszont bevásárolhassa mindazt mi hivatásának megfelelő, ha saját honából nem, tehát más országokból vagy világrészekből. Egészen máskép oszlanak meg a szerepek és javadalmak, midőn valódi hazafiaknak ismertetnek el mindazok, kik a törvények korlátain belül, sikeresen munkálkodnak ön javaik s tehetségeik gyarapításán — sőt önérdekeik szoros kapcsolatban

levén a közérdekekkel, hazafiúságuk mérveül tekintetik azon gyarapodás mit értelmük s szorgalmuk által szereztek.

Egy-egy nemzet millió karjai irányulnak ekkor a természet egy s más adományai kivívására; milliók alakulnak a részvényesek filléreiből, egyesítettnek mindenféle anyagi s szellemi testi s lelki erők a természet nem épen mostoha keblének kizsákmánylására. Számos vállalatok, meg annyi életpályák keletkeznek; mindenik vállalat egy-egy hatalmas karja a nemzettestnek, mely a köz szükségletek kielégítésén oly sikeresen munkálkodik, hogy feleslegeiből más nemzeteknek is juttat. Óriási mérvben növekedik a termelés, a feldolgozás és szetosztás, melynek célszerűségével egyenlő a népek jóléte. És öntudatosan vizsgálván meg igényeit, akaratszerűleg elégit ki a nemzet, minden osztályra nézve, minden irányon — gondoskodva, hogy a föld a termelés által erejében gyarapodjék, az ipar a földművelésnek minden munkáiban segédkezet nyújtson — így szintén a kereskedés.

Ez a közszellemfejlődésnek ama foka, min a tudomány a kolostorok, könyvtárak, muzeumok stb. zárai alól felszabadítván, megszűnik a hatalom vagy vallás szolgája lenni — nem csupán egyes osztálytöredékek által műveltetik, hanem mindinkább népszertisítettik s közhaszonra világol.

Amaz az aristocratia emez a democratia elveinek életbeléptetése. És ha nem mondhatjuk is, hogy egy nemzet szellemfejlődési történelmének legvilágosabb nyilatkozatai a közvagyonosság előteremtésének mütételeiben keresendők. Annyi bizonyos, hogy a közvagyonosság arányban áll a szellemfejlődési tökélyekkel — ha a tevékenység erőszakos megtámadások vagy benső egyenetlenségek által nem zavartatik, nem gátoltatik — és kivált ha a találékonyság a helyzet sajátosságai által oly módon fokoztatik, miszerint a természet vagy (kereskedelem útján) egy s más nemzet mindig méltán megjutalmazza, de el nem kényezteti a kísérlet s feltalálás terén fáradozókat. Eme jutalom s a kortársak méltánylata, legcélszerűbb ösztön az értelem és szellemfejlesztésére — mely különben is hivatásunk, rendeltetésünk.

Történelmünk eddigi folyama: a minduntalan vetélkedő hatalmak változatos szereplése, az aristocrat forma által felállított intézmények, elkülönítések, kiváltságok stb. s kivált a szünet

nélküli háboruskodás mint enliténk igen kedvezőtlen volt a szellem fejlesztés sokoldalú munkájára általában. Most lássuk: hogyan állunk eme kedvezőtlen viszonyok közt más, nálunk szerencsésebb nemzetekhez, mi magyarak?

II.

Viszonyaink e történelem folyamában.

Munkások s előre törekvők a népek s nemzetek ha munkálkodásukban nem zavartatván, méltó jutalmát vehetik fáradozásuknak, mert az emberiném létezésének csak egy örök fő célja van, melyre mindnyájunk hivatott, melyben mindnyájunk részt vehet és melyből egy parányi részecske sem vesz el ha e célnak megfelel: a tökélyesbülés, az értelem, szellem fejlesztése — a közművelődés. És aránylagos a népek s nemzetek szellemi s anyagi jóléte a közművelődéssel. Pedig: ki ne törekednék minél teljesebb mérvű jólétet élvezni e földön? . . . Oly ösztön ez, mely az élethez köttetett sőt ehhez kötötte alkotónk az életet, az élet reményeit annyira, hogy azok kiknek némi jólét élvezésére semmi kilátásuk nincs: igen is hajlandók idő előtt elszakítani az élet fonalát.

Végetlen a tökélyesbülés pályája szellemileg és anyagilag, mert: a gyarló ember, fegyver és ügyesség sőt egyszersmind ismeret nélkül jött e világra (az ébreny szervezeti átalakulásai nyomán itélve) hihetőleg igen különböző alakban s különböző körülményben a mostanitól, melyben jelenlegi tökélyesb de finomabb szervezetével csak a társadalom ápolása mellett érheti el azon kifejedést mi mellett már egy vadonban is megélhetne; a gyarló ember csupán egy képességet hozott e világra: a fejlődési, tökélyesbülési képességet, miszerint csakhamar eltanulta állattársaitól mindazt mit azok tudtak; és értelme mindig fejlődvén csakhamar feltalálta mindazon eszközt, melynélfogva azokat feltűlmulta — sőt végre a természet erőit is akarata alá hajtván, akarata szeriut hozta érintkezésbe s működésbe azokat egymással vagy egymás ellen; és eme mindinkább értelmes és ügyes ember most már nagyrészben ura e föld minden lényeknek, terményeknek sőt azon erőknék és körülményeknek is, melyeknél fogva önszerkezete mindinkább tökélyes

kifejlődését s képzőlését sokrészben öntudatosan akaratszerűen vezényelheti.

Végtelen a tökélyesbülés pályája mert: évmilliárdok óta folyik a teremtés nagy munkája: 8 – 10 millió évre terjed ama ismeretünk, miszerint a műszerees lények tökélyesbülését, az elavult formák kihalását, újabbszerű alakok előállítását szóval a földünkön folytonosan tökélyesbülő szervek teremtetésének munkáját figyelemmel kísérhetjük. És épen nincs okunk azt mondani hogy eme óriási nagy munkatétel megszűnt, megállott. Végtelentül fog ez tartani — előzményeiből ítélvén — földünkön, nemükre nézve is. Mindinkább tökélyes szervezetek jönnek létre: A kovakőkorbéli embereknek már nyomait is alig tájáljuk. A négerrek szemünk láttára pusztulnak — pedig hihető hogy a négerfaj élte ki Afrika magas sík téreit, homok sivatagokká. A mogolfaj már megszűnt terjeszkedni — de még értelmileg fejlődni is. A kaukazifaj kezdi elborítani e föld minden részeit. Ennek legértelmesebb s így leghatalmasb válfaja az indo-german mindinkább háttérbe szorítja a többeket... De hihető, és következetes dolog hogy lassankint újabb s a testi és lelki tehetségek kifejtésére mindinkább alkalmas fajok jönnek létre. Annál inkább természetes a tökélyesbülés folyamának tova haladása mert az emberinem mindinkább belátja teendőit; azon eszközökre, anyagokra és körülményekre nézve melyeknél fogva öntökélyesbítése munkáit, öntudatosan idézheti elő és vezényelheti. A lég, föld, víz és tűz éltető alkatrészei — a mikro és makrokosmos elemei, mindinkább feldolgoztatnak az e munkán igenis szorgalmasan működő szerves lények által és mindinkább helyes arányokban vegyítetnek nemcsak a táplálkozás de az újabb fajú szerves lények előállítására nézve is — és pedig a fajok átalakulásai új nemekhez vezetnek.

A teremtés és tökélyesbülés eme munkáiban főképen értelménél fogva és elhez arányosan szerepel az ember. Vegyük el értelmét és el fog enyészni csakhamar e földről. Fejtsük értelmét — és mindinkább ura leend e föld minden teremtményeinek sőt önsorsának is.

Az ember tehát nagyon tévedt és önmaga ellen nagyon vétkezett, midőn szellemfejlésztése s jóléte párhuzamos utait elhagyván egymás romlására irányozta azon erőket, melyek által egymás bol-

dogítását kellett s lehetett volna eszköz ölnie: midőn nem a békés következetes munkálkodásban, hanem a haremezején táborozásban, hódításban, lovagias kalandozásban s általában azon hőstettekben kereste dicsőségét, melyek által embertársainak csak árthatott a nélkül hogy használt volna. Igen eltévesztették céljukat a vándorló népek és nemzetek, midőn szülőföldjeik javát kiélve, tova mentek s szomszédaik honföldjét dulták fel, a helyt hogy a közvagyonosság előteremtésének módjait önmagukban saját földjükön, saját értelmükben és ügyességükben keresték volna. Ily viszonyok közt tűnik fel nemzetünk először.

Eme viszonyok következménye az hogy Közép-ázsia egykor gazdag termő földjei mindinkább hasonlítanak a Sahara sivatagához; Egyptom, melynek völgyeit a Nilus még mindig jó növény-tápszerekkel öntözi meg — már nem képes oly buzát termelni mint Anglia. Magyarország buzáját, minőségre nézve sokban meghaladja az Ausztráliában, bár még kismértékben termelt vékony haju nemes buza sőt némely angol buza is p. o. a Jerseyi. Pedig a magyar sík föld még viz alatt volt, mikor Europa erdeit már számos népek lakták. Bőven terítették el a kárpátok félköréről lemosott porhanyt az alföldön a 100—120 l. magas hullámok, midőn ezen hegyi vidékeket az emberek már kiélni kezdték. A magyar sík föld legújabb földterület Eurnpában, melynek javítása sokba került az azt övező hegyi vidékeknek. Illő tehát hogy a magyar síkföld terményeivel ne vetekedhessék Europa bármely vidékének terménye sem.

Eme pusztítási rendszer azonban oly mérvben folyik s halad elő még Amerikában is, nyugot felé, mikép a termelés 50 év alatt a partokról a középig haladt be s mindinkább közeledik a nyugoti partokhoz — a kiélés pedig nyomban követi, miszerint a 100 év előtt leghiresebb dohánytermő földek most már majdnem telyesen terméketlenek.

De épen a pusztulás világos jelei biztosítják nemünket arról, hogy téves irányát mielőbb belátva, önmagában, értelmében fogja keresni s feltalálni a biztosítékot neme fentartására sőt a közvagyonosság előidézésére nézve is — egy bármily mostoha talaju földön.

Egész emberi nem eme téves küzdelemtelyes és a szellemfejlődést korlátoló uton haladván — természetes hogy ennek árjával

úszott a magyar nép és nemzet is — mind Ázsiában, mind Európában. De sajnós volna ha csupán eme kizsákmánylási rendszert kellene vennünk értelmisége mérveül.

Ha nemzetünk értelmi képességének mérveül, nem az elsőrendű nyers cikkek feldolgozását, hanem azon fényüzési fegyverek, ékszerek és öltözékek mennyiségét s minőségét vennénk, melyekről már Ázsiából kijövedelekor híres volt: általános termelési és feldolgozási képességére nézve szintén igen csalatkoznánk, bár ezt is figyelembe kell vennünk.

Bármily csodás mesterműveket mutathatnánk fel p. o. a vezérek vagy Árpádok korából, igen csalatkoznánk ha vélnénk hogy akkor azon iparcikkek készítése vagy gyártása országszerte virágzott — mert gyűlölt és nem nemesi munka volt az ipar minden ága rabszolgák által üzetett a kisebb s nagyobb kényurak számára és nem szállt firól fira az ügyesség az értelem, mert nem volt leírva sem oktatra a következő ivadék számára s nem voltak gépek, melyek erőre szabatosságra s pontosságra nézve ügyetlen kezekben is jó szolgálatokat tehetnek.

A célszerű eszközök s gépek, a gondolkodás és leleményesség tanuságai. A leleményességhez már sok alapos gyakorlati sőt elméleti ismeret is szükségeltetik. Ezen ismeretek már kiképzett értelmet, szellemet feltételeznek, kivált midőn az ipar: a művészetnek sőt tudományoknak is segélyére jó. Az ipar kifejlettsége s tökélye tehát: egyk leghelyesb mérv e szellemi vagy legalább gyakorlati értelmi fejlettség megítéléséhez: kivált ha ez nem csupán a fényüzésre szoritkozik, hanem népszerűsíti az élet kényelmeit s könnyíti az értelemképzést.

Szoros összefüggésben vannak az értelmi vagy szellem fejlődéssel, azon találmányok és intézmények, melyek az ember anyagi vagy szellemi igényeinek kielégítését könnyítik.

Rabja volt egykor az ember testi igényeinek. Rabszolgákká kellett alacsonyítani embertársait annak ki némi hatalmat ragadhatta kezeibe, hogy általa kielégíthesse anyagi s szellemi vágyait.

Ama találmányok s felfedezések és intézmények gyarapodásával arányosan fogyott a rabszolgák száma — és ha következetesen haladunk: nemsokára eljöhet ama demokratiai ohaj (most még u. u. utopia) miszerint az értelem minden szükségesb segéd-eszközt

felfedezvén igényeink kielégítéséhez, a munkások, megleendően kimélve minden állatias erőfeszítéstől: gépeik fogják végezni némi állati erő segélyével azt mit most életük rövidítésével is kénytelenek önmaguk végrehajtani — és a terményekben ők is mindinkább egyenlően osztozandnak a tehetősbekekkel.

Ama találmányok segélyével most ott vagyunk, miszerint egy ember naponta 150-szer több és sokkal jobb lisztet készít, mint készítették Ulysses házánál Ithacaban, a királyné számára a rab-szolgák; egy munkás most 30-szorta több vasat termel mint termelt ezelőtt csak 600 évvel; egy leány most 3—4 százszorta több fonalat készít gépei segélyével mint készíthetett 100 év előtt a legjobb fonó. Minő tökélyfokra ment a bányászat? Még friss emlékezetünkben van az aranymosás, aranypor szedés, mely már nem fizeti ki magát; még divatban van nálunk az aranybányászat középkori, mesterséges és költséges modora, miszerint ezen is csak deficit van s íme egy újtalálmány nyomán Californiában oly homok is előnyel bányásztatik ki, melyből 4 millió kilogrammban csupán $\frac{1}{4}$ milliónyi része találtatik 1 kil. aranyknak, miszerint a termelési költség csak $\frac{1}{1200}$ részét teszi az eddiginek.

Jelentékenyebb ezen utóbbi találmánynál, közhasznosság szempontjából a közlekedés gyorsítása, könnyítése, biztosítása a gőzerő által. Nincs hasznos iparanyag a vasnál, vagy acélnál; minden jobb eszköz, szerszám miáltal az ember más anyagokban működik, vasból van vagy vas által van megerősítve. Mennyivel szegényebbek voltak az ókor leghatalmas népei a vasanyagra nézve mint mi: tanusítja, hogy az olympusi játékok alkalmával nagy jutalomként osztatott ki egy egy darab vas. Az acélt nem ismerték. Cleopatra és Aspasia vastükröböl ismergették híres szépségüket, Most viszont Bessemer oly acélt készít, mely az eddigi acél feldolgozására alkalmas — és a kristálytükrök nemesak a földi hanem az égi szépségek bámulására is alkalmasak: a nagyító üvegek egészen új világokat nyitottak a csillagokban és a sejtecskében...

Midőn tehát az emberinem szellemfejlődése folyamán végig akarunk pillantani, igen csalatkozunk ha u. n. történetét: viselt dolgait, hódításait, uralkodási alakzatait, vallásrendszerét, nyers-termelését stb. vesszük kitűően figyelembe. Ezek igen csekély ha-

ladásra, csekély előmenetelre vagy tudatlanságra, sok tévedésre több igaztalanságra mutatnak. Sokkal biztosabb zsinormértéket találhatnánk irodalmában — ha ez visszavezethetne a most szereplő nemzetek keletkezési időszakához — ha ebben feltalálnánk az egyes nemzetek művelődési történelmét. Ennek hiányában azonban a fejlődési folyam előhaladását legkitünőbbben jellemzik azon találmányok és felfedezések, melyekbe mintegy beléjük van fektetve bizonyos nemes foka az értelmiségnek sőt bennük mintegy megkövesült, mint megkövesültek azon őszerves lények a föld egymásfeletti rétegeiben, melyek nyomán merészeltünk előbb is pár pillanatot vetni a teremtés folyamára.

Az emberinem szellemfejlődése, irodalmán kívül szintén hivatkozódik nyelvében — ha ugyan lehet nyelv irodalom nélkül; és az emberi értelem egyik legbecsesb találmánya, mi azonban nem egyeseknek köszönhető, hanem jelentékeny népességű nemzetséget feltételez: a beszéd, mely a gondolkozás eszköze s tökélyesbitője. A beszéd és írás tehát egyik legjelentékenyebb találmány s mint-hogy ezek az érzelmek és gondolatok tolmácsai, már jelentékeny mennyiségű ismeretet, tapasztalatot s gondolkozási ügyességet és tiszta gyakorlott emlékező tehetséget igényelnek és feltételeznek.

Azok kik az egiptomi hierogliphek olvasását feladatukul tüzték, biztosítanak hogy az írás e neme sokkal régibb, mint legrégibb írónk Mózes könyve (melyben pedig erről s általában a művelődés történetéről mit sem találunk) és így elég csak annyit megjegyeznünk mikép: az írás és olvasás sőt a festészet és szobrászat első kisértetei szintén Ázsiában, a közönséges „történet“-et megelőzőt időszakban keletkeztek — s hogy minél régibb eredetű, annál tökéletlenebb mint az írás úgy a beszéd vagy nyelv, miszerint talán nem csalódunk ha állítjuk hogy a legrégebb nyelvek már nem alkalmasak az értelem korszerű kiképzésére. A kínai nyelvben p. o. több mint 50,000 betű van s egész életre elég dolgot ad minden tárgy s viszony külön neveit s betűit leírni tudni; — és a szavak nem alkalmasak a gondolatok kor és okszerű egybefűzésére.

Igen jelentékeny találmányok a földművelő, tűz vagy gyújtó eszközök, a táp és szövetanyagok művelése, feldolgozása, az orvosi észleletek, csavarok, emeltyük, zeneszerek, a betűszám, csilla-

gászat, vastermelés s a különféle házi és mester eszközök készítése, melyeknél fogva a fa, bőr, szövet stb. neműeket feldolgozhatjuk, a vágó, meccő, reszelő, sróf, szeg, kucs stb. félék. Ezek sőt az ékszerkészítése is már Mozes idejében jelentékeny tökélyre vitetett Tyrus, Sydon, Damascus stb. városaiban, azelőtt pedig Babylonban.

Átalában a legszükségesebb eszközök készítésének felfedezését nem tulajdoníthatjuk csak egyes embereknek: századokig évezredekig parányi fokokonként tökélyesbültek a szervezetek oly módon, hogy eredetükről fogalmunk sincs és pedig későbbi találmányaink ezekből fejlődtek. Mily lassan tökélyesbített p. o. az eke szerkezete, évezredek óta? mily igen hasonló volt egyik század egyik nemzet ekéje a másikéhoz? alig hinnénk, ha mintáikat az egiptomi emlékeken nem látjuk — kivált most midőn minden évben új szerkezetű és tökélyesb ekét láthatunk s nemlehetlen hogy pár évtized múlva a magyar síkfüld nagyrésztét gözekék fogják művelni. Mily különböző tárgy p. o. egy gözgép és egy Hero-féle gözlapda, egy tökélyesbített angol eke és egy Csing-Nongféle őseke mely kr. e. 2000 évvel volt használatban... mennyi de mily csekély változásokon mentek át ezen eszközök évtizedenkint 3—4 ezer év óta s végre is ezek összetételéből származott a John Fowler-féle gözeke.

Mindazáltal nem lehet felesleg kijelölnünk a találmányok folyamában némely pontokat, melyeket kivált azért mert a feljegyzett időpontoktól kezdve találmányaik jelentékenységét felismerték a népek, értelmi fejlődésükkel egybeesőknek mondhatunk — nem szólva most a közelebbi évtizedek előszámlálhatlan tökélyesbítőműveiről, melyeknek óriási kristály palotát emelt az Angol nemzet legelőször ismerve fel ezek jelentékenységét és horderejét — és nem akadályoztatott, sőt segélyezett munkájában a nemzet szellemének kifejezést adó társulat ama bölcs kormány által, mely ezen szellemfejlesztését nem hogy akadályozná sőt tehetsége szerint elősegíti.

A 8—9-dik század kr. u. midőn t. i. a népvándorlás megszűnt igen kedvező volt a találmányokra. De még mindig nem Európában — hova mi magyarok még be sem jöttünk s hol csak azon ismeretek honosultak meg melyeket Róma Görögországból elrabolt melyeket egykor Görögország szintén Ázsiából szedett egybe.

Bagdad és Kordova ment elöl az oktatási tudományok tanításában s így természetes hogy itt keletkeztek ama mesterséges találmányok melyek már igen sokoldalú és pontos tudományos ismereteket feltételeznek p. o. az órák, az írótollak, orgonák, a számtan, a selyemtermelés, harang öntés, szeszgyártás, határozott pénzrendszer, oktatás és bíraskodási rendszer az, az üvegyártás stb. melyek nagyrészt Nagy-Károly honosítani igyekezett Nyugoteurópában — bölcselelrelátással pártfogolva a gazdaságot, nyelvet, ipart és tudományokat.

A 12—13-dik században a kereszties vitézek szintén kelet népeitől hozták azon ismereteket melyek nyomán Nyugot és Dél-európában szélmalomokat építettek, tükörüveget, vásznat gyártottak, a cukrot megismerték, fogyasztását honosították, és a kőszén létezését tudomásul vették, bár még horderejéről fogalmunk sem volt mert csak most látjuk, hogy a tüzzanyag=mozderő és a mozderő helyesen alkalmazva lassankint átalakítja e földgömb kérégt s dolgozni fog az emberinem számára oly mérvben mikép élvezhetővé othonossá teheti ennek minden javait a nép legszegényebb osztályaiban is. Ezek nyomán keletkeztek a festett szövet és szőnyeg-gyárak Franciaországban. Ezek nyomán alapított meg az olasz festészeti iskola Cimabüe, Giotto, Pisai N. stb. által és a nyelv tökélyesb alapja Boccaccio s Dante által.

A 14—15-dik században már Europa kezd szerepelni a találmányok terén: a magnestő, lőpor, rongypapír a mily hitvány tárgynak látszik egyenkint, oly jelentékeny fejlődést eszközölt a tengerészet, világismeret, hadászat és értelmi fejlődés terén. Kolumbus K. nemcsak egy darab földet hanem egy ujjvilágot fedezett fel sajátágos népekkel, sokféle intézményekkel, terményekkel stb. melyek igen jelentékeny lendületet adtak közművelődésünknek. És a mi tudós Alchimistáink, bár soha sem találták fel azt mit főképp kerestek, jelentékeny felfedezéseket tettek a természettudományra nézve: fémsavanyokat, látesöveket, nagyítóüvegeket stb. készítettek. Konstantinápolyt pedig a mahomedánok meghódítván, mindazon művészet, értelem s tudomány mi ekkoráig Göröghonban lapangott, Európába menekült. Ezen időpontra esik a természettani, orvosi, számtani tudományok nagyobb mérvbeni kiterjedése, a posták, zálogházak művészeti iskolák stb. honosítása Olaszthonban.

Sajnálatos, hogy a törökhatalom sulya főkép hazánkra irányult holott elég más bajunk volt s így nekünk kiszámíthatlan kárt s hátramaradást okozott míg Olaszhonra nézve csak jótékonynak mondhatjuk — mert oda menekültek Göröghon építészai, szobrászai, művészei, tudósai stb. Hazánkban 1376-ik évben hozattak törvények az irhabőr készítésre, melyet 1584-ik évben két hollandi iparos népszerűsített Párisban s másutt.

Eme századokra esik a hajó szerkezetének némely tökélyesbitése, a vitorlarendszer kifejlődése és a zsilipek feltalálása, mely-nélfogva a különben csekély vizek egybegyűjtetvén hajózhatóvá váltak, vagy a magaslatok forrásai kellő „skarpirozás“ mellett utat nyitottak a hajóknak a hegyeken keresztül mint p. o. a languedoci csatorna rendszer (mely azonban csak a 17-ik században épült) utat nyit a Középtengerről az Oceanba Franciaország déli részén, a 651 $\frac{1}{2}$ láb magas Naurouse Cette-i hegnyergen keresztül 14 $\frac{1}{2}$ mérföldnyi útjában Malpasnal egy 543 l.-nyi alagon, tunellen menvén keresztül. Nagy tökélyre fejlődött ezen századokban a fegyverek, páncélok stb. készítése — de, mert: Német, Francia, Angol ország muzeumai telve vannak a középkori fegyverzetekkel, míg a mi muzeumunk e részben majdnem üres -- nem állíthatjuk, hogy a vas és acélipar nálunk hasonlóan kifejlett volna.

A 15—16i-k században az Uj-világ terményei honsittattak; a tengeri, káposzta, burgonya, dohány stb. — több orvosi s disznó-vény honosított: a cacao, vanille, cochenille, fahéj s több fűszerek orvosi vagy köznapi tápcikkül kezdtek szerepelni. Ezekhez jött a kávé, melyet a török sereg Bécs ostroma után nagymenyynységben táborában hagyván a bécsiek csakhamar megkedveltek. Ekkor azonban az Antillákon még nem termett kávé. Declieux kapitány ez időtájban plántálta oda az első kávéfát igen nagy fáradsággal. A thea 1636 lett ismeretes Franciaországban s csak 30 évvel később Angliában. László magyar király követe 1457-ik évben egy díszkocsit ajándékozott VII, Károly nejének. Ez volt az, első Európában.

A 17—18-ik század már inkább tudományos felfedezésekben kezd kitünni: Galilei a föld forgását, a lógony s vizoszlopok törvényeit stb. alapítja meg; Toricelli a légsúlyát méri meg — mások a távcsöveken, szivattyukon, hévmérőkön, mérnöki eszközökön, viz-

présen stb. tesznek javításokat. Egészen újvilágot nyit a görcső. Harvey a vérforgását csak most igazolja s Newton öröktörvényeket fedez fel az égitestek viszonyaiban, melyek a parányokra nézve is, igazolvák. A közlekedési utak s eszközök csak most kezdenek javítani. Akadémiák, csillagfigyeldék mérlegek, mérészek, hirlapok hitel és jótékonyintézetek stb. keletkeznek: az irodalom és a tudományok csak most kezdenek vezérszerepet játszani a közművelődés terén.

A 18-ik században a tudományok segélyére jönnek a termelés feldolgozás és szétosztás sokféle munkáinak: a földjavítás, állattenyésztés, tudományos észleletek nyomán kezd gyakoroltatni, a porcellángyártás honosittatik, a fonás és szövés gépek által kezd-
eszközöltetni; Montgolfier testvérek a légbe emelkednek, Galvani és Volta a villanydelejesség törvényeit ismertetik, villany-delej-telepeket, oszlopokat készítenek, melyek által a víz elemekre oszlatik, a gázak ismerősek lesznek, az elemek száma, mely 2000 év alatt négyre tétetett, néhány évtized alatt 50-re emelkedik. Jussieu és Linne a természet rendszerét a szervezet tökélyfokait körvonalozzák. A gyorsírás, himlőoltás, s a távirás egy tökéletlen neme divatba jön.

A 19-dik században a cukorgyártás, vegyszerek gyártása, ether, chloroform stb. előállítására új segédeszközöket nyújt a táplálkozáshoz és orvosi tudományhoz. Óriási mérvben fejlődik a gyapot, gyapju és vasneműek gyártása és fogyasztása — a kőszén bányászat. Új anyagok, jelentékeny szerepet kezdenek öltetni a közéletben: kaucsuk, jute, kávé, riz, cukor, festékanyagok vegyszerek sziksó, kénsavany stb., mely utóbbi a szappan és bőrgyártásnak stb. ad lendületet. Mesterséges földjavító szerek gyártatnak. A gőzmondonyok alkalmazása teljes átalakításra vezérli az ipar legtöbb ágait s a közlekedést szárazon és vizen. Artézi kutak, újabb lég, hév, nedv, fény stb. mérészek, fényképezés, nagyszerű világító tornyok, tökélyesbitett bánya művelés, könyvnyomtatás, üveg és szappankészítés, szeszgyártás stb. stb. szóval az ipar több ágainak növekedő gyors előlépése jellemzi a 19 ik század mindenik évtizedét. Így a legközelebbi évtized találmányai a varrógépek, alumínium, új-színanyagok, a mesterséges jéggyártás, füstmegemésztés, távirás, távrajzolás, fényszobrászat (photosculpture) fénymetszés,

villanyvilágítás, s temérdek más jelentékeny ipar, tudomány s gazdasági eszközök stb. már oly számosak miszerint Angliában évenként több mint 1000 iparüzleti kiváltság és szabadalom osztogatatik ki. — Nem kevesebbé találékonyok a franciák s németek a tudományos felfedezések terén — bár a németek találmányait önmaguk ritka esetben tudván felhasználni, többnyire a franciák, angolok vagy amerikaiak léptetik életbe — Észak-amerika lobogtatván elől a haladás zászlaját oly merész vállalatokkal, közlekedési csodákkal stb. melyekre az öreg Európa már csak fejét csóválja.

Egy pillanatot vetve fejlődésünk folyamára — bármily figyelemmel kísérvük mozzanatait: mind történelmünkben, mind ezen elősorolt mozzanatokban, bár közjólétünkre ezek a legjelentékenyebbek: csak ritkán látjuk szerepelni hazánkat s nemzetünket. Nem érkezünk a sok kül- s belzavarok miatt elmélkedni, kísérleteket tenni s eszméinket létesíteni. De nem is segélyeztük a találékony főket, sem tettel sem pénzzel. Elég ha honosítottuk az előtünk haladók észleleteit s tapasztalatait. Nem is volt ezekre oly tág mezőnk mint azoknak kik a világkereskedelmén terén szerepelve, folytonos érintkezésben vannak a világ jelentékenyebb népeivel — s kik 10—20—30 szorta nagyobb területek s országok birtokosai mint minő saját hazájuk: százezerenkint élnek a tengereken — minden vidéket bekalandomak mindenféle életmódot megkísértenek és kiknek még arra is szükségük van, hogy világot gyujtsanak a tenger fenekén, melynek gyöngyeit s lakosait kizsákmányolják, mikre nekünk alkalmunk sem volt.

Nem kedveztek de nem is szoritottak reá viszonyaink a természet titkainak kutatására ezért nem szerepeltünk a felfedezések történelmében. — Pedig igen sokat kell tapasztalni, elmélkedni sok sikertelen kísérletet kell tenni, hasztalan: míg egy javítás vagy felfedezés sikerül. Nagy szorgalommal művelte a kiváltságos osztály a jogi, bölcsészeti, theologiai, történelmi tudományokat s kivált a latin nyelvet nálunk, melyet a törvénykezés és irodalom nyelveül honosított — és tanulgatta annak szép, elméleti (de éppen nem gyakorlati életbevágó) klaszikus műveit. Erre fordítottuk ama kevés szünidőt, mit a törvénykezés, alkotmányunk őrzése s a

fegyverforgatás igénybe nem vett — és annyi harc után csodálnunk kell, hogy életben maradt nemzetünk e földön, mely: számos oly nemzetek sirja, kik nem voltak nálunk kisebbek.

III.

Jelen viszonyaink.

1. Gazdászati szempontból.

Ha megkérdezzük földbirtokosainkat vagy általában a gazdákat: kedvezők-e jelen viszonyaink a mezőgazdaságra? Mindnyájan egyhangulag csakhamar készek a felelettel, hogy: nem! De ha egyenkint a kedvezőtlen viszonyok részletezésére szólítanak fel, mindenik más-más körülményeket hoz fel s vége hossza nincs a panaszkodásnak.

Ugy szokás ez, mondják nyugoti szomszédaink a bankjegy halmazokban gazdag fővárosban, hol egy egy évtized alatt mostanában több gyár és több fényes palota épített mint máskor egy század alatt — ugy szokás ez: mióta gazda a gazda, pedig jól van dolguk, mert: „ha kedvezőtlen az időjárás, kevés gabona terem sok az ára, ha pedig sok terem akkor olesón adhatják: mégis megelégedhetnek.“

Gazdáink viszont adatokkal bizonyítják, hogy a gabonának nincs sem ára sem kelete, akár terem akár nem — a bőtermelésnél csak az a különbség, hogy ekkor épen nem lehet eladni — csak „pocsékolni“ — t. i. azon árakhoz képest mit az iparcikkekért kívánnak az iparosok, és pedig mindig fokozzák a szomszéd iparosok az iparcikkek árát ha a gabona ára kissé jobb, vagy az agio emelkedik, de soha sem szállítják alább ha ez alább száll.

Ily viszonyok közt — nem érintve most az adórendszert — természetes, hogy nincs a földbirtoknak „tisztá“ jüvedelme, nem fizeti ki magát a befektetés, sőt minél több a befektetett tőke, annál kevesebb kamatja annyira, hogy ha hazánkban valaki oly csinos rendes belterjes gazdászatot kezd, minőket nyugoti szomszédainknál nagy terjedelemben szép sorban láthat, csakhamar megbukik, mint megbuknak azon jó német, cseh és porosz bérlők, kik nálunk időszakonta letelepednek birtokot vesznek vagy bérelnek, hogy

megmutassák : mikép kell belterjesen gazdálkodni ?! Pedig mit ér a gazdálkodás : ha nincs tiszta jövedelme ? ha nem haladhat elő a belterjesség gyarapításában a gazda ?!

Oly szoros összefüggésben van a gazdaság a kereskedelemmel és iparral, hogy ha egy nemzet vagy bár egyes gazda is : nem viheti termékeit biztos jó piacra, vagy nem számíthat cikkei rendszer méltányos sőt hasznos eladhatására, és nem juthat méltányos áron jó iparcikkekhez — végre is azon nomadszerű eljárásra kényszerítetik, miszerint : ne termeljen, csak annyit mennyi saját fogyasztásához kell ; mennyit a föld, művelés nélkül is meg ad. Ilyen helyzetben van mezei gazdaságunk országszerte, századok óta. Ez valódi „gyarmati“ viszony a nyugoti iparos államok irányában.

Természetes következménye eme viszonyainknak ama hanyagság miszerint, még mindig szeretjük a fekete ugart, kevés gazdasági eszközeink s épületeink vannak, még kevesb az igavonó marhák száma kivált Nyugoteurópa államaihoz hasonlítva, holdankint ; és oly ritkaság az istállózás, oly szűk a takarmányozás, hogy kivált népünk milliónyi sovány lovait egész Európa megbámulhatja ; és kevés erőt fejtenek ki a gazdasági állatok, kevés tejet ad a tehén stb. mert épen csak hogy „élhet“ — holott erő kifejtése és téjelése épen csak ama „túltáplálásnál“ kezdődik, mely a szerkezet fenntartásán felüli szükségletekre fordítatik.

Természetes következménye gazdaságunk nyomott viszonyainak, hogy a mély művelést még csak luxuscikknek tekintjük — két annyi magot vetünk a földbe országszerte, mint kellene, hogy sűrűsége által a dudvát kiöljük s ily módon kiméljük meg magunkat : a sorvetés és sorművelés költségeitől s fáradságaitól. Aztán nem igyekszünk honosítani azon répafélét, melyek hosszú szép őszeink segélyével a tarlón egy második termést adhatnának. Nem igen okoskodunk azon : hogyan tegyük munkaképesekké teheneinket, vagy az ökröket télen át, megvasalás, célszerűbb jármok hámozás stb. által.

És végre igen természetes következménye mindezeknek, hogy a gazdaságba fektetett kölcsönpénz, kellőleg nem kamatozván, tönkre viszi a gazdát — hitelintézeteink takarékpénztáraink mit sem segíthetnek gazdaságunk állapotán — hazánk szép jó

földje pedig, kevesbecsű, olesó, eladhatlan értéktelen, annyira, hogy azt a legjobb szándékkal sem lehet annyira becsülni mint a birodalmi korona államait; miszerint: hivatalos kiszámítások nyomán, melyek mint az adókulcsból megítélhetjük épen nem tüzték célul a magyar föld becsét értékén alul tenni, a magyar birodalom összes ingatlan vagyona csak m. e. háromezer millió forint — míg a hasonló nagyságu örökös tartományoké, melyeket az illető hivatalnokok bizonyosan óvakodtak tulbecsülni m. e. hatezermillió forint tehat: kétszeres. És pedig természettani adatok nyomán semmi okunk nincs azokat jobbaknak tartani vagy legalább őseink, ha azokat jobbnak találták volna, hihetőleg azokat foglalták volna el s nem a Tisza-Duna vidékeit.

Igy állunk az örökös tartományokhoz — pedig ezek épen nem mulják felül e téren Hollandiát, Franciaországot, Belgiumot és Angliát — sőt távolabb vannak ezek mögött — mint mi ő mögöttük. Miért maradtunk el ennyire? később látandjuk.

2. Ipar s közlekedési szempontból.

Bár a növényország népessége kétszáztezernyi fajra megy, ezekből hazánk földjén alig termelhetünk száz félék. A feldolgozható növények némelyikéből többféle nyersanyag készítettén, sőt a feldolgozáshoz az állatország jelentékeny mennyiségű sokféle anyagot szolgáltatván — azok száma kétennyire tehető. Az iparpályák pedig ismét kétszer ennyiek, és némely iparág ezerféle cikket készítettén, készítményeik számtalan félék. Mégis csak kivételes eset, hogy hazánkban mely kintű a termelésben, iparvállalatok jöjenek létre. Iparosaink száma Nyugoteurópa államaihoz képest, aránylagosan is igen csekély és az ipar bár hazánk minden vidéken, biztos s tisztességes kiélhetést nyújthat, gazdáink sorsa pedig épen nem irigylendő, mégis: igen sokan vannak kik a gazdaság terére tolazkodnak, vagy annak talpalatnyi területéhez is ragaszkodnak; és igen kevesen vannak, kik az ipar s gyár vállalatok terén keresnék jólétük biztosítását — holott ez nem kevés összeköttetésben áll a gazdaság előmozdításával, sőt a közhaza szellemi és anyagi jólétével, a mennyiben t. i. épen nem dicsekedhetünk az önállás magasztos érzelmeivel mindaddig, míg saját igényeinket, saját erőnkől nem fedezhetjük az ipar terén, melynek

cikkei szintén elsőrendű szükségletek — s melyekért nagy adót fizetünk az iparos tartományoknak.

Az iparpályák eme üresvolta tanúság arra, hogy hazánkban az ipar viszonyai nem igen kedvezők: nincsenek ipartanodáink; és ki elméletileg és gyakorlatilag oktatta nem volt valamely pályára, attól könnyen visszariad — ha pedig merészen reá lép: sok hibát követ el; sok erőfeszítés mellett kevés jó munkát, sok munkás kéz mellett kevés eredményt mutat fel, s természetesen háttérbe szorítatik azon iparos államok által hol az ipar régen kifejlődött, az ipar ezerágu pályája be van rendezve az azoknak megfelelő gyárakba, melyekben szintén oly munka elosztás jött gyakorlatba, mely az egyesek munkaeredményét tiszszerezi — mindenkit saját szakmájára utal, hogy abban tökélyesbitse magát — holott nálunk még az ezermesterkedés dicsőségét szokás keresni.

Innen van, hogy a bányászati ipar némely ága már épen nem fizeti ki magát, kivált kincstárilag kezelve: 1700—1800 márka arany (1. m. majdnem $\frac{1}{2}$ v. font) 45—50 ezer mark. ezüst kiaknázásánál ha jól emlékszünk m. e. 300,000 frt deficit van. A nemtelen ércek viselik a nemesebbek bányászati költségeit: a m. e. 13 milliónyi nyers jövedelem e miatt csak 2 millióra olvad ha tisztáztatik. És nem sokkal több eredményt mutathat fel a magán bányászat — kivált a legszükségeseb anyagnál — a vasiparnál.

Pedig a vas oly fegyvere az iparnak és gazdasátnak, mely nélkül jelentékeny eredményt nem fejthet ki, s melynek feldolgozásával és használásával aránylagos munkálkodásának sikere. Vasból vannak legjobb szerszámaink eszközeink, a vasból acél készítettven ez alkalmassá lesz a vas feldolgozására. Nem fejlődhet ki az ipar hol gépgyárak nincsenek, hol a Bessemer féle acél még ismeretlen. Jó nyers vasat termelünk, de ezt termelési árán tova adjuk, jó ha az angol vas versenye mellett nem veszítünk — s így kiadjuk kezünkéből, hazánkából a fegyvert, melylyel az ipar terén s az ipar által a szabad önállás terén harcolhattunk volna jólétiünkért.

Európaszerte óriási előlépéseket tesznek az ipar legjelentékenyebb ágai. Gazdasátnakra nézve, marha-hizlalás és földjavítás tekintetéből ilyennek kell elismerünk a szeszfőzést — bár talán egész emberi nemre nézve jobb lenne ha ezt nem ismernénk — és

minő előlépéseket tettünk e téren? A szabad-főzés idejében, mely ezen ipar szükségességét s népszerűségét jellemzi, több mint száz-négyezer pálinka és szeszfőzés volt hazánkban. Most, pusztán állanak vagy elpusztultak a pálinka házak: igaz, nagyobb gyárak keletkeztek, de csak 6463 ilyenemű ipartüzlet szerepel.

Nem sokkal kedvezőbb sorsa lett a felföldi vászoniparnak, mely egykor a síkföld lakosait, sőt szomszéd tartományokat Görögorszáig el látta — annyira, hogy inuen számos családok telepedtek le p. o. Sárosmegyében eme kereskedés közvetítése végett. . . . A gép által fonás szövés, a mesterséges gyors előkészítés, finom készlet stb. végkép háttérbe szoritotta a kézitakácsokat — s miután csak egyetlen fonó, szövő vagy előkészítő gyár sem keletkezett ezen elsörendü szövetanyag feldolgozására — nagyrészen megszűnt annak termelése is. Ez tehát ismét nem előhaladás, hanem jelentékeny hátramaradás — mire Nyugoteurópában példát nem lelünk, mert ott habár kivették a kézművesek kezeiből a gőzerővel dolgozó gyárak mindazon munkát minek megtételére alkalmasakká lettek: a kéz illetőleg gyárművesek száma nem kevesebbedett, sőt szaporodott; a munkások eme gyárakban lettek alkalmazást — a különség csak az, hogy most 20—30—50 szerte többet termelnek mint termeltek egyenkint gépek nélkül. De azért soha nem jönnek: gazdagságuk miatt, zavarba. A nagy világ legtöbb népe még ruhátlan és nem ismeri az élet kényelmeit, sőt jó gépekkel s eszközökkel sem bir. Ezek szives fogyasztói az óriási mérvben gyarapodó iparnak — ha vannak kellő közlekedési utak és eszközök az u. n. világkereskedéshez.

Ily utak s eszközök hiánya ismét egy oly akadálya iparunk s gazdaszatunk kifejlődésének, mely végkép elzárja az előbbhaladhatást.

Nincsenek részletes adataink, de nem is szükségesek arra, nézve hogy kimutassuk, mennyire elmaradtunk a nagy világtól ipar s közlekedés tekintetében? és mennyi jelentékeny iparág üzetik Nyugoteurópában, mely nálunk még nem honos, — vagy csak primitív állapotú. Ott voltak a világ ipartárlatok Londonban — közeledik a párizsi világ tárlat; elég világosan tanuskodnak ezek mindarról, mi nálunk nincs. Elég itt annyit tudnunk, hogy nincsenek utaink, melyeken nyers terményeinket kellőleg szállíthatnánk

a legjobb világpiacokra. Nincs iparunk, mely az ő vaskarjaival segélyére jönné gazdaságunknak. Sőt a hazánkban éppen nem kedvező vámviszonyok miatt ezeket sem szerezhettük be onnan, hol azok legjobb piacai vannak, — pedig ha az eszközöket egy nemzet saját munkálkodásához készpénzen kénytelen másoktól beszerezni, már közel sem vesz annyit, mennyi szükségeit teljesen fedezné. Hátha még ebben is korlátoztatik? Csak akkor van fedezve szükséglete, midőn a honi ipar annyira kifejlődött, miszerint helyben olcsón kínálhatja czikkeit az iparos vagy gyáros.

3. Köznevelődési szempontból.

Ha a köznevelődés, vagy legalább a nép műveltségi fokozatát megmérlegelhetnénk az iskolák s az iskolázottak számáról — talán még előnyösnek is vélhetnénk népünket némely hatalmas nemzet p. o. az angol irányában, s valóban előnye van saját hazájában a magyarnak a társ nemzetek felett. Ha azonban az iskolai képzettség szigorlatát az élet viszonytársaiban, s az itt kivivott eredményekben keressük: igen kedvezőtlen színben tűnik elő műveltségünk.

Nem vonhatjuk kétségbe, hogy a gymnasiumokban nevelkedett 20—24 ezernyi ifjúság, melynek azonban jelentékeny része vissza vagy kimarad pályájáról, oly műveltséggel bír e téren, minővel nem minden állam földbirtokos osztálya dicsekedhet. A műveltség ezen neme azonban oly meddő, oly gyümölcstelen, oly öszerű, mikép jelen viszonyainknak meg nem felelhet, mert ezek gyakorlati eredménydús munkálkodási s értelmi kiképeztetést igényelnek.

Nem sokkal több eredményt mutatnak az u. n. real iskolák. Elhalmaztatnak itt a növendékek elméleti tételekkel és szabályokkal. Nélkülözik a gyakorlatot. Egy csodálatos elméleti világban növeltetnek, melyben sehogy sem bírják tájékozni magukat, mert nem bírják a kellő tapasztalatokat. Innen lépnek a gyakorlati életbe — holott természetesebb volna a gyakorlat élet s tapasztalatok alapján emelkedni az elméleti viszonyok közé — és leggyorsabban előhaladhatnának, ha a gyakorlat és elmélet kellőleg társították.

Legkevesebb eredményt mutat a közoktatás, a népnevelés

terén. Igaz, itt legisinkább ki van zárva az oktatásból mind az, mi a jelen prózai életre vonatkozik. Pedig legprózaibb élete van a szegény földművesnek, kivált ha saját szakmájához kellő utasítást, kellő vezérelvet nem nyert. Bőven oktattanak a köz erkölcsi tételre. De mindhiában ha a kellő munkaképesség vagy élelmesség hiányozván, majd csábitólag majd parancsolólag beköszönt a szükség. Szükség törvényt ront. Legtöbb törvényrontó találkozik az irástudatlanok közt. És pedig irástudatlan marad az iskolázott növendékek nagyrésze, holott az írás és olvasás kulcsa minden ismeretnek, vezére az érzéki tapasztalatnak és emez soha sem adhat annyi tudomást mennyi az élethez szükséges, ha ezt nem csupán egyéni elszigetelt állati életnek, de a társadalommal a nemzettel egybefüggő életnek s működésnek akarjuk tekinteni. Vajmi kevés kiscgazda tudja s érzi azt, hogy ő egy tekintélyes nemzetnek oly tagja, mely attól függ, de melytől viszont függ a közhaza java. Mily kevéssé érzi még népünk, hogy a nemzetnek számszerint legjelentékenyebb részét ő képezi — hogy a 48-diki törvények oly jogokat adtak kezébe, melynélfogva jelentékeny befolyást gyakorolhat e nemzet jó vagy bal sorsára, emelkedésére vagy elsüllyesztésére, vagy csak azt is kellőleg belátná: mily áldozatokat hozott ama törvények alkotásakor a volt kiváltságos osztály az ő jogaik, szabadságuk megadása s biztosítása végett. Pedig mindezek iránt tájékozást kellene szereznie — az iskolában.

Átalában, tanodáink, oktatás rendszerünk, tanrendszerünk — nem gyakorlatiak. Tulterheltetik a növendékek agya számtalan idegen szavak, közönséges tételek, elvont szabályok, nevek, évszámok, csatázási viszonyok, megkötött, de meg nem tartott béke és szövetségi szerződések napjai, viszonyai stb. beemlékelésével. És nem marad tér s idő az életben szükségelt vezéreszmék, vagy a tudományokra, művészetre, költészetre stb. vezérlő eszmék elsajátítására. Pedig nem kérdezik a világpiacokon: tudjuk-e a görög szavakat ejtegetni? a latin igéket hajtagatni? Jelen belviszonyaink mozgalmaihoz nem nyújtanak irányeszméket a trójai háboru részletei stb. Követeljük, hogy a haza minden polgára tudjon jó hazafi, jó családapa s munkás termelő vagy értékesítő lenni anyagi vagy szellemi kincseink gyarapítására nézve. És ehez másnemű kikép-

zettség kell mint minőt tanodáinkban vagy kivált elemi iskoláinkban szereztünk. Eme műveltséget most csak iskoláink bevégezte után szerezzük. És megelégedünk ha az ifjak iskoláinkban könnyen, szívesen tanulni megtanultak. Pedig az élet rövid. Az ifju sok csábbal sok más gonddal találkozik, melyekre elő kellett volna készülnie. Eme előkészítés a gyakorlat szakiskolák feladata. Ily iskolákat igényel jelen korunk, helyzetünk, sorsunk. Ily iskolák nélkül többnyire élnetetlen, ügyetlen, követelő, ábrándozó optimista az ifju, ki sem önmagát sem embertársait nem ismeri azon oldalról, melyekre minduntalan szüksége van. Egész ország oly kevés sikert oly kevés erőt fejt ki növeltetési rendszerünk hiányai miatt, hogy európaszerte ugy szereplünk, mint kik nagy zajt tudtak ütni, és nagy erőt fejtettek ki a csatatéren — de nem tudnak zajt ütni a világpiacon és az ipar s haladás mezején. Pedig most már az ipar fegyvereivel harcolunk egymás ellen. Ez a hódítás eszköze, a közműveltség mérlege. Erre kell tehát törekednünk.

Mit, mennyit, mikép termel és értékesbit? minő helyt bir elfoglalni világpiaconok és világtárlatokon? Ez most a közműveltség mérlege. Mert ezen szerepek betöltéséhez, annyi értelem, oly szorgalom, olynemű egymáskezére dolgozás, oly találékonyság ügyesség, oly intézmények, annyi szellemi s anyagi tőke, s oly belső forgalom kivántatik, mely sokkalinkább mérvül szolgálhat a közműveltség megítélésében mint az iskolai tankönyvek, a felburjánzott költemények, a sallanyos szerszámok, ruhák és beszédek, vagy a hajdani csatázások, vagy későbbi kiváltságok.

Pedig kitünő testi s lelkitehetségekkel van megáldva a magyar nép. Nem győzik természetes józan eszét és munkaképességét bámulni azok, kik közműveltségünk jelvényeit a világpiaconok s ipartárlatokon nem találva azt hitték, hogy a magyar még „barbar“ nép. Egyenlő színvonalán áll a tudományos képzettségnek Európa „aristocrataival“ a magyar aristocata — a volt kiváltságosok osztálya — sőt általában túlhaladja a különféle nyelvek birásában — mi ugyan nem tudomány de ügyesség.

Óhajtandó volna tehát az oktatásnak s növelésnek oly irányt adni országszerte, vagyoni állapothoz, hajlamhoz, a vidéki igényekhez stb. képest, melynélfogva megmutathassa a magyar: minő

erők rejlenek benne? s méltó helyet vivjon ki a közműveltségnek nemcsak elméleti de gyakorlati terén is.

IV.

Okok : melyek köznemzeti kifejlődések gátolják.

1) Aristocrat szellem. Balitéletek. Vámok.

Nemesak az anyagi vagyont, de a szellemi hajlamokat, törekvéseket is öröklí és ezek közt sok előítéletet vesz át szüleitől a gyermek: elődeitől a következő ivadék. És bár az képezi azon egyéni kiindulási alapot s irányt, melynélfogva önálló életet él: önképzése eszközeit és gyeplőit mindinkább saját kezeibe veszi az ember. De mert e földet el nem hagyhatjuk, és mert itt minden élőszervezet csak egymásból képes önnövelkedéséhez kellő anyagot magához venni: társaink, rokonaink, környezetünk szelleméből táplálkozunk — és semmikép sem tudjuk eme átsajátított táplálátokat eredeti forrásaiktól egészen különeművé alakítani. Hasonlitni fog szellemünk és jellemünk azon környezetéhez, melynek behatásai alatt növekedtünk és igen-igen hosszú évsor, sok ivadék fel- és eltünése után juthatunk oly kifejlődésre, mely a kiindulási ponthoz már csak oly formán hasonlít, mit a kifejlődött szerkezet — ébrenyéhez.

Elődeink még Ázsiából hozták az aristocrat szellemet. Kifejlődésünk korszakában elsajátítottuk környezetünk korszellemét a lovagias, jóbágias, hűbér rendszert: a hatalom és hódítás vágyait. Még Ázsiából hozták ki a várrendszert, megyerendszert, miszerint csakhamar 52 kis királysággá alakítottuk a házat, melyben mindenik lovag egy kis király saját birtokában — és ehez még most is ragaszkodunk.

Előjogokra, kiváltságokra, lovagi tettekre, személyes vitézsegre s a megszentelt fejedelmi személy iránt tanusított hűségi tényekre építi piramisát az aristocrat szellem: kész engedelmességet s hódolatot tanusítva a felsőbbek irányában s hasonlót követelve az alsóbbaktól. Eme szellemmel némi ellentétben látszik lenni a vár vagy megyerendszer; az önkormányzat elve testületenkint

és családonkint, miszerint a kiváltságos családok fejei vagy tagjai törvények által biztosítottak arról hogy : semmit róluk, nélkülök. Azonban már maga ezen önállási jog az aristocrat szellemből folyván s kiváltság útján nyeretvén, igenis könnyen egybe fért sőt egymásban lelte támaszát az aristocrat és önkormányzati szellem, természetesen : felelősséget kívánva s korlátokat szabva a kormányzásra nézve, de viszont meghajolva minden „törvényes“ — kétoldalú szerződésen alapult rendelet vagy kívánság előtt.

Sőt eme aristocrat-autonom szerkezetben, az ország és megye gyűléseken a többség szava döntvén, már ott leljük a democrat szellem alapját — s hogy ez gyorsabban ki nem fejlődött, oka főképp az, mert a szavatjogot csupán a kiváltságosok gyakorolták — s erre a nem kiváltságosok sem növelés, sem törvények által nem képesítették.

Minő alkotmányalak legkedvezőbb a népek s nemzetek szellemi kifejlődésére? E kérdésre a történet még nem tudott megfelelni — bár a józanész mindig hangoztatja : „a mely legtöbb szabadságot enged, a törvény korlátain belül, minden egyéni s társulati mozgalmaknak, minden érett józan szellemi nyilatkozatnak és méltányosan segíéyez minden oly vállalatot, mely a közanyagi vagy szellemi vagyonosság gyarapítására céloz.“

Kedvezőtlen eme kifejlődésre minden egyoldalú rendszer, mely tulterjeszkedő vagy terjeszthető hatalmat ad egyes személyek vagy osztályok kezébe — mert e hatalom csakhamar megérleli a tulterjeszkedési vágyat — a vágy végrehajtatik — végrehajtása a többek elnyomása — az elnyomás méltatlanságai fellázítják ezek keblét — visszahatás keletkezik s minél inkább tulterjeszkedett az egyesek vagy személyek hatalma a törvény vagy méltányosság korlátain, annál szűkebb térére szorítottatik — midőn aztán, ez leendő a sértett, elnyomott fél és következő alkalomkor annyival inkább jogosnak véli tulterjeszkedését, mert igazságosnak véli ama eljárást : a mily mértékkel mértek ők nekem ; oly mértékkel mérek majd nekik én.

Ily egymást emésztő erőnyilatkozatok folyama történelmünk folyama — s hogy mennyire nem kedvező volt ez társadalmi kifejlődésünkre? mennyire kedvezőtlenek voltak társadalmi, hűbéri,

urbéri viszonyaink a mezőgazdaszat és ipar fejlődésére? köztudomású dolog.

Hogyan biztosíthatná magát az emberiném vagy egy-egy nemzet ily viszályoktól? Törvények által csak félig. Leginkább önmérséklés, elnézés és kölcsönös méltányosság által, mely sok olyast megenged mi a törvény körén kívül esik és semmi olyast nem követel, mihez a törvény talán cimet is enged — de a méltányosság nem engedné. És kivált balitéleteink s az u. u. kasztrendszer lehető kiirtása által.

Minél több elem vegyül egy szervezet előállításakor bizonyos arányban egybe, annál tökélyesb e szervezet, ha egyik sem nyomja el társait. Minél többféle erő kifejtéssel, anyagi és szellemi vívmánnyal, minél többféle vállalattal, ipar s művészeti pályával és minél több testületekkel, társulatokkal stb. dicsekedhet egy állam: ha ezek egymáshoz kellő arányban léteznek és működnek — ha egymás tevékenységét nem korlátolják, (csupán akkor, midőn a korlátolandó, korlátja határait, az igazság, törvény és méltányosság körét tullepte) — annál tökélyesbnek mondhatjuk szerkezetét. Viszont annál tökélyetlenebbnek: minél könnyebben tulterjeszkedett a méltányosság korlátain az egyesek vagy kiváltságosok hatalma, és minél nehezebben képesek a többek a tulterjeszkedőt saját körébe visszaterelni. Vagy minél inkább egyönteti csupán földművelésre vagy csupán kereskedelemre támaszkodó az állam.

Az államok eme szempontbóli szerkezte még világszerte igen tökélytelen. Mindinkább tökélyesül, de mindig maradnak hiányai. Mindig új kívánalmak, új viszonyok, új arányok, új törekvések merülnek fel — mert csak így lehet mindig tökélyesbülnie az államszerkezetnek. Ez a folytonosan haladás és soha célt nem érés utja. Ez sorsunk egyenkint és összesen. Ezért igen tévednénk, ha bármely egyoldalú rendszernél megállapodnánk, ha eme szervezetünket folytonosan javítani nem igyekeznénk, vagy annak egy már századokig fenálló alakját, épen azért mert idáig fenállott tökélyesnek mondanánk — holott épen azért kell korszerű átalakítását munkába vennünk, mert már elavult. Nem kevésbbé tökélytelenek és hamar elavulnak, tultengenek a kormányzati rendszerek.

Ily elavult szerkezet vagy rendszer a tisztán aristocrat szer-

kezet, jelen korigényeink irányában — ha az kellő democrat intézmények által nem korlátoztatik. Anyyira tulterjeszkedett a középkorban ez saját méltányos határain, mikép nagy mérvben megköttötte a népek millióinak kezét, lelkét. Ugyanis: a nép nem dolgozhatott önmagáért, a jobbagynak nem volt költözési, sem hit szabagsága, sőt a szerint kellett ezt változtatnia a mint változott vagy változtatta birtokos ura. Pedig, hol a nép munkátlan és szegény: ott nagybirtokosok is elszegényednek, firól-fira mindinkább — mint ezt a köznapi tapasztalat hazánkban is igazolta.

Anyyira tulterjeszkedett a középkorban az aristocrat szellem, a méltányosság korlátain, mikép: behatolt a bocskoros nemesek a telkesek és féltelkesek kunyhóiba. Nem fogott kezét, nem társalgott a magasb osztálybeli az alacsonyabbal p. o. a féltelkes a zselérrrel — inkább elpusztult mintsem igénybe vette volna segélyét, mert azt nem oly embernek tartotta mint minő — ő. Ezernyi osztályra szakadt nemzetünk, melynek tagjai egymást megalázni, egymáson felül kerekedni, egymással öntekintélyüket elismertetni sokkalinkább törekedtek, mint egymással kezét fogni, hogy egymás kezére dolgozzanak, az ipar és gazdaszat ezernyi ágait közjólétünkhöz kellő arányokban fejtsék — a szétosztást tökélyesbitsék.

Hódítás, felülkerekedés, kitűnés, hatalomvágy, kiváltságok, diszjelek, előléptetési törekvések stb. Ezek vezényelték a polgári cselekvényeket, miszerint a polgári élet egy nesztelen harccá alakult, melyben mindenki küzd egymás ellen, oly erő kifejtéssel, mely által sok jót tehetett volna. Számtalan perek keletkeztek, leginkább a rokonok közt. Törvények által akarta biztosítani birtokát még az eladástól is a kiváltságos osztály s hitele sirját ásta meg. Gyűlölt, megvetett életpályának tartatott az ipar, kereskedés sőt a művészet is. Nem aratott babért a harcterén a tudományosság s így nem lehetett forgandó becsértéke. Holt kincs volt — egy-egy könyvbe és e könyv egy zárdába vagy könyvtárba temettetett — honnan csak csatázás, dulás alkalmával rántatott elő, hogy „közhaszonra világojjon“ lángjával.

Természetes hogy minden időben, minden osztályban találattak „hazafiak“ kik nemzetünk ügyét saját ügyeikül tekintvén, ezért vérüket és vagyonukat áldozták. De e téren is sok balitélettel találkozunk. Sok jeles hazánkfia volt, ki hazánk javait szintén a

tolterjeszkedésben, feltülkerekedésben stb. találta — és távol volt attól, hogy az ipart, kereskedelmet, tudományt és értelmiséget akarná emelni — sőt gyűlölte s megvetette az ipart mint nemes nemzethez nem illő foglalkozást, holott élvezte cikkeit, és fegyveresei is csak akkor győztek, ha a fegyvert értelemmel párosították.

Iskolai alapítványaink sem annyira a közértelmiség fejlesztésére, mint a kegyeletes erkölcsi s vallási érzelmek növelésére céloztak. Számtalan kolostor, egyház stb. állítottott és fényesen dotáltatott. De jótékonyintézetek, árvaházak, ápolják, dolgot adó intézetek, képezdek, kórházak stb. csak mostanában kezdenek keletkezni. Tudósaink, politicusaink, főembereink stb. nem a termelés és feldolgozás emelésében, hanem a meddő hatalom növelésében vélték rejteni közjólétünket. Pedig kitartó szorgalmas és értelmes munká nélkül egy nemzet csak akkor gazdagodhat meg, ha jelentékeny hódoltatásokat tesz és gyarmatait kipusztítja — mint kipusztította Spanyolország Dél- és Középamerikát.

Anyira ment az aristocrat szellem népszerűsödése és tultengése, miszerint sok régi jó család a folytonos osztózás és munkagyűlölet következtében elszegényedvén vagyona utolsó részleteit adta súlyos zálogba, hogy „családi fényét“ t. i. a már csak külső vagy látszólagos aristocrat rangot, megóvhassa. És kiterjedt a munkakerülés, későn kelés, sokat lakmározás, finnyáskodás vagy munka-válogatás a nép legalsó osztályaiba is, annyira, hogy sokan ebben tartanak a vér vagy jellem nemességét, kivált ha csinos ruhát, pár agarat, kopót, háttas lovat szerezhetnek, míg az ily cikkek élvezetére már épen nem jogosítottak abban mutatták ki felsőbbségüket, mikép: leányuk kezét megtagadnák egy még kevesbbé rangos polgártól; nem mennének a legjobb szolgálatba habár végkép el kellene pusztulniok — és ha másképp nem lehet, legalább guny, rágalom stb. által törekeshnek „lerántani“ azokat kiken felül nem kerekedhetnek. Aligha volt valaha vagyontalanabb, s kevesebb kiváltsággal vagy polgári joggal bíró nemzetiség és néposztály mint p. o. a vándorcigánynép. És mennyire telve van ez aristocrat szellemmel? mennyire megveti a hozzá „nem illő“ munkát? mint p. o. a földművelést, cséplést stb. mennyi guny s büszkeség sugárzik a Vajdák vagy Dádék arcából? elég alkalmunk

van látni még most is — mint szintén az említett példák sem épen a középkorból vannak véve.

Igen célszerű volt és talán még számos évtizedekig szükséges leendő a meyerendszer arra, hogy nemzetiségünket, törvényes önkormányzatunkat a velünk kapcsolatban levő német nemzetiség befolyásától és foglalásaitól biztosítsa. Ez már a democrat szellem alapja vagy kifolyása, annál inkább minél nagyobb mérvben veszi fel keblébe az értelmiséget. Minden megye egy egy tagja a köz hazának, mely attól ugyan minden valóban közös ügyekben függ, de saját hivatási körében lehető önállást gyakorol.

Ily jelentékeny tagok önálló kifejlése annál inkább hasznára válik a köz hazának minél inkább kifejti saját szellemét, iparát, gazdaságát minél tömörebb egyediséget képez az irodalom, közművelődés, termelés és értékesítés terén — de csak akkor ha egyetértésben van a több megyével, ha szívesen aláveti magát a köz akaratnak és szívesen hozzá járul a köz munkákhoz... Azonban az aristocrat különködő és pártoskodó szellemétől áthava: Nem tapasztaltuk eme gyakorlati erő kifejtést s még kevesebbé a köz egyetértést hazánk gazdasági, ipar s kereskedelmi érdekeire nézve még akkor sem, midőn Nyugoteuropa nemzeti belátván: mennyire tulburjázott a középkor aristocrat szelleme s mennyire korlátolja a nemzetek kivált anyagi erőinek kifejtését, ideje lett volna hogy mi is korlátoljuk eme túlaradást és lássunk hozzá közösmunkáinkhoz: kő és vízi utak építéséhez, vizeink szabályzásához, gyáriparunk felvirágoztatásához és minél kényelmesebb utakat nyissunk terményeink számára a világ piacokhoz. A megyék nem tudtak egyetérteni csak a Tisza szabályzására nézve sem.

Nyugoteuropa népei azonban, a már említett visszahatási törvény szerint, úgy tettek, mint ki barátját a lóra nagyon is gyorsan akarja felemelni s túl veti rajta. Oly mérvben és oly módon léptek életbe a jogegyenlőség elveit, oly módon tettek semmivé a kiváltságokat sőt az egyház tekintélyeit is — rövid időre, hogy a democrat szellem ilyes nyilatkozataitól méltán visszarettent aristocrat osztályunk: vetojával a felső házban megakadályozta a legsürgősb s legméltányosb reformokat vagy javaslatokat is. Nagy akadálya volt ez köz kifejlődésünknek minden irányon.

Nem kis sulyal nyomtatott a közép nemes osztály a főbbne-

mességtől, mióta ey külön házban kezdett ülésezni, de még nagyobb sulyal nehezedett ez az alsóbb osztályokra. Igy nem jöhetett létre nálunk ama félenk, de munkás osztálya a társadalomnak, mely csupán anyagi javait tartja szemelőtt — nem néz messze — de fáradszhatlan szorgalommal dolgozik egyéni s igr egyrészbzen a köz-haza anyagi kincseinek gyarapításán t. i. a polgárosztály.

Minden városunk összesen egy szavazattal birt, mely a kelle-metlenségek kikerülése végett rendesen a többséghez kapcsoltatott. És mily megalázó helyzete volt a városnak a megye, vagy a megyei törvényszék ellenében?!... Hadjáratok alkalmával pedig a rajta átvonuló vagy beléjük szállásolt katonaság által egyaránt megsar-coltattak: barátság és ellenség címe alatt.

Természetes tehát, hogy városainkban nem keletkeztek gyá-rak, ipartársulatok stb. legfelebb cehek, melyek az ipartüzleti ága-kat drágán adogálták el, kizárták a szegény iparost ha érdekelve nem voltak s mindig arra törekedtek, hogy minél magasb árt biz-tosítsanak, leghitványabb cikkeiknek is.

Természetes következménye volt ennek, hogy hazai iparcik-keink helyett a külföldieket kedvelték meg azok kiknek ezeket megismerni s megszerezni módjukban volt. Idegen lett saját hazá-jában a kézműipar annál inkább minélnagyobb gyárak keletkeztek külföldön, mert a kis tőke itt is háttérbe szorittatik a nagyobbak által. Külföldi divatok szerint kezdtek élni, öltözködni kiváltságo-saink — és nem tartották hozzájuk illő gondnak a hazai ipar meg-alapítását de még ápolását sem.

Ily viszonyok közt csupán a kormány tehette volna hazánk iparának megalapítását... Ámde az örökös tartományok földje sovány. Ennek műveléséhez csak egy jól kifejlett ipar nyújthat kellő segédeszközöket. Az ipartüzlet különben is jövedelmezőbb mint a gazdászata — mert sok kisebb s nagyobb város és nemzet meggazdagodott már ipara s kereskedelme által. Aztán meg: az örökös tartományok lakosai mindörökre biztosítva voltak arra nézve hogy elegendő s jó és olcsó tápanyagokat szerezhetnek hazánkból. Iparos tartományokban soha nem is dühöngött oly mérvben az éh-ség, mint a csupán termeléssel foglalkozó nemzeteknél; mert az iparos ha nyersanyaga kevés, addig dolgozik rajta míg annak ér-tékét 10-, 20 vagy több mint százszorozza: finom csipkéket csinál

egy maroknyi lenből; finom acél készítményeket, rugókat egy darabka vasból és azokat igen jól eladhatja kivált oly országokban, hol az aristocrat szellem uralg, mert ez épen a fényüzési cikkek fogyasztásában leli büszkeségét. De nemcsak fényüzési cikkekre hanem számtalan más gazdasági, kézműipar stb. féle eszközökre és szerszámokra szüksége van egy bár főképp földműveléssel foglalkozó nemzetnek. Magyarország legjelentékenyebb és legbiztosb vevője fogyasztója volt mindig az örökös tartományoknak. A közös viszonyok így alakulván, természetes hogy az örökös tartományok érdeke ellen működött volna a bécsi kormány, ha azok iparával hazánk iparát versenyre lépteti, mint szintén akkor is, ha hazánk nyersterméneinek az örökös tartományok piacainál jobb piacokat nyit — vagy saját iparcikkeinek a magyar piacokat biztosítani nem igyekezik.

Nagyon csalatkoztunk volna tehát ha iparunk emelését vagy külföldi kereskedelmi viszoyainkat az örökös tartományok honfai-tól vártuk és nem önmagunk karoltuk fel. De nem is sokat törődött a magyareMBER ezekkel. Megtette, ha ráért, óvásait a vámrendszer ellen és hagyta menni a kereskedelmet a hogy mehetett.

Pedig igen jelentékeny a közkifejlődés előmozdítására nézve a szabad kereskedelem, és igen korlátozhatja ezt a kedvezőtlen vámrendszer, mert épen ama fillérek szedi el a kereskedőtől, melyek a termelő tulajdonképeni hasznát teendették volna — és hasznót nem látván, természetes hogy megszűn kivitelre termelni a gazda — megelégszik azzal mit kevés munkája után „az Isten ad“ mert hiszen — ezt sem adhatja el — bár bővékben a „zsirjába fulladoz.“

Jegyzés. A v á m o k : mennyiben korlátozták köz nemzeti kifejlődésünket, erre nézve több jeles írók annyira bőven megfeleltek, hogy kivált iparunk s kereskedelmünk történelmét az 1746-ban életbe lépetett „Commerzial Rath“ működését s elveinek későbbi időkben is erőszakos átvitelét elősorolnunk sok ismétléssel járna s minket is könnyen azon közönséges hibába vinne, miszerint tulbecsülnénk a vámkorlátok horderejét, melyek soha sem elegendők egy erőteljes általános nemzeti szellem fejlődését, vagy kitörését megakadályozni.

Nagy, százados csapás volt ez, nagyon korlátolta közkifejlődésünket, mert a török határon kívül körös körül övezteténk általa: oly módon nyersterménein-

E szerint saját aristocrat szellemünk intézményein és balitéletein kívül nagyrészen a vámrendszernek tulajdoníthatjuk, hogy iparunk ki nem fejlődött; terményeink a világpiacokon ismeretlenek lettek; s a kellő iparcikkeket sem onnan vettük, hol legjobbakat és legolcsóbbakat találhattunk volna — magunk pedig éppen nem állítottunk gyárakat.

Különben, azt hogy: minő befolyással volt a vámrendszer anyagi kifejlődésünkre? Dr. Kautz Gyula ur szakértőleg megírta. Nem ismerem még munkáját — de azt hiszem: egy adat sincs abban olyan, mely azokkal miket érintettem, az ellenkezőt bizonyitná.

Legyen elég kifejlődésünk említett akadályaira nézve még csak annyit érinteni, miszerint 1848-dik évben az aristocrat szellem nálunk törvény szerint visszazorított medrébe — de bár e törvény az értelmi többség szellemének kifolyása, még igen távol vagyunk attól, hogy annak elveit, szokásait, balitéleteit önszellemünkben általános kiirtottuk volna, sőt eme törvények oly merész előlépéseket tettek — a papíron, melyeknek nyomaiba

ket nem vihettük túl az örökös tartományok határain, iparcikkeket nem szerezhettünk csak ezek iparosaitól és kereskedőtől, kik igen kedvező kiváltságokat élveztek. De feltéve, hogy hazánkban az ipar és kereskedelem szelleme oly erős lett legyen mint Nyugoteuropa népeinél: Ezen százados zárrendszernek éppen ellenkező eredményeket kellett volna előidéznie mint mi általa céloztatott és — el is éretett. Mert:

Nem lévén hatalmunkban az, hogy az örökös tartományok vámrendszerét megváltoztassuk — és nagy előnyük lévén nekik ama helyzetünk, miszerint hazánk az ő vámrendszerük által (mely felett intézkedni még is csak nekik van joguk — ha t. i. a dualismns alapját végkép feladni nem akarjuk) ugyszólván $\frac{2}{3}$ körben átkarolják s így Nyugoteuropától a szárazon elzárhatják, ezen nem éppen testvéries szorongatásnak, ha t. i. kivált tehetőségeink az ipar s kereskedelmi vállalatokat meg nem vetették volna, sőt egész nemzet (melynek szellemét rendszeresen az előkelők szelleme vezényli) szabadabb mozgás és tevékenység után vágyott volna — legtermészetesebb következménye, nem a lehangoltság, sőt inkább a benső élet s tevékenység felfokozódása, a honi nyerestermények feldolgozása leendett volna, minek következtében hazánk összes ipar és gazdasági terményei a legegyszerűs világpiacra a tengerre lettek volna terelve. És miután a fumei partokat, a bécsi kormány: erélyes országgyűléseink s általános odatolakodásunk előtt éppen nem zárhatta volna el, most már nekünk is csak oly kifejlett iparunk, kereskedelmünk lehetne mint minő után sovárgunk.

lépni nehéz és hosszás feladata nemzetiségünknek — a cselekvények és közélet terén . . . s így az okok, melyek kifejlődésünket gátolták eddig — még most is, sőt mindaddig gátolják, míg el nem háritatnak : célszerű növelés és méltányos bánásmód s viselet által alulra felülről : családtagok, cselédek, iparosok, volt jobbhagyók stb. irányában.

2. Vallási viszonyok — meddő tudományok.

A vallás a gyarló emberi érzelmeinknek s képzeleteknek felemelkedése, tapasztalatai s észleletei nyomán az örökkévaló, mindenható, mindentudó, bölcs igazságos teremtőhöz, ki a mikro és makrokosmos világaiban egyaránt oly csodás tüneményeket művel melyeket látunk, de nem értünk : mert minél inkább tanulmányozzuk annál kevesebbé merészelnünk határozott nyilatkozatokat tenni, teremtőnkéről, teremtőmüeyeiről s azon törvényekről melyek által a teremtés és fentartás, az élet és halál, az elenyészet és tökélyesbülés egymásbavágó nagy műveletei, számtalan helyiségken, ég-

De valljuk meg: fő hibánk volt itt is az általános aristocrat szellem, mely nem igen törekedik azon életpályákra, melyeken bár becsülettel de nehezen, sok fáradsággal és szennyes munkák közt lehet megkeresni a kenyeret melyel egy dicsvágyó s fényűzésre hajandó szellem be sem elégszik.

Aristocrataink több mint $\frac{2}{3}$ részét birták a haza földjének. A mult század fogalmai szerint : csupán a gazda termel (holott az iparos és kereskedő is termel, mert épen csak ugy értékesítheti 5-, 6-, 10-s többszörösön is a kezeibe vett, feldolgozandó, vagy a szükségelt helyekre szállítandó nyorsanyagokat mint a gazda az ő elvetett gabonáját vagy gondosan ápolt házi s gazdasági állatait) csupán a gazdálkodás sikere valódi „termelés“ — és csupán ez volt „az adóviselésre“ kijelölve. A bécsi kormány tehát semmi más módot nem látott kiváltságosaink megadóztatására, mint eme $\frac{2}{3}$ országterület termékeinek megvámolását. És csodálunk lehet hogy a vámrendszer ellen nem épen legnagyobb birtokosaink léptek fel ; nem ők alakítottak szövő, fonó, festő stb. gyárakat, melyek cikkeit leginkább igényelték — hanem féláron adták (az europai piacokhoz képest) termékeiket és marháikat el az örökös tartományokba és kétszeres áron vettek iparcikkeket (az europai gyári árakhoz képest) szintén az örökös tartományokban — holott ki tiltotta volna meg hogy gyárakat ne állítsanak, hajókat ne építsenek, tengerre ne vigyék nyerstormékeiket és ott ne adják el, hol legjobbnak vélik ? . . . Vagy csupa önámítás lett volna még az ő szabadságuk is ? kik legfőbb kitüntetésekét élveztek Bécsben ? . . . Nem lett volna jogosítva a magyar kiváltságos nemsi osz-

testeken, számtalan különféle szerkezetű egyéniségekben egyenlő pontossággal hajtatnak végre.

A vallás a büszke s magasra törekvő emberi szívnek és értelemnek mély megalázása s egyszersmind vak bizodalma ama felsőbb hatalom iránt, mely ötet: nemét, egyéni, nemzeti s az emberi nem testi s lelki életét e földre plántálta, ennek lényeihez s törvényeihez kötötte, és tökélyesbülése felé vezérli... de anélkül hogy hogy tudnánk és értenénk: honnan jöttünk? meddig s hova megyünk? minő viszonyok közé jutunk egyenkint — nemzetenkint vagy egyetemesen?

A vallás érzelmei és képzeletei, a hitfogalmak — eme felemelkedés és mégis alázat — oly lelki műveletek, melyeket önmagunkban észlelni, szavakba foglalni nem vagyunk képesek, miszerint: mihelyt azokat szavakba öntjük azonnal különséget találunk ember és ember közt — sőt úgy tajáljuk hogy: a hány fej annyi nézet! A vallás lényege azonban minden időben minden éretelméjű józan egyén kebelében és agyában egy — mint: csak egy lehet ama nevezhetlen lény kinek hatalma a világok milliard-jaid létrehozta, fentartja s tökélyesbülés felé vezényli.

Ezért nagy hibát követtek el a gyarló emberek midőn: egy egy hajdani vallásalapító *) saját felfogását, tökéletlen szavakba foglalván, ezernyi vagy milliónyi egyének által kivánta azt szóról

tály arra — mire a művelt világrészben minden állam egyszerű polgára jogosítva van?

Nem voltunk elég érzékenyek a vámkok által okozott sérelmekre. A vallási jogokra, a kiváltságok fentartására nézve sokkal féltékenyebbek voltunk — s ezeket megis tudtuk védni — vagy kivívni — pedig nem hatottak be a nemzet minden rétegeibe oly jelentékenyen mint az anyagi érdekek, melyeket megvetettünk volt. Pedig művelődési törekvésünk sem kellő irányt tartott. Nem voltunk elég féltékenyek nemzeti nyelvünkre: a latin és németnyelvben kerestük műveltségünket, melyek a szellem fejlődésnek csak eszközei és mindig másod, harmadrendű eszközei a nemzeti nyelvhez képest.

Nemzeti köz kifejlődésünkre nézve tehát tévednénk ha a vámkok horderejét tulbecsülnénk és saját mulasztásainkat szem előtt nem tartanánk, annyival inkább, mert gyöngye s egyoldalú törekvéseket ugyan el lehet nyomni, de egy nemzet általános erélyes törekvését csak fokozni lehet a vámkorlátok által — arra — hogy ezeket helyesen lerombolják.

*) Nem értvén ide a keresztény vallást.

szóra elfogadtatni vagy nem birván szavakba önteni: külsőségek által igyekezett érzelmeit buzgalmát, kifejezni és ebben még szigorubb egyöntetűségek követelt gyarlóbb embertársaitól is... a gyarló emberek pedig vakon követték szavait és intéseit — legalább külsőleg.

Eme különböző szavak s kifejezések szerint különbözőknek tartjuk most a vallást — mely pedig lényegben egy. És nem kis türelmetlenséggel viseltettük a különböző kifejezések iránt — holott ezek csak külsőségek; annyira hogy eme a türelmetlenségünk már számtalan áldozatba került és jelentékenyen akadályozta fejlődésünket nemzetiségi, anyagi és értelmi szempontból egyaránt. Sokkal szentebb tárgynak kellene tekintenünk a vallás lényegét, sokkal gyöngédebbeknek kellene lennünk embertársaink iránt kik köznapi gondolataikat sem képesek kifejezni, mint ez általában szokás. És igen tévedünk mikor a vallás lényegét külsőségekben keresvén, szavakba foglaljuk s azon reménnyel oktatjuk növendékeinknek hogy az által — ha a kellő lelki képesség hiányzik — őket a lényegre nézve is gyarapíthatjuk. Ama szent történelmi könyvek pedig, a világteremtéséről, az emberi nem sorsáról stb. igen sok időt sok emlékező s képzelődő tehetséget igényelnek, és célszerűek lehetnek azoknak kik egész életen át egyedül ezzel akarnak foglalatostkodni. De nem célszerűek azokra nézve, kik csak egy két évet száhatnak erkölcsi s lelki kiképeztetésükre — kik ezen kiképeztetést a közgyakorlati életben is használni akarják — mert élniök kell — és nem bírják beszerezni élelmüket, ha erre némi oktatást nem nyernek.

Nagyon alkalmas eszköz a nagyratörő büszke emberi agynak és szívnek megalázására, a vallásos buzgolkodás és elmélkedés. Nagyhatalom ez az értelmesb osztályok kezében arra nézve hogy az aristocrat szellemet honosítsák, szilárdítsák és intézményeit fentartsák. A természetben sem találunk egyenlőséget, egyenlő erőt tehetséget és tökélyfokozatokat még az egyenlő nemű és fajú szervezetekre nézve sem. A gyengébbeknek és tökélyteleneknek az erősbek s tökélyesbbek alá rendelése és ilymódon minden különvált tehetség vagy érték számára egy egy piramis alakítása, melynek tetőpontja a legtökélyesb, mely csak egy vagy csak kevés, holott a legtökélyetlenebbek száma rendszeren legnagyobb — igenis ter-

mészetes feladata az emberi nemnek, mert a dolgok és saját természetéből folyik az egyéniségek ily módon rendezése és összpontosítása — sőt a haladás nélkülözhetlen feltétele hogy a tökélyesbek belátására vezénylésére bizassék a tökélyetlenebbek sorsa.

De nagyon csalatkoztak a nemzetek, midőn a társadalomban előjövő sokféle tehetségeket, testi s lelki tökélyeket mind csnpán a harciasság vagy az ebből eredt hatalom piramisa alá rendezték; sőt egybekötvén ezt a születési, kiváltságos, kitüntetési stb. jogokkal: vagyont, érdemet, bizalmot stb. főkép a születési előjogok szerint osztogattak. Mert így csakhamar tulsulyt vett a születési előjog mindenek felett és megakadályozta mindazon tehetségek, képességek, értékek stb. kifejlését, gyakorlatát sőt háttérbe szorította mindazon nemes törekvések sikerét, melyek nem a születés előjogain alapultak. És nagyon csalatkoztak az egyházak kitünőbb férfiai, midőn a vallás ügyét: eme politicalai és társadalmi ügyekbe vegyítve, az aristocrat szellem népszerűsítésére, a kiváltságok s előjogok fentartására sőt gyarapítására irányozták, ha azt hitték hogy ez által a közjót előmozdítják. Mert az eredmény csak ellenkező lehetett. Csak egyesek lettek hatalmasabbá; ezek élveztek, ha még élvezhettek, több jólétet; ezek fénye gyarapodott a háttérbeszorított erők s tehetségek rovására, melyek nem fejlődhettek nem érvényesíttettek úgy mint ezt a valódi általános közjó igényelte volna.

Nem kisebb akadályokat gördített fejlődésünk elé, a közoktatás terén, a vallási felekezeteknek a tudományok minden ágaiba bevegyítése. Nagy hátramaradásokat okoznak szentkönyvünk némely tételei a természettudományra sőt arra nézve is: minő viszonya van az embernek, embertársaival s minő viszonyban állhat teremőjével stb. kivált, mert a felfogás és értelmezés különböző lévén, sok téveszme, sok balítélet sok babona származik s jön érvényre belőlük. Egész más színezetet nyert a történet a vallásfelekezetek különégei szerint, annyira hogy számos tételei, adatai érvei, összeütközök holott igaz tanulságot jövőnkre nézve csak multunk igaz történeti rajzából merithetünk. Átalában tulfejlődött a képzelődés a tudományok rovására és hatalmas ellenszenv keletkezett a különböző vallásfelekezetek közt mind az iskolákban mind az életben.

Mennyire különböző eredményeket idézhetnek elő a vallás tételei saját céljukkal, példa reá a heresztény vallás, melynek szelleme a szelidség és türelmesség s melynek egyik tétele ezt mondja: ne tedd másnak azt, mit nem akarnád hogy neked tegyék mások — melyből szintén folyik hogy: tedd mind azt, tőled telhetőleg másoknak, mit ohajtanál hogy neked tegyék másak.

Dacára eme könnyen felfogható tételeknek, számtalanszor ragadt fegyvert a keresztény, épen vallása ürügye alatt a nem-keresztények, sőt a keresztények ellen is. . . Sok eredeti magyar ember ontotta véré, mert a ker. vallás tételeit nem értette, pogány hiteért. Pedig hihető, hogy a legpogányabb legeredetibb volt — s ha meggyőződése tiszteletben marad: fia vagy unokája épen ezen szabad meggyőződés tiszteletben tartása által nyeretik meg a szelid ker. hitnek. . . Sok eredeti magyar ontotta véré a reformatió ügyében. A reformatus vallást magyar megyéinkben most is magyar vallásnak hívják — s így összefüggött a szabad hitre szabad meggyőződésre, sőt politikai szabadságra törekvés is a magyar nemzeti elemmel. És sajnálatos, hogy ellenfelei nem találtak a kardnál élesebb s a szabademberhez illőbb fegyvert épen magában a keresztény vallásban — midőn saját véleményük szószerinti elfogadására akarták kényszeríteni.

Részint aristocrat szellemünknek, részint türelmetlenségünknek tulajdonítható továbbá az izraeliták ama sajátos nyomott helyzete, miszerint a termelés és feldolgozás teréről ki — csupán a kereskedelemre lettek szoritva, így az üzleteket s a forgópénz legnagyobb részét oly módon kezelték, mikép az épen nem lehetett üdvös közanyagi kifejlődésünkre, sőt mindinkább káros volt a közép birtokos osztályra nézve, mely aristocraticus fényt minden áron fen akarván tartani, minduntalan drága pénzzel élt keveset kamatozó földbirtokán.

Saját nemzetbelink nem nemeseinek sem volt joga földbirtokot szerezni. Még kevesebbé az izraelitának. Más, német, vallon, szász vagy az ős szláv nemzetiségek, szinte elhalmaztattak kiváltságokkal ha egy-egy városba vagy vidékre telepedtek. Az izraelitáknak nem volt megengedve ily letelepedés — főkép vallási türelmetlenségből, holott a keresztény vallásnak a nagyvilág (különleg) számos különféle vallásai közül csupán az izraelitával közös

szentkönyve első része: az ó testamentom — és evangelistáink, apostolaink eme nemzetségből keletkeztek; szent földünk az ő fővárosuk volt stb. stb. Törvényeink nem engedtek földbirtoklási s gyárvállalati — néhol még vendégképen időzési jogot sem az izraelitáknak. De földbirtokosaink átalottak volna egymástól kérni kölcsön pénzt. Csak az izraelitáktól vagy ezek által kértek — és nagy kamatokat fizettek. Magyar ember nem tartotta hozzá illő életmódnak a boltnyitást, kereskedést, korcsma stb. bérlést. Birtokosaink ezeket annál örömeztőbb adták csupán az izraelitáknak, mert ezek pontosan fizettek. Ezek perbefogatása nemis vont maga után oly kellemetlenségeket mintha másokkal netalán némely kiváltságokkal vagy éppen rokonokkal lett volna bajuk.

Ily módon maga a közép kiváltságos osztály, mely igen ritkán nyilatkozott kedvezőleg az izraelitákról, főképp ezek által végezte adásvevését — ezek kezeibe játszotta tiszta jövedelme jó részét. És nem levén oly tisztességes életpálya az ilyenmő bérlés, kereskedés stb. mint p. o. az ügyvédeké, éppen ezen osztály legnagyobb része ügyvédi pályákra tolakodott s ott azon nem a legjobb szolgálatot tette nemzetiségünknek — (habár törvényeink teljesítése által) hogy — végre, kivált az óriásilag kamatozó váltók miatt dobra ütteté évenként ezernyi magyar család ingatlanait s bár volt vagy nem volt vevő: eladta, becsárán alól 10—20—30 s több százalékkal. Ily összeütközésbe hozták aristocrat intézményeink saját földjén saját osztálybelieivel a magyar embert. Sok kellemetlenség után ezen rendszer eredménye általában az elszegényedés lett — még 1848 előtt. Zavartatott a pénz termékenyítő forgalma, melynek a kereskedő kezéből a termelő kezébe, innen az iparos kezébe kell mennie, hogy gazdaszatot ipart és kereskedelmet egyaránt élénkítsen. És végre bár mennyi kereskedelmi vagy ipar vállalat névsorát vagy bár az egyes cégeket tekintsük át — sok minden más nemzetbeli névvel találkozunk tiszta magyarajku városainkban is — csak a magyar nevek jönnek elő kivételképen.

Természetes következménye eme éhletlenségünknek, másrészt tanrendszerünk ama tévelye is: tanintézetünk a vallás teremtényei és szolgálai levén, minden gyakorlati életbevágó ismeretet lehetően mellőztek. Minden tudománynak van, kisebb-nagyobb

mérven: elméleti és gyakorlati oldala. Elmélet és gyakorlat egymással oly összefüggésben van, miszerint egyik a másikra világozást vet: egymást gyarapítja, tisztítja — egymástól teljesen el nem választható — és ha mégis elválasztjuk, ekkor csak igen kevesre mehetünk p. o. a gyakorlati téren elmélet s az elmélet terén gyakorlat nélkül.

Azonban századok, sőt évezredek óta, (mert ezen balítélet eredetét az egiptomi papok titkolózzák, elszigeteltségre törekvő tanrendszerében már feltaláljuk) azon téveszmében élt az ember, hogy a tudományokat lealázza ha a gyakorlatot az elmélettel szoros kapcsolatában megtartja. Viszont csak akkor emelkedik fel szelleme a mindentudó felé leginkább, ha a gyakorlatot végkép száműzvé csupán az elméleti tételeket tartja meg. . . . Tanrendszerünk ezen ősi hibája nagy mérvben megerősített azon befolyás által, melyet a vallás minden tudományokra s tanodákra mint az egyházak szülöttjeire gyakorolt. Ily módon kiszámíthatatlan akadályok gördültek szellemi fejlődésünk s gyakorlati életrevalóságunk elé minden irányon — minden tanszakban s az élet mindenik pályáján. Hiában kötötték őseink a birtokot családjaikhoz, vagy családjaikat birtokukhoz: a történet folyamát megkötni nem lehetett — az átalakulások eme kötött állapotban lasabbak, de kedvezőtlen eredményekben biztosabbak voltak, mert csak most látjuk, hogy nem a megkötés, sőt éppen a szabadmozgás, de aztán okszerű tevékenység az mely leginkább biztosítja egy-egy család vagyont az élet minden viszonyai közt — és — hogy: nem célszerű kifejlődésünkre nézve, a vallás ügyeit, polgári s tanodai ügyeinkkel egybevegyíteni — sőt szükség, hogy azokat egymástól függetlenekké tegyük: és a meddő tudományosságot kerülve, tanodáinkban: elméletet s gyakorlatot kapcsoljunk egybe közfejlődésünk eszközlése végett.

3. Nemzetiségi viszonyok. Latin nyelv. Külfolyások.

A nemzetek s nemzeti nyelvök története s eredete annyira homályos, mikép keletkezésök kellékeit nem ismerjük elégé. Annyi bizonyos, hogy egy nemzeti nyelvnek a mostani európai nyelvekkel

egyenlő színvonalra fejtéséhez sok idő s jelentékeny számu nép-tömeg kellett. Lehet vezetni de csak részben nyelvtani szabályok s főkép az irodalom által ezen fejlődést. De nem minden nyelvtani szabályt, nem minden irodalmi ujitást fogad el a nemzet s ama szabályoknak és általában az irodalomnak forrása viszont nem más mint a nemzet közéletében, közszellemében, köz gondolkozása által kifejlett gyakorlati nyelv.

Nyelv tehát jelentékeny népességtü nemzet nélkül nem létezhet, mint viszont egy bármily népes nemzetnek mulhatlan szüksége van egy közös nyelvre, melyen eszméket, érzelmeket cseréljen, egyes tagjainak a köz szellem vezénylésére vagy fejtésére utat nyisson és a közszellem kincseit, melyeket századok óta irodalmában gyűjtögetett, vagy melyek a gondolkozó fők által a mindennapi történet folyamában felmerülnek a nemzet mindenik tagjával közössé tegye — a nemzet közszellemének vagy szellemtermékeinek élvezéséhez minden egyes polgárnak utat nyisson.

Senki sem tagadhatja meg a nemzet polgáraitól eme élvezetet, és senki sem korlátozhatja önszellemfejlesztése munkájában, a közérdekü eszmék és érzelmek kicserélésében, viszonyai kikutatásában, teendői megfontolásában jogosan a nemzetet.

Amde : hány fejből kell állania egy társadalomnak ? minő fokon kell állani nyelve fejlettségének ? hogy azt mondhassuk : ez egy nemzet ; ennek van oly művelt nemzeti nyelve, mely érdemes, hogy önállólag szerepeljen a világirodalom terén. Lehet e reménye egy s más nyelvfajnak (mely p. o. hazánkban nemis tömören lakik együtt) arra, hogy valaha a mienkhez hasonló kifejlődést nyerjen ? És ha ehhez reménye nem lehet : van e joga elkülönzött önállást követelnie a hazában, melynek kebelében találhatik ?

Természetes, hogy egy közös hazában törvényes és közoktatási nyelv csak egy lehet — mert csak így érthetik közös érdekeikre nézve meg egymást egyenkint a haza minden polgárai. Rendkívül elnehezíti az oktatást a többféle nyelven egyszerre oktatás. Nem érti egyik gyermek tanárát midőn az a másik nemzetbeliekhez beszél, s nem értik azok, mikor ehhez beszél. Igy nagy akadálya a közértelem fejlesztésének — ha nincs egy közös nyelv, melyet mindenik ért. És ha már egy ilyen van : célszerű-e, hogy több is legyen ? Célszerű volt e hazánk szellemi s kivált anyagi

fejlődésére az hogy: ivadékról ivadékra tanultunk egyformán hiányosan egy bizonyos tükélypontig latinul, görögül, még héberül is — és más nyelven beszéltünk, a társaskörökben a családkörben, más nyelven ismét a megye vagy országtermében? Célszerű volt-e hazánk közjávára nézve hogy: más — rég elenyészett nemzetek nyelvét karolva fel, ezt tettük irodalmi nyelvvé?

Természetes következménye volt ennek, hogy az irodalomnak a közéletre kellő kihatása, a szép és hasznos ismeretek népszerűsítése az együttérzéshez és gondolkozáshoz szükséges egymástértés akadályozva lett: a szép és hasznos ismeretek sőt végre a törvények is csak papiroson maradtak. Mert mit csupán a kiváltságos osztály érzett azért csupán ez lelkesülhetett. Nagy szerepet játszanak a polgári élet viszonyaiban a nők. A gyermek: nevelési alapját, hajlamát, indulatai irányzatát, műveltségi első kiindulási pontját rendesen anyjától nyeri — és ha a nők kizárattak az irodalom élvezésétől, akkor midőn még a közlekedés és társalgás sem volt oly élénk és könnyed mint minő most: nem méltán mondhatjuk-e hogy nemzeti közkefejlődésünk, a különben mivel, saját nyelvünknel miveltebb nyelvek által érzékenyen korlátoltatott? És most:

Lehet-e reménye ily sajnós tapasztalatok után egy egy töredék nemzetiségnek arra, hogy ő saját fejletlen nyelvét a közhaza nyelvétől elszigetelve, irodalmát, akadémiáját, iskoláit stb. nagy pénzáldozatokkal fentartva, ezzel közanyagi és szellemi kifejlődését előmozdítsa? Pedig ide törekesznek némely illir, szerb, román, szláv stb. népboldogítók mindazokkal kik eme kérdések felett még nem gondolkoztak.

Senkire sem kényszeritheti fel nyelvét a haza, bár megoszt polgáraival minden jót s jogot. De viszont egy egy megye sem kívánhat kiváltságokat nyelve fejtésére azon hazától melynek keblében lakik. Pedig kiváltság volna külön törvénykezési s oktatási nyelvet igényelnie: mig e hazánk valóban tagja — s bármily szép szín alatt törekedjék ily független elszigeteltségre, minnek egy független elszigetelt kormányzat, törvényhozás és végrehajtás természetes következménye... nem másra, mint elszakadásra törekszik, miszerint: szövetséges, társország akar maradni, mely talán közös ad hoc bizottmányban tárgyalja közös ügyeit de semmi alárendel-

tetést nem ismer, a hazában nyilatkozó többség szavazatának magát alá nem veti, hanem egyenlő jogot élvez „társországgal“ a világ szinpadán.

Ilyenmü törekvések által környezettünk, ezek közt élünk — nekünk jutott ezen nehéz és kellemetlen kérdések megfejtése. Nem lehetlen, hogy a magyar nemzet öncsonkításával is kénytelen leend engedni eme szakadást — némely kis különvált de szövetséges társország keletkezését, mely törekvésekben a társországok úgy látszik külső befolyások által is támogattatnak vagy legalább izgattatnak. De viszont nem lehetlen, hogy ezen kised országok nyelvei épen önállásuk következtében lesznek más külbefolyásoknak annyira kitéve, miszerint a minden tekintetben tulsulyu nyelvek által csakhamar, közművelődésükkel arányosan elnyomatnak — mint elnyomatott némely idegen s kivált a német nyelv által a magyar, mig-nem önmagában elég erőt talált, (mire nem mindenik kis ország elég erős) ön kifejtésére. Pedig a műveltség befolyása hatalmasabb és emésztőbb egy egy fejletlen nemzetiségre — mint a fegyveres beavatkozás.

Ezen erő kifejtésnél el kellett különbözni, a műveltséget az idegen nyelvektől, és honosítani sőt nemzetiesíteni — annak szellemét kialakakja nélkül.

Nagy és nehéz munka ez melyben még mi sem értünk célt egészen. Mert sok olysajátság, sok téveszme és tévtan csuszott be hazánkba s nyelvünkbe mi nemzeties köz kifejlődésünket hátráltatta. Sok, germanismust és gallicismust, még latinismust is lelhetünk nemzeti nyelvünkben. Iskolai s tudományos könyveink, nagyrésze idegen nyelvekből s főkép németből levén átforditva vagy honositva nem kis mérvben honosított az élheteren humanismus, pedantismus, szemlélődő bölcselkedés, meddtudományosság hajszálhasogatás stb. stb. az iskolákban és tudományos főkben. Továbbá a párizsi divat, a fényvadászat, az erkölcsiségnek csupán külsősége, a külszinü vagy szinleges műveltség, a műtermékek feltületes élvezése, kevesre becsülése (kivált ha honiak) s általában a külföldiek műveltségének utánzása, a nemépen nemzeties műveltség tulbecsülése s így a nemzeties irány elhanyaglása stb. stb. igenis honos lett azon körökben, melyekhez legelőször bejuthatott, s kivált a nőknél, mindaddig mig ezen tévelyek kiirtására hadjá-

ratot nem intézett a magyar irodalom sőt minden jelesb családfő és családanya.

Nemzetek közt nem oly szükséges az u. n. barátságos viszony melynélfogva egyik a másikért szives szolgálatokat tegyen még áldozattal is, mint egyes családtagok vagy egy nemzetbeli polgárok közt. A nemzetek — ha területük s népségük elegendő nagy arra hogy függetlenségüket szomszédaiak foglalásától megóvják és kellően megtudták osztani a termelés feldolgozás és felhasználás vagy szétosztás ezerágu nagy munkáit, egymásközt a munkás polgárok — nemépen mostoha földterületen, képesek telyesen kielégíteni minden méltányos anyagi igényt — mert hiszen oly termények s iparcikkek fogyasztását, minőket a haza földje megadni s népe előállítani nem képes nem is igényelhet méltányosan a valódi hazafi és honleány. Legméltányosabb kívánalma egyegy nemzetnek, ha nemzettársai szellemi terményeit kívánja ismerni. Ez, a megosztás által nemhogy fogynék sőt, mint jóhelyre vetett maggyarapodik. Ezt tehát örömet oszthatja s osztja meg mindenik nemzet mindenikkel.

Nemzetek közt nem csoda ha nem találunk egymásiránt: feláldozó készéget. Nemzete életét és érdekeit nem is áldozhatja vagy ajánlhatja fel másakért egy jó hazafi vagy honleány sem. Pedig ritkán egyeznek bár a legszorosb összeköttetésben élő nemzetek, anyagi érdekei is. Egyik p. o. mostoha földjén, főkép ipartüzletre szoritkozván: érdekében áll, hogy szomszédjától olesó kenyeret, olesó iparanyagot nyerjen munkájához és viszont ennek jó áron adhassa el iparcikkeit. Másik, az ő gazdag földjén mostoha viszonyok s balitéletei miatt elhanyagolván saját iparát s nagy mérvben megszokván a külipar cikkeinek élvezetét — ezzel bátran versenyző ipart igyekszik állítani saját földjén — melynek jövedelmei végre annyira megcsökkentek hogy igényei fedezésére nem elegendők.

Ilymódon a nemzetek érdekei többnyire oly viszonyban vannak egymással, mikép: egyik, csak annyit nyerhet a másiktól a mennyit az veszít; vagy egyik: előlépése az ipar s kereskedelem terén, megrövidíti és háttérbe szorítja a másikat.

A nemzetek tevékenységi fejlődése tehát oly verseny, mely által mindenik igyekszik háttérbe szorítani versenytársait — pedig

mindenik versenytársa egymásnak — s így az ki nem igyekszik, azon nemzet, melynek kormánya az ipar és kereskedelem kifejtésén ernyedetlen szorgalommal nem fáradozik, csakhamar háttérbe szoríttatik versenytársai által — ha csak a nemzet polgárai társulás útján, példás tevékenység által nem segítnek önmagukon s így a közös hazán. Ezen közérőkifejtés azonban szabad társulást és az emberi tevékenységnek (ha az a törvény korlátait nem sérti) minden pályán, minden szakban, minden vállalatban és tettben méltánylását s becsülését feltételezi — mikép azt aristocrat szerkezetű államokban nem találjuk s csak a democrat szellem feltünése s térfoglalása óta és csak ennek nyomán látjuk érvényre emelkedni.

És minél inkább érvényre emelkedett p. o. Nyugotcuropában a köztevékenység, munkakedvelés és a tevékenység méltánylatának a kölcsönös egymáskezére dolgozásnak eme szelleme, annál nagyobb erőt fejtettek ki a tevékeny népek az ipar s kereskedés, sőt a közművelődés terén is, mint említettük. Így annál inkább háttérbe hagyták azon államokat melyekben eme szellem kifejlődése korlátozott — annyira hogy sok részben már kérdés kezd lenni: nem késtünk-e végképen el? És annál nagyobb befolyást gyakoroltak például reánk, kik az idegen iparcikkek s észtermények eszmék és divatok befolyásának, a művelődés címe vagy színe alatt mindig örömet nyitottunk utat és kik azok befogadására igen is fogékonyak vagyunk. Vagyis nem ovakodtunk háttérbe szoríttatásunknak utat s módot nyitni — remélvén, hogy a beszívárgott műveltség által, bár iparunkat s kereskedelmünket elhanyagoljuk, versenytársainkkal mindig egyenlő színvonalán fogunk állani a műveltségnek.

E reményünkben, volt kiváltságos osztályainkra nézve nem csalatkoztunk. De már csalatkoztunk a népre nézve. A nép műveltsége ugyanis legalább jelenleg Europa bármely művelt államában sem abból áll, mit tudományos műveltségnek nevezhetnénk. Nem abból áll hogy iskoláiban jól írni és hasznosan olvasni megtanulván s ismereteit az irodalom élvezése által gyarapítván, ezeket tudományos elveknél fogva plántálgatná át a gyakorlati életpályákba iparba, mezőgazdaságba s ennek minden ágaiba és szakmaiba sőt épen fordítva — ösztönszerűleg, tapasztalatai érzékei nyomán puhatólódik, némely kitünő példányokat gépileg utánoz, kísérleteket

tesz így végre gyakorlati uton állapítja meg azon tételeket melyeket a tudományok is igazolnak: gyakorlati utmutatásokat nyer a gyermek atyjától vagy mesterétől — és tudományos kiképzettség nélkül is óriási eredményeket hoz elő a gyakorlati élet terén.

A népek egyik leghatalmasb oktatója a haza földje és éghajlata, az ezekből fejlődő igények és szükségérzetek, melyek kielégítéséhez — ha a kellő szabadság nem hiányzik, csakhamar találni fog az észlelődő fő okokat és módokat mikép azokat kielégítheti. Bőven termő vagy egészen terméketlen föld egyiránt kedvezőtlen eme okuláshoz, mert első esetben nincs ösztön a munkálkodásra, másokban előli a szorgalmat a fáradság sikeretlensége.

Hazánk bőven termelő földje nem adott elég okot s módot az életviszonyok tanulmányozására, nem kívánt szigorú számítást s messze előrelátást — miszerint nem volt kedvező a nép szorgalmának s élelmességének kifejtésére. Népünk értelmi kifejtését, kiképzést tehát tudományos vagy öntudatos uton kellett volna eszközölnie — a kiváltságos osztálynak azáltal hogy a nép gyermekeit jól írni, hasznosan olvasni s ne csak papíroson hanem az életben is helyesen számítani taníttassa.

A népnövelés kulcsa azonban főkép a kormány és egyház birtokában levén — nem örömet vették ezt igénybe még a protestans patronusok sem, kiknek önkormányzati joguk egyenlő az egyháziakéval... Inkábbis csak papíroson van pedig t. i. a tanrendszerre nézve a protestans önkormányzat, mintsem a gyakorlatban, mert: kivált a felsőbb tanodákra nézve a kormány és clerus határozván meg a tanfolyamat a tantárgyakat és az életben szükséges bizonyítványok kellékeit — kényszerülve van nagyrészből ezekhez alkalmazkodni a protestans önkormányzat.

De nem is éreztek kitérő hajlamot régi jó táblalabiránk kivált a népiskolák látogatására, az oktatás modorának, folyamának eredményének vizsgálgatására — sem vezetésére, bár: szívesen látott vendégeik levén az egyház és iskolák férfiai — ezt igen könnyen és szépmódon tehették volna. Így éppen nem terjedt ki a kiváltságos osztályok műveltsége a népre — nem fejlődött ki népünkben azon gyakorlati élelmesség, mely kísérletei nyomán végre oly okszerűen karolja fel az ipar s gazdaságait. sőt nem egyszor

a felfedezések terére bukkan — mikép sokrészben utána marad s csak saját nyomain érthetik utól a tudományosság által.

Méginkább csalatkoztunk tehát, midőn külföldies műveltségünkkel beelégedtünk: az ipar és gazdaság terén. Jó iparosokra, jó cselédekre, jó gazdákra volt szükségünk. Társasköri műveltségünk s humanisticus tudományaink segélyével talán birtunk is volna ilyeseket képezni népünk elmés értelmes gyermekeiből — önmagunk. De szigoruan tiltott ilynemű törekvéstől az aristocrat szellem. Néptünket épen nem kényszerítették körülményei hogy élelmét a tengereken vagy világrészeken keresse, sem arra, hogy firól-fira azon törje fejét: mikép lehet egy darabka vasat munka által sokkal értékesebbé tenni mint minő egy hasonló súlyu arany? S így az angol ezt megfejtette: vasipara által mozgásba hozta minden más iparát — hatalmas segédkezet nyújtott a gazdasátnak és kereskedelemnek — mig mi — ipar és kereskedelem terén elmaradtunk, sőt számos más államok által háttérbe szorítottunk, melyek csakhamar eltanulták az angoltól mit az ki talált — de maguk is igyekeztek mert szorgalmaztattak körülményeik által.

4. Politikai viszonyok.

Legyen bár fegyver, vallásosság, érdem, értelem vagy közbizalom útján szerevezve egyesek hatalma, kormányzati joga a többek vagy egész nemzetek felett, a hatalom gyakorlata mindinkább jogfolytonossággá válik, rendesen átruháztatik örökségkép firól-fira, és nem jó gazdának tartatik, ki a hatalmat kezéből kiereszti, megcsonkitni engedi — vagy lehető esetekben kiebb nem terjeszti.

Hajdan, a most szereplő nemzetek alakulásakor igen kevés jogérzete, kevés fogékonysága volt a népeknek arra, hogy politikai jogokat érezzen s gyakorolni óhajtson. Könnyen alárendelte magát és mindenét vezénylőinek, fejedelmeinek és jelentékeny szolgálmat vállalt csekély kedvezésekért, kitüntetésekért vagy egy-egy darab földért. Eme jótétemények vagy kitüntetések is örökségi tárgyakul szolgálván bizonyos szolgálmi jogfolytonosság vagy kötelezettség állott be, mely sok esetben a már megszűnt jótétemények után is kiterjedt a következő ivadékokra.

A jogok és kötelezettségek eme viszonya minél régibb idők óta keletkezett annál szilárdabbnak tartatott s a főhatalom gyakorlata mint valamely atyáskodás egybe levén köttetve az alattvalók iránti gondolkodással az igazság s a törvény kiszolgáltatásával — mely törvényeket a népek jobbjai önmaguk hoztak — a társadalom minden rétegeire és viszonyaira kiterjedt a kormányzati hatalom. És a népek nem óhajtván önkormányzatukban részt venni: jogaik, javaik nem mindig vétettek méltó figyelembe, kivált ha a főhatalom személyisége, viszonya stb. változott.

A főszemélyek, fejedelmek viszonyai szerint, kapcsolattak egybe némely különböző nemzetiségek — vagy szakítottak el ugyanazon nemzetiségek területei. Némelyek hódítás, mások házassági kötelékek által, több koronát egyesítettek. Némelyek egy birodalomból többeket csináltak. És nem ritka volt az eset, midőn egy nemzet a másiknak, vagy egy nemzet érdekei az egyes kiváltóságosok vagy uralkodók családi érdekeinek alárendeltettek. És pedig mindez többnyire véres küzdelmek után; néha azonban lassu csendes foglalások útján.

Ezen küzdelmek, foglalások s az ezekből eredő változások természetesen, soha sem voltak kedvezők a meghódítottak vagy erőszakkal kapcsoltak fejlődésre, sőt a hódítók s bekeblezők részére sem, mert ezek eme munkálkodás és erőpazarlás közben nemhogy gyarapíthatták volna, sőt inkább fogyasztották anyagi jóléttük kincseit, eszközeit — szellemi hasznokat pedig, melyek egyedül örökbecstiek, csak akkor nyertek, ha elfoglalván a műcsarnokokat, és bekeblezván a művészeket vagy tudósokat, saját városaikban némely szakát meghonosították a közművelődésnek.

Európa jelenleg szereplő nemzetei, csak a népvándorlás bevégezése s a keresztény vallás befogadása után kezdtek némi jogérzeteket élénkebben nyilvánítani — bár Rómában és Görögország főbb városaiban már ősidők óta nyilatkozott egynémi jogérzet. Ezt azonban még Rómában is ki lehetett az egyszerű „Veto“ jog — vagy egy-egy néptribun által elégiteni.

Az 5—15 századok közt mindinkább kifejlett bizonyos vallásjogérzet. Semmi sem érdekelt az embereket annyira mint a vallás. Tudomány, művészet, nemes és nemnemes, lovag és zsellér,

uralkodó és rabszolga egyaránt érdekelve volt a vallás tételei, tanai által és mindinkább érlelődött a népekben a hit a meggyőződés szabadságának jogérzete — melyet a reformatorok ékesen tolmácsoltak s a reformatió hősei erős karokkal érvényre emeltek. . . .

Századokig tartott s még most sincs bevégezve a hit és vallás szabadságának ügye. Ennek nyomában azonban csakhamar érvényre emelkedtek némely politikai jogérzetek is, melyeknek ezelőtt nyomait nem találjuk.

Uralkodók és kiváltságosok közt már régibb idő óta (arany-bulla. Bill of Rights) mindinkább körvonaloztattak s két oldalú szerződéssé váltak a viszonyok. Kiváltságosaink rendszeren egész nemzet nevében beszéltek, szerződtek és nemegyszer kimutatták, hogy szivőkön hordják a nép érdekeit. A népek ezt látván, bár némely birtokos nagyon is érzékeny jelenetekre adott alkalmat, midőn a törvény s méltányosság korlátain jóval túlterjesztette kiskirályi hatalmát, könnyen engedelmeskedtek felsőbbjeiknek: nem zúgolódtak, nem panaszkodtak ellenök, ha néha okuk lett volna is — mert így kívánta ezt az aristocraticus szellem, melyet a vallás szentesített, a közigazgatás népszertisített.

Midőn azonban a pápai hatalom korlátlansága szabályoztatott, mindinkább felébredt a népek szellemében a világi hatalmak szabályozása iránti vágy, melyet mint említünk a kiváltságos osztály nem minden siker nélkül kezdett meg: saját részére érvényesíteni. Vagyis a nép mindinkább óhajtotta, hogy ne csak a kiváltságos osztály szerepeljen eme szabályozásban: felelősséget, számadást kért fillérei hovaforrásáról — szavazatot kért képviselői számára, sőt követelte, hogy mint a törvényhozás úgy a közigazgatás, bíraskodás, végrehajtás bizonyos nyilvános felelősség alá a közvélemény, közkívánat, közérdek felsőssége alá rendeltessék.

A népek eme kívánalmát némely kormány megtagadta s csak felfordítása után adta meg. A magyar kiváltságos osztály ezt már a múlt század végén kormánya ellenében is felajánlotta s 1848-ban ezzel együtt önkéntesen megadta.

Nemcsak a kormányzatra, de a társadalmi viszonyokra nézve is még a múlt század vége óta kimondták, s a mennyiben lehetett

életbeléptették hazánkban a szabadelvűség bajnokai a democrat (népkedvelő) szellemet.

Nem bírnánk elősorolni mily hatalmas akadálya volt nemzeti közfejlesztésünknek az aristocrat szellem egyedül uralkodása (mielőtt t. i. az a democrat szellem által épen nem korlátoztatott) azon háboruskodások s viszályoknál fogva, melyek nem közérdekeink előmozdítása végett történtek, hanem political viszonyaink által idéztettek elő. A termelés, értékesítés és szétosztás minden munkáit megakadályozták vagy megzavarták eme viszonyok annyival inkább mert kormányunk sem sok gondot fordított, ama akadályok elhárítására — teljesen ellenezvén a democrat elveket. Nem tudnánk kiszámítani azon károk, kellemetlenségek értékét s közművelődésünk veszteségét, melyekbe a vallás és közigazgatás lassu, de küzdelemteljes reformáltatása került — mert kormányunk szintén nem mindig jól volt értesülve közkívánataink jogosságáról s közkívánataink szükségességéről : vagy egymást emésztették a hazai pártok.

Viszont nem bírnánk kiszámítani, mennyi mindenféle erőt, tevékenységet szabadítottak fel az 1848-iki törvények — és minő eredményeket várhatunk a kiváltságok megszüntetésétől, a nemesi jogoknak a nem kiváltságos osztályokkal lett megosztásától, az ipar felszabadításától, a szabadoktatás törvényeinek életbeléptetésétől s általában a democrat szellem érvényre emeltetésétől, még társasviszonyaink között is, miszerint : az emberi belbecs zsinórmértékeitől ne születése, hanem jelleme s tehetsége vétessék és főképp hogy a munka, becsületes, értelmes szorgalmas munka : minden irányon minden pályán melynek érdeke a közhaza érdekeivel kapcsolatban van hazafiasságnak tekintessék. És így ne csupán azok tekintessenek ilyenekül, kik jelentékeny áldozatokat tesznek a haza oltárára — ne csupán néhány tehetős, hanem sok tehetséges hazafiakkal dicsekedhessünk — sőt mindenik igyekező honpolgárt hazafivá növelhessük.

Óriási csapások nehezültek hazánkra ama törvények hozása óta. És ime a felszabadított osztály munkaerőben, termelési képességben, anyagi jólétben ezek alatt is annyira gyarapodott, hogy sok volt jobbágy sorsát méltán irigyené most némely volt földesur — bár állítólag teljes kárpótlást nyert urbéri telkeiért.

Talán felesleg is fejtegetnem, hogy annak, miszerint a köztevékenység, közművelődés, ipar és kereskedelem terén Nyugot-európa kisebb népeitől : népességre nézve pedig azon nemzetektől is elmaradtunk, kik száz, százötven év előtt számszerint kevesebben voltak mint mi — főfő okai politikai viszonyainkban keresendő. — Ideértve ama nemzetiségi s kormányzati viszonyokat is, melyek tevékenységünket sok irányban korlátolván, közértelmünk fejlődését gátolván, kivált a volt kiváltságos osztály idejének s szellemi erejének nagyrészét arra fordították : hogy nemzeti nyelvünket, létünket, önkormányzati, szabad vallás gyakorlati s más jogainkat megvédjék — hogy közéletünkben általános védelmi küzdelmekre áldozzák tehetségüket, melyek szabad hovaforvitása által nagyszerű gyors lendületet adhattak volna nemzeti közszellemi s anyagi kifejlődésünknek.

Felesleg fejtegetnem, hogy politikai viszonyaink és viszonytagságaink minden osztályban, minden pályán minő akadályokat gördítettek fejlődésünk elé — mert : politizáló nemzet vagyunk. figyelemmel kísérvük a napok történelmét Azért ülnek ismét egytívé a honatyák, hogy ezen viszonyokat köznemzeti fejlődésünkre nézve minden eddigieknél kedvezőbbekké alakítsák. Lett legyen elég tehát eme akadályokból csupán azokat felemlitnünk, melyek elháríttatását méltán remélhetjük — és siessünk kijelölni azon eszméket s intézményeket, melyek felkarolása által köznemzeti kifejlődésünket talán nemsokára azon pontra gyarapíthatjuk, melyen nemcsak a humanistikus tudományok, hanem talán a világgpiacok és világtárlatok és csaták terén is megmérkőzhetünk versenytársainkkal — mindig előbbre tevén a házi boldogságot, a belső bekés, munkás jólétet a külső versenyszerepnél.

V.

Elvek és intézmények, melyek nemzeti közkifejlődésünket előmozdítanak.

1) Sérthetlen — korszerű alkotmány.

Sérthetlenség lesznek törvényeink : alkotmányozási kétoldalu szerződéseink, ha a felülről aláféle terjeszkedő aristocrat szellem

az alulról felfelé törekvő democrat szellem által oly módon súlyegyengetetik, miszerint bármelyik lépne túl törvényes korlátait: az a másik önerőkifejtése által a kölesönös szerződés megtartására szorítottassék: a főhatalom vagy a közjogerzet felébredése által minélelőbb törvényes korlátai közé tereltessek.

Ezen elvet sokkal könnyebb kimondani, mint gyakorlatilag életbe lépetni. De mit egy nemzet és királya egyakarattal kimond s helyesnek ismer el — az előbb utóbb életbe fog lépni a gyakorlati téren is, bár egyik s másik szerződő fél részére oly intézményeket alkotni, melyek szükség esetében elég hatályosak legyenek a törvény végrehajtására, az ellenöröknek törvényes medrűkbe szorítására oly módon hogy: az önerőerzet, terjeszkedési vagy tulterjeszkedési vágygyá ne fajulhasson, még akkor sem, ha sérelmét vagy jogveszteségeit kellett orvosolnia? még eddig épen nem sikerült sem a böles kormányférfiaknak, sem a legbölcsebb hazafiaknak — mert mindnyájan gyarló mozdonyai vagyunk ama szellemeknek, melyek felett okszerűen uralkodni hivatásunk.

Oly sajátszerű ugyanis a nemzetek jelenlegi közjogerzete, mely kis sérelmek által, midőn e sérelmeket baj nélkül orvosolni lehetne, nem ébred fel. Hanem csak a legnagyobb sérelmekre. Ekkor azonban nem elégszik meg a törvényes határok megtartásával — bár kivételekre van eset épen a magyar nemzet történelmében — hanem még inkább tulterjeszkedik, a mennyire lehet — mig saját súlyá alatt össze nem roskad.

Ezen tulterjeszkedés gátlása végett a főhatalom rendesen annyi erőt igyekszik öszpontosítani kezében — midőn arra szükség nincs is, mennyi a legnagyobb erőkifejtésnek gátot vessen. Ezen nagyerő öszpontosítása és fentartása azonban nagyhátrányára van termelésünknek és mindenféle munkálkodásunknak, köz szellemi s anyagi és kivált nemzeti kifejlődésünknek.

Minél érzékenyebb leend önjogaira a nemzet minden polgára, annál inkább feleslegessé válik eme nagy központi végrehajtó hatalom — ha t. i. a kormány öszintén lemond a jogfoglalás politikájáról.

Ezen érzékenységet szemlátomást fejtheti az irodalom. Ez legjobb érzéke, öre a nemzeti jogerzetnek. De szükség, hogy ezt minden polgár önkeblében is fejtsé, ébren tartsa. Ezért nem lehet

elég gyakran ismételni nemzeti alkotmányunk következő alap-tételeit :

(Pragmatica sanctio : egybehangzólag az 1745 : 3. 1741 : 8. cikkel, melyet az 1790—1791 : 10. t. cikke így fejez ki.)

„Az ország karai és Rendei alázatos felterjesztésére, ő Felsege kegyelmesen elismerni méltóztatott, hogy, ámbár a felséges ausztriai Ház női ágának örökösödése az 1723-iki 1. és 2. törv. cikkei által Magyarorszáiban és a hozzákapcsolt Részekben ugyanazon fejedelmet illeti, kit a megállapított trónöröklési rend szerint elválhatlanul és oszthatlanul birandó többi, Németországban kívül fekvő örökös tartományokban : Magyarország mindazonáltal kapcsolt Részével szabad ország, és kormányzatának egész törvényes alakzatára nézve független, azaz, semmi más országtól avagy néptől nem függő, hanem tulajdon állással és alkotmánnyal bír : annál fogva a maga törvényesen megkoronázott királyai által, saját törvényei és törvényes szokásai szerint, nem pedig más tartományok (a német-osztrák örökös tartományok) módjára kormányzandó és igazgatandó.“

Óvakodnunk és örködnünk kell tehát mindnyájunknak, hogy hazánk érdekei, nemzetünk jogai más államok vagy nemzetiségek jogai alá ne rendeltessenek. Óvakodnunk és örködnünk kell továbbá, hogy hazánk törvényei, mely mind kétoldalú szerződésen ; a nemzet és királya kölcsönös megegyezésén, alapulnak mindkét fél által igazságosan megtartassanak.

Gondoskodtak elődeink, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalommal némi egyensúlyban legyen. Az 1790—1791 törv. 12-ik cikke ugyan is így szól : „Hogy a törvények hozása, eltörlése és értelmezésének joga Magyarorszáiban és a hozzákapcsolt Részekben a törvényesen koronázott fejedelemmel és az országgyűlésre törvényesen összeseregülő országos karokkal és Rendeikkel közös legyen, és azonkívül nem is gyakorolható — ő Felsege önkényt és magától elismeri stb. stb.

Gondoskodtak, hogy a végrehajtó hatalom hadereje s a közadó, a nemzet közakarata nélkül kelletinél nagyobbra ne növeltessék. Az 1790—1791 : 19 t. cikk ugyanis az 1715 : 8. és 1741 : 22. t. cikkekre hivatkozva ezt mondja : „Nemkülönből arról is teljesen biztosítani méltóztatott ő Felsege az ország és

hozzákapcsolt Részek, Karait és Rendeit, hogy bármely nevezetű segedelmek, akár pénzben, akár természetnyekben akár ujoncokban sem a Karokra és Rendekre sem nemtelenekre, királyi önkényszerint nem fognak rovatni, sem szabad ajánlat vagy bármely más cím alatt országgyűlésen kívül nem fognak szorgalmaztatni. Mennyisége pedig a közadónak, mely az állandó katonaságra rendeltetett, mindenkor az országgyűlésen, egyiktől a másikkig fog meghatározottatni.“

Eme becses törvényeinket, kétoldalú szerződéseinket megtartani és csupán a törvények által reánk rótt kötelezettségekben engedelmeskedni : minden honpolgárnak kivált tisztviselőinknek kötelessége. És ha ezt mi mindnyájan megtartjuk : ki lesz ellenünk ? Ki bírja megzavarni, megszakítani a jogfolytonosságot ? ellentünkben — milliók ellenében ? . . . ha t. i. mindnyájan éber szívvvel és lélekkel örködünk alkotmányunk sérthetlensége felett — és egy sem lesz köztünk, ki segédkezet nyujtana megszegésükre.

De nem elég csupán sérthetlennel : korszerűnek is kell lennie az alkotmánynak — mely ama körvonalzott határok közt a két szerződő fél kölcsönös beleegyezése mellett oly módon alakítatik és tökélyesbítettik a kor igényeihez képest t. i. a részletekben, miszerint a törvények korlátain belül, minden polgárnak lehető legnagyobb szabadságot engedjen, sőt segélyt nyujtson testi s lelkihetségeinek kiképezéséhez és azoknak, s vagyonának, értelmének, munkájának önmagára s a közjóra célszerű felhasználásához. Itt is, minden irányon, minden részletben egysúlyba kell hoznunk a felülről leható aristocrat, és alulról felküzdő democrat szellemet egymással. Mindenkinek lehető legnagyobb szabadságot, szabadmozgást és erő kifejtést kell engednünk — de csupán a törvényes korlátokon belül.

Mert bármily célszerű kivált nagyobb erő kifejtés végett az egyes erők összpontosítása — van egy bizonyos pont, melyen az összpontosítás az egyéni vagy testületi, hatósági stb. jogok sérelme nélkül túl nem mehet — mint viszont : egész társadalom pásztori patriarchalis alakot ölt, vagy anarchiává fajul ha a democrat szellemnek korlátokat nem szabva, mindenik polgárt, társulatot hatóságot szabad szárnyára eresztjük ; egymástól törvényesen függővé nem tesszük.

El kell tehát választanunk, a mennyire lehet azon jogokat, melyek az egyes polgárok szabadságát, a falusi, városi, megyei stb. hatóságok önkormányzati jogait biztosítják — azon kötelezettségektől, melyekkel ezek egymás és a közhaza iránt tartoznak. Minél helyesh arányt és egyensúlyt kell behoznunk : a bizodalom és felelősség közt. Miszerint képviselők, tisztviselők, hatóságok, bírák, végrehajtók s így a törvényhozók is bár egyenkint vagy bizottmányonkint bizassanak meg, bármely közszellemi vagy anyagi ügyekkel — mindig felelősök legyenek : nyilvános uton, erkölcsileg a közvélemény előtt és más szempontokból is — egymásnak vagy a közhazának és királyának.

Eme nyilvántartás, felelősségre vonás sőt a méltatlan gyanúsítások megtorlása végett is mulhatlan szükséges, hogy a sajtó szabad legyen — de — viszont épen ily szükséges mindnyájunknak óvakodni mindazon visszaéléstől, melyet a sajtóra nézve a törvények eléggé korlátozni nem képesek. . . .

A korszerű alkotmányosság végre szükség, hogy ne csupán a személy, vagyon, nemzetiség, vallási szabadság, okszerű tevékenység, közhasznu vállalatok stb. biztosítására terjedjen ki — mi pedig már igen nagy tökélye az alkotmány szerkezetének, hanem egyszersmind segédkezet nyújtson minden közhasznu vállalat támogatására, életbeléptetésére és igyekezzen oda hatni, hogy a birtoktalan néposztálynak mindenik tagja nyerjen bizonyos erkölcsi, értelmi és munkaképességet, ingyen oktatás, iskoláztatás nyomán.

Régi megyei szerkezetünk igen jó védve volt nemzetiségünknek, alkotmányunknak — de már nem ennyire célszerű volt a nemnemesek érdekeinek védelmére s jólétük előmozdítására és igen nehezkes volt a közvállalatok életbeléptetésére nézve. Pedig ez utóbbi érdekek mostanában előtérbe nyomultak. Régi megyei rendszerünkön tehát korszerű átalakításokat kell tennünk, miszerint a közös teendőkből több hajlékonysággal — minden honpolgár ügyeiben egyenlő készséggel s méltányossággal, s kivált a vidéki megyei igényeknek megfelelő gyakorlati szaktanodák, vállalatok, sőt a helybeli közoktatás iránt is több érdekeltséggel, több behatással birjanak, mind megyei hatóságaink, mind az értelmiség, a vagyonosb osztály átalában. Mert csak így nyerhet kellő gyors lendületet köz nemzeties kifejlődésünk.

Mily óriási erőt fejtenek ki a népek milliói, ha tevékenységük a már érintett középkori intézmények, balitéletek, téveszmék, kiváltságok és alárendeltségek stb. által nem korlátozottnak? Erre nyílt feleletet ad a történelemben Észak-amerika.

Milliónkint vándoroltak ki Európából azon épen nem gazdag, nem épen művelt, s nem épen kitünő erkölcsi értékkel bíró osztályok tagjai, kiknek kezöket Európa aristocrat szellemü intézményei s társadalmi viszonyai megkötötték.

Mit találtak az „Uj világban?” Egy — nem sokkal termékenyebb földet öserdőkkel benöve. Ezen nem is pusztá földön az u. n. csöcselék nép, tevékenysége nem korlátoltatván 50 év alatt több csatornát, több vasutat, több gyárat, több palotát, több nagyhajót stb. stb. épített mint Európa 10 szerte népesebb, legértelmeseb államai együtt — holott ezek már évezredek óta gyűjtögettek egybe mindazt mit a művelődés szelleme előhozni és maradandóvá tenni képes volt. — És most már sok részben elmaradva Európa gyárosai, Ameriká) a mennek magukat szakpályájukban tökélyesíteni — vagy mi itthon ki nem viheto eszme, ujitás, találmány: oda vitetik valósítás végett. Politikai téren pedig oda nötte ki magát Észak-amerika mikép Európától független — sokkalinkább mint töle Európa.

És ha minden így megy itt és ott mint ment 25—50 év óta: Nem úgy fogunk-e megrögzött gyarlóságainkkal, mumiaszerü cifra mágnásainkkal, szobatudósainkkal: igen ügyes, de ügyességét az eredménytelenségben értékesítő diplomatiainkkal, cifra címeinkkel, nem épen öszinte bökölásainkkal kinézni 100 év mulva Észak-Amerikához, mint minőnek mi most hozzánk képest Khinát, és a khinaiakat tartjuk? Mi jóra e sok ceremónia, a sok mindenféle kötvény, törvény, kiváltság, irigykedés, felekezetestesség, meddő tudomány, üres beszéd, külszin, rang és munkátlanság? Sok könyv még több vers, kevés gyakorlati ügyesség, sok ígélet, sok erőködés, kevés eredmény kezdi jellemzeni közéletünket. És ugyanezen nép óriási eredménydus tevékenységet fejt ki Észak-Amerikában.

Világos tehát, hogy jelen társadalmi és alkotmány szerkezetünk épen nem kedvező közkefejlődésünk előmozdítására — sőt nagyrészben csak korlátolására szolgál és felemészti egyik kéz mit a másik termel. Szabadabb, korszerübb, sérthetlen és mozgé-

konyabb részeire nézve a korigényeivel párvonalos fejlődésre képes alkotmányra van tehát szükségünk — mint általában Európában, ugy kiválókép hazánkban: mely még az európai államok többjétől is elmaradván, szükség hogy gyors fejlődése által pótolja ki miben századokig korlátoltatott.

2. A szabadoktatás és szakiskolák.

Az 1848-ik évi XIX. törv. 2-ik §-a így szól: „Az oktatás és „tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrészt a tanulás arra „nézve: mely tant, és melyik tanártól kívánja hallgatni szabad választást tehessen; más részről hogy a rendes tanáron kívül más „jeles egyének is oktathassanak . . . törvényesen kimondatik.“

Nincs az emberi nemnek sikeretlenebb törekvése mint midőn oktatás útján: testet lelkét bizonyos meghatározott, az egyházak vagy kormányférfiak által közvonalzott keretekbe akarnak szorítani. Mint soha nem sikerült és csak nyomort, elégtelenséget s élhetetlenséget idézett elő az aristocrat szellem főurasága alatt az ily keretek szigorú elkülönzése, s születés vagy más előjogok szerint egymás alá rendezése — ugy soha nem sikerülhet a democrat szellem azon tulvágya hogy mindenkit mindenben egyenlővé tegyen — mert ez csak ama örökös mindenhol mindenben szereplő, alakító, éltető fentartó erők korlátolása és szabályozása által történhetnék, melyekben s melyek által élünk és működünk, melyek vezénylését ugyan értelmünk által némi részben önkezeinkbe játszhatjuk, de melyek törvényeit, meg nem változtathatjuk t. i. az élettani, vegytani, az atomok, a vonzás és taszítás törvényeit kiismerhetjük némi részben önkezeinkbe játszhatjuk némi részben kívánalmaink szerint vezethetjük: de e törvények megváltoztatását merész tudatlanság volna megkísértenünk.

„Non omnes omnia.“ Nem egyenlő az agyak idegek fogékonysága, fogalmazó, önműködő s a külbnyomásokat és önműködési mozgalmait figyelembe vevő, beemlékelő s megtartó tehetsége, mint nem egyenlők az izmok csontok stb. kifejlődése, szilárdsága, mozgékonyasága stb. stb. És bármily jelentékenyen közreműködhet egy kiképzett test és lélek a kiképeztetésre alkalmas növendékek tehetségeinek fejtésében és idomításában, igen távol van attól hogy mindenikét testben s lélekben egyenlővé növelje egymással. Egyi-

könk sem képes mindenben mind arra mire képes a másik. És a természet ezen őstörvényeken alapuló műveleteit, kivált egész nemzetekre nézve épen nem vezényelhetjük kényünk szerint.

Mi is lenne egy oly államból hol mindenki egyenlő tehetségekkel és vágyakkal csak egyetlen szakpályára igyekeznek lépni? . . . igenis szükséges tehát több szakpályának lenni, melyek száma mint érintők a termelésnél legalább 100, a nyerstermények feldolgozásánál kétennyi s a tulajdonképeni ipar vagy gyáriparüzletnél ismét kétennyire mehet, jelen ismereteink alapján. Igen is szükséges, hogy kiki csak egy szakpályára fordítsa, minden idejét és erejét, mert csak ekkor viheti azt másoktól elérhetlen tökély pontra. De nagyon esalatkoznánk ha ezen szakpályákat körvonaloznánk, és ezek helyes arányát gyarló számítások alapján kísértenénk meg kijelölni p. o. nemzetünk számára; s végre törvényhozásunktól várnánk, hogy azokat az oktatás és pálya előszabása útján töltesse be — végrehajtó hatalom által. Legbiztosabb kijelölője a szakpályáknak a polgárok szükségérzete — ha nyilvánulásuk nem nyomatik erővel el.

Nagyon esalatkoztunk midőn tanodáinkat a felekezetestések művelésére alapítottuk, a vallást minden tudományokba bezavartuk a helyt hogy elkülönítettük volna mindeniktől, mert: sok alig fenttartható tanodát kellett alapítanunk ugyanazon tudományok sőt az elemi ismeretek tanítására is. És csak most látjuk É.-Amerika példája után, mily célszerű a tanodák valláskülönség nélküli használata a növendékekre, mily könnyebbség ezek fentartása az államra nézve s mily hátramaradást szenved szakpályáján nálunk a papnövendék azáltal hogy mindenféle világi tudományokra s a világi növendék azáltal hogy mindenféle vallási és humanisticus tudományokra egyformán kényszerítettik.

Nagyon esalatkozunk midőn az oktatást s az ebből folyó életpályákat azon aristocrat társadalmi keretekbe akarjuk bealkalmaztatni, melyeket a középkor nem épen dicsérendő szelleme mesterségesen alakított. Vagy, ennek hibáit belátva, mindenkinek tanítunk mindent mit taníthatunk, egyformán: a gimnasiumokban hova rendesen a volt kiváltságos osztály növendékei sorakoznak egybe — s nem választjuk el az elválasztandó szaktudományokat a vallástól és egymástól, hogy azokból valláskülönség nélkül, kiki

azon ágazatokban képezze magát, mely hajlamának, körülményeinek s polgári viszonyainak leginkább megfelel.

Természetes következménye volt ezen mesterséges s leginkább a test s lélek egyenlően könnyen kormányozhatását célozó oktatási rendszernek, hogy hazánkban a pályák oly aránytalanul vannak betöltve, mikép testi s lelki igényeinket épen nem vagyunk képesek önerőnkkel fedezni sem a tudományokra nézve de még az öltözködésre, a legszükségesebb gazdasági és házi eszközökre nézve sem — És általában gazdasági s a még sokrészben primitív ipar pályákon, sok emberrel kevesebb eredményt mutatunk elő s embereink sokkal kevesebb díjt kapnak mint Nyugoteuropa kitünőbb államaiban. Ott ugyanis hasonló terület földön kevesebb gazda sokkal több marhát tartva s földjét jobb gépekkel művelve sokkal több eredményt mutat fel mint mi. Az iparpályák pedig nálunk majdnem üresek és itt is összevegyítették a gazdálkodás minden ága a kézipar minden ágával — mi tetemesen korlátozza az előhaladást a fejlődést egyik s másik pályán.

Hazánkban tehát túltömött a gazdasági pálya kivált a kis telkes birtokokon — holott igen hiányos a nagy pusztákon, mert nincsenek gazdasági iskolák, melyek jó ügyes bérlőket nevelnének kik az örökbérrendszert életbe léptethetnék, vagy jó áron megvásárolnák, kisdarabokra osztva a nagyobb pusztákat is. Viszont igen hiányos a kézműipar pályák minden ága, méginkább a gyáripár s ezekben is inkább az aristocrat szellem fényűzési iránya jelentékenyebb mint ama democrat irány miszerint főtörekvésünk volna: a legszükségesebb táp, öltözék, butorziati cikkeket, gazdasági, háztartási stb. eszközöket minél nagyobb mérvben és minél olcsóbban állítani ki, hogy élvezetét minél népszerűbbé tehesük.

Ezen egyenetlenség megszüntetése, az erők célszerűbb elosztása, korszerű kifejlésünk biztosítása, csupán szabadabb intézmények nyomán eszközölhető, melynek alapját csupán a szabadoktatás oly módon értelmezésében találhatjuk fel, mint azt a fentemlített törvény cikk kijelölte.

Azon számos milliónyi férfiak és nők közül, kik Európából É.-Amerikába vándoroltak: igen kevesen voltak előkészülve azon pályákra, melyeken ott önjölétüket s a szabadállamok nagyságát megalapították. És mégis boldogultak, mert hajlamuk sugallatát

követhették, vagy megértvén körülményeik, helyviszonyaik kívánalmát, ha elég erőt s hajékonyságot éreztek: bealkalmazkodtak azon pályákba melyek szükségességét önmaguk és a közállam javára egyaránt jelentékenyeknek találták. És oly varázs erővel bír a szabadság s önállás azon érzete miszerint az ember mindazt mit sorsára kedvezőnek vagy bár kedvezőtlennek mondhat, önmagának köszönhesse vagy tulajdonítsa; oly tevékeységet fejt ki önválasztotta pályáján az ember hogy: sokkal gyorsabban s következetesebben halad elő a különben nehezebb viszonyok közt is, mint ott, hol az akadályok nagyon is gondosan elhárítvák s így erőkifejtésre nem kényszerítők — a növendék pedig kedve, hajlama akarata ellen lett valamely pálya keretébe sorozva és járszalagon volt vezetve mindaddig míg megszokás által minden más pályára alkalmatlan lett.

Csupán szak tanórák, szakiskolák által eszközölhetjük hogy kiki saját hajlama s a közhaza igényei szerint (melyeket igenis szemelőtt kell tartania pályája választásakor — hogy a hazának hasznos polgára lehessen) — vegyen oktatást és később tényező részt a termelés értékesítés és szétosztás nagy munkáiban. És csupán ezen szabad választás nyomán remélhetjük, hogy észreveszi s betölti a még hiányzó pályákat hazánk mindazon fiatal tehetsége ki erre hajlandó és alkalmas. Pedig csak így lehet közígényeinkkel arányba hozni kielégítési képességünket, hazaszerte lealkudván s megtagadván magunktól kívánatát és élvezetét annak mit önerőnkől ki nem elégíthetünk, mindaddig míg erre is nem találkoznak önkéntes vállalkozók.

Csupán a szabadoktatás és szakintézetek életbeléptetése után érhetjük el a munka elosztásban, egymás kezére dolgozásban, a vidékek sajátságainak kizsákmányolásában stb. stb. ama szervezeti tökélyt öntudatosan, melyet az előttünk haladó nemzetek és népek ösztönszerűleg és sokrészben mostoha körülményeik érzékeny kényszerítése nyomán értek el, mely szervezet által azonban ők, mostoha földjükön csakhamar több adományát halmazták egybe az égnek és földnek mint menyirel dtesekedhetnénk mi.

Vannak szakpályák, melyek óriási mérvben töltendők be számos milliónyi kezekkel, háziállatokkal, gépekkel, eszközökkel és melyekhez az elmélet több megyékben, némely részben egész or-

szágban egyöntetű lehet, sőt a gyakorlati különség sem igen nagy mint p. o. a mezei gazdaszat s gazdaszati ipar egyes ágai; melyekhez tehát egyöntetű tanrendszert és gyakorlati rendszert alapíthatunk meg s oly módon egybe válogathatjuk a tantárgyakat, mikép azok a növendékeknek telyesen megfelelhetnek, a nélkül hogy a nagyobb rész sok olyast tanulna mire csak néhányoknak lehet szükségök (mint a gimnásiumokban).

Ily mezei gazdaszati s gazdaszati ipar tanodákat állítani köz-költségeken a köz anyagi kifejlődés első kelléke, mely intézetek növendékei csakhamar tőkét fizethetik vissza a haza kincstárába, adó utján a reájok fordított milliommoknak. Europa legiparosb országaiiban is majd százszorososan haladja a föld jövedelme az ipar-utján beszerezhető jövedelmeket. Hazánkban éppen nincs jövedelme sőt rendszeren nagy kiadása van az ipar terén — és jövedelmét, csupán a gazdaszat mezején keresheti. . . . Fő gondja volt kormányunknak régóta, az általános adóképességet növelni; a jobbágyok gazdagságában osztottak volna földbirtokosaink. Ama csodálatos jelenségnek tehát, miszerint éppen a nép számára országszerte egy gyakorlati és elméleti gazdaszati, vagy gazdaszati- ipartanoda sem állítatott, míg az írás olvasás és szenttörténet betanítása végett 14 ezernyi iskola állítatott, bár mind oly csekély felszereléssel, mikép hivatásának kellően meg nem felelhet — okát legfelebb csak a vallás tulsulya uralmának s azon balítéletnek tulajdoníthatjuk, miszerint századok óta úgy vélekedtünk, mintha a mezei gazdaszathoz semmi értelmi képzettség és pénz befektetés sem szükségeltetnék csupán ép testi erő.

Vannak továbbá szakpályák, melyekhez hajlam és körülmények szerint különböző szaktudományok igényeltetnek — melyek kiválasztásában telyes szabadságot kell engednünk a növendékek számára „hogy előmenetelünkben ne gátoltassanak sőt segíeyz- tessenek.

Ilyenek a bányászati, gépészeti s más számos iparpályák, melyek egyikében a földisme, vegytan, másikában más természet-tani ismeretek, némelyikben a számtan, mértan stb. a többekhez igen különböző viszonyban s arányban szerepel. Ezekből is számos szakismereteket összpontosíthatunk egyegy intézetben, de igenis korlátoljuk a növendékek kifejlődését, ha mindenik számára egyenlő

adagokban és egyenlő minőségben mérjük ki mindazon ismeretet mely eme csoportot képezi. Itt már szabadválasztást kell engednünk a minőség és mennyiség különböző arányokbani élvezetére, hajlam, körülmények és választott szakok szerint, annyival inkább mert, mint már említők minden elméleti oktatás hiános és emésztetlen, kellő gyakorlati utmutatás nélkül és így ugyanazon tantárgyak hallgatásához különféle gyakorlati tért kell kijelölnünk p. o. fűvésznek, geologusnak, bányásznak, vegyésznek, gépésznek, építésznek, mérnöknek, utász és árkásznak, vízipítésznek stb, nem pedig tele tömnünk mindenik fejét mindazzal mire mindnyájuknak összesen sincs szükségük elméletileg, és nem nyújtani semmi gyakorlati oktatást — mint reáltanodáinkban szokás.

A különféle szakpályákhoz kell hogy legyenek oly intézetek melyekben mindenféle gyakorlati és elméleti szakismeretek aljáról, horderejéről, kellékeiről tiszta fogalmakat szerezhessenek az elemi oktatást jó sikerrel bevégzett növendékek. Az az szakpályát választhassanak, melyekben magokat felsőbb szakintézetekben képezhetik ki annyira, miszerint az iskolákból egyenesen a gyakorlati termelő vagy feldolgozó vagy kereskedelmi, szaktudományi, vegytani stb, pályákra léphessenek át: következetesen, zakkánás nélkül az az oly módon hogy kárt ne tegyek se önmaguknak sem azoknak kik reájuk bizakodtak — és ők se csalatkozzanak.

Ezen középiskolákból míg a növendékek egyrésze az előbb említett ismeret csoportot veszi igénybe s ott végezi iskolai pályáját — a másik rész oly ismeret csoportokat igényelhet, melyek inkább polgáriak, jogiak, politikaiak, melyeket nem lehet ama inkább gépészeti, természettani ismeretszóportokkal egyesíteni — bár itt is szükséges hogy a növendék hajlama és körülményei szerint válogassa egybe a „neki való“ ismeretek és gyakorlatok minőségét és mennyiségét — mignem telyes kiképztetését eléri.

Szóval kell 1. egy elemi oktatási rendszernek lenni, mely az ismeretek általános kulcsainak, irás, olvasás, számtan, erkölestan stb. birására vezet a még gyöngye koru és értelmű gyermeket. Kell 2. egy általános tájékozási oktatási rendszer, melyben a növendék szülei s tanárai telyes egyetértése mellett önmaga válasszon egy s más szakpályát, a kellő tájékozás megszerzése után. Kell 3. minden szakpályára külön szakoktatás, elméleti s gyakorlati téren. De

ezen szakoktatásra nézve nem szükséges mindenik szaknak külön tanodát állítani. Mert több szakoktatást lehet egybeesortosítani — bár az hogy eme csoportokban is csak az összhangzók találkozzanak, szükséges lévén : természetesen hogy számos különféle szaktanodákat kell állítanunk, mert csak így eszközölhetjük hogy ne legyen kényszerítve tanulni egyik növendék azt mi neki nem, hanem csak né-mely növendéktársának szükséges.

Oly egyszerű oly szükséges kellékek ezek közértelmi fejlesztésünkre nézve, melyeket igen könnyű dolog feltalálni s belátni — ha nézeteink az eddigi rendszerek által elhomályosítva nincsen — ha az oktatás feladatát abban tartjuk, hogy értelmes, szorgalmas és becsületes polgárokat növéljen az élet mindazon pályáinak arányos betöltésére, melyeknél fogva köz szükségleteinket kielégíthetjük sőt felesleg értékeket is varásoltatunk elő a fődből, a földalól, vagy saját értelmünknek felhasználása s bedolgozása által.

De egészen más nézpontról indultak volt ki elődeink a közép-korban midőn a valóság szellem uralkodott, mindenhova behatolt, és mindent háttérbe szorított. Akkor nem a jelen hanem a jövő világban élet vagy megélhetés feladatai, most a jelen viszonyok közti kiélhetés kellékei a kiindulási pontok és vég célok. És hogy erre hazaszerte égető szükségünk van, arra nézve az általános elszegényedés elég tanúságot tesz.

Jegyzés. A szabad oktatás és szakiskolák érvényesítése legsürgősb szükséglet kivált a növélés szempontjából . . . Europaszerte csak panaszt és megrovást hallunk a növélés divatozó rendszerre nézve. Nem ismerik a nők az emberi hivatást, saját hivatásukat: mintha nem is a világra születtek, nem a földgömbre hivatnak volna. Nem ismerik kötelességeiket a társadalom a haza iránt minden oldalról — nem tekintik magukat a közélet közművelődés olyan tényezőinek mikép köznap foglalkozásaik által és kitérdemolhatnák a „honleány“ címet, — betölthetnék, honleányi kötelességeiket minden áldozat, fényelgés és köztaps nélkül. Nem értik szerepüket a közgazdáltságban, miszerint ezer ötszáz millió forintnyi érték, a nemzeti fogyasztás legnagyobb része kezükön megy át : ők osztják szét vagy ők alakítják élvezhetővé az ételmi cikkeket általában s az öltözéki cikkeket s így tőlük függ a nemzeti vagyon megtakarítása nagyrészen. Nem értik hivatásukat az egészség fentartására, a szervezet megóvására, a tápcikkek minőségének a szervezet igényeire s foglalkozás szerint arányosítására nézve annyira hogy: rondesen tultönik gyermekeiket a legnehezebb tápcikkekekkel, óvják a kellő mozgástól és a kellő légváltozatoktól vagy tév ápolási s foglalkozási rendszereket követnek, mi épen kedvezőtlen a testi s lelki tehetségek kifejtésére s mig

Általánosán ujalapra kell tehát tennünk az oktatási rendszert. Hagyjuk meg a vallásosságnak, mi övé. De szorítsuk azt is saját medrébe, saját szakába. Számos elemi iskoláinkba egészen más ismeretekre kell fektetnünk a súlyt. Tájékozási vagy pályaválasztási iskolákká kell alakítanunk humanistieus iskoláinkat: azoknak hagyva a görög s latin nyelvet és mindenféle theologiai tantárgyat kik abból megélhetnek vagy kell hogy megélhessenek. Számos szakiskolákat kell állitnunk, csoportonként beléjük osztva az egybevágó tantárgyakat — de külön gyakorlati oktatást nyújtva a különböző pályáágakra készülőknek reáltanodáinkban is.

Csupán ilymódon menthetjük meg a túltömöttségtől azon pályákat, melyek most közkefejlődésünket gátolják. Ilymódon tölt-

egyik folytonos munkátlanságban s állandó + 18 + 20° fok melegben fehér négerré növeli gyermekeit, addig a másik: minden felhevüléstől óva azokat s a vizgyógyászat roszulértott elvoit követve hideg vízben, pincemérsékű szobákban eszkimová satnyítja változatos éghajlatunk alatt is. Óriási mérvre fejlődtek kezeik közt a hasonszonvi golyóeskák iránti téveszmék, miszerint ezeknek varázs erőt tulajdonitnak minden esetben; szétliro gyógyítik velök: ananélkül hogy fogalmuk volna a szerkezet anyagairól, műveleteiről: élettanról és gyógytanról. Pedig valóban épen ők hivatvák arra, hogy gyöngéd gondoskodásuk s a szerkezet igényeinok, a táp és özőékanyagok jelentékenységének kiismerése s okszerű házirend, életrend által megóvják családjaikat a betegség ezer osoteitől és ápolják ha minden elővigyázat dacára e baj bekövetkezett. És nincsak a testi de a lelki képességeket, igényeket is kell ismerniök és vezetniök mint emlitettük . . . De a jelen divatos növelési rendszerek épen nem készítik elő őket em sokoldalú feladataik megértésére. Nem nyújtanak tájékozást hazai, közgazdaszati, termelési, fogyasztási viszonyainkról még kevesebbé az élet és lélektanról, vogytanról stb. Tanítják a munkálkodást, takarékosaságot és rendtartást elvilog. De munkásságuk sikeresetlen, épen nem felel meg hivatásuak — leginkább apró fényüzési cikkek készítésére szoritkozik. Takarékosaságuk ellenében pedig annyi varázsszal tűnik fel a „divat“ és a közvélemény, mely a műveltséget a külsőségekben tapsolja meg, hogy ennek ellent nem állhatnak; talán takarékosak lesznek ott a hol nem kell — de mit sem kímélnek, hogy művelteknek ismertessenek el. Ilymódon természetesen igen pontos rendet tarthatnak a külsőségekre nézve — de: megelőzik 10-ed 20-ad rendü kiadásai az olsőbbrendűeket; nem visznek számadást a fogyasztás és kiadásról, mely közgazdaszati szempontban igen jelentékony — s nem egyszer a legnagyobb ovatosság a legjobb szándék mellett a család eladósodását idézik elő — mert kiadásaiik mindig több mint bevételük — holott kiadásaiik tulsága sem a hazai hanem főlkép a külföldi gyáripár emelésére szolgált. Ezen köztudomásu okoknál fogva:

hetjük be azon üres szakpályákat, melyek hiányai miatt nagy adót fizetünk a világiparnak és nem vagyunk képesek kellő segélyt nyújtani a gazdaságnak. Csupán ilymódon biztosíthatjuk, ném egyoldalú elferdüléstől — a gyarmatszereptől hazánkat, sőt biztosíthatják gyors következetes nemzeti közkifejlődésünket.

3. Szabad társulás sőt a köz nemzeti kifejlődést célzó társulatok közsegélyzése.

Munka a nemzetek jólétének forrása. Aránylagos a nemzetek munkaképessége értelmi fejlettségükkel. Gyarló teremtmény az ember eredeti állapotában. Aligha növelkedett izom ereje jelentékenyen évezredek óta. De elleste értelmességénél fogva és csakhamar felhasználta az őt övező erőnyilvánatokat. Kileste az állatok

Átalában közvéleményünket fejezzük ki ha állítjuk, hogy a jelenlegi divatos nőnövelési rendszereket telyesen át kell alakítanunk, kivált hazánkban, hova ez Nyugoteuropa fővárosaiból, a fényűzés gyújtópontjaiból szívárgott s így épen nem nekünk való.

Ezen átalakítás nagymunkáját azonban nem kezdeményezhetik az egyes nőnövelők, csak akkor ha irodalmunk országszerte segélytikre jön; ha törvényhozásunk megadva a szabad és szakoktatás törvényeit: irodalmunk — kezükbe fogja adni a növelőknek azon szakkönyveket, melyeknél fogva a nőnövelést társadalmi, hazai, nemzeti s családi viszonyainkkal, a jelenleginél inkább összhangzóvá tehetik, sőt a női közszellemet, közizletet oda vezényelhetik hogy ama nagy hatalmat melyet a kellem és szellemi varázscerjénél fogva kivált növendék ifjaink izletére, törekvésére és szellemfejlesztésére hatályosan fordíthatnak, okszerűbben s köz nemzeti kifejlődésünkre nézve célszerűbben gyakorolhassák — mint most.

Irodalmunk gyújtópontjának hol a fi s leány gyermekek növelésére, képzésére irt munkák az előre bocsátott s nyilvánossá tett elvek nyomán megbíráltasának, természetesen a magy. tud. akadémiának kell lennie. Innen kell kisugárzania a művelt nemzeti szellem szikráinak, hogy közkifejlődésünkkel összhangzólag vezesse az egyes szakokat, ágazatokat; hogy eloszlassa a tudatlanság tévutakba bonyolító homályát — mely kivált a természettudományi, élet és lélektani téren uralkodik. Itt kell megkezdeni a növelési rendszerek, elvek, átalakításának s az idegen elemektől leondó megtisztításának nagymunkáját. El kell hártania a közgazgatásnak és közfelvilágosodásnak többek közt azon akadályokat is miszerint hazánkban a növelési pályákon, kitünőleg csak idegenekkel találkozunk. kik nem értik nyelvünket, szellemünket igényeinket, miket a közvélemény mégis elébe tesz a boniaknak; mert nemzeties közkifejlődésünk egyik legjelentékenyebb akadálya a divatos ferde nőnövelési rendszer; s viszont: leghatályosb előmozdítói leendenek a valódi benső műveltséggel bíró a nemzet ügyét mindenben szívükön viselő nők.

igényeit, tehetségeit és gyarlóságait, és felhasználta eszét ez utóbbiak beigázására, hogy beigázott tehetségeiket önjavára működtesse. Kileste a mag csirázási és fejlődési képességét, megértette a kalászkok jelentékenységét s rakásra gyűjtve elvetette belőlük a felesleg magot, hogy kiélhelését legalább egy évre biztosítsa. Kileste a vizek teherhordó s a szelek taszító képességét: kivájta a fát, később hajót épített, ponyvákat feszített az árbocokra s végre ily módon óriási terhet rakva egybe, szép társaságban kényelmesen hajózta körül a földet. . . . Kileste a fazékban forró víz gőzének játékát — mely fel-fel emelte a fedőt minél nagyobb súly léteztetve rá annál dacosabban — gőzkatlant épített, mely hajót, kocsit és számtalan gépet mozgásba hozzon. Kileste és felhasználta az elemek rokon és ellenszenvét, a szikra gyűjtő tehetségét a tűz emésztő vagy olvasztó erejét, a föld alkotórészeit; és vasat, acélt készített a törmelék földből és számtalan célszerű eszközt a vasból, mely munkaképességét százszorozta — ezerszerezte: mily könnyen kivág most p. o. egy százados vagy évezredes tölgyet, melyet ősei mint a legyőzhetlen erő jelvényét leborulva tiszteltek s melyet ezelőtt csupán a vihar, villám vagy az idő emésztő foga volt képes megrongálni. De kileste a villám forrását is, a felhőket. Mint most a gyermekek, úgy hajdan a bölcsek hártját raggatakkal össze, fonalhoz erősítették, átadták a szél horderejének, mely a felhőkbe emelte a hártját, és midőn a fonál egy-egy bekövetkezett esőtől megnedvesedett, aláfolyt a villám, mint villany — s a frigidárába vezetett, hogy esodás fényt terjesszen a sötétben és hatalmasan megüsse a merészt, ki eme égititok leplét felakarja lebenteni. Most a gondolatokat, eszméket, sőt már a kéziratokat táviratozza távfényképezi az ember, vagy a napsugarak segélyével mint etető, metsző szerrel: üvegre, acélra metszi az elébe tartott képeket. Mennyivel gyorsabb munka ezen neme a rajznak a tollrajznál?! a gőzkocsizás a gyaloglásnál? a gép szövésfonás a kézimunkánál?!

De nem csupán az értelem fejlődése képes így sokszorozni — növelni munkaképességünket.

Bármily értelmes legyen, kevés erőt, kevés ügyességet képes kifejteni az egyes elszigetelt ember. Kí tudná csupán étkezési vagy öltözködési igényeit is kielégíteni önmaga? Csupán társulással

utján fejtheti ki kellő sikerrel testi s lelki tehetségeit és társult erők által hajthatja végre ama nagy műveleteket, melyek megváltoztatják a földszinét; midőn t. i. megtanult célszerűen dolgozni egymás kezére.

Vannak egyes szakmunkák, melyeket csupán egy személy végezhet célszerűen. Néha az egynemű munkák által is jelentékeny erő kifejtéstől és idővesztéstől kíméltetik meg társulás által az ember. Mily háládatlan munka lenne p. o. valamely egyszerű teher részleteket: téglát, kévét stb. egy személynek egyenkint hordania a kijelölt helyre; a kazal vagy éppen a torony falának tettyére? Tiszszerte, százszorta hálátlanabb, mintha néhányan egymás kezére dolgoznak.

Vannak egyes szakmunkák, melyeket már éppen nem végezhet célszerűen egy ember p. o. a gombostű készítésének 10 szakmunkája van s gyakorlati kísérletek igazolják, hogy ha mind a 10 szakmunkát egy személy végezi — (természetesen egymás után) alig készíthet többet 20—25 gombostűnél naponta, de ha 10 személy osztja meg egymásközt, összesen nem 250, hanem közel 100,000, s így egyenkint közel 5,000 (tulajdonképp 4,800) gombostűt készíthetnek — kivált ha kellőleg begyakorolta magát, kiki saját mesterségébe. A varró tű készítés 120 szakmunkája pedig szintén csak néhány kéz közt jól megosztva, oly hálás miképp mindenik munkás közel 100,000 darabot készíthet naponta.

A termelés, feldolgozás szétszétválás nagy munkáinak országsszerte megfelelő szakokra, s ezeknek oly szakmütételekre osztása, miszerint egy egy mütét az egész mű vagy eredmény oszthatatlan egyszerű elemének mondható: — ekkor ezen szakmütételeknek, melyek egy-egy gép vagy személy kezébe advák, kellő összhangzásban egyesítése oly módon, miképp többszáz vagy többezerféle szakmütét egy valamely egész nagyművet, nagy vállalatot létesíthessen: óriási mérvre emeli egy-egy nemzet munkaképességét.

A munkák ilyenmű elosztása, de viszont a munkaelemek célszerű társítása t. i. a szakmunkázkodás és társulat — bármily ellenkező irányu törekvés, csak egyesítve képes nagy eredményeket előidézni: bizonyos „mikro- és makrokosmost“ hozni létre az emberi műveletek s készítmények világában. És pedig minél többféle arányban és viszonyban egyesíti ezeket, annál inkább kiter-

jeszti e makro- és mikrokosmos határait nemcsak a végtelen kicsinytől a végtelen nagyig, hanem teremtményei sokfeleségére, célszerűségére, egymásba vágó s egymást nemcsbitő tökélyeire nézve is.

A teremtés és folytonos tökélyesbülés nagymunkáit utánozza ily módon a gyarló ember saját teremtményein, melyekre nézve mindinkább kiterjedő foglalatásokat tesz a természet mindhárom országában : mindinkább kezeibe ragadja azon vezénylő hatalmat, miszerint az istenadta ásványokból egészen újnemű, újtulajdonokkal bíró ércet készít, a növény és állatország számos lőnyeit pedig úgy átalakítja, mikép már is alig ismerünk eredeti fajukra, s ásvány növény és állatországot egyaránt felhasznál saját javára.

Ezen munkálkodása által szemléletmást tökélyesbíti saját lőnyét : nem az izomerőkre nézve, hanem értelme, érzelmei, fogalmai nemesbülésére nézve. Ugyanis :

Óriási mérvben növelkedik a művelt nemzetek munkaképessége értelmök fejlődése által, s viszont növelkedik értelmük a mindinkább felfolozott tevékenység által.

És pedig eme tevékenységet nemcsak azért fokozza mindinkább fel a fejlődő értelem, mert mindinkább belátja, hogy jólétünk főforrása a munka, hanem azért is, mert mindinkább fogékony lesz ezen belátáshoz idegzet, szerkezete : ebben is mindinkább tökélyes minőségben és arányban vegyülven az alkotó elemek, melyek viszonyától függ szerkezetünk tökélye.

Figyelemre méltó tényezője ezen szempontból a nemzeti értelem és tevékenység fejlődésének a kereskedelem : a nyers és feldolgozott anyagok szétosztása. Mert mindinkább megadja a legszegényebb osztályoknak is mindazt mi szerkezetük mindinkább tökélyes kiépítéséhez szükséges. És mert ezen örökké növelkedő szükségérzet, mindig több többféle cikket s anyagot kíván : mindinkább fokozza tevékenységünket, annyira, hogy csakhamar kevesli egy-egy nemzet mindazon anyagot, melyet honföldje adhat. Csakhamar megszokja, aztán megkívánja még a távol világrészek teremtyeit is — hogy azokat mindinkább tökélyes minőségben és arányban fordíthassa szerkezete kiépítésére, fentartására, testi s lelki tehetségei kifejtésére stb.

Ez tulajdonképeni forrása és jótékonyága a világkereskedele-
 lennek — mely bármily fáradalmas és sokrészben haszontalan
 hurcolkodásnak látszó munka, hivatva van: elejét venni azon
 ellenkedésnek és elszigeteltségnek, mely a nemzetek közt jelenleg
 még kitűnő mértékben létezik — meghozni az okszerű munkálko-
 dáshoz és következetes fejlődéshez szükséges nemzetközi békét, s
 általános jólétet árasztani a népekre, az ujságvágyat, élvezetvágyat,
 czeknél fogva pedig a tevékenységet felfokozva.

Fő fő eszközlője a kereskedelem azon anyageserének, mely
 az emberi nem szerkezete s léte vagy életmódja folytonos tökélyes-
 büléséhez vezet — s ily módon nem kismérvben közreműködik az
 ember, kivált idegen állatok és növények honosítása által a föld
 különféle elemeinek egybevegyítéséhez, hogy mindinkább tökélyes
 növény s állatszervezeteket termeljen és tenyésszen, és mindinkább
 összpontosítsa körében a nagyvilág különféle szervezeteit, oly he-
 lyeken is, hol azokat a mostoha természet nem engedné létezni. . . .
 Vagyis tényező részt vegyen a gondviselés ama nagymunkájában,
 melynek feladata: mindenkinek megadni, mit kíván — s így elő-
 mozdítani hivatásszerű fejlődését.

Annál tökélyesebben hajtjuk végre ezen több mint emberi
 feladatot, minél több műelemeket fedezünk fel, és minél helyesb
 arányban vegyithetjük ezeket, sőt eredményeiket is egybe, hogy
 társasviszonyunk: milliónyi kar, értelem s szellem egybecillő mű-
 velete — egy egész műszervezet legyen. Hogy nemzettestünk
 minél inkább hasonlítson szerkezetünkhöz, melyben számtalan kü-
 lönféle sejtecske egyenkint önálló életet él, de a rokonosok egybe-
 szövetekeznek egy-egy szervet vagy műszert képeznek, hogy tár-
 sulterővel egyéniségük csekély voltahoz képest óriási műveleteket
 vihessenek véghez, mely eredmények ismét összhangzásban vannak
 egymással s oly tüneményt idéznek elő, mely már a sejtecskéek
 egyenkinti műveleteihez nemis hasonlít: ezektől annyira külön-
 bözik, mint a növényélet az á"ati vagy ez a szellemi étlettől.

Annál gyorsabban és tökélyesebben fogjuk végrehajtani
 egyéni s a haza közös érdekeivel mégis szorosban egybefüggő mű-
 veleteinket, minél egyszerűbb műtételeket kívánunk egy-egy em-
 bertől, állattól vagy géptől oly módon mindazáltal, hogy ezen
 műtét kellően be legyen osztva az egymás kezére dolgozásba. És

csak azon vállalatok és gyárak számíthatnak jelentékeny gyarapodásra, melyek helyes arányban birják az egybehangzó, egymáskezére dolgozó szakmákat a munkaosztás elvén vagyis: csak azon szakerőt, szakmunkát társítják egybe, melyek egy nagyobb vállalatnak vagy üzletnek szintén csak egy szakmáját töltik be — de ezt egészen betöltik. Minél többféle szakma van egyesítve, annál bonyolodottabb, annál nehezebb, annál könnyebben szétomlik az egész üzlet vagy vállalat.

Anglia legkitünőbb gyapot gyárosai p. o. óvakodnak mindenféle fonalat, szövetet gyártani vagy még festeni is. Egyik nagy gyár csupán fon; de nem is mindenféle fonalat, csak $\frac{1}{20}$ -részét, de ezt aztán óriási mérvben fonja az u. n. szokásos „numerok”-nak. A másik csupán sző — de óvakodik mindenféle szövethemekre kiterjeszkedni: csupán $\frac{1}{100}$ -nyi minta szerint dolgozik az összes iparmintákhoz képest, de ezt nagyobb mérvben mint egy-egy ország — e téren. A harmadik csupán fest; de nem alkalmaz mindenféle szint, csak néhány félélt, ezt azonban oly mérvben, hogy hetenkint több mint 100 tonna festőfát használ fel — míg az osztrák birodalomban némelyik mindezen szakmát egyesíti — tökéletlenül.

Mint a társadalmi vagy politikai életben van egy bizonyos pont, melyen túl az egyéni erőket, jogokat az egyéniség önállása sérelme nélkül összpontosítani nem lehet; de ismét vannak központok, melyekben ezen apróbb összpontok (falusi, városi, megyei hatóságok) némi részben összpontosíthatók sőt összpontosítandók, hogy a kormányzást lehetővé tegyék, hogy a nemzet vagy állam egy jól szervezett egészséges testhez hasonlítson. Ugy a munkálkodás terén vannak egyes mütétek, melyeket összpontosítunk kell — midőn aztán az összpontosított erők egyrészét ismét célszerűen egyesíthetjük. Ezen összpontosítás csomóit meghatározni; a munkák elemzését s az elemek társulását célszerű összhangzásba hozni, oly újdonszerű oly nehéz feladat, mely a körülményekhez képest minduntalan változván, igen nagy figyelmet igényel és szigorú szabályok által meg nem határozható. Bizonyos tapintat vagy szerencse, t. i. kedvező körülmény kell ehhez minő az angoloké. De ha őket e téren vakon akarnánk utánozni, könnyen csalatkozhatnánk — mert körülményeink másak.

Annyi bizonyos, hogy a munkák szakra osztályozását és a szakok célszerű egyesítését csupán azon nemzetek képesek a terelés, értékesbités és szétosztás minden nemében egyiránt kedvezőleg oldani meg önmagukra és egész világra nézve, kiknél a legkülönbözőbb erők és tehetségek társulása a kormánytól nem korlátoztatik — sőt mihelyt egy társulat világos jeleit adta annak, hogy működése a közhazára nézve jótékony lehet — azonnal segítetik a közköleségekből: államkincstárból.

Aristocrat szellemű országokban kevés segínyt nyújthat a kormány a nemzeteknek, mert a társulás a különféle kiváltságok, az elkülönített rangfokokozatok és ezek kölcsönös ellenszenve miatt a társulás akadályozva van. Egész kisvilága kinevetné az előkelő főurat, ha ő valamely gyárvállalatba lépve kezdfogna a városi iparosokkal, a fővárosi szakmesterekkel sőt néhány pénzes izraelitával stb. stb. Ki látott nálunk ily társaságot együtt 1848 előtt? De — bár mikép beszélünk 1848 óta — még igen távol vagyunk ama valódi democrat elvek gyakorlati alkalmazásától, melyekre körülményeik végre az angol lordokat is reá kényszeríték — vagy eszélyességük oda vezérlék.

Jól tudjuk, hogy nem örömet látták volna nyugoti iparos szomszédaink a társulati szellem feltűnését hazánkban, mert csakhamar feleslegessé tette volna iparcikkeket, sőt versenytársuk lett volna a magyar ipartermény keleten — és csakhamar jobb piacokat lelt volna nyersterményeink számára a bécsi s prágai piacnál. De akadályozta volna-e a kormány p. o. a Tisza szabályozása a sík föld csatornázása, öntözése stb. végett alakulandott társulatokat? Ezt nem állíthatjuk — sőt igen valószínű, hogy a mulasztásért egyedül önmagunkat vádolhatjuk — annyivalinkább, mert több mint valószínű, hogy az országgyűlés az ily társulatokat segítelyezte volna. Pedig jó utak, csatornák és öntözés az alföldön oly élet-szükséglet, mely nélkül közkifejlődésünk előre nem mehet — melyek 50 év előtti életbeléptetése kiszámíthatlan üdvös következményeket hozott volna nemzeti közkifejlődésünkre.

a) Gazdasági egyletek és tanintézetek segélyzése.

A gazdaság: egyletek feladata általában: emelni a föld becsét és jövedelmező képességét azon megyében, melyre hatásköre terjed.

Arányban van mint láttuk minden emberi munka sikere azon értelmi fokozattal, mely által kellő körülmények közt végrehajtatik.

Értelmesen és célszerűen hajtatik végre minden ily óriási munka mint p. o. egy ország földjének, növényeinek, állatainak kezelése s felhasználása, annál inkább a) minél helyesebben tudjuk megosztani ezen munkát: szakokra, szakmákra, műveletekre és műveletekre — b) minél helyesebben tudjuk társítani ezen elemeket, csoportonként; aztán a csoportokat egymással: köznemzeti szükségleteink fedezése és fejlődésünk elősegítése végett.

A gazdasági egyletek tehát — ha t. i. céljuk nem a legszűkebb körre szorítkozik, csak akkor felelhetnek meg feladatuknak, ha: közreműködnek a közértelmiség fejtésére; ha a vidéki körülményekhez s hazánk igényeihez képest mindinkább megfelelően határozzák meg a gazdasági szakmákat, műveleteket és ezen műveletek elemeit, és minél helyesebb vezérelveket nyújtanak a működő tagoknak: ezen elemek célszerű csoportításához — hogy eme csoportok egymással is kedvező arányban legyenek közjólétünk kifejlődésére nézve.

Ily óriási feladat megfejtését egyes s nemis a legvagyonosb hazaiak áldozatképességétől nem várhatja méltán a kormány, mert a gazdasági egyletek eme feladatai tulajdonkép a kormány feladatai, melyek végrehajtására legalkalmasb intézmények ezen egyletek, melyeknek a közkinestárakból kellő segélyzése annyival inkább méltányos, mert: a közkinestárak jövedelme, a népek adóképessége, aránylagos azon sikerrel, melylyel a gazdasági egyletek működnek.

Nélkülözhetlen szükséges gazdasági egyleteinkre nézve a kormány hatalmas segélyzése, nemcsak bizonyos pénzüsszegekkel, melyek a különféle arányoknak tudományos és gyakorlati

kísérletek útján leendő meghatározásához stb. szükséges, hanem szellemi közreműködéssel is, melyek közt elsőbb lényeges feladatok, hogy a) egy megye, egy vidék se legyen gátolva ily egyletek alakításában — b) egy elemi iskola se legyen, melyben : némi ásvány, növény, állat és föld isme nemtaníttatik. — Vagyis a természettannak a gazdaságban nélkülözhetlen alapismeretei mindenik falusi iskolában tanítóköteles tárgyak legvonek — sőt a gyermekek az okszerű gazdaság alaptételeiben elméleti s a mennyiben a körülmények engedik, gyakorlati oktatást is nyerjenek. Mert csak így válhatnak fogékonyokká azon elvek, ismeretek befogadására és saját gazdaságukban leendő alkalmazására, melyeket a gazdasági egyletek, vidéki körülményeikhez képest helyeseknek állapítanak meg.

Szükséges, hogy gazdasági egyleteinknek a kormány mind szellemi mind anyagi tekintetben jelentékeny segítyt nyújtson, mert ezek csupán így felelhetnek meg ama sokoldalú feladatnak, miszerint a haza földjének értékét s jövedelmét a nép értelmiségének fokozása s a helyes munkálkodási elvek, arányok, viszonyok kimutatása által gyarapítsák.

Szükséges ugyanis, hogy gazdasági egyleteink minta vagy kísérleti gazdaságot tartsanak, melyeken az előlegesen célszerűnek ígérkező munka s javítási rendszer az előnyökkel kínálkozó növények művelését s netalán némely gazdasági állatok vagy állatfajok honosítását ismereteik és tapasztalataik alapján megkísértsék, életbeléptessék. Ily kísérleti s végre minta gazdaságok alapítása már sok költséggel jár — és elég ha hozzá a gazd. egyleti tagok csupán a fáradságot és ismereteiket adják.

De éppen ily szükséges ezen kísérleti gazdaságok mellett egy egy gazdasági s erdőszeri iskola felállítása, hol a nép gyermekei, munkáikért oktatást nyerjenek, saját termőföldjük kiismerésére s az általuk kezelendő növények és állatok igényeire, munkaeszközeikre stb. nézve. Ily iskolákból kerülhetnek ki aztán azon értelmes, ügyes, gyakorlott földművelők, kik a cselédek vezényletében a gyakorlati téren is előlmennek ; kik később igen előnyösen honosítják meg hazánk néptelen pusztáin az örökbér-rendszert ; és jobb bérlők és vevők lesznek a birtokrészletekre mint azon pénztözsérek, kik csak nyereséges eladás végett vesznek birtokot. Ily

iskolák növendékei lehetnek az okszerű földművelés és állattartás legjobb apostolai. És csak ily iskolák által vezényelhetik, gazdasági egyleteink: vidékeik s végre egész haza népességét azon utakra, melyeket csak közgazdaszatunk belső s külső viszonyainak mélyebb tanulmányozása nyomán fedezhetnek fel; melyek kimutatása által csakhamar oda vezényelhetik még a kisgazdákat is, hogy megértsék ama viszonyokban az őket illető hivatást: mindnyájan közgazdaszati szempontból gazdálkodjanak és közigényeink s külviszonyaink szerint megállapítattván: mit kell belső, mit kell külső fogyasztásra termelni, senki se termeljen olyas cikket mit eladni de eltartani sem lehet, s viszont soha ne szenvedjünk szükségét abban, mit jó földünk bőven megterem.

Szükséges, hogy a nép gyermekei megtanulják saját érdekeiket a közérdekekkel a jelenleginél helyesb viszonyba hozni: ne csupán gabonát termeljenek eladás végett, holott ennek ritkán van jókelete s néhol jobban megteremnek az olajnövények, dohány vagy szövetanyagok, gyümölcsök stb. És megtanulják megbecsülni az erdőket, ott a hol még van; sőt beültetni az ahhoz alkalmas földeket ott a hol nincs erdő. Hogy megtanulják a felföld népei oly okszerűen művelni földjeiket, ásóval mint a skótok, kik három ásónyomnyira mélyítik kis, de annál könnyebben javítható földjüket, hogy kétszeres termést adjon — de a művelés közben külön kezelik mindhárom réteget és vigyáznak, hogy soha se kerüljön egyszerre felül az alsóréteg, hanem elsőbben középen töltsön 1—2 évet míg t. i. a lég, a trágyalé, az eső és napsugár kellően termékennyé teszi.

Csodálnunk kell jelen oktatási hiányaink közepette, hogy általános inséges éveket nem élünk. Ki? és mi? biztosítja a hazát és nemzetet, hogy minden év meghozza az ő 100—140 millió mérő gabonáját? ama tudatlan kezek munkája nyomán, kik soha semmi oktatást nem nyertek a termelés műteteleinek sem megválasztására, sem beosztására, sem összhangzatba hozatalára nézve?! Ki biztosítja a magyar nemzetet, hogy nem fog-e jóévben is jelentékeny hiányt szenvedni vagy pénzben — terményei értéktelensége miatt, vagy tán még gabonában is — ha netalán népessége kétszereződik, mint kétszereződött p. o. Anglia népessége néhány évtized alatt?

Kevés, és nem épen okszerti munka után is meglehetett élnünk ezelőtt. De viszonyaink megváltoztak: a föld hazaszerte soványabb — s a nép növekedik, és jelenlegi műveltsége elégtelen arra, hogy a mindinkább növekedő igényeket eddigi tudománya vagy inkább tudatlansága mellett kielégíthesse. Meg van irva: el kell vesznie a népnek, mely tudatlan. El kell vesznie a nála ügyesebb okosabb s annyivalinkább kapzsi vagy haszonleső népek közt.

Kevés tudománnyal is lehet a földből némi hasznot huzni. De minél több tudományt, szakértelmet fektetünk munkánkba annál több leend sikere. És nincs korlátja a siker [felfokoztatásának, mint nincs korlátja a tudományoknak. Minden tudományunkat bele fektethetjük a termelés, tenyésztés s gazdasági ipar szakjaiba — sikeresen. És ha elmondhatjuk, hogy 50 év alatt több előlépést tettünk a természettudományok terén, mint tettek elődeink 50 század alatt; ha elmondhatjuk, hogy 50 év alatt több javítás és kísérlet történt a gazdaságra és gazdasági eszközökre, sőt az állattenyésztés tökélyesbitésére nézve is, mint azelőtt ötezer év alatt: nem méltó, nem szükséges dolog-e ezen tudományokból legalább egy kis részt átadni a népek kezébe, hogy biztosítsuk közös létünket? Nem méltán kívánhatja-e minden gazdasági egylet hogy e munkájához hatalmas segédkezet nyújtson a kormány? mert hiszen, csak is így vehet részt az isteni gondviselés nagy feladatának végrehajtásában — mit tulajdonképeni feladatául különben is örömet mutat fel.

Számtalan feladata van hazánkban a gazdasági egyleteknek: ezeknek kell elől menni a kísérletek, példánygazdaszatok s a gazdasági oktatás terén, mint említettük, de ezeken kívül még sok nehéz feladatuk van.

Ugyanis: nincsenek kereskedelmi konzulaink — nincs közvetítő közege a magyar termelőnek a külföldi fogyasztókkal. Ezért nem tudja a gazda mikor, miből mennyit termeljen — eladásra. Nem tudja a fogyasztó népek kereskedője: mikor, kihez, hova fordulhat ezen igények fedezése végett. Eme kereskedelmi s termelési közvetítéshez egykor talán némi vezérfonalat adhat a fogyasztók kezébe egyik jólrendezett közigazdasági hivatal ha t. i. adatait gyorsan egybegyűjti és rögtön közzé teszi. Ezen adatok gyűjtésé-

ben is legtöbb segélyt találhat a gazdasági egyleteknél. De viszont csak az egyletek nyújthatnak kellő tájékoztatást, a részvényeseknek s minden körükbe eső gazdáknak arra nézve: mit igyekezzenek nagyobb mérvben termelni — mily termények nem számíthatnak biztos jó kellendőségre a világi piacokon — minő alakot, minő tökélyeket kell ezeknek adni, hogy kiállhassák ott a versenyt a világ minden népeivel?

Jegyzés. A gazdasági egyletek segélyzése: bár mily szokatlannak látszik most midőn gazdasági egyleteink meggyeszerre egy egy kis aristocrata közt képeznek, ha más uton nem legalább akkép szükséges hogy; bennük minden rendezett község alapító tagként szerepeljen; mert jelenleg egy egy megyei gazdasági egyletben alig van a megye területének néhány százaléka képviselve, holott az egészre ki kellene terjeszkednie és annyi jelentékeny feladat vár mint említettük mindenik egyletre, mikép azt egyesek százakért vagy százezrekért elviselni nem képesek s nem is lehetnek kötelesek. Pedig még olyanok is vannak, melyeket az ide vonatkozó cikkben nem érintettünk, mert ezen feladatok megfejtésétől még igen távol vagyunk, holott előbb utóbb meg kell fejtenie azokat mindenik megyei gazdasági egyletnek, hogy a megye területén okszerű biztos alapokra fektetett arányokat, rendszereket léptessen életbe.

Ilyen egy részletes adatokkal ellátott geológiai térkép, melyen előadatik, a megye területének nemcsak általános szerkezete hanem a kivalóbb talajok vegybontása - ezek alkatrészei, a hiányok kimutatásával és kedvező esetben azon pótszerek ásványi javítószerek kijelölésével melyek által ama hiányok kipótolhatnának.

A termőföldnek, hogy valamely okszerű vetésforgásra alkalmas legyen, min tudjuk legalább 12-féle anyagból kell bizonyos arányban egybeszerkesztve lennie. Ezen alkatrészek minőségének, mennyiségének kivált a só s gázneműek fémnemek stb. meghatározásához, melyek a legjelentékenyebb szerepet viszik a táplálkozásban, de csupán a nedvtartó képességnek s az elhez kellő művelésnek, mélyítésnek, porhanyósításnak stb. meghatározásához is annyi előismeret, vegytani élettani tudományosság és annyi költség igényeltek mennyit gazdasági egyleteink csak nagy áldozatok útján hozhatnának meggyejüknek. És a megye népjeitől századok mlva sem várhatjuk, hogy saját termőföldét elemezzék, vegybontani, megtanulja, hogy a javítószerek vegybontása s a növény alkatrészeinek ismeretnyomán okszerű arányba hozza a javítást, a talajjal s a talajt a kellő növényzet igényeivel. Pedig a gazdasági egylet által megállapítandó elvöknek, kezelési módoknak stb. végre is a földművelő nép fogja legtöbb hasznát venni, ha t. i. a gazdasázt tudományos alapokra leendő fektetve. Méltányos dolog tehát hogy ezen osztály részt vegyen a gazdasági egyletek terheiben, költségeiben is.

Nagyfontosságú feladat hazai gazdaságunk kifejlődésére nézve hazánk geológiai térképe, szerkezetének s talajának kiismerése, mert ezek nélkül tuda-

Arra nézve pedig hogy mely cikkek miképp alakíthatók versenyképesekké? a gazdasági egyletek kénytelenek saját körükben egymásközti versenyt idézni elő: jelentékeny versenytételek, jutalmak által... mely most erejüket haladja. Pedig csak így vezethetik a gazdászat minden ágazatát azon tökélypontra melyen legyőzhetik, az évről évre satnyuló egiptomi búzát, a szép de szemetes odessai gabonát, sőt kiállhatják a versenyt Északamerika termelőivel, kik pár évtized alatt annyira nyakunkra nőttek, hogy olcsóbban adják a búzát Triesztben, a szalonnát és füstölt húst Pesten, mint mi. Észak-Amerika ezen gyors és erőteljes fellépése elég arra hogy kormányunk ha t. i. a nemzeti kormányzat nem agryém — minden erejével segélyezze gazdasági egyleteinket

b) Iparegyletek és tanintézetek segélyzése.

A mily szükséges egy nemzet gyarmatszerű kiélhetéséhez a gazdászat; oly szükséges annak önállásához az ipartüzet. És mert a gazdászat már a pástorszerű életmódon sem terjedhet tul, ha segédeszközével segélyére nem jön az ipar; mint szintén nem dolgozhat kellően egymás kezére a gazdászat és ipar, ha nem jön se-

mányos alapokra nem fektethetjük a földművelést. De sok oly segédforrásokra is vezethetnek kutatásaink, melyek némely vidéknek könnyü módot nyújthatnak a termőföld megjavítására. Sok oly javítószert találunk az ásványországban, melyet semmi más javítószert telyesen nem pótol — mely pedig felhasználás nélkül pang kivált hegyes vidékeinken szét szorva évezredek óta.

Nagytömeg káli tartalmu mezőpáthtot találunk p. o. a Hegyalja több vidékein, mely által nagyterületü gabona termő földeket lehetne megjavitanunk. Jó anhydrit gipszet találunk Tályá mellett, melynek jó hasznát lehetne venni a Tizavidéki vizenyős helyeken.

Bajorhonban a Rénus vidéki szőlöket a Forsthegyi avult (bazalt decomposé ou pourri) földdel javítják s ez termi Deidesheim vidékén a híres palatinatus bort. Óriási mérvben zsákmányoltatik ez ki Kaiserstul mellett. Nekünk is van ilyen elmállott bazaltunk Tokajnál, van Nógrádban s a Dunántul nagy mennyiségben, de még nem tudjuk hasznát venni.

Igy vagyunk némely köszénréteggel kénrétrggel (Sárosmegyében) s egy nagy tömeg eluállott trachittal (Mérk mellett szintén ott). — Bazalt rétegeink általában több káli tartalmaznak, mint némely kihiresztelt vidékeké. De ezek célszerűségét csak a gazdasági egyletek mutathatják ki gyakorlatilag is ha t. i. a talajok vegybontásához, kísérletekhez, s kezdeményezésekhez elég pénzforrásuk s a kézmunkákhoz elég segélyük loend megyeszerte minden helységben.

gélyünkre a kereskedelem: a közkiélhetés, önállás és fejlődés ezen három munkaszak öszhangzatos egybeműködésével arányosan halad elő — viszont arányosan stüled, ha egybeműködésük bármi hiányok miatt gátoltatik.

Mi haszna termel a gazda, ha nincs a 'ki megvegye és felhasználja vagy feldolgozza cikkeit? Hiában igyekszik terményeit eladni amaz s megvenni emez, ha nincs kellő közvetítő kereskedelem.

Kereskedelem kellő utak s közlekedési eszközök nélkül nem jöhet létre. És ha egy nemzet iparát kiakarjuk éheztetni, gazdaszatát saját zsirjába akarjuk fojtani: elég utakat nem építünk s ily módon még a közszellemet is mélyen lenyomhatjuk, mely a közlekedés, eszmecsere s személyes ismeretségek vagy összeköttetések nyomán szokott keletkezni s népszerűsödni.

Természetes következménye a közlekedés tökéletlenségének az, hogy az iparos lemond saját pályájáról, gazdálkodáshoz lát, hogy legalább élelmét biztosítsa. Természetes következménye volt tehát europaszerte híres roszutaiuknak, hogy népeiségünk nagyobb része — bár a nagybirtokosok pusztái, különben is elidegeníthet-

Pedig még van egy gazdasági ipar, mely Nyngoteuropában 10 év előtt keletkezvén, e rövid időközön aránylag óriási eredményeket mutat fel s még nagyobbakat ígér — melynek kezdeményezése s népszerűsítése szintén csak a gazdasági egyletek útján lehető: országos, öngazgatási istápolás mellett. Ez a „tógazdaság“ — a tavak és folyók benépesítése: mesterséges utoni haltonyészítés — pióca telepek stb. melyek által a magyar folyók meggyérült népeisége a gőzhajó dacára is hajdani hírére emelkednék; a hasznavehetlen tavak és mocsárok pedig holdankint több száz forintnyi jövedelmet adnának, igen csekély befektetés és felügyelet mellett. . . . Általában a nemtelenebb növényeknek, dudváknak s alsóbbrendű mezei és vízi állatoknak célszerű feletetése s e végett a házi szárnyasok, házinyulak, halak stb, országszerte nagyban tenyésztése, az ikrák és tojások biztos nagybani kiköltetése, bármily messze áll és jelenlegi fogalmaink szerint azon aristocerktt ildontól miszerint birtokosaink ilyes jövedelmi forrásokat megvették: végre is komoly feladata leendő a mezei gazdaszatnak, mert milliók számára, adhat finom táplálékot az év bármely szakában s így mélyen bele vág a gazdasági egyletek működési körébe; sőt sok kísérletet, sok fáradságot igényel, kivált hazánkban hol az ilyféle munkákra igen kevés a munkások hajlama — de éppen ezért szükséges, hogy köztörvényhozás útján, köz költségek által is segítőtessenek. közvagyonosbodásunk ily módoni előmozdításában p. o. folyók benépesítésében gazdasági egyleteink.

lenek levén üresen maradtak — a telkek szétदारabolására irányította minden törekvését és üresen hagyta az iparpályákat, annyira, hogy most legalább három millió léleknek kellene átlépni a gazdaszat teréről az ipar pályaira, hogy nemzetünk megközelítse a Nyugoteurópa nemzetei közt létező munkaarányokat.

Iparunk ily óriási mérvben elhanyagoltatván ezt, mint gazdaszatunkat, szintén csak célszerű egyletek által fejthetjük, más nemzetek példájára. De mert már sokrészből annyira elmaradtunk, hogy honi iparunk csak általános és gyors erő kifejtés által érheti egykor utól versenytársait. Igen szükséges, hogy kormányunk ne csak ne gátolja az iparegyletek és vállalatok életbeléptetését, sőt hatalmasan, országszerte karolja fel, kivált az ipar oktatásának ügyét és igyekezzen mielőbb kiépitni a már régtervezett utakat és pályákat, melyek nélkül ipar és gazdaszat egymástól el nem válhat, egymáskezére nem dolgozhat, sőt hasztalan termelünk mindnyájan kivált gabonát — mert sem egymásközt jól szét nem oszthatjuk, sem ki nem vihetjük hazánkból.

Három vagyonszámi fokozatot, három fogyasztó osztályt szokás s célszerű figyelembe venni az iparpályákra nézve: 1. a falusi népet, 2. a kisvárosi népséget, 3. a fényűző osztályt a fővárosokban.

Három fokozatos iskolákról kell tehát gondoskodnunk: a) falun, b) középvárosokban, c) fővárosokban, melyek a fogyasztók igényeihez mérvék: az első legegyszerűbb de legterjedtebb, a második a gyáripar elemeit s elsőrendű feladatait karolja fel, a harmadik igénybe veszi a legmagasb, gyakorlati tudományt s ügyességet s inkább kivitelre, a világgpiacok számára dolgozik — bár e térről a közép osztálybeli gyárak sincsenek kizárva — hogy minél bővebb pénzforrásokat nyissanak a közhazának, ama vásárlásokra, melyek már is közönséges fogyasztási cikkek, és pedig jelentékeny mennyiségű ércpénzt vesznek igénybe p. o. Khina fűszerei, theája, selyeme, India gyapot, jute stb. szövetanyaga kávéja és fűszerei, Éjszak-Amerika és Keleti-Amerika számos terményei, kávé, cukor, cacao stb. Olaszország rizkásája, figéje, narancsa, gesztenyéje stb.

Jelenleg épen sincsenek iparoskoláink falun. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a nép a legszükségeseb ruházati, butorzáti eszkö-

zökben hiányt szenved — építkezése nomádszerű, többnyire fa, szalma, mely nagymérvben ki van téve a tűz pusztításának. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a nép kivált télen át pénzt érdemelni nem tud, könnyen ki van téve az inségnek — marháit kénytelen eladni, ha termése csak 10—15 nappal nyulik rövidebbre az évnél — vagy törvénytelen utakon kényszerül kielégíteni egyszerű vágyait, mi aztán csakhamar keresetmódjává válik. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy kivált a felvidék népe 90 mföld félkör, és 10—15 m. szélességi területen, nem képes beszerezni mit mostoha földje bőven teremni nem képes : százak közül egy kettő ismeri a buzakenyereket, melynek anyagában az alföld néha tulbővölködik és a bort, melyet néha napján kutakba is eregettünk itt; ritka helységben s nem minden időszakban mérnek marhahúst : százak közül csak néhányan van módjában ünnepeken marha vagy sertés húst enni. A világhírű hegyalján p. o. sok helységben, sőt némely régi fővárosban is hasztalan keres az ember marha, borjuhust s más oly tápcikket, melyek nyugoti szomszédaink kisedő faluikon sem hiányoznak. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy hazánkban századonként jelentékeny éhhalálozások fordultak elő, megyeszerte : mire a bársoványabb földű, de iparosb országokban nincs példa. És ne véltük, hogy a burgonya ettől végből meg menthet. Csupán burgonyából nem szerkezeti be szerkezetünk mindazon elemeket, melyek kiépítéséhez, munkájához szükségesek. Nagy mennyiségű burgonya fogyasztás, látszólagosan jól lakatja az emésztő szerveket — de ama hiányok miatt a szerkezet előbb-utóbb felbomlik. Csupán az iparcikkek termelése az, mely roszterméskor is biztosítja a kiélhetést, mert ezeknek minden időben minden népek közt van kelete. Sáros és Gömörmegyéből némely családfő Ispahánig, Teheranig leviszi fűzfa kosarait és tele erszénnyel tér vissza. Ez s ennek családja nem fog ében meghalni, ha a burgonya-betegség elhatalmazván a romlott burgonya fogyasztása miatt egész helységek kihalnak — vagy akkor sem, ha a termés épen nem sikerül. És végre is, nagyon kevés gyönyörűségünk lehet oly népben és munkájában, melynek főtápcikke a burgonya.

Óriási hiányt szenvedünk országszerte jó kovács, bognár kőmives, ács, szijgyártó, lakatos, asztalos stb. mesterekre nézve, mely hiány miatt jelentékenyen korlátoltatunk mindennemű gaz-

dasági munkában. És nincs könnyebb, nincs egyszerűbb mint ezen mesterségekben némi elméleti s gyakorlati utasítást adni — illetőleg adatni a már kiképzett mesterek által.

Ezektől azonban nem kívánhatjuk, hogy fővárosainkból falura menjenek s oktatásuk után éljenek — annyivalinkább, mert a szegény népnek nincs módjában pénzt keresni és adni — habár csekély áron megszerezhetné fia számára becsületes kiélhetése biztosítását.

Ezen elemi ipariskoláknak tehát csak is közköltegeken lehet életbelépetniök és fentartatniok. Az oktatásnak ingyen kell történnie — kivált addig, míg a nép belátja saját érdekeit s némi vagyonosságra küzd fel épen az ipar ezen népszerűsödése nyomán, mely legtöbb segínyt nyújthat földje műveléséhez s némi pénz keresethez.

Tökéjét fizetné az elemi iparoktatásba fektetett ezreknek vagy százazreknek, a nép vagyonossága. Böven kamatoznék ez a munka és adóképeség gyarapodása által országszerte falun és városon. Itt azonban már csak segélyzésről volna szó.

A városi ipartanodákban, már magasb tantárgyak jönnének elő, melyek aránylag nagyobb jövedelmet biztosítanak a kiképzendő növendékek számára, és a városi nép már érti saját érdekeit: szívesen fizet gyermekei kellő kiképeztetéseért. Sőt nem lehetlen, hogy ha valahára a társulás szelleme nálunk meghonosulna: társulatok állanának elő a legszükségeseb gazdaszati és ipariskolák létesítésére, melyek jelentékeny jövedelmet vennének be a növendékek gyakorlati munkái után. De a mily szükséges a növendékek munkaképességének kifejtése és felhasználása — oly ártalmas azoknak tulerötetése. Hogy ez ne történjék — erre az államnak kellene felügyelnie minden oly tanodában, mely a szabadoktatás elvén s törvényén alapult. Viszont igenis méltányos, és a közvagyonosbodásra nézve szükséges volna — hogy az állam az ily magánvállalatokat, célszerűségükhöz vagy kifejtett pénzerejükhöz arányos vagy épen egyenlő mérvben segélyezze: azon városokban pedig, melyek ily iskolákkal nem dicsekedhetnének, ilyeneket, a hely s vidék szükségéhez mérve közköltegeen állítson, jelentékeny viszonssegélyzést nyervén a növendékek munkája s a bár mérséklett tandíjak után.

Előléptethetnének, a falusi ipartanodák kitünőbb növendékei a városi ipariskolákba s viszont ezek kitünőbb növendékei a fővárosiakba. Ezen előléptetésekben azonban csupán kivétel vagy jutalomképen lehetne részesíteni a növendékeket, mert egy állam, egy nemzet közvagyonosságának főfeltétele, hogy mind a gazdasági, mind az iparpályák az adott helyzethez, viszonyokhoz, igényekhez hiányokhoz megfelelőleg töltsenek be. És a jómestert becsülnünk kell falun is, nehogy Franciaország nyomaiba lépjünk, hol III. Napoleon a francia ipar emelése tekintetéből óriási munkavállalatokat s kitünő díjazást nyújtván a fővárosokban — most majdnem üresen maradtak a kisebb városok és faluk — vagy csak a leggyaralóbb iparosokkal kénytelenek beérni. Természetes következménye az ily viszonyoknak : a földművelés súlyedése, mikép a birtokos kénytelen tőkéje fogyasztására dolgozni (mint nálunk —) miről már is hatalmas panaszok emelkedtek — és az iparos osztálynak a fővárosokban tulságos egybehalmozódása, hol aztán többnyire fényűzési cikkek gyártására fajul, a helyt, hogy a valódi igényeket, szükségleteket kielégítette volna.

Óvakodnuuk kellene még a fővárosban a fényűzési irány felkarolásától, mindaddig míg az elsőbrendű hiányok fedezve nincsenek. Fővárosunk ipartanodája vagy egyeteme előtt főszempontnak kellene lennie az országos igényeknek vállalatoknak : közlekedési eszközök, utátszat, hidátszat, fonó s szövő vagy len s kender előkészítő gyáraknak, répacukor gyártás, szeszfüzes stb. feltéve, hogy a fogyasztási vagy üzleti adó nem teszi lehetlenné ez utóbbiak gyártását s nem kényszerít külföldi termények fogyasztására.

Óvakodnuuk kellene főkép azon tudákos elméleti irányzattól, mely most igenis honos kezd lenni nálunk miután tanrendszerünk, tankönyveink, intézeteink nagyon is elnemzetietlenedtek — vagyis, külbefolyások által mindinkább idegenekké lett a magyar elem és szellem (mely inkább gyakorlati tettembereket növel mint elmélekedő szobatudósokat) saját hazájában — kivált a tanodákban.

c) Szabad kereskedelem és konzulságok.

Ipar s kereskedelmi egyleteinknek s vállalatainknak — ha valahára kellő mérvben létrejönnek, legjelentékenyebb segínyt nyújthat a kormány az által: ha egyeseknek kiváltságokat nem osztogat s mindinkább életbelépteti a szabadkereskedés elvét, elfogadható közgazdászati adatokat gyűjt és konzulságokat állít, melyek közvetítőül szolgáljanak a bel- s külföldi ipar és kereskedelmi vállalatok közt: a belföldi s illető külföldi közgazdászati adatai nyomán.

Jelentékeny jövedelmi forrást nyitván és — mi ezen rendszer feltalálóra nézve tán fontosabb volt — sok hű szolgának nyujtván bő kereset forrást a vámrendszer: az általa érdekeltek szép ürügyeket találtak ennek életbeléptetésére, melyek közt nagy érvényre emelkedett azon téveszme, hogy vámok által a nemzetek vagyonosbódását, és a szükséges ipar s kereskedelmi vállalatokat nagy mérvben elő lehet mozdítani — vagy célszerűen meg lehet a bukástól védni.

Pedig nagyon csatlakozik egy-egy államminiszter, midőn azt véli: jobban tudja kinek mire van vagy lehet jogos szüksége, mint az önmaga. Csalatkozik ha azt véli, hogy a vámkorlátok által korlátozni lehet az emberi sziv és agy vágyait országszerte. És méginkább, ha azt hiszi, hogy ezen korlátozás által boldogabbá teszi mint ha vágyait kielégíteni engedné — sőt ennek kielégítését a belföldi termelés és feldolgozás elősegítése által kívánná eszközölni.

Nem megtakarítást, de pazarlást eszközölnek a vámkorlátok. Mert ki egy s más kereskedelmi cikket megszerezni vágy — ha csak tehetlensége nem korlátolja, megszerzi, s néha még örömes-tebb szerzi meg, mert kiténtető cikk az, mire nagy vám van vetve. S így az eredmény csak az, hogy kevesebb kereskedelmi cikket élvez és hamarabb tönkre megy, ha a vám az u. n. fényüzési cik-kekre van vetve.

Még kedvezőtlenebb eredménye van a vámoknak a nem épen fényüzési vagy épen szükséges iparcikkekre nézve.

„Védünk kell a honi vasipart“: mondják az államminisz-

terek és nagyvámot vetnek a legszükségesebb gépekre, eszközökre — a helyt, hogy ezek gyártását a belföldön segítenék elő. Azonban megvonja kenyerét, vagy meghuzza legjobb embereit az iparos, hogy p. o. angol ráspolyt, fűrészt, gyalut, kést, borotvát, tűt, varrógépet stb. stb. hozathasson. Megvonja néha családjától a magyar gazda jövedelmét, hogy egy s más nem épen ismert s ezért nem bizonyosan célszerű gépet, ekét eszközt stb. hozasson. Így megy ez a gazdaszat, ipartüzlet és közlekedés minden ágaiban — s bár elnehezített vámrendszer mellett mégis sok iparos, gazda stb. nélkülözi a legszükségesebb cikkeket vagy megvonja öveitől, de : ha csak teheti, mert pályáján előbb akar haladni nehéz vámok mellett is megbozhatja azt mire : „nagy kedve volt.“

Mit használ ez a honi iparosnak ? Azt, hogy hitvány gyártmányait meglehetősen eladhatja azoknak, kik reá vannak szorulva. Meg van kimélve jelentékeny befektetésektől, javításoktól firól-fira. Ezért legszivesebben marad a réginél. Ócsáról minden új találmányt — s mindazon iparos és gazda ki reá szorult — akarja nem akarja szintén : marad a réginél — nem is ismerve a jobbat.

Mennyit árt csupán a vas védvám, egy ország gazdaszatának s iparának ily módon ? mennyire korlátolja minden vele egybekötött szakmák előhaladását ? Ezt már nehezebb — de szükségesebb volna kiszámítani az államminiszter uraknak.

Szabadverseny, melynek célpontja : „győzzön a jobb!“ oly feltétele a nemzetek szellemi s anyagi fejlődésének, melynek legkisebb korlátolása által is — soha nem pótolható, kiszámíthatlan károkat s hátramaradást szenvedünk. És minő mérvre kell emelkedniök ezen veszteségeknek, mennyire alá kell süllyednie a nemzeti tevékenységnek, ha a hitványabbak erőszakosan elébe tétetnek a jobbaknak — ha ezektől a kellő méltánylat megtagadtatik — sőt egy-egy nemzet nem épen kiskorú polgárai, a jobb eszközök, izletesb cikke stb. használatában és élvezetében korlátoztatván, kényszerítettnek beérni a gyámolt s némi részben kiváltságolt gyáruk hitvány terményeivel.

Szabadverseny, szabadkereskedés nélkül végkép el kell maradniök termelés és feldolgozás terén azon nemzeteknek, melyek járszalagon vezetettnek önlétük fentartására s köz nemzeti erejük

kifejtésére nézve — kivált ha e járszalagok, nem épen jól értesült vagy nem a legjobb szándoku kezekben vannak.

Jelentékeny segílyt nyujthat a kormány a versenyre törekvőknek az által ha önkezeikbe adja azon ismereteket, adatokat, melyek nyomán kellő önismeret, s kívülre kellő tájékozást szerezhhetnek; ha a termelés és feldolgozás minden ágain megbízható adatokat nyujt: azok mennyiségéről, minőségéről, helyiségéről évenként; ha a közgazdaszat mozgalmait gondosan egybegyűjti és közlést teszi, hogy a kisebb gazdák és iparosok is tájékozást nyerjenek a közhaza szükségleteiről igényeiről, sőt arról is; mit s mennyiben készíthetnek a világpiacokra, időszakonként.

Nélkülözhetlen szükséges tehát egy állam egy ország kellő kifejlődéséhez u. n. statistikai hivatalokat állítani: a termelés mennyiségét s minőségét minél gyorsabban kimutatni — hogy el ne adjuk azt mire önmagunknak szükségünk lesz — ne vegyünk máshonnan mit saját hazánkban találhatunk és tájékozást nyerjenek a rendszeren fogyasztó népek: mit, mennyit találhatnak nálunk.

Ezen kereskedelmi közvetítést jelenleg, mint említettük csak gazdasági egyleteink pótolhatják. De előbb-utóbb szükséges e végett — más nemzetek sikeres példája után: kereskedelmi konzulságokat állitnunk, melyek nyomán adásvevés csalódás nélkül járjon és mindig tudhassák a velünk viszonyban álló nemzetek: mit, hol találhatnak mint viszont mi is, mindig biztos tudomást nyerhessünk tőlük: melyik ország miben, bővülködik? miben szűkülködik? és mely gyáarak gyártmányai felelnek meg jelentékenyebb közigenyeinknek?

Mennyi bajunk s kárunk volt már századok óta csupán a borok eladásával? Kölcsönös kellemetlenségekből állt adás és vevés; kölcsönös félreértések keletkeznek kivált a fogyasztók ismeret hiányai miatt, melyeken csak jól rendezett kereskedelmi konzuli hivatalok segíthetnek. Természetes azonban, hogy panaszkodnak bortermelő birtokosaink akkor is, ha borukat „tűrhető áron“ adták el, mert azon százalékokat, melyek tulajdonképeni hasznukat képezte volna: a vámok vették el. Első feltétele fejlődésünknek tehát a borra nézve is a szabadverseny, szabadkereskedés.

Nyugoteurópa államai régen belátták a közgazdasági mozgalmak nyilvánosságának s a konzulságok felállításának horderejét — s ezek jelentékeny tényezők a közkefejlődés gyorsításában, annál inkább minél szabadabb mozgás engedtetik az egyéni s társulati vagy végre egész nemzeti tevékenységnek.

Hogyan nyerhetünk ezek nélkül kellő tájékozást : azon arányokról, melyekben ipar, gazdaság s kereskedelem egymással vannak ? Csupán öntönszerű tapogatózás után választunk életpályát gyermekeink számára, ha nem tudjuk : melyek a túltömöttek ? melyek a hiánosak ? Ösztönszerűleg termelünk egy s más növényt — és csak akkor vesszük észre, hogy mindnyájan csak gabonát termeltünk — holott némelyikönk szövetanyagokat, takarmánymagvakat, vagy éppen takarmány által hust, szalonát stb. termelhetett volna — midőn gabonánk senkinek sem kell. Egy téves hír vagy tudósítás következtében eladjuk marháinkat olcsó áron holott e hirt éppen azok hozták, kik jól értesültek, hogy egy s más országban a marhavész vagy más körülmény következtében nagy szükség van ezen cikkekre. Sőt gazdáink rendszeren akkor tudják meg, hogy p. o. Prágában nagy szükség van búzájukra, midőn Pesten a lisztneműek nagyrésze le van foglalva, s a pesti kereskedők szintén előlegeket osztogattak a vidéki terményekre. . . . Ezen intézmények tehát szoros kapcsolatban levén közanyagi fejlődésünkkel igenis méltók a kormány figyelmére, sőt közköltségek általi segélyezésére : illetőleg életbeléptetésére.

4. Kiváltság nélküli bankok és hitelintézetek.

Pénz által táplálkozik az ipar a földművelésből ; pénzért szerzi be szükséges segédeszközeit ez az ipartól ; ezen kölcsönös táplálkozást a kereskedelem közvetíti a termelés és feldolgozás minden szakosztályára, minden szakmájára nézve és feladata nem kevésb mint minden termelőt és minden értékesbitőt oly helyzetbe vagy viszonyba hozni egymással, miszerint : mindenki, bármikor, méltányosan eladhassa mindazt, mit eladni jónak lát, és mindenki bármikor megszerezhesse mindazt mit munkájához vagy jólétéhez szükségesnek vél.

Képviselvén a pénz mindennemű tárgyat, munkát, értéket,

jogot sőt törekvést, igyekezetet stb. mint törvényes és becsületes uton áruba bocsátni vagy viszont megszerezni, elsajátítani lehet — csupán ennek helyes forgalma, kézről kézre adása által lehet kel-
lően egymásból táplálkozniok, és egymás kezére dolgozniok a legkülönbélebb munkaerőknek, csupán ennek helyes befektetése vagy eligérése által lehet felsekcenteni a szunnyadozó munkaerőket. És minél tökéletlenebb a forgalom annál inkább elszibbadnak mindazon munkaerők, melyek kellő táplálkozást nem nyertek — minél meddőbb helyre fordítanak egy államban a pénztökek, annál inkább megfosztatnak tápeszközüktől mindennemű termelési s feldolgozási vagy szétosztási munkák, vállalatok.

Végetlenül osztható s végetlenül egybehalmozható levén a pénz, egyaránt képes a legcsekélyebb tárgy, munka, szolgálat stb. díjazására és a legnagyobb vállalatok létrehozására a gazdaszat, ipar s kereskedelem bármely ágazatán, ha t. i. annak kiosztása, befektetése vagy eligérése helyesen történik.

Azonban mi legyen méltó díja egy s más tárgynak, munkának, szolgálatnak? Ezt meghatározni teljcsen lehetetlen — mert ezek értékét az egyes körülmények viszonyok és szükségletek feltételezik, miszerint p. o. egy darab kenyér, egy pohár víz nagy szükség vagy betegség esetében többet ér mint máskor ezerannyi; egy hajótehernyi jég Grönlandban épen semmit sem ér, míg Cuba szigetére szállitva meggazdagítja a kereskedőt. Egy öltöny darab, életét tartja vagy menti meg az embernek télben, míg viszont igen alkalmatlan teher volna nyárban — de — legyen bár alkalmatlan, ha divatos: ezeket ér a gazdagnak ha hiú bár szintén megesik, hogy egy csinos „kaftán“ miatt oly lábra állítja egész háztartását némely vagyonos mahomedán, mikép csakhamar tönkre megy. Köznap tünemények az ilyenek nálunk is.

Midőn tehát valamely tárgy vagy munka értékét, meg akar-nánk határozni, figyelembe kellene venni, mindenféle, viszonyt, körülményt, mindenféle gyarlóságot s tudatlanságot, sőt minden más tárgynak vagy munkának forgalmi értékét: viszonyitva azon pénzmennyiséghez, melyet a megbecsülendő tárgyért vagy munkakeredményért kapcsolhatnánk.

Végre is, a törvény előtt: csak annyit ér egy tárgy és munka, a mennyiért eladni lehct, legyen bár a kedvező vagy

kedvezőtlen körülmények miatt ára rendkívül felemelve vagy le-
nyomva.

Legkedvezőbb körülmény ha a revő minél több — legked-
vezőtlenebb, ha minél kevesebb, kivált ha hozzá pénze sincs —
mint ez megeshet pénzetlen országokban p. o. nálunk, hol inség és
a termékek olcsósága karöltve jár.

Nem lehet teljesen meghatározni: mi mennyit ér? De
szokás és gyakorlat nyomán már még a szellemi munkálkodások s
művek értéke is meghatározott: jól roszul — körülbelől — de
mégis célszerűen, mert csak így keletkezhet gyors forgalom: gyors
forgalom, gyors anyagsere, kellő egymásból táplálkozás a legkü-
lönbözőbb munkaerők közt.

Mennyire gyorsítja az adásvevést a határozott mérsékelt ár?
viszont mennyire akadályozza a folytonos alkudozás? mindkét
irányra nézve kiáltó példákat láthatunk kül- és belföldön t. i. az
előbbenire külföldön és fővárosainkban az utóbbira belföldön kivált
vidékszerte.

De nemcsak ezen akadályai vannak a pénzforgalomnak —
kivált hazánkban — országszerte.

Végetlenül osztható levén a pénz, nem nagy különséget tesz
egy ország határain belől: pengőben beszélünk-e vagy váltóban?
feltéve, hogy papiros pénzünket bár mikor beválthatjuk ércpénzért.
De igen nagy különséget tesz több országok közt vagyis a külföld
irányában, ha náluk szegényebbek vagyunk ércpénzben. Oly szo-
rult állapot ez, melyet versenytársaink minden irányban felhasz-
nálhatnak — háttérbe szorításunkra.

Ugyanis: a mily arányban szegényebbek vagyunk náluk,
oly arányban süllyed papírpénzünk értéke, kivált ha az ércpénz a
papírpénznek csak gyökkitevője. — Vagyis ők a gazdag, pénzes
emberek mindenféle cikket jobban fizethetvén meg a világpiacokon
mint mi — még azt is megszerzik mi nekik tulajdonkép nem kell
de nekünk igenis szükséges — és — eladják nekünk, papírpén-
zünket kegyesen elfogadván oly módon, mint lehet eladni némely
cikket egy megszorult félnek hitelbe, kötelezvényekért: mert csak
ilyeneknek tekintik papírjainkat.

Azon nemzetek és államok tehát, kik a világpiacokon arany
s ezüstpénzzel nem fizethetnek — hiában mennének Chinába

theáért, Japanba selyemért, Tibetbe szőrkelmekért, Persiába, Java vagy Cubaszigctére kávéért, Indiába vagy Amerikába gyapotért, fűszerekért stb. stb. mert ott csak gunyt arathatnának. Itthon kell maradniok és bevárniok, míg ezen cikkeket elhozza az angol, a hanzás városok valamelyike stb. 10-, 20-, 30-százalékkal több papirost kell adni a kegyes közvetítőknak — kik azonkívül először is saját fáradságukat fizettetik meg — végre pedig gondoskodnak hogy papirospénzünket pontosan visszaváltsuk. Nagy kár, nagy szégyen, nagy hátramaradás ez, mely akadályozza a kereskedelmi pályán kellő vagy lehető biztos kiélhetést.

Igaz! ily esetben elmondhatjuk: mi igen nagy urak vagyunk: nem fáradozunk távol világrészekre — vannak kik helyettünk oda fárradozzanak és minket kiszolgáljanak — saját ércpénzüket adva a nekünk kellő cikkekért. Ezen uraskodásnak azonban sokszorosán megadjuk árát: nemcsak annyiban hogy a helyettünk fáradozók munkáját lassankint ércpénzzel is bőven megfizettük, hanem annyiban méginkább, a mennyiben kereskedelmi viszonyokat kötni elmulasztánk és az ezt élvezők jó áron adják el nyersterményeiket ott, míg mi azokat vagy épen nem adhatjuk el vagy épen ezen közvetítőknak kényszerülünk eladni papirosaink visszaváltása végett.

Nélkülözhetlen levén a nemzetközi verseny kitarthatásához s így nemzeti fejlődésünkhöz az hogy a versenyző társaktól ércpénzre nézve ne maradjunk neveltséges kisebbségben: Ohajtandó hogy kormányunk ennek forrásairól másképp gondoskodjék, mint gondoskodott eddig — sőt gondoskodjék legalább arról hogy papirospénzünk forrásai ne apadjanak ki vidékszerte — papirospénzünk ne csupán a bécsi kincstárba, Bécs, Prága, Brün, gyáraiba — ne csupán a bürzejátékosok szekrényeibe vagy a „liferransok“ tárcájába leljenek utat, hanem valamikép, ha már egyszer adó útján be szedettek s a katonaság felszerelésére, táplálására vagy kormányzati kiadásokra fordítottak: visszafelé és találjanak utat egészen a földműves üres ládájáig, hogy aztán ez ismét fizetőképes lehessen.

Éltető tápláló forrása a pénz minden munkának és kellő körzetes forgása által mindenféle tevékenységet kifejt, mert minden ép egészséges és romlatlan szívü ember szívesen dolgozik mindent mi tőle telik, ha tudja hogy munkájaért, vagy gazdasági s ipar ter-

ményeiért méltó díjt kaphat, melyért aztán beszerezheti mire szüksége van, mit ohajt, mi javítja sorsát vagy miáltal kedvezést vagy szivességet tehet másoknak. . . .

De — viszont ki dolgoznék örömet ha nem tudja sőt nem is remélheti hogy munkái díját megkapja — és akadályozva van hábár ezt megkapta, az ohajtott cikkek beszerzésében ? !

Szükséges tehát oly bankokról és hitelintézetekről gondoskodnunk, melyek az adást, vevést, termelést értékesbitést és mindenemü oly vállalatot, mely nemzeti közkifejlődésiükre céloz, célszerűen elláthassanak. Szükséges gondoskonunk : oly intézetekről, melyekbe készpénzt biztos kamatokra, termékét előlegezett fizetésre beadhatja, leteheti a pénztözsér vagy a termelő — melyekből viszont kellő biztosíték mellett mérsékelt kamatokra kölcsön vehessen, iparos, kereskedő és termelő egyaránt — a lerakott hitelzalogolt gazdasági vagy ipar termények pedig lehető jó áron adassanak el.

Mínél több bank és hitelintézet keletkezik országszerte annál inkább módjában van minden polgárnak igénybe venni ezek jótéményét, nemcsak a kölcsönzésre hanem arra néve is, hogy készpénzt heverni ne engedje hanem bármely napon beadhassa, kamatozó helyre — hol bizonyosan jobban megleendő őrizve mint bármily magán házban — és nem kell visszakapásaért költséges pereket folytatni. Szabadverseny, szabadkereskedés — még a pénzzel is. Csupán ezen szabad forgalom terjesztheti ki a pénzt minden pontra kellőleg.

Ilymódon — democrat szellemben ellátván egy ország minden pontját kellő lerakó (dépôt) kölcsönző, zálog stb. intézetekkel : senki sem tehet panaszt hogy nem kap pénzt, midőn arra szüksége van, nem adhatja el közforgalmi cikkeit vevők hiányában — sőt minden vidéken keletkeznek oly tőke alapok, melyek jelentékeny közvállalatok eszközlésére is elegendők : segélyt nyújtanak egy s más gyár, ipar vagy gazdasági egylet részvényeseinek arra hogy pontosan fizethessenek egy s más uton csakhamar visszanyervén mit e célra kiadtak.

Mily egész máskép történik mind ez p. o. nálunk most, midőn egy nemzeti (?) kizárólagosan szabadalmazott köz (?) bank Bécsben központosítja mindazon termékenyítő, tevékenységre buzdító

tápelemet, melyből gazdaszatunknak, iparunknak s kereskedelmünknek táplálkozni kellene. Nem jobb állapot ez mint mikor a betegnek minden vére agyába vagy bármely tagjába todul — mert a több szervek és tagok táphiány miatt zsibbadásba esnek.

Más államok is megkísértették ezen kiváltságosítást — kiállották az azokból következő bajokat — okultak ezen bajokon s most számos bankokat, hitelintézeteket állítottak számtalan fiókbankokkal és hitelintézetekkel, melyek az előbb érintett, nálunk csak „pium desideriumnak“ nevezhető közvetítő, tápláló és munkabresztő körfolyamzást egy-egy ország minden városaiba, minden vidékeire, minden tevékeny lakosaira mindinkább kiterjesztetik.

Miért is volna értéktelen p. o. egy pest-budai bankpénzjegye ha ez a kellő ércalappal bír — ha ez az ő jegyeit akkor is beválthatja mikor a bécsi nem: miért birna ez kevesb értékkel s hitellel amannál?

Minden irányon káros vészes egyesek kiváltsága az összes nemzet irányában, mert nagy mértékben gátolja csekély hasznáért a közkifejlődést. Mennyivel károsabb ez a közpolgári élet s tevékenység életető levegőjére a pénzre nézve? Eléggé mutatja jelen állapotunk.

Pedig nemcsak arról kell gondoskodnunk, hogy a már készen levő tárgyakat, cikkeket mindenkor készpénzért eladhassuk vagy csupán készen levő terményeinkért nyiljanak meg a hitelintézetek szekrényei. Hitelre — országszerte oly hitelre van szükségünk minden munkaszakban, mely a csak várandó — de emberi itéletünk szerint — ki nem maradható eredmények gyorsabb vagy telyesb mértékben leendő eléréséhez is segédkezeket nyujtana — és pedig lassu 20—30 évi törlesztés mellett is, kivált a mezei gazdaszat terén, mert a gazdaságba fektetett tőkék igen jó ha 10—15 év alatt visszavehetők annak ártalma nélkül.

Takarékpénztárainknak e részben keveset köszönhetünk 3—4 havi 10—20 százalékos törlesztéseik miatt. Csupán országos földhitelintézetünk eszközölheti ezt; de csak akkor ha egy megye sem leendő, hol ennek megfelelő fiókintézete ne lenne.

Mennyire akadályozza hitelintézeteink működését, s a kellő pénzforgalmat (vagyis ennek ország s vidékszerte szétterjedését s oly gyűjtőmedencék, pénzintézetek képződését melyekből a falusi, városi megyei közönség célszerűen táplálkozhatnak) — mennyire

megzavarta mindennemű munkálkodásunkat s azok díjazását kivált a nyersterményeknek az iparcikkéhez árviszonyát a kormány kiváltságosító, öszpontosító és adóztatási rendszere?

Mint súlyed és rántja magával alá gazdaszatunk az ipart és kereskedelmet? Kivált az által miszerint a tőkepénz a gazdaszatba fektetve (az adó stb. miatt) alig ad 2—3 százalékot; és bár ipar, vagy kereskedésbe fektetve már 3—4-szerre többet adna, de mert államkölsönökbe fektetve még többet ad: — gazdaszat és ipar nélküli a kellő pénzforgalmat. Mennyire akadályozzák közkifejlődésünket egy oldalról a megszorított kamatlábak; más oldalról azon kiváltságok melyeket az állam hitelezői élveznek 23—27 s több százalékkal olcsóbban jutván az államkötvényekhez, mint mennyit ezek képviselnek!! Ezen viszonyainkat most nem fejtegethetjük. Legyen elég ismét csak jelen viszonyainkra hivatkoznunk — azon figyelmeztetéssel, hogy a gazdálkodás jövedelmezése megszűnven vagy csak önámításnak tekinthető lévén, bár rendszeren, az iparba s kereskedelembé fektetett tőkék sokkal jövedelmezőbbek — most a gazdaszattal arányosan hanyatlik iparunk és kereskedelmünk, mert nem táplálkozhatnak egymásból kellően és bármily haszonnak örvendenek némely fényüzési cikk árusok vagy iparosok, mindinkább buknak a szeszgyárak, cukorgyárak sőt már a külföldi kelme s szövet gyárak is — mert nincsenek fogyasztói: csak tengődnek már iparosaink és kereskedőink mert a gazdának — birtoikos osztálynak nincs pénze.

Gazdaszat, ipar, kereskedelem egymásból táplálkozván a pénzfolyam kellő szabad, természetszerű forgalma által mindenik csakhamar óriási mérvben kifejlődik: ha ezen folyam mesterséges utakon módokon el nem torlaszoltatik, vékony medrekbe nem kényszerítettetik. Méltán pénznek tekinthetjük mindazt, mely valamely valódi érték tulajdonát képviseli. Ilymódon bármily szegények legyenek érepenz dolgában más államokhoz képest mi pedig fordítva lehetne... és bármennyire háttérbe szorítottunk általuk a világpiacokon — csakhamar jelentékeny vagyonosságra vergődhetnénk a haza határain belül — ha igényeinket helyzetünkhöz mérsékelvén kifejlődésünket a tevékenységre alapítván, minden irányon életbe léptetnénk a munka megosztás és társulás elveit — és gondoskodnánk hogy legalább papiros pénzünk egy vidéket egy várost, egy

vállalatot, de egy termelőt egy iparost se hagyjon „szárazon.“ Ehhez azonban szabadtársulás kell — a pénzüzletekre nézve is...

Mondják: papir pénzünk is kevés. De: nincs könnyebb mint ezen segíteni. Nem azáltal hogy az egyetlen kiváltságos bank, melynek papirjai más bankokhoz képest is óriási mérvben haladják az érczésletet és mely erkölcsi kötelezettségeinél fogva is mindig ki van téve a tulterjeszkedésnek — még több papirt ereszen forgalomba. Mindenik jól rendezett bankocska képes ezeknél biztosabb papirt bocsátani ki. És papirosai méginkább megfelelnek a vidéki igényeknek a megyei, városi forgalomnak mint a központi — illetőleg szélső ponti bank egybehalmozott papirjai.

Miért is vennénk el bármely várostól vagy társulattól az ily hitelpapiroknak, a törvények korlátai közti kibocsáthatását? Miért tiltanánk el hazánk bármely polgárját ezek elfogadásától? És nem több biztosítékot találna-e az állam, a közterhek viselésében, a papirok beváltására nézve száz meg száz kis, de jól biztosított bankjegyeiben, mint a minduntalan tulterjeszkedő egyetlen központi bankéban?, ... mely néha csak kényszerített hitellel bír!

VI.

Elvek egy: kifejlődésünknek megfelelő pénzforgalom létrehozásához.

Lehangolják, előlik a köztevékenységet és minden irányon gátolják a közkifejlődést egyes, kiváltságos bank és hitelintézetek. Átalánosabb, szabadabb, közrehatóbb szerkezetet kell adnunk pénzüzeteinknek hogy: mindenki könnyen hozzájuthasson az életerő eme forrásainak gyarapításához vagy élvezetéhez — és senki se élvezhesse kiváltságosan a köz nemzeti vagyon jótéteményeit — sőt mindenki kamatostól fizethesse vissza az élvezett tőkét mihamarább. De mindhiában léptetjük életbe a legszabadabb leghajlékonyabb szerkezeteket ha nincsenek bizonyos vezérelveink a pénzforgalom tényezésére nézve; ha meritünk a forrásból, mielőtt kiszámítottuk volna: hogy s mikép fogjuk a tőkét s kamatait önmagából kifejleszteni; ha meritünk bizonytalan kiadásokra és válalatokra, vagy bizonyos meddő kiadásokra. Mindhiában vannak

korszerű intézményeink ha általánosan, mindnyájan : nem bizonyos elvek szerint vagy, minden elv nélkül adjuk kézzől kézre eme köz élető elemet mert ekkor folyama rendetlen leend , miszerint tulhalmozódik meddő helyeken és szárazon hagyja a hálás téreket.

Köz nemzeti vagyonnak, a művelt világ leghatalmasabb és legveszélyesb fegyverének, az erény és ártatlanság hatalmas gyámjának, az igazság s kötélességérzet gyakorlatára vagy megtagadására nézve oly eszköznek kell tekintenünk a pénzt, melynek helyes vagy helytelen kezelése által számtalan esetben jót tehetünk vagy ezer bünt követhetünk el embertársaink iránt : anélkül hogy ezekért törvényutján számadásra vonathatnánk.

Számtalan vágyat, ohajt, szenvedélyt lehet kielégíteni pénz által. A világ leghatalmasb nemzetei midőn büszkén hivatkoztak fegyverük hatalmára, mely által meghódították elleneiket : mélyen görnyedtek meg szenvedélyük rabigája alatt. És nem lehetlen, hogy a nemzet mely ezer vész közt, kezében fegyverrel megbirta védeni hazáját, jogait, önállását a szokásos fegyverek ellen : rabigába görbed szenvedélyei, ohajai, vágyai sulya alatt, melyeket önmunkásságánál fogva ki nem elégített — azok előtt, kik azt kielégíteni ígérkeznek.

Nemcsak a csatamezőn — de általános elszegényedés utján is veszélyezve van a nemzeti lét és önállás. Ellenünk egész világ ; mert senki sem fog szivességből ellátni bennünket ingyenpénzzel — vagy iparterményeivel. Mindnyájunknak, minden adás vevésnél szem előtt kell tehát tartanunk közérdekeinket, mintha mindig csatában volnánk egész világgal. Csupán ilymódon biztosíthatjuk nemzeti önállásunkat sőt kifejlődésünket.

Mindenek előtt igen óvatosoknak kell lennünk kivált a külföld irányában. Minden forint, melyet külföldre bocsátunk 20—25 frt. áru földbirtok egy évi jövedelmét viszi magával és ugyanennyi ipartőkét tehet jövedelmetlenné saját hazánkban. Minden forint mely külföldről vándorol hozzánk 20—25 frt. áru föld egy évi jövedelmét veszi igénybe — s ha csupán kamatját bírjuk fizetni : a forint csakhamar visszavándorol — de a tartozás megmarad.

Nagy hasznot tehet közjólétünk vagy közművelődésünk ügyében ki, bár mi drágán, valamely hasznos eszközöket, hasznos ismereteket, honosítható növényeket, állatokat stb. stb. hozat. Nem

lehet kiszámítani mi s mennyi jót tett hazánknak az ki elsőben egy zsák tengerit, egy kis káposzta magot, néhány burgonyát stb. stb. vagy egy jó könyvet, egy térképet, zeneművet stb. vagy egy gőzmozdonyt egy jó ekét egy hasznos házi állatot stb. hozatott.

De viszont nem lehet kiszámítani mi s mennyi kárt tesz hazánknak ki a közélet köztevékenység eszközét, a pénzt külföldre oly fényűzési cikkekért küldi, melyek nemhogy valamely hasznat eredményezhetnének, sőt itthon csak a hiuságot ébresztik versenyre hogy minél többen tegyék ugyanezt.

Óvatosoknak kell lennünk még szükség esetében is a kölcsönzésekre nézve. Van eset, hogy egy földbirtokos vagy iparos olymódon helyhezveti el a kölcsönt mikép minden forint csakhamar visszanoí magát — sőt a vállalat továbbra terjedvén mintsem a letisztázás végnapja: köz fejlődésünkre szolgál. De — nem oly gyakori ezen eset mint gondolnánk. Nem egy földbirtokos elvesztette már saját vagyonát is csupán azért, mert ahhoz még egy kiegészítő részletkét, kölcsön pénzért szerzett... Egyesek bukásával a kezelés változásával csak egyes vagyonok szenvednek. Az összes hazára nézve azonban egészen másnemű veszélyek keletkezhetnek a netalán olcsó — de mégsem használható — vagyis haszonnal be nem ruházható tőkék kölcsön vételéből.

Kiszámíthatlan hasznot tehet hazánknak egy-egy fő ur, ha a külföldön, bár hosszabb ideig tartózkodva — s önművelődését s hazánk érdekeit szemelőtt tartva: minél több szép s hasznos ismeretet szerez, és oly oldalakról ismerteti meg hazánk természetrajzi, politikai, gazdasági stb. helyzetét s viszonyait mikép kölcsönös hajlamot, bizalmat összeköttetéseket s viszonyokat eszközölhet csekély fáradsággal. De szintoly káros ha némelyek ott milliókat adnak ki évenként minden szellemi és anyagi eredmény nélkül, önmagukra s a közhazára nézve, melynek tápnedvét elvonták.

Nem lehet célunk ujlag életbe léptetni a volt védegyelet szabályait. Módunkban volt látni mikép ily szabályok rögtön életbe léptetése nagy zavart okozna az ipar és kereskedelem terén sőt annyira tarthatlanok a fogyasztók részéről is mikép gyakran csak a szószegés vagy kigunyoltatás közt lehet választaniok — ha cinismusig nem képesek egyszerűsíteni igényeiket — mi ismét nevetséges lehet. Meggyőződünk hogy nem lehet szabályokba foglalni a véd-

egylet szellemét — bár viszont el kell ismernünk hogy Angliát, É.-Amerikát s több „önző“-nek nevezett államokat ez tett leginkább erőssé, önállóvá mind a világ ipar verseny mezején — mind a politikai téren.

Nem igyekszünk tehát itt utasítást adni: ki mit vegyen? mit ne? De igen is ohajtandónak tartjuk hogy iparunk védelmének szelleme, minden honpolgolgár és honleányban jóval nagyobb mérvben találtassék, minden aláírás és becsületszó kötelezés nélkül — mint találatot a nagyobb résznél — aláírásuk dacára . . .

Hiában léptettünk életbe bármely ipar vagy kereskedelmi vállalatot, ha a közvélemény, köz izlet nem hogy felkarolná de — szembehunyva elfordul tőle sok esetben érdemtelen versenytársai felé: ha előítélettel viseltetik minden iránt mi külföldi — s minden iránt mi belföldi: annak hajlamát ennek megvetését ápolva keblében már a gyermek: mielőtt önféjével itélni tudna.

Nagy igazságtalanság ez nemzeti létünk és fejlődésünk irányában — melyért senkit sem idézhetünk törvény elébe .. De számtalan más igazságtalanság is gyakorolható a pénz rossz elhelyezése megvonása vagy okatlan birvágya által — melyekért szintén ritka esetben perelhetjük be azokat kik annak közkifejlődésünkre névszükséges rendszeres forgását korlátozzák — folyamatát megzavarják.

Senkit sem kényszeríthetünk arra, hogy tehetségének megfelelő részvétellel viseltessék közügyeink, közfejlődésünkre jótékony vállalataink, intézeteink, egyleteink vagy p. o. irodalmunk irányában.

Annnyira kevés tájékozottsággal birunk saját nemzetünk életbevágó érdekei iránt sok részben, hogy áldozatnak, hazafuságnak nevezzük még azon részvételt is egy s más vállalatban, mely igen kis részben ugyan valóban javára van közkifejlődésünknek — de ezerszeresen hasznosabb magára a résztvevőre nézve. Irodalmunk kegyes pártfogójának nevezzük p. o. ki egy s más irdalmi műért néhány forintot ad. Irodalmunkra nézve igaz minden jól elhelyezett forint nagy nyereség. De még nagyobb arra nézve ki azt jól elhelyezte, mert: ezrekbe kerülő munkát élvez pár forintért és e munkát kellő használat után át adhatja még unokájának is — sértetlenül.

Minő ipareikkre nézve mondhatjuk ezt? Ki tudja megmérlegelni az értelem s ismeretek gyarapodásának, a szívnemesbedésének valódi értékét? Melyik itt a pártfogó? és melyik a pártfogolt? Az-e a melyik ezeket ad a fiillérekért?!... És mégis ezt szoktuk a pártfogoltnak nevezni. Ennek nevében mondunk köszönetet a fogyasztónak ki terményeit élvezi — s ezáltal ön szellemi értékét egész életre kihatólag gyarapítja — ha t. i. okszerüen olvas. Ki — okszerüen olvasni még nem képes — azt, még kevesebbé nevezhetjük vásárlásaért hazafinak vagy honleánynak.

Igaz, az eszmékuek azon sajátága van miszerint minél többek közt osztatnak szét annál inkább gyarapodnak és annál több eredményt idézhetnek elő — de nem csupán saját javukra — hanem a közjóra közfejlődésünkre nézve is. Ezt tehát szem előtt kell tartanunk.

Nagy igaztalanságot követhetnek el közfejlődésünk irányában azok is, kik p. o. gyermekeiket tehetségük szerint nem neveltetik, családjukat ok nélkül adósságokkal, perrel stb. terhelik. Sőt számtalan apró igazságtalanságot követhetünk el tudtunk nélkül egyenkint, melyek népszerűsödvén szintén jelentékenyekké nőnek p. o. a mezei munkák hiános díjazása — az árvák, betegek, s gyámoltalanok nem eléggé erélyes vagy nemépen eszélyes segélyzése által.

Nagy igaztalanságot követtek el azok -- kik ugyan maguk korában böles törvényhozóknak nevezettek — de az emberinem s ebben nemzetünk kifejlődését századokon keresztül majd minden irányon gátolták: az aristocrat szellem egyedurságát mindenben mindenkire kiterjesztvén. Mindenkire oly módon hogy ország világszerte csak két osztály volt: egyik dolgozott díj és jutalom nélkül vagy nagy terheket viselt egy darabka föld művelhetéseért, mely nem övé volt — vagy igen drágán szerezte meg az iparüzlet vagy kereskedelem jogát. A művelt Párisban p. o. 400 livret tartozott fizetni egy-egy szegény leány, hogy virágait árulhassa. Egyik osztály tehát: a szolgák, munkások, iparosok osztálya nélkülözött minden jogot — vagy drága pénzért, erős munkával kellett egy-egy jógrészletet megszereznie. A másik viszont: a harcosok, nemesek papok osztálya nemcsak minden jogot, mi egy állampolgárt méltán illet, szabadon élvezett — de még oly kiváltságokat is gyakorolt minőket most nem lehetne pirulás nélkül felemlíteni p. o. jobbágyai

felett. Ezeké volt a földbirtoklásának joga. Mennyire akadályozta ez a gazdaság kifejlődését azt csak most kezdjük látni — midőn gazdaságunk évtizedenkint több előlépést tett mint azelőtt századonként — és mégis igen hátra van az elmélet azon fokozatától-melyel párvonalt kellene tartania. Ezeké volt a vadászat, halászat, italmérés, husvágás stb. joga. Sőt mint rendszeresített kiváltságok keletkeztek a céhek. Előjogosított céh lett mindenik egylet, társulat stb. stb. és a kiváltságosok kényük szerint szabák meg ezek gyártmányainak árát!

Mindmennyi hatalmas korlátai voltak ezek az igazságos díjazásnak, a közkifejlődéshez szükséges pénzforgalomnak, az egymás kezére dolgozásnak az egymás keze után élésnek — melynek tökélyesbülésével arányos közjólétünk. Mert sokkalinkább megosztottuk a testi, lelki munkák minden ágait már is, mit sem megtudnánk élni ha egymás kezére nem dolgoznánk. És többnyire úgy vagyunk vele, hogy annak díját vagy viszonozását, mit szomszédunkért vagy társunkért teszünk nem annyira ettől, hanem inkább másoktól nyerjük vissza mit érettünk tettek. Gyors léptekkel közeledünk a socialisták azon ábrándos és kivált szavakba foglalva nevetséges rendszeréhez melynek szelleme azonban igen korszerű kezd lenni — miszerint: mindnyájan dolgozunk, legnagyobb mérvben olyas termeléssel vagy értékesbitéssel, melynek önmagunk legkevesb hasznát vesszük; tehát mindnyájan a köztársadalom számára dolgozunk — és — mi már paradoxonnak látszik: „minél inkább csak a társadalom számára dolgozunk, annál igazságosb mérvben s annál többféle alakban nyerjük vagy érdemeljük ki a társadalomtól mindazt mire szükségünk van — mit ohajtottunk — vagy még azt is mi várakozásunkat meghaladta.“

Mindazon kiváltság és jogtalanság, előjog és kizáratás mely ezen egymáskezére dolgozást akadályozza — akadályozza egyszerűs mind a pénzfolyam kellő körforgását; akadályozza az igazságosság gyakorlatát, sőt az isteni gondviselés végrehajtását: az érdemek jutalmazását az érdemtelennek megbüntetését, s így akadályozza köz szellemi és anyagi, erkölcsi és politikai kifejlődésünket.

Nagyon tévedt a gyarló emberi elme midőn azt hitte — ha ugyan valóban hitte — hogy a pénzfolyam ezer ágainak, gyűlpontjainak, forrásainak s ama tengernek melyhez az állami közkinces-

táruk hasonlítanak sőt ama felhőknek is, melyek az itt elgőzölgött tömegekből képződven, a források táplálására, a föld megtermékenyítésére szolgálnak, hogy t. i. a pénzfolyam ezerágu körfolyamának mesterséges uton módon, gátak, zsilipek, sarkantyúk, felhőnemző s villámhárító eszközök stb. stb. által kell és lehet kellő utat, irányt adni. Ezt eléggé bizonyítja ismét jelen állapotunk. Bizonyítja azon tény, miszerint Európa minden államai egyenkint óriási közadósságokkal vannak terhelve. . . .

Egy nagyhatalom a pénz, melynek kellő körfolyama nagyá hatalmassá teszi a nemzetet. De kitudná szabályozni ennek folyamatát kivált az adásvevés, díjazás, elhelyezés, befektetés stb. műtételeiben? Pedig csupán ezek a valódi termékeny helyek.

Míg a pénz a kiváltságok, előjogok, cehek, uzoratorvények, a kereskedelmi, hajózáti, vám stb. szabályok legalább némi lerombolása által ki nem terjedtek a társadalom minden osztályaira, a tevékenység méltó díjazására — addig nem hozhatott az kellő eredményeket sem a gazdászat, sem az ipar, sem a kereskedelem, sem a szolgalmak, sem az irodalom, sem a művészet s általában a közkifejlődés terén. Kártyán s kockán forgott a kiváltságosok kezén, vagy hadviselésre fordított — mi éppen nem termékeny tér a közművelődésre nézve; és csak fillérenként hullott oda, hol leginkább szükségeltetett: a termelő és feldolgozó kezek közé. Ki gondolt volna, a tehetősb előkelők közül arra, hogy pénzét a mezeigazdászatba vagy gyárakba fektesse — a középkorban — de még a múlt században is?! . . .

Midőn e forgalom következményei érezhetőek lettek egy-egy állam minden osztályaiban: az ércpénz kivitele halálbüntetés alatt lett megtiltva. Sőt ez nem volt elég; ilyforma büntetések szabattak arra, ki a gabonát, a hasznosabb eszközöket, találmányokat, a gyárak titkait, a gyapjut stb. külföldre vitte. . . . Az állambölcsek azt hitték: ily módon kellő belforgalmot eszközölnek minden terményre, minden osztályra nézve. . . És csak az eredmény mutatta meg, hogy ismét csalódtak — legjobb szándékuk mellett is, mert megkötötték a szabad adásvevést a méltányos díjazást, megkötötték a kellő anyagcserét és tevékenységet.

Előbb-utóbb be kell tehát látnunk, hogy a pénzforgalmat mesterségesen szabályozni ugyan lehet, de minél inkább szabályoz-

zuk (nehányan saját belátásunk szerint) annál inkább korlátozzuk azon polgári jogokat, melyeket mindenki méltán igényelhet magának, mert nem hogy sérelmére, sőt előnyére válik a közfejlődésnek.

Be kell látnunk, hogy a kormányok feladata nem az, hogy költséges védgátakat, zsilipeket stb. állítsanak, hanem, hogy minél szabadabb forgást s folyamot engedjenek a pénznek — épen azért örködvén szabad folyama felett, hogy ott hol az emberi gyarlóságok következtében kelletinél több tolul egybe, gátjait feloldják és oda vezessék, hol általa megtermékenyíthetik a földet vagy értékesíthetik ennek anyagait — előmozdíthatják a testi s lelki tevékenységet.

De ki parancsolhat p. o. a pénzkirályoknak, hogy pénzüket ne vonják el a közforgalomból, ne tegyék meddővé, vagy olyanná, miszerint csak papirost termelnek? Valóban ilyesmire törvényünk nincs — nem is lehet — mert nem volna végre hajtható épen az egyéni szabadság megsértése nélkül. De van közszellemünk. Engedjenek szabad nyilatkozatot ennek és : a szárazon maradt gazdasági, kereskedelmi, ipar stb. vállalatok, vagy ezek nevében az irodalom addig fog kiáltozni míg szavát megértendik a legelfogultabb fűlek is : addig fogják részletezni, kivilágítani a károkat, melyek a pénz helytelen kezeléséből erednek és a hasznokat, melyek kellő elhelyezése által a közhazára — közkejlődésünkre háramlanak, míg megértendik közérdekünk szoros egybefüggését saját érdekeikkel a pénzkirályok — vagy gyermekeik . . mint megértették már főuraink — vagy gyermekeik nagyrésze.

Számtalan hibákat követhetünk el egyenkint és összesen a pénz körfolyamának tényezésénél — de a hiba megboszulja magát eredményeiben, a nézet tisztul s csak igyekezetünk legyen helyes : soha ne tévesszük szemünk elől önérdelkeinknek a közérdekkel szoros viszonyát — és óvakodjunk megsérteni ezeket saját látszólagos előnyünk esetében is . . . a forgalom végre kellő irányzatokat fog venni s hatalmasan elősegítendő közkejlődésünket minden irányon.

VII.

Méltányossági bírák.

„Midőn valamely tárgy vagy munka értékét megakarnánk határozni, figyelembe kellene vennünk minden más tárgynak vagy munkának forgalmi értékét : viszonyítva azon pénzmennyiséghez, melyet a megbecsülendő tárgyért vagy munkaeredményért kaphatnánk“ — mondánk — és mert különböző körülmény, viszony, állapot stb. közt minden más tárgyak értéke vagy keletára különböző — lehetetlen biztosan s teljes igazsággal meghatározni azok közül bármelyiket; csak azt is : mennyit ér egy órai kézi munka, egy pohár víz, egy darab jég — egy darab fa, mint élő — mint eszköz — mint tűziszter stb. stb.

Társadalmi viszonyaink azonban olyanok, miszerint azok nagyobb részét jól rosszul meg kell határozni — részint azért, hogy az adásvevést, munkatételt, szolgálmat stb. rendezzük — részint mert az „igazság szolgáltatásnak“, melynek nem minden tételére találkozik törvényünk : méltányossági szempontból eleget kell tennünk — a mennyire lehet.

Mely tárgyak s munkatételek megbecsülhetők ? és melyek meg nem becsülhetők ? Ennek meghatározását ismét csak a bírói belátásra és lelkiismeretre bízhatjuk — mert törvény útján aligha eszközölhetnénk.

Azt mondja p. o. az ausztriai általános polgári törvénykönyv, 303. §-a. „Megbecsülhető dolgok azok, melyeknek értéke másokkali egybehasonlítás által a forgalom végett meghatározható;“ (minő tág és bizonytalan értelmű szó!) „ide tartoznak a szolgáltatók, kézi és elmebeli munkák is.“ (Ez már legtöbb esetben a lehetlenséggel határos.) „Ellenben azon dolgok, melyeknek értékei forgalomban levő más dolgokkali egybehasonlítás által meg nem meghatározhatóak (és melyek ezek?) megbecsülhetetleneknek hivatnak.“

Ezen törvénycikk tehát csupán némi tájékozásul szolgálhat arra nézve, hogy a bíró, ott hol a törvény nem állíthat fel számokat és korlátokat, igyekezzék ilyeneket a körülményekhez méltányosan

felállítani — vagyis ott, hol a törvény §-ait nem követheti — kövesse a méltányosság elvét.

Nagy boldogság volna a társadalomra nézve ha ez csak ritka, kivételes helyzet vagy eset volna. De az élet minden viszonyaiban ott találjuk a méltányosságot vagy méltánytalanságot. Óvakodunk oly dolgokat törvényelébe hozni, melyekre törvényeink nincsenek. Így számtalan méltánytalanságot eltűrünk vagy követelhetünk a nélkül, hogy az megboszulná magát: oly elégedetlenségek, kölcsönös idegenkedések, gyűlöletek stb. származnak egész osztályok közt (mint p. o. a volt jobbágyok és kiváltságosok közt), melyek még akkor is tartanak, midőn az okok megszűntek; oly gátakat vetnek ezek közkefejlődésünknek, melyek igenis megérdemlik a törvényhozás figyelmét.

Nagy akadály a p. o. iparüzletünk kifejlődésének az ipartanonckodási pályától idegenkedésnek, hogy: az ipartanoncok viszonyai mesterükkel, régi szokások alapján nem épen méltányosan de nemis elég szabatosan vannak meghatározva, és a tanoncok nincsenek eléggé biztosítva arról, hogy mesterüktől nem inkább szolgálakul használtatnak-e? — és megnyerik-e a kellő oktatást és ellátást; vagy nem terheltetnek-e túl, korukat, erejüket, ügyességüket felülmuló munkák által? mely ha megtörténik is — a tanonc panaszkodni nem mer — vagy viszont némelyik elrémülvén, oly színben festi mesteréhez viszonyát mikép elborzadnak ily pályától azok is, kiknek, kedvük s hajlamuk lett volna hozzá, s a közönség az igazság mibenvoltáról felvilágosítást nem nyer.

Nagyobb vállalatoknál viszont a munkások, igen könnyen oly nyomást gyakorolhatnak a tulajdonosra — mely a méltányosság korlátain túl megy — de a törvények korlátait nem sérti meg s így nem orvosolható.

De mi is lenne abból ha minden, méltánytalan díjazás vagy követelés miatt pert lehetne vagy kellene indítani?

Mely mesterségekhez elegendő csupán néhány hét „próba idő?” melyikhez kell 1—2—3 s több év? Kik jogosok ezeket tanítani? minő oktatást, minő ellátást adjon a mester? mely esetekben kívánhat fizetést? viszont mely esetekben és minő fizetést adjon a mester? mely esetekben szűnik meg a kölcsönös viszony?... Hogyan óvassék meg a legény attól, hogy bérkötése által ne váljék

bérszolgává — vagy rabszolgává? Hogyan biztosíttassék egyik s másik fél — szorult viszonyok közt is, hogy szorultsága méltánytalan visszaélésre ne adjon alkalmat? hogy méltánytalanul több időt, felelősséget ne kívánjon a mester, midőn a munkakereső nem tud hova lenni — de viszont méltánytalan feltételeket ne szabjon a segéd stb. midőn a munka meggyűlik az ujoncozás pedig megkezdetik stb. . . Minő szerződések köttessenek általában : a kölcsönös beegyezésre, a munkabérre, a teendő munkára, a munka tartamára a kötelezettség félbeszakítására vagy feloldására nézve? Ez, közönségünk előtt mind igen ismeretlen dolog és számtalan félreértésre, idegenkedésre, igazságtalanságra ad alkalmat.

Nem csoda ha a céhbrendszer önkénye visszariasztotta az iparpályáktól kivált a gyöngédebb érzelmű szüléket és gyermekeket. Az aristocrat szellem önkénye viszont oly visszahatást idézett elő a kiváltságtalan osztályban, hogy ennek tagjai előtt most igen neveltségesnek látszik, ha egy-egy „rég nemesség” családtag lép az ipar terére — és legkönnyebben visszariad ezek gunyakacaja miatt a tanonc, vagy növendék. De lassacskán ez is megszűnik és csakhamar el kell jönni azon időnek, midőn 3—4 millió lelket számítandunk az ipar mezején.

Számtalan oly kérdés jön elő 3—4 millió lélek ily viszonyai közt, melyekről a törvény nem gondoskodhatott, melyeket csak méltányosság útján lehet elítélni : előbb mérlegbe vetve a tekintélyes szakértők szellemi súlyukat — aztán — ha ezáltal kellő egyetértést nem lehet létrehozni : biráskodva, mint hatóság.

Nélkülözhetlen ezen méltányossági biráskodás minden nagyobb gyár helyen — s már félszázados tapasztalás igazolja Franciaországban, hogy az ipar béke bírák (les juges de paix de l'industrie) egyenkint felkeresve s megvizsgálva az egyes iparvállalatokat, szerződvényeket stb. vagy mint hatóságok (Conseils de prud'hommes) temérdek akadályt félreértést kellemetlenséget elháríthatnak az iparüzlet minden viszonyaira nézve — még a meghamisítások a név s találmányok eltulajdonítása stb. iránt is.

Nem kevesebbé célszerűek volnának nálunk és ilyeneknek találtak szintén Franciaországban a mezei béke bírák (Tribunaux agricoles). Ezek is csak mint béke közvetítők, tekintélyükkel s értelmükkel lépnek fel először — mi pedig nem jelentéktelen

dolog — és igen sujtva van a közvélemény előtt ki tanácsukkal ellenkezően tesz. Aztán biráskodnak, még a vétségi esetekben is : némely ügyben felelbbvitelt engedve, de a kisebbekben végrehajtási hatalommal bírva.

Számtalan bajnak, kárnak, igazságtalanságnak elejét vehetnék ezek a méltányosság érvényre emelése által.

Nem örömet mondunk kellemetlenségeket — de hibáznánk ha szépítenék gazdasági viszonyainkat : a cselédtartásra, szolgalmakra, szerződésekre nézve, minők p. o. a részmitvelés, felesvetés, résztakarás és nyomtatás. Sok méltánytalanság történik itt egyik s másik részről : A felföldi birtokos 70—80 napszámot követel egy zsellértől lakbérképen, a lakhoz egy darabka földet is adva és csupán 10—12 ujkrajcárt ad egy kapás napszámért épen ezen szorult helyzetű zselléreknek — kik aztán „olyan munkát tesznek minő a fizetés“ — de a drága napot el vesztegetik, annál inkább, mert csak kenyeren élnek, míg viszont az alföldi napszamos, hol „az ur jár a kapás után“ 40—50 krt kíván, s azt is kevesli, mert nincs ki viszonyairól panasza esetében kellően felvilágosítná.

Természetes aztán hogy a felföld szegény népe, ha levádrolni nem mer, megsokallván a munkát, örömet hallgatja honnan honnan nem sugalmazott tanácsadóit : „ne dolgozzatok“ — „meg van már váltva minden urbéres föld“ — „pedig mind (?) urbéres az a miért munkát kell tenni — csak az urak titkolják“ stb. stb. Ekkor megtagadva a munkát, a birtokosnak kinek földjét örök munkabérben birják, kiszámíthatlan károkat tesznek. A dolog perre kerül. A per 3—4 évig tart. Végre a birtokos nyer. Nyeri mint mondják a veszett fejszének nyelét. A zsellérség pedig mindenét veszíti — mert egyetlen tehenét is veszti a család ingóságaival együtt.

Számos helységben történt s történik ilyen kellemetlenség. Némely megyéből tavaszonkint rendszeren felmegy egy-két bujtogató mint mondja Bécsbe — s onnan vagy honnan? oly híreket és utasításokat hoznak, melyért megérdemelnék, hogy a nyarat hűvös helyen töltsék.

Vizont nem titok előttünk alföldi emberek előtt, hogy a nép : egy fuvart, egy bármely vállalatot sem tesz a nélkül, hogy egymással ne tanácskozzék — egy vagy más szorító feltételt ki ne

gondolna ha t. i. látja hogy sikerülhet; és ha egyszer egy idegen bérlő, vagy ujdombirtokos valamivel többet ígér mint más — mind ehhez tartja magát — egyetértőleg, annyira hogy azok, kik a községben megállapított résznél vagy díjnál olcsóbbért tennének valami munkát : sok más kellemetlenségnek voluának kitéve.

Átalában, országszerte sok kívánni való van még mind az erkölcsi mind az anyagi viszonyokra nézve, mind a volt kiváltságosok és jobbágyok, mind az urak és cselédek, mind a birtokosok és iparosok, a polgárok és nemesek stb. stb. osztályok és osztálytörédek közt, melyek viszonyai közkefejlődésünket igen akadályozzák és melyek utja csak a méltányossági biráskodás behozatala által egyengethető ki célszerűen t. i. oly móddal, hogy a sok apró igazságtalanságok gyűlöletté, kölcsönös perlekedéssé és romlássá ne fajuljanak, bár igenis jól tudjuk, hogy tökéletes igazságot igen ritka esetben lehet szolgáltatni — már csak azért is, mert ritka eset, hogy egyik félnek tökéletesen igaza a másiknak tökéletes nem igaza lenne.

Mennyire korlátolja mezei gazdaszatunk kifejlődését azon állapot, miszerint a már 25 év előtt megkezdett birtokrendezés, tagosítás még hazánk fele részében sincs bevégezve?! Vannak esetek, hol egyes birtokos téves felfogása vagy „potior“-kodása gátolja a befejezést; vannak esetek, hol a volt jobbágyok félre vannak vezetve — ok nélkül tulkövetelők. Pedig mindkét félnek kiszámíthatlan kárával jár a hosszas perlekedés.

Azon körülmény miszerint az eddig bevégzett rendezetek nagyobb része békés uton ment véghez, biztosíték arra nézve, hogy méltányossági biráink ezernyi helységben eszközölnék a tagosítást ily uton — s már csupán ezen egy neme feladatainak oly fontos közkefejlődésünkre nézve, miszerint méltán óhajtjuk, hogy mielőbb meg kezdjék működésüket.

„Summum jus summa injuria“ : minél teljesb mértékben megadjuk a felperesnek mit kíván — annál inkább sértjük az alperest és néha nem épen méltányosan, mert legtöbb esetben mindkét perlekedő félnek van egy kis igaza, és van egy kis igaztalansága : ritka esetben lehet törvény és perutján adni meg kinek-kinek mi őt méltányosan illeti — ezért is szükséges, hogy egyenes, szigorú,

szegletes törvénykezésünket előzze meg a hajlékonyabb, engedékenyebb s a körülményeket minden oldalról inkább ismerő és figyelembe vevő méltányossági biráskodás.

VIII.

A közkifejlődésre legkedvezőbb iparágak :

- a) Gyapot-, len-, kender-, fonó-, szövő-, festőgyárak.

A nemzeti közkifejlődés minden ágai, minden ágazatai, sőt itt egymással minden szakmák oly szoros egybefüggésben vannak, mikép egyiknek hátramaradása többek fejlődését gátolja és egyik sem tehet jelentékeny előlépést társai segélye nélkül s még kevesebbé ha azok elmaradtak. Ugyanis :

A munkálkodás és munkásság minden ágazatai párvonalban haladnak elő az értelem fejlődésével. De az értelemfejlődése korlátoztatik az igen súlyos anyagi viszonyok közt. Viszont kedvező anyagi körülmények, ha a polgárok kellő szabadságot élveznek, igen könnyítik a szellemi felődést, sőt, mint példákbl láthatjuk a népesedést is, melylyel aztán arányosan fokozódhat a tevékenység s az iparágak fejlődése. Továbbá az ipar fejlődése, könnyíti a kiélhetést; millióknak biztos kenyeret ad — ha segélyére jön a kereskedelem s így szintén fejti kivált a közlekedést és iparverseny által az értelmet, s más uton gyarapítja a népességet. De ezek segélye nélkül fejletlen marad.

Ily szoros viszonyban vannak egymással az iparágak, ezek egyes szakmái sőt mütételei is.

Óriási mérvre fejlődött a gyapot ipar, minden más iparágak felett. Csupán Anglia m. e. 100 millió font gyapotot dolgoz fel; 6—8 száz millió forint értékre emeli ezen nyersanyagot, mely fontonkint csak 1 forint s néhány krajeár értékű; 1,500 millió rüfnyi gyapot kelmét használ fel saját szükségei fedezésére két ennyit ad el, és m. e. 4 millió lakosnak ad ily módon kenyeret.

A gyapot ipar azonban soha nem fejlődhete ide, ha segélyére

nem jön a vasipar : illetőleg ennek kivált a fonó s szövő eszközök gyártására vonatkozó ágazata.

A gyapot ipar soha nem fejlődhetne első jelentőségű iparaggá ha a gép általi fonás, szövés festés fel nem találtatik. Ezen gépek szerkezete egyes darabonkint nagy mérvben feltételezi az ipar fejlődését. Sok jelentékeny műtél igényeltetik csupán a fonáshoz, és itt : egy gondolat megváltoztatja az eredményt — egy eszköz, más rendszert igényel — 60 év alatt több mint 10-féle rendszer keletkezett, számtalan kísérletek után, a tökélyesb mindig elnyomva a többeket. És ha lehet valamely előnyt keresnünk abban, hogy mi magyarok, kik a gyapotipar terményeit majdnem oly mérvben élvezzük mint Európa más nemzetei, kik fejenkint s évenkint 4—5 forint áru gyapot kelmét fogyasztanak ; ha találhatunk valamely vigaszt arra nézve, hogy a világipar mezején mint termelők és versenyzők nem szerepeltünk — ez csupán az, hogy okulhatunk a versenyzők viszonyain : nincsenek nagyszerű gyáraink, melyeket újjá kellene alakítani, vagy beállítani ; hanem oly gyárakat állíthatunk, minden kísérlet nélkül, melyek Európa elsőrendű gyáraival kiállják a versenyt.

Ugyde : A gyapot ipar soha nem fejlődhetett volna ily mérvre ha csupán a bár tökélyesb eszközök jönnek segélyére. Anglia gyapotipara csak valamivel több mint felét teszi Európa gyapotiparának. És Angliában csupán a Lancashirben 300,000 lóerő szükségeltetik a fonás, szövés, festés műtételeihez.

Milliónyi lóerő igényeltetik a gyapotiparhoz, mely naponta 24 órát dolgozván 5—6 milliónyi állati lóerővel ér fel. És mindez nem léteznék most, ha a gőzgépek szerkezete feltalálva felhasználva nincs.

Sőt : mit érne minden gőzgépünk, ha nem volna hozzá kellő tüzelőszertünk ?! És aligha csatlakozunk, midőn állítjuk, hogy Anglia általános kifejlődésének egyik fő tényezője volt ama sok jó vas és kőszén, melyet szintén nagyobb mérvben termel mint kivüle Európa összes államai.

Viszont természetes, hogy a kőszén ipar, nem fejlődik oly mérvre, miszerint évenkint 1800 millió mázsányi kerüljön napvilágra — ha ezt a más iparágak nem igényelik. De már maga a kőszénbányászat ily mérvre fejlődése ehhez kellő iparágakat felté-

telez, melyek a földalatti nagy munkákhoz, eme temérdek teher kiemeléséhez, szétosztásához, sőt egy százalék t. i. m. e. 180 millió mázsányi terméknek a világpiacokra szállításához szükségesek, megfelelő. Vagyis maga a kőszénbányászat oly gépgyárakat igényel, melyek a gőzkocsik, gőzhajók gyártásának megfelelnek: a gőzkocsik ismét nem járhatnak még a töltéseken — vasutakat igényelnek, melyek építése fentartása stb. sok munkás kezét, sok értelmes főt, sok részvényest stb. igényel — s nem kis gondot ad az államkormányzatnak. A vasutakhoz pedig szintén szükséges, hogy jó országutak, töltések vezessenek. Ezekhez sok igavonó marha, sok mindenféle szekér stb. stb. igényeltetik. . . . Szóval: egyik iparág a másik fejlődését feltételezi: fejlődésük s korlátoztatásuk szorosan egybe függ. Így midőn először is a gyapot-, len- s kenderiparról szövelünk, ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy mindenekelőtt csak ezeket kell előléptetnünk — mert hiszen nem is léptethetjük elő — míg a velök egybefüggő iparágakat szintén előbbre nem vittük, hanem csak azt, hogy Európa kitünőbb államaiban ezen iparágakba van legtöbb tőke fektetve, ezekkel dolgozik ezek után él legtöbb (10 millió) iparos — és miután ezek és a több ezekkel kapcsolatban levő iparágak legjelentékenyebb tényezőik voltak az előttünk haladó államok anyagi jólétének, miszerint ezt kisebb és soványabb területeken is biztosítják, mint hazánk területe — méltán állithatjuk, hogy nemzetünk anyagi kifejlődéséhez is legszükségesebb ezen iparágak felkarolása — annál inkább, mert fogyasztásunk szintén igen jelentékeny — a nők s gyermekek nagyrésze hazánkban is gyapot kelméssel ruháztatik és egy nemzetnek, mely önállását anyagi téren sem akarná veszélyeztetni, első feladata, hogy saját igényeit önmunkássága által fedezze.

Miután azonban nemcsak a szövetgyártás terén, hanem az ezzel egybefüggő iparágak mezején is elmaradtunk, helyzetünk most már olyan, mely könnyen kétségbe ejthet a kezdeményezésékellő eredménye iránt.

Azon egyetlen vigaszunk ugyanis, miszerint most már okulva a versenyző gyárosok viszonyain, oly fonó s szövő gyárakat állíthatnánk, melyek a világipar mezején bátran versenyezhetnének Európa gyáraival — először is ott törik meg, miszerint oly gyá-

raink melyek a kellő eszközöket és gépeket jó vasunkból kiállítani tudnák — épen nincsenek. Az ily gépek és eszközök behozatalára pedig igen nagy vámok vannak vetve, holott világos hogy minden eszköz, mely által a természet erői vagy anyagai felett diadaloskodunk egy hatalmas fegyver jólétünk kivívására: egy új műszer, melyel, tökéletlen műszereinkhez kapcsolva nagy eredményeket vivhatunk ki — az élelmességnek, a kiélhetőségnek eszköze, mely a termelést vagy feldolgozást gyarapítja. Ennek behozatala tehát csak javunkra válhat.

Egész osztrák birodalomban nem lévén ily eszköz és gép gyárak, természetesen hogy el kellett maradnia a világ ipar terén: Négy millió ember erő van itt alkalmazásban (a helyt hogy gőzerővel fonnának és szőnének) csupán a len és kender fonás, szövésnél s fejenkint éven át csak 37 frt. értéket termel míg p. o. Angliában 80.000 ember hasonló eredményt hoz elő az ő gépeivel s fejenkint éven át 1782 frtot termel.

De — nemcsak a fonó, szövő, festő eszközökkel és gépekkel gőzerővel, hajtó művekkel stb. hanem az építéssel, építészeti kép, zettséggel is szoros összefüggésben van ezen iparág — és végre sok kicsi sokra menvén, oly óriási különség növi ki magát, miszerint — hiteles adatok nyomán kiderül, hogy az osztrákbirodalomban egy szokásos 10-, 20- 30-ezer orsóval működő gyár felállítása és felszerelése orsónkint 60 frtba jönne, holott Angliában, a jól fizetett munkások hazájában, mely Ausztrália és California 20 ezer mázsányi aranyát keveseb mint 20 év alatt kizsákmányolta: csak 35 frtba jön. Pedig ott a befektetett tőke után sem számítanak annyi kamatot. És ha vesszük a végeredményt: egy orsó egy évi termelését, ugy ez Angliában 3 frttal több mint az osztrák-birodalomban -- s egy egy gyárnál 100,000 frtra megy. De: még jelentékenyebb e különség a gyártmányok árához viszonyítva.

Nem ereszkedhetünk itt a számítások részleteibe. Legyen elég csak annyit mondanunk, hogy Európa gyárosai már azon tökélypontján állanak az egymáskezére dolgozásnak, miszerint azon fonógyárnak, mely nem volna képes 1 új krért 2600 rőf fonalat (1000 métre = 1 centime) kiállítani — meg kellene buknia.

Igenis! Ezen gyárosok 18000 métre gyapot fonalat 14 cent. — 100,000 métert 49 centimért (tehát nem egészen 20 krért) állit-

nak ki — és ki velök versenyezni nem képes annak meg kell buknia. De csak a világgpiacokon és nem saját hazájában. Itt ugyanis egészen másképp állanak a viszonyok.

Melyik felvidéki fonóleány képes, ilyen 100° finomságu és pedig 100,000 rőfnyi hosszú fonalat 20 krért megfogni? ... Melyik képes 1 fontnyi len-t 120 mérföldnyire kinyújtani? (minő a 800 számú mely már az 1862-iki kiállításon szerepelt.)

Egyik sem, hiszen a sokkal vastagabb fonal is 10—20-szorta drágább. És ha e mellett úgy a hogy mégis ki tud élni a fonóleány. Mi pedig megtudjuk fizetni az ő munkáját. Ugyan hogy bukhatnék meg hazánkban az ki egy újított s javított modorban szerkezett „folyton fonó gyárat állitana? Kivált ha üzletét nem a luxusra, de a közszükség kielégítésére irányozza!

Vagy ugyan: szabadkézzel akarunk ezen gyárakkal versenyezni, még századokig? Soha sem akarunk ennél jobbat — csupán azért mert kezdetkor a világgpiacokon nem szerepelhetnénk?! Óriási tévfogalom lenne ez melynek elkerülése végett szükséges a fonás, szövés mesterségével kissé közelebről megismerkednünk, kivált a len s kenderneműekre nézve, melyek mint első minőségű honi termények kitünőbb figyelmet igényelnek a gyapotnál, bár a gyapot fogyasztást miután ennek kellendősége az izletben alapszik, vámok által korlátolni semmivel sem tarthatjuk előnyösbnek, mint bármely más igény ilyenmő korlátolását, melyre nézve a méltó panaszokat csak akkor szüntetjük meg, ha tőlünk telhetőleg kielégítjük: önmunkásságunknak szabad mozgást engedve.

Jól ismerjük nemde a len s kender áztatás, szárítás, tilolás, gerebenelés s végre szövés és fonása mütételeit?

Hosszas nehéz munkák ezek, melyek sok kárral sok veszteséggel járnak s többnyire igen különböző fonalakat eredményeznek melyek együvé szövése a vászont vagy kelmét értéktelenné teszi.

Ezen mütételek 6000 év előtt is ugyan úgy történtek, mint 60 év előtt. Ezen közelebbi 60 év közül azonban egy sem mult el a nélkül hogy jelentékeny javítás ne történt volna mindenik mütételre nézve. Ezen találmányok közt nevezetesebbek:

1. A nyersanyagok feldolgozására nézve: az angolos eljárás, melynélfogva a melegvíz, gőzerő s vegyszerek által az anyagok 60 óra mulva fonható anyagokká alakittatnak. Ez azonban csak a

vastagabb fonalokra nézve találatván célszerűnek, legjelentékenyebb kivált alföldünkre nézve Lefébure előkészítési modora, miszerint a pozdorja gépek által összetöretvén és kiráztatván, a rostszöveteket egybetartó növényenyv a neki megfelelő vegyszerek által felolvasztatik s ez oly tökéletesen, hogy általa a szövetanyag selyemfényt nyer, a gépfonásra csak oly alkalmas mint a gyapot — s mindez rövid idő, 3—4 nap alatt és kevesebb költséggel és veszteséggel mint a legközöségesebb vízbe áztatás vagy harmatoltatás.

Nem ok nélkül karolta fel az országos magyar gazdasági egyesület a len s kender előkészítés ügyét — s itt Lefébure rendszerét, mely nélkül most már annyira elmaradtunk, hogy nyersterményeinkkel alig jelenhetünk meg a világpiacon és mely által a magyar kender elsőrendű szövetanyaggá leendő kevesebb költség és fáradság után mint mennyivel most jár. Ezzel tehát lehetlen régi modorunk mellett a verseny kiállni. Méginkább lehetlen ez:

2. A fésülésre nézve. Azon óriási műtételek közül, melyek a rostok párvonalos rendezése végett történnék — és melyeket pusztakézzel vagy gerebennel eszközölni nem lehet, csak a fésühengert említjük melyben 15000 fog szabályosan levén elhelyezve, percenként 1200 fordulatot tesz, találkozóva egy neki megfelelő fésű rendszerrel.

3. Nem kevesebbé tökéletes a nyújtó henger rendszer, melyben az 1-ső pár hengerek 1000, a 2-ik párok 1500, a 3-ik párok 2000 fordulatot tesznek, hogy a már fésült nyersanyagot előbb kolbász, aztán fonál alakba idomítsák, midőn aztán következik:

4. A fonás. Ennél bonyolodtabb mesteri műve nincs az emberi elmének. De a mily nehéz volt ennek műszereit kitalálni, egybeilleszteni s célszerűen működtetni, oly hálás az eredmény.

Nem említve mily feladatokat kellett megoldani az embernek míg a gőzerőt a fonás s szövés műtételeire alkalmassá tette, csupán a fonásnál következő feladatokat kellett megoldania:

a) Ezernyi sinen, ezernyi kis kocsihoz különféle szerveket illesztvén, ezek egyikéhez t. i. az orsóhoz a fonandó anyagot megerősítvén: a kocsiakat egyszerre s jelentékeny gyorsasággal (mert ezen gyorsasággal arányos a jövedelem) megindítani és előre taszítani oly módon, hogy különböző szervei az orsóknak a távolodással ará-

nyos forgást adjanak ; mert ezen forgással arányos a fonal összetartási ereje t. i. a fonal kinyulik és gyenge ha ez egy bizonyos mértéken innen marad s viszont összezsugorodik és szintén gyenge ha ezen túl megy.

b) A kocsik menetét, mielőtt ütődési ponthoz érnének el lassítani de úgy hogy az orsók megtartsák gyorsaságukat.

c) A kocsikat egyszerre megállítani, de úgy hogy az orsók meg ne álljanak sőt forgásuk mindinkább gyors legyen, hogy a kocsik visszamenetelekor is fonjanak.

d) A kocsik visszamenetelekor mozgásba hozni a lecsavaró gombolyokat — de úgy hogy az orsók folyvást működjenek . . . figyelembe vevén, hogy a legombolyításnál minél inkább megtelik a gombolyító henger annál többet vesz fel egy-egy fordulatra: tehát annál gyorsabban kell előhaladnia . . . Ez a Dobson és Barlow-féle „self acting“ fonó gépezet. Említsük meg még, hogy finom fonalanknál egy orsó percenkint 800,000 fordulatot tesz. Említsük meg hogy a felügyeleten kívül a munkaerő köszén által végeztetik éspedig egy lóerő óránként 10—12 font köszénből kikerül. És most kérdezzük ; versenyezhet-e országunk minden leánya csak egy jelentékeny gyárral is ? Mérvőzhetnek-e Európa összes fonóleányai csak az említett Lancashire megyegyáraival is, hol több mint 30 millió orsó dolgozik — éjjel nappal, hétköznap és ünnepeken át — olesó köszén által működtetve.

A gépszövésre nézve nem ily nehezek a feladatok — de hasonló kisebbségben maradt a kézerő a géperőkhöz bár kisebb mesterműveket értelmes kezek ügyesebben hajtanak végre. Smith szövőszéke percenkint 120—130 ütést tesz : a belfonal elszakadása esetében magától megáll. Skótország egyik gyárában 8 sor szövőgép működik, melyben mindenikben 90 szövőszék van. Vannak szövőszékek Cartwright találmánya nyomán, melyek percenkint 340—400 ütést tesznek a belfonallal.

Mi mindennemű szövés s fonást képes az ember gépek által eszközölni ? Nem célunk itt elősorolni. Legyen elég csupán eme két vivmányt említeni, miszerint a harisnyakötés a körzetes szövés (tricot circulaire) feladata teljesen megvan fejtve Troyes és vidékén a londoni kiállításban pedig oly csipkék szerepeltek, melyeket eddig az ember illetőleg a nők sokszoros súlyu arannyal fizettek,

mert csak Bruxelles. Gande stb. mesterei tudták készíteni — melyeket azonban most gépek által csinálnak és pedig a kézműhez annyira hasonlóan hogy azoktól megkülönböztetni miértőknek sem lehet.

Nem győznénk elősorolni a tökélyesbüléseket, melyeken a szövetség pár évtized alatt át ment, mind a festanyagok gyártására nézve, melyeket „ujszin“ cím alatt ismerünk, mind azon vegytani ismeretekre nézve, melyeknél fogva ezen színeket kivált a gyapothoz vegyelemig kötni képes az ember, mind a festőanyagok felrakására nézve, kivált a festőhengerek alkalmazása által.

A francia gyárosok ezen hengerek által már 16-, 20-, 24 színt képesek a szövetekre rakni, mikép festményük a művészettel vetekedik. Az angolok következetesek ama közmondásukhoz: „The frenchmen work for the few, but we for the millions“ — és némelyik gyáros másfél millió vég szövetet fest évenként s a szövetség Anglia gyáraiban a folytonos olcsóbság dacára 30 év alatt háromszorozta magát és most 1200 millió forintot jövedelmez.

Nemde alig hiszünk e számoknak?! Bámulatos jövedelmet ad az iparos népeknek csupán az eddig említett szövetanyagok feldolgozása. Nem gazdagnak tartanánk-e magunkat ha ezeknek csupán egy ágát is oly mérvben bírnánk mint Anglia? És miért ne bírhatnánk még nagyobb mérvben a kender ipart, mint Európa bármely nemzete? A magyar sík föld, mint említettük legujabb föld Európában. Annyi szép kendert bírna ez teremni, mennyit most csak az Oroszbirodalom volna képes felmutatni. Nem nagy segély volna-e a magyar gazdára, ha eladhatlan gabonája helyett drága áron eladható kendert termelhetne, melyet nem kellene áztatgatni, tilolgatni, gerebenelni stb. és Hollandiába hurcolni, hanem ott helyben átvenne a gyáros?! Nem természetes következménye leendene-e végre, hogy a kenderszövet — ha segélyére jönne a gyapjuipar egykor kiszorítaná az idegen gyapotszöveteket, melyekért most odaadjuk terményeink jó részét.

Igenis! a gyapot szövetek ki, vagy háttérbe szoríttatása vagy csupán eladás végetti gyártása nagy előny volna, ha ezt valaha elérhetnénk. De előbb honosítunk kellene — s pedig ez is nagy s nehéz — bár épen nem lehetlen feladat.. Honosítunk, mert igényeink még olyanok mikép a szép kárton ruháktól a nővilág

megválni nem tudna. Szebbek ezek mint a len és kender szövetek mer finomabbak és az eddig ismert festékanyagokkal rokonosabbak : jobban felveszik, jobban tartják s világosabbak mint a len s kender szövetek. Ezenfelül : olcsóbbak is. Sokkal több vég perkál stb. kikertül egy mázsányi gyapotból. Sokkal könnyebb fonása — mert nem oly egybetartók szálai mint a len és kendernek : p. o. a vékony fonál 1000 mtrje csak 1 cent. míg a lené 3—4 cent. bár a vastag egyáru.

Ezek azon okok melyeknél fogva a gyapotipar melyet 80 év előtt az európai szárazföld alig ismert — mert a gyapot csak öszvéreken s lóháton hozatott Macedonián keresztül, most már oda nőtt miszerint 2000 millió font hozatik nagyrészt (1300 millió font) Amerikából, hol 80 év előtt még nem ismerték a gyapotot s csak később vitték a bahamai szigetekről (hol már Columbus idejében termeltett) magvakat a kivándorlók Déli-Karolinába. Négyezer millió forint van ezen egy iparágba fektetve. Némely évtizedben kétszerződött — még mindig gyorsan halad elő — míg — len s kender fogyasztásunk ugyan nem hanyatlott, de nem is növelkedett jelentékenyen 80 év alatt. Pedig természetes hogy ez is hasonló mérvben növekedhetett volna — ha termelésére s előkészítésére 80 év előtt kellő gondot fordítottunk volna.

Nem volt jelentékenyebb Anglia egy egy megyéjében száz év előtt a lenipar, mint a magyar felföld némely megyéjében. Jelentékeny volt ez egész hazánkra még a szomszéd alsó tartományokra nézve is. És most? kereskedésre termelni nem képes, mert kezelése csak az mi száz év előtt volt — s így a finom lenanyag melyből elsőrendű vásznat, csipkét, cérnát lehetne gép által fonatni a pór nép vastag öltözékeül szolgál — a jó lenföldbe pedig burgo-nya termeltetik.

Pedig ugyanaz lehetne a Felföld számára a lenipar, mint egykor volt — ha a tökélyesb feldolgozást honosítánk. És az : mi lenni fog az Alföldnek a kendertermelés ha az országos magyar gazdasági Egylet példás előmenetele kellő sikerrel fog találkozni.

Számos más iparágnak nyitna ez utat az előhaladásra és mezzei gazdaszatunkat mind a Kárpátok közt mind a Tisza s Duna mellékén sikeresb irányra vezetné a mostaninál — sőt igen jelen-

tékeny pénzforrást nyithatna Kelet piacain. Pedig már csupán a megtakarítás is gazdálkodás. Ennél kezdődik a szerzés.

Sok szép pénzt megtakaríthatnánk, melyekért most sok esetben nem is valódi jócikkeket kapunk. Számos versenytársa van a len és kenderneműeknek. Egy növény sem állja ki ezen versenyt — legalább nem állotta ki 6—8 ezer év óta, mint a mumiák öltözékein is látjuk. De mégis veszélyes némelyik, mert a vevő nem ismerheti meg a lentől vagy kendertől, ha jól fel van dolgozva. Ilyen a jute. Hitvány mocsári növény ez, melynek fontja 4—6 krba kerül — de csinos vastag fonalat ad.

Jegyzés. A szövetség festésre nézve meg kell jegyeznünk, hogy ez a szövetheműek gyártásánál a fehéreműeken kívül a legjelentékenyebb műtétel, mert legtöbb előismeretet, ügyességet és segédeszközöket feltételez és általában sokkal többbe kerül mint mennyibe a szövetyanyag és minden előkészítése, fonatása szöveteése került, annál inkább minél több színt akarunk a kelmekre felrakni, úgy hogy a 10—12 színezetű kolmeknél a festés vagy színnyomás, a színanyagok drágasága a minták költséges kiállítása, a többféle vegyszerek stb. felhasználása következtében 4—5-szörte többbe kerül mint mennyit a festendő szövet ér.

A fehéreműek gyártásánál szintén tomérdekbe kerül azon fehérnye, mely által azok külfénye s keménysége megadatik, mely pedig csak nehezíti a vászon tulajdonainak kiismerését s akadályozza a feldolgozást, miután első gondja mindenkinek hogy a szövetyanyagot ezen alkalmatlan máztól megtisztítsa. Sok millió tojást megkimélnénk és jelentékenyen olcsóbbak lennének a vászonkelmék, ha a közönség a gyárosok ezen kiadását megtiltaná vagy legalább nem igényelné. A festett ruhakelmék pedig mostani keletárúknak $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ részén bocsátathatnának piacra ha csupán egy két színnel beelégednénk.

Ez azonban izlet dolga lévén s az izletben határozott vezérelvek hiányában még vitatkozásba sem bocsátkozhatván, sőt a közönség izlete a divat ezer szeszélyeinek úgy látszik még hosszú időig rabja maradván, bár ezen szeszély rabjává teszi néha még a józan ítéletet is annyira hogy kielégítése többbe kerül mint a logpanaszosabb közterhek viselése... jelenleg nincs más mit tennünk mint: igyekeznünk hogy közönségünk szeszélyeit önmagunk elégítsük ki; mert hiában termelünk bármily finom gyapjut, hiában készítünk bármily szövetet, ha kellően megfesteni nem tudjuk — nem lesz kelendőse.

Mindenek előtt a vegyszerek gyártását kellene odaemelnünk hogy igényeinknek megfelelhessünk, mert kőszénünk és sónk mindonféle van elég, a széksó gyártás pedig hazánk 10 □ mfnyi területén régi hasznos ipar és a jobban el nem használható zsiradékok értékesítéséhez a szappangyártáshoz, mely szintén kedvenc iparizletünk volt míg ügyesebb versenytársaink háttérbe nem szorították első rendű szükséges anyag.

Bár minő óriási előlépéseket s hódításokat tett a vegytan e században a

Milliónyi font jutet dolgoznak már fel évenként az angolok. Sikeresen bele vegyítik a kender, len, gyapot és gyapju szövetekbe. S mi drágán fizetjük e hitvány anyagot. A fonalok Nr. 2-től 33-ig terjednek.

Vannak esetek midőn e vegyítés célszerű. A gyapot szintén sokkal hitványabb növény mint a kender vagy len, bár ezzel egy-áru — és mégis célszerűen feldolgozható — kivált ha az ember maga megy érte Indiába, vagy Amerikába. Célszerű volna hogy a magyar hajók — ha egyszer már lesz kereskedelmünk: gyapotta juteval terhetlen jöjenek vissza — mert ezen növényeket hazánk földje soha nem teremheti oly mérvben mint a melegebb égálj hol p. o. 1400 font ily növényt terem egy holdföld. De ezeket felgyártva fontonkint 8—10 frtjával fizetni ez valóban csak káros lehet. Ezért szükség hogy önmagunk lépünk valahára a gyártás terére . . .

közgazdaságra s iparüzletre nézve legjelentékenyebb a szinanyagok és savak készítése, miszerint a szinanyagokat, melyeket a gyáros ezelőtt nagy költséggel s fáradsággal Ázsiából s Amerikából szedett egybe s vont ki a festőfákból, növényekből stb. most olcsó kőszénből gyárthatja oly mérvben miszerint p. o. Londonban Maule et Nicholson naponta több mint ezer font anilinet készít mely az „ujszinek“ alapanyaga . . . a sókat pedig, mind állati tápszerűl, mind a a festéshez s szappangyártáshoz kellő etető szerekül kivált az angolok egyenesen a tengervizéből gyártják oly mérvben hogy egy vizpároló edényük egy épület, melyben 2,700,000 köblábnyi viz tétetik ki a nap hevének . . .

Nem terjeszkedhetünk itt ki ezen vegyszerek gyártásának bővebb ismertetésére. A sók és savak készítésére nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez oly mosterséges, annyi ügyességet s pontosságot igényel, miszerint, nem ismételt. hetjük elége hogy nekünk kiknek 10 □ mfnyi sziksót, glaubersót, szodát tartalmazó oly területünk van, mely ezen sókat esők után tisztán kivirágoztatja s kik kösóban is annyira gazdagok vagyunk (70,000 millió mázsa) hogy egész Európa fogyasztási szükségét 1000 évig birnánk, asztali sönemüekre nézve fedezni — nyugtelemben véve a sávári kimeríthetlen sóforrásokat is, világos előnyeink vannak Nyugoteurópa nemzetei, államai felett.

Az angol ugyanis, miután ily óriási edényekben a tengervizet a naphevének annyira kitette hogy az jelentékenyen megsűrűdik, t. i. Baumé sűrűmértője szerint 28 foknyi: ezen sűrített vizet részletenkint megfagylalja, fagylaló vagy jégkészítő (Carréféle) gépek által. Ezek gőzerő által hozatnak működéshe: légűressé teszik az étherrel ellátott edényeket; az éther gyorsan elpárologván az edények külterületét s az azt övező vizet 20—25 foknyi hideggé teszi, aztán az éther más edényekbe vezetettvén ott össze nyomatik, folyós testté válik, s melegét elericszti, átadja az edény körött folyó víznek stb. Szükséges pedig ezen fagylalás

b) Gyapju ipar.

Nemzeti közkejlődésünkre nézve legjelentékenyebb iparágak levén azok melyek nem az egyesek szeszélyének vagy fénytltzésének hanem a köznemzeti szükségnek vagy igényeknek kielégítésére vonatkoznak: méltán az elsőbrendü ügyek közé sorozzuk a gyapjuipar felkarolását annyival inkább mert köztudomásu dolog ama viszás helyzetünk miszerint: hazánk népességéhez képest elsőrendü termelők és majdnem ilyen fogyasztók vagyunk, de szükségletünket nem önmunkásságunk által hanem ama szokásos uton elégítjük ki melyre elmondhatjuk: „drágán vettük olcsón adtuk épen azt mire szükségünk volt.“

Mint szükséges és illő dolog, hogy népitnk bőviben legyen a esinos fehérműteknek, ágyműteknek, asztalműteknek sőt a nővilág a már említett izletes gyapotszöveteknek, ugy szintén szükséges és illő hogy kivált a férfiak bőviben legyenek a szép és jó posztóruhákknak, melyekhez a hazaföldén legeltető jubnyájak ép oly bőven megtermik a kellő nyersanyagot, mint megtermi alföldünk a kendert vagy a felvidék a lent.

Nem méltán szégyelhetnénk-e országszerte hiányt szenvedni

mert a tengeriviz 0.86 kénsava csupán ez uton vehető el rokonaitól s alakítható át kénsavas sziksóvá. mintán aztán a még benmaradt sóneműek forralás, elpárolás utján vétetnek el a víztől.

Igaz, az angol vagy francia ezen mesterséges és költséges eljárás után 1 köb métrenyi 28 fok sürtü tengervizből $3\frac{1}{2}$ mázsa különféle sókat (40 kilogr. sulfate de soude anhydre, 10. kil chlorure de potassium, 120 kil. sel marin raffiné) nyer, de nekünk ily mesterséges eljárásra szikségünk nem levén, világos, hogy még több s még olcsóbb sóneműeket termelhetünk mint ők . . .

Legnagyobb akadály lehetne hazánkban a szövetfestésnek az hogy iparrajziskoláink ninesenek, melyre mas államok sokat áldoznak — és nem hiában. A közönség minduntalan más mintákat, más alakokat igényel, melyek fogalmazása művészet, kimetszése mesterség s alkalmazása sok ügyességet kíván. A hollandiak már Japanból, Chinából stb. hordják évtizedek óta az eszméket, hogy itt a közönség izletéhez idomítsák. Százezrekbe kerülnek egy egy gyárban évenként a minta alakok. Ohajtandó volna hogy közönségünk mérsékelje szeszélyeit a kelmék szinezetére stb. nézve. De mert erre kilátásunk nincs, nekünk is iparrajz tanodákat kell állítanunk. Miben a szeszély kielégítésén kívül azon nyereményünk lenne, hogy izlésünk általában nemesebbednék s végre műizletünk is terjedelmesb alapot nyerne.

ezen kelmékre nézve melyek egyszersmind a csinosabb butorzat kelméi is — ha a természet ezek anyagait bőven rendelkezésünk alá adván, nem igyekeznénk azokat a mennyiben lehet saját előnyünkre fordítani.

Megjegyzendő itt hogy a magyar birodalmot, a közös osztrák birodalomtól mint az előbbeni cikkben úgy ebben is elkülönítve kell figyelemre vennünk, mert annyira különbözök termelésünk, iparunk és igényeink viszonyai, hogy igen könnyen tévedésbe esnénk, ha p. o. Magyarországot mint Ausztriába beolvasztott tartományt figyelembe nem vennénk s mindig csak a közös Osztrárországot szerepeltetnénk Európa államaival szemben.

A gyapot, len, kender és gyapju ipar ugyanis az osztrák örökös tartományokban annyira kivan fejlődve, hogy igen megelégedhetnénk sorsunkkal, ha alkotmányos viszályaink rendezése után 40—50 év alatt ezen iparágak hazánkban azon fejlődési pont-ra érhetnének, melyben most az örökös tartományokban vannak: értékre nézve.

Az osztrákbirodalom gyapotiparából 350'000 ember él s a termelési érték 120 millió frt. Mihez itt csak tájékozás végett emlitjük hogy anglia gyapotiparával csak 400,000 munkás foglalkozik s mégis 600 millió frt. értéket termel. Az angol iparosok értelmi és ügyeségi tulsulyát tehát el kell ismernünk s így világos hogy kivánságunk, még épen nem tuzott, ha eme csekélyebb eredményel 40—50 évi küzdelem után beérjük — vagy csupán tökéletesebb kezelés után sovárgunk.

Mi a len és kender ipart illeti itt az osztrák örökös tartományok oly nagy mérvben működnek hogy Európa minden államait felül mulják. Az évi ipartermelés ugyanis 150 millió frt. míg Angliáé csak 142 millió frt. Az örökös tartományokban azonban n. e. 4 millió lakos foglalkozik ezen iparággal míg Angliában csak 80000 — s így nem lehetünk tuzottak ha netalán valamivel sikeresebb eljárást ohajtanánk hazánkfiái számára hol a kéznek még nem annyira vagyunk bőviben, hogy fonogatásra is reá érnének a családapák.

A gyapju iparban már csak félannyit termel Ausztria mint Franciaország s ennél is többet termel Anglia. De itt is főhiba a gépek hiánya a rosz munka elosztás, miszerint ittt 400,000 egyén

dolgozik ama felényinél is kevesebb eredményért, melyet Angliában 160,000 egyén elér.

Természetes tehát, hogy az osztrák birodalom iparosainak is minél több jó gépet, jó munkást kívánjunk. Kívánjuk, hogy okuljanak az angolok munka elosztási és a szakmunkák társítási alkalmazásán. De kívánjuk ezen elveket honosítani is minélelőbb — mert ugyancsak kell igyekeznünk, hogy bár így is elérhessük a gyapjuiparnál ama még mindig szép 120, millió forintnyi ipartermelési fejlődéséget, melylyel most az örökös tartományok dicsekedhetnek.

Midőn ugyanis hazánkban ezen három iparág 500 millió forintnyi termelést fog évenként felmutatni — akkor már kevés kendert, lent s gyapjut fogunk eladni nyersen, sőt a gyapotiparral is ismerősebbek leendünk, és nem lesz néptünk oly primitív állapotban, öltözködésre, butor s más szövetekre nézve mint most. Sőt egészen máskép fognak idomulni a gazdasági és ipar viszonyok. Milliányi kéz leend alkalmazva a szövetkészítő gyárakba. Milliányi kéznek kell foglalkoznia ezen gyárak felállításával, felszerelésével és azon eszközök előállításával, melyekre igenis szüksége leend azon mezei gazdáknak, kik a gazdaság terén maradtak. Sőt itt is nagyon megváltoznak az arányok. Milliányi kéz fordul a kender és lenipar felkarolásához. Más arányok állanak be a vetésforgás, takarmányozás s juhtartásra nézve stb. stb. Nem fog nyakán veszni a magyar embernek gabonája: jó áron megveszik ezt az iparosok helyben s így lehet és illő dolog lesz, hogy ezek iparcikkeit, szintén jól megfizesse s bőven fogyassza a magyar ember.

Megfoghatatlannak látszhat Európa előtt, melynek viszonyai-ban Magyarország mindig oly színben tüntetik elő mint az egységes Osztrák birodalom felerésze — hogy a birodalom ezen részében az összes iparágak termelése úgy áll az u. n. másik felerészhez mint $2\frac{1}{2}$ a 13-hoz. Megfoghatatlannak látszhat Európa politikusai és diplomatikusai előtt, vagy a világtárlaton — az avatlanok előtt, hogy az u. n. egységes kormányzat vagy közös szövetség dacára a mi összes ipartermelésünk csak 140 millióra megy holott, a másik félrészben majd 800 milliót tesz. Nem keressük itt elmaradásunk okait. Legyen elég megjegyeznünk, hogy ez tényleg így van. És éppen azért hazánkat mindig külön szempontból kell tekintenünk.

Ezért kell igyekeznünk, és mielőbb felkarolnunk kivált a legszükségesebb, közfejlődésünknek leginkább megfelelő iparágakat — minő p. o. a gyapjuipar.

Nem könnyű feladat pedig ennek felkarolása, bár az ut már meg van törve előttünk.

A gyapju bár mennyire ki legyen tisztítva minden idegen résztől, nem oly alkalmas a gépfonatasra mint p. o. a gyapot. Pedig nem kis feladat annak kivált az állatizsirtól, a gyapjuzsirtól megtisztítása.

Igaz azon 6—7 százaléknyi zsir, mi a gyapjuban van (a szokásos mosás után) annak ki hozzálát csak hasznot hajt, mert p. o. Rouenben, Mauménè és Rogelet gyárában a gyapju mosás 10 millió kilogr. után 150,000 fr. tiszta jövedelmet ad; mert 28 fontnyi gyapjuzsirtból 12 font oly hamuzsirt kerül ki, mely 17 font salétromnak megfelelő.

Mi azonban még nem ismerjük ezen ipart és szívesen oda engednénk a gyapjuzsirtosságát kivált ha magunk akarnánk azt megfenni.

A gyapju mosás ugyanis hálátlan nehéz munka — 3 ember alig bir 500 fontot ki mosni — kosarakban, ugy mint 10 év előtt szokásban volt. Most már mosógép által 2 ember naponta 1,500 fontot tisztít ki; és ez nagy előny. De ezt meg is kell száritani. És ki győzne egy gyárban 25—30 ezer mázsa gyapjut megszáritgatni, szabad légen, kivált télben?

A gyapjuiparosok tehát száritó készülékeket használnak. Legujabb javítás Pasquai gépészé Reimsban, mely egy jól fűtött 6—7 öles készülékben erős légmozgalmat idéz elő; a nedves gyapjut végetlen vásznakra rakja, melyek lassan haladnak át ezen készüléken: nedvesen mennek be és szárazon jönnek ki.

Némely gyapjuban számtalan apró tövis moszat van. Ilyen rendesen mindaz mi Algerben terem. Sokáig nem tudták ezt jól feldolgozni a gyárosok, míg nem Sykes és Hogdan egy ehhez kellő tisztító gépet talált fel. Ezen gép által most egy nő azon munkát mit ezelőtt 20 nő tett, jobban elvégzi.

Minő hatalmas fésűk működnek már a szálak párhuzamos rendezésére? Erről az előbbeni cikkben szoltunk. Ez már nem új találmány s nem különbözik a gyapot fésűshengerektől. De még

mindez kevés volt ahhoz, hogy az ember a gyapjut gépfonásra alkalmassá tegye.

A gyapotot már 60 év előtt, úgy a hogy gépek által fonta az ember. De a gyapju ily módoni fonását 30 éven át hasztalan kísértgette — ezer meg ezer módon ; és a gép általi szövés csak 15 év előtt ért oly sikert, melylyel megelégedhetünk, mert nagyon rugonyosok s a sodrás által is kevéssé összetartók a gyapju szálak, könnyen szakadnak kivált a szövésnél. Most már a szövés több csolnakocskákkal többféle szinnel és gépszerűleg megy Mercier találmánya nyomán ; és alkalmas mindenféle u. n. kombinatiókra.

Igy haladtak elő lassankint Európa iparosai e nehéz pályának minden műtételein. Egyik legnehezebb feladat volt a posztó szárítás. Ehhez is találtak készüléket, melylyel az időjárás szélsúlyától mentesen két ember most 2,500 rőf kelmét megszárit naponta.

Mennyi baj, mennyi küzdelem volt a gyapju szövetek festésével? Mennyire elégedetlen volt a közönség a régi színekkel? Köztudomásu dolog. De a mely feladatot megfejteni lehet — csak tanulmányozni és kísérteni kell s a feladat megleend fejtve.

A festanyagok gyártása pár évtized alatt jelentékenyebb előmenetelt tett mint ezelőtt évezredek alatt. Oly tudományos ismeretek jöttek segélyére e téren az iparosnak, melyekről a régi bölcseneknek fogalma sem volt. Egybe szedték a vegyészek a föld legkülönbözőbb terményeit, ásványait, növényeit, állati festanyagain stb. tanulmányozták ezek vegyrokonságát egymással, azon etetőszerekkel, melyekben fel lehet vagy kell olvasztani mint szintén azon kelmékkal, melyekhez le kell kötni a festanyagokat. Nem találtak a természetben tiszta festanyagokat. Rendesen több szín van egybe vegyülve, melyet igen nehéz elválasztani. De ez is csak hamar sikerült. Némelyik festanyag igen drága volt — e helyett tehát olcsóbbat kellett keresni. Az ultramarinnak fontja p. o. a mult században 1000 forint volt. Leykauf 25 év előtt mesterséges uton kezdett ultramarint készíteni. E találmány következtében most ezen festanyag fontja 25—30 krajeár. A gyapot kelmékre nézve nagyon nehéz volt oly festőanyagot találni, melyet olaj által lehet lekötöni : a gyapot szövetek a szint nem tartották, kellemetlen tapintatot nyertek a kemnyés festékektől. Végre sikerült közbenső

vagy közvetítő vegyszerek által ez is — s ennek köszönhetjük a gyapotkermék élénk színét, puhaságát. Összefüggésben van a festanyagok ára a só árával, mert ebből készítettnek a lugzók, etetők stb. Később leend alkalmunk látni mily mesés olcsóság Angliában a só ára — és mily óriási mérvben gyártatik.

Egyik legjelentékenyebb találmány volt az anilin színnek feltalálása s gyárszerűleg készítése. Ezt akkor találta fel Perkins, midőn a gázvilágításhoz igényelt közszénalak vagy kátrány felhasználását kísértgette — kioszkodni. Az anilin nyomán egészen új világ nyílt a festanyaggyártók számára : anilin, parafin, chinolin, nitrobenzin, benzol, anthracin, fuchsin, pyridin, picolin, luditin, lepidin stb. stb. egész sereg élénk új szín, melyet az őspálmák a tán akkor még tisztább légben a melegelebb naptól sajátítottak el.

Nagy tudomány a festanyagok vegytani sajátosságainak s ezeknek egymáshoz, a sókhoz, savanyokhoz, a napsugarak hatásához, és a festendő állati s növényi szövetanyagokhoz viszonya. Nem is gondolják meg a színekben végnélkül válogatós hölgyek : mi mindent kívánnak az iparosoktól, a vegyészeketől, a tudósoktól?

De végre is, igényeik, a mennyire lehet ki vannak elégítve. És mi mindezen felfedezési kísérletektől megmentve — holott némelyik szín engedékenysége elég volt egy kelme árát $\frac{1}{3}$ -ra szállítani — először is oly biztosan használhatjuk fel eme találmányok gyümölcseit mint maguk a feltalálók.

Nagy előny ez, melynek mellőzését oly drágán fizetjük meg a feltalálóknak, a mily ócsón juthatunk találmányaik felhasználásához.

Kétszeres termelés és értékesítés, kétszeres jövedelem és megtakarítás? — vagy — folytonos kiadás — a legszükségesebb öltözéki, butorzati, asztal, szőnyeg stb. cikkekre? E két feltétel közt kell választanunk. És minthogy köz nemzeti kifejlődésünknek csupán az elsőbb felel meg, remélnünk kell, hogy a szövetek gyártását ezután több figyelemre, több tanulmányra fogjuk méltatni, mint méltattuk eddig.

c) Gépek és eszközök gyártása.

Az iparüzlet mindennemű műtételei olyanok, mikép azokat kellő alkalmas eszközök nélkül végrehajtani a legértelmesebb és ügyesebb ember sem képes, s így a tökéletlen eszközök s gépekkel dolgozás, nem hogy fejtené, sőt elnyomja az értelmet és okos, ügyes emberek műterményeinek is oly alakot ad, mely nem kedvező alakban tünteti elő műveltségüket míg viszont: jó gépek és eszközök által a kevesebbé értelmes ember is bámulatos eredményeket idézhet elő, és ezen működése, eszközeinek s gépeinek vagy azon anyagoknak melyeket feldolgoz, kiismerése: jelentékenyen fejti, gyarapítja értelmességét.

Vannak gépek s eszközök, melyek nélkül az emberi nem szellemfejlődése előbb nem mehet. Vannak értelemképző eszközök és gépek. Maga az eszmecserék eszköze az irás: az elme termékeinek, ismereteinek, észleleteinek raktára az irodalom, gépek és eszközök által fejlődött ki, ezek által működik, és ezek nélkül nem létezhet. Vannak eszközök és gépek, melyeknél fogva a termelés, feldolgozás és értékesítés két, háromszoros s némely irányon több eredményt ad — mint a tökéletlenebbek által. Sőt nincs oly munka vagy műtétel, melyen meg ne látszanék: minő eszközzel volt végrehajtva? és meg ne lehetne itélni, jó vagy hitvány volt-e ezen eszköz? Pedig ezenkívül még sok időt és erőt kell pazarolnunk a tökéletlen eszközök kezelésére.

Egy nemzet köz értelmi és anyagi kifejlődésére tehát oly mulhatlan szükséges, hogy azok kiknek ehhez idejük, erejük van, vagy kik társulás útján tehetik, minél nagyobb mérvben és fejlődési pályájának minél magasb tökélyfokán karolják fel s léptessék életbe a gyáripár jelentékenyebb ágazatait: mikép ezt első rendű polgári kötelességüknek mondhatjuk, melynek teljesítése által bár önérdéküket is előmozdítják, de sokkal több hasznot tesznek a hazának mintha pénzüket és vagyonukat áldozatképen, jótékony célokra felajánlanák, és bár mily távol álljanak a tudományoktól a gépgyár vállalatok, egy tudományos férfi sem hozhatja kétségbe, hogy nem kisebb szolgálatot tehet egy jó gépgyáros a tudomá-

nyosságnak, mint a tudományosság a gépek s eszközök tökélyesítésének.

Önmagunknak kell pedig ezen iparág felkarolásához látni, mert olyan az emberi természet, mikép örömet nélkülöz, sőt végre érzékeny hiányt szenved, kivált az ily cikkeken, ha azokat drága pénzért kell külföldről hozatnia; és az u. n. védvám, melynek célja az, hogy a külföldről behozatal helyett a belföldi gyártást emelje, mint említők és mint a gyakorlat mutatja, céljával épen ellenkező eredményt hoz, mert eredménye rendszeren az hogy: a szabad verseny által nem ösztönöztetvén, a belföldi gyárosok megszűnnek újításokat, befektetéseket tenni és gyártanak régi alaku gépeket és eszközöket, drága pénzért, melyek nemhogy emelnék, de elkedvetlenítik a termelés és feldolgozás minden vállalatait.

Jó gépek és eszközök nélkül nem tehet jó munkát a gazda sem a földművelésre sem terményei feldolgozására nézve, még kevesebbé az iparos a gyáros, mert ennek a jó eszköz egyetlen fegyvere. Még vásárra sem vihetjük terményeinket, ha nincsenek vagy nagyon tökéletlenek közlekedési eszközeink. Átalában oly köz nemzeti szükséglet jó gépeket s eszközöket gyártanunk mind a termelés, mind a feldolgozás, mind a szétosztás minden műtéleihez, miszerint sok milliónyi napszámot és kézerőt pazarol el, és csak csekély eredményeket mutathat fel szorgalmas fáradsága mellett is egy nemzet azok hiányában míg 4—5-szörös eredményeket vivhat ki a másik jobb gépek és eszközök által.

Érintettük mily lassan s mily csekély lépésekkel haladt elő a találmányok terén az emberi nem. Találmányai jelentékenyebb része a gépek s eszközök készítésére vonatkozik.

Mint valamely élő lény annyi különféle szervekkel bír egy óragép, egy szövő fonó gép, kivált gőzmozdonyhoz alkalmazva. De nemcsak az alak a szerkezet, a szervek egyes részeinek meghatározása — de ezeknek a köz összes működésben szükséges anyagokból kiidomítása is oly nehéz feladat, mely sok tudományos ismeretet a testek sajátságainak a mozgás törvényeinek stb. pontos és részletes ismeretét igényli.

A gépek és eszközök nagy része fából vagy fából és vasból vagy vasból s más ércekből van egybe szerkesztve. A fanemüeket még meglehetősen könnyedséggel és szabatosággal tudjuk kiido-

mitgatni — kivált ha már birunk a munkánkhoz megfelelő eszközökkel. De a vasneműeket, önmaguk által kell feldolgoznunk. Oly kemény acélt kell a vasból készítnünk, mely által munkák habár lassu de sikeres legyen. Ily acélt nem ismertek a régiek, még a mult századbbeliek sem — pedig ezen acélneműek munkájától függ munkánk eredménye a vas s más érc anyagokban, mint függ a vasneműek munkájától, a faneműek átidomítása s végre a termelés feldolgozás és szállítás eredménye a gazdaszat, ipar és kereskedelem terén.

Minél tisztább a vas minden más anyagtól, annál szilárdabb. A szenet azonban csak Bessemer találmánya nyomán lehet tőle teljesen elvenni. Sajátságos zárt kemencékben történik ez, melynek fenekéről erős légroham tolatik fel, hogy az olvadt tömeg minden-részecskéjét felkavarja s élennyel ellássa. Az első 5—6 perc alatt barna füst, sárgás vagy veres lánggal s temérdek szikrával dolgoztatik ki, ezen éghető anyagból. A második 5—6 perc alatt a füst megszűnik a világosság élénkebb a forró anyag mozgása nyugtalanabb, szikrái nagyobbak erősebben lövellnek ki. De ez csakhamar szünni kezd: színes sugarak zöld, kék, violaszintű szikrák váltakoznak, különféle árnyalatokkal. A harmadik 5—6 perc alatt a láng gyorsan kialszik — s ez annyit tesz, hogy a szénanyag kiégett a forrás csendesebb s oly olvadt acéllal rendelkezünk, mely az eddigismert öntött vashoz ugy áll, mint a legjobb vert s edzett acél a puha nyersvashoz.

Nagy előny ily anyaggal birni — de ez még mind kevés alkalmazást nyer, nagy nehéz munkánkban.

Óriási fűró, metsző, vágó, gyaluló s ütőgépeket kell állítanunk az ezekhez képest csekélyeknek látszó eszközök feldolgozása végett. Nagy sulyt, erős ütést, különféle kör vagy csavarszerű működést kell egyesítenünk egy-egy pontra, hogy kellő eredményeket hozhassunk elő. Srófok tartják egybe gépeink s eszközeink nagy részét — jó srófok nélkül csakhamar széthull az erős rázkódásnak kitett gép vagy eszköz. Jó srófokat kell tehát készítnünk. De ez nehéz feladat, melyet hazánkban nem láttunk kellően megoldva. Ki kell próbálnunk az anyagot, melyből dolgozni akarunk — s ehhez már igen mesterséges készülék oly gözbak kell, mely akaratumknak engedelmeskedve gyors óriási ütéseket adjon a

60—70 fontos vasgömböknek, míg szét nem esnek. Ez összetartási erejük mérlege.

De nemcsak ily egyszerű műtételekre van szükségünk. A nagy erőhöz hajlékonyságot is kell kötnünk. Hány különféle alkatrésze van egy gőzmondonynak? és a gőzkocsiknak — többnyire vasból. És ezt mind gépek által kell készítenünk — ha t. i. primitív állapotban nem akarunk maradni.

Nehéz feladat egy hosszú érchengert mint p. o. egy sugár ágyu, kifurni. De ez is meg van már fejtve: számunkra. Egyik londoni gyáros oly gépet állított ki a közelebbi világtárlaton, mely szabatosan kiesztérgályoz bármely mértani alakot. Némelyik gép annyi lyukat s oly távolságban fúr egyszerre a hüvelyknyi vastag vastáblán, mennyit akarunk p. o. egy gőzgép katlanhoz. Másik csavarokat készít dereknyi vastag vasrudakból ha kell. Szintén jó gépek kellene a kőfaragáshoz, p. o. a kova malomkövek bányászatahoz és faragásához; az épület s más kövek fűrészához, gyalulásához, fűrészeléséhez. És még hatalmasabbak azon gépek — melyek által ezeket készítjük. Hatalmas egy kisded eszköz a jó ráspoly. A ráspoly készítésben régóta versenyezett Anglia és Franciaország, változó sikerrel. Mi e téren teljesen járatlanok vagyunk. Pedig nem nehéz az előttünk járók nyomába lépni — kik igen sok kísérletet tettek csak a végett is, hogy meghatározzák: minő szögletek alatt kell találkozniok a ráspoly vonalainak? és jobb-e a hullámzó vonalrendszer az egyenesnél?

Deréknyi vastagságu jó hengerezett vasat 1—2 perc alatt ketté vág az acél karikafűrész ha a vashenger meg van tüzesítve. Egy másik gép mintha viaszból volna oly könnyen idomítja gőzköcsi kerekké a vasrudakat.

Még nagyobb tökélyvel működnek a már jól készített vas gépek és eszközök a fában. Egy karika fűrész percenként 2,500 lábnyi utat tesz, utjával aránylagos eredményt idézván elő, míg a vasban csak 25 lábnyit tehetett. Vannak másológépek, melyek két oldalra egyenlő vágásokat, véséseket tévén hiven lemásolják fába, az eléjük tett metszvényeket. Egyik elmés francia oda módosította ezen két oldalra dolgozást, mikép az ő másológépe változtatva: jobb és ballábra oly pontossággal készít kaptafákat a mint azt szemmérték után lehetlen — kivált hasonló gyorsasággal elké-

szitni. Némelyek már az erdőbeli fákat gőzerővel fűrészselgetik — bár, csak kivételes esetekben. Mások, több sikerrel apróztatják gépeik által a kivágott fákat : csak galyakkal táplálván a mozdonyt. Átalában oly tökélyre fejlődött hazánkon kívül a gépek és eszközök gyártása és ezeknek az ő feladatukban : vasban, kőben, fában munkálkodása mikép az emberi vagy állati erőt megkímélve oly eredményeket hozhat ki mindennemű munkájában egy-egy munkás, mely eredményére s tökélyére nézve a mi munkánkat sokszorosan meghaladja.

Soha nem emelhetjük oda iparunk jelentékenyebb ágait, hol ők most vannak, ha gépeinket és eszközeiket honosítani nem fogjuk. Pedig gazdaságunk, mint említettük csak akkor léphet előbb, vagyis csak akkor lehet valóban jövedelmező, ha jelentékeny 3—4 millió lélekből álló iparos osztály keletkezik, mely a tápanyagokra nézve mint fogyasztó az iparanyagokra nézve mint értékesítő s egyszersmind a kereskedelem táplálója lép fel.

Hiában termelünk az alföldön kendert, a felföldön lent, ha nem tudjuk feldolgozni. Nyers szövetanyagokat olcsóbban kaphatnak Európa gyárosai az orosz földről, Afrikából, Kanadából stb. mint tőlünk. És ha szükségét látnak kender s lenfélékben, felhasználják a gyapot minden nemét — ha ez nem elég a jutet, csalánt, komlót, platán és pálmafa rostokat, a kákát (melyet a Tiszamelléken ellátkoztak) az alfát vagy esparterot, mely igen divatos szövetet ad, az agave rostokat, melyekből 3—4 millió zsák kerül évenként Európába cukorral s egy zsák 16—24 krba jön.

Hiában termelünk szövetanyagokat, ha nem tudunk feldolgozásukhoz kellő fonó és szövőgépeket készíteni. A jelentékenyebb iparágak egymás nélkül ki nem fejlődhetnek. Ezeket tehát mind fel kell karolnunk erőnkhez képest — ha nem is valamely óriási mérvben, de a tökélynek azon pontján, melynélfogva iparterméseink kiállhassák a világipar versenyét.

Hogyan haladjon előbb gazdaságunk, míg nincsenek jó földművelő eszközeink. Két, három milliónyi vaskére van szükségünk — a gazdasági eszközök gyártása is óriási előhaladást tett külföldön. De nekünk nincs elegendő jó gépünk s eszközünk. A nálunk ötszörte fejlettebb osztrák ipar magát sem képes ellátni gazdasági és kivált kertészeti eszközökkel. Pedig a kertészetnél és szőlőmű-

velésnél szintén jelentékeny szükség van jó metsző, vágó, nyíró, stb. eszközökre, kapákra, ásókra, baltákra stb. Gazda ember különben is örömet faragcsál, ékezt, fútozt, rendez — maga igazgatja ekéjét, boronáját, szekereit, hordóit stb. és természetes, hogy rossz eszközzel inkább ront mint javít. Jó gépek jó eszközök jellemzik a népek műveltségi fokozatát — s ha ezt pénzért nagy részben megszerezhetjük — valóban hazafini kötelességünk, hogy inkább erre adjuk azon summákat, melyeket a „népre“ akarunk költeni, mint . . bor és pálinkára . . (követválasztáskor) mert ezzel közükifejlődésünk nem halad elő.

d) Vas és kőszénipar.

Mai világban nem az arany, hanem a vas a „nervus rerum gerendarum.“ Nem azon népeknek van sok aranyuk, melyek honföldje ebben gazdag, hanem a melyeknek sok vasuk van ha t. i. a vasat jól feltudják használni : mert az aranyat ki kell adni kezünkéből, ki kell vinni az országból, hogy érte jó gépeket és eszközöket szerezzünk. De a vasat nem kell kiadni kezünkéből, hogy vele évről évre sok szép aranyat szerezhessünk.

Nagy tévedés tehát minduntalan azon panaszkodnunk : nincs pénzünk ; és arra törekednünk hogy kölesön pénzek által szerezzünk jó eszközöket és gépeket a legszükségesebb gazdasági és gyári felszerelésekre — külföldről. Nagykérdés : ki fizeti e kamatait és a fáradságot az ily kölesön pénz?! De bizonyos dolog, hogy ezerszeresen kifizeti magát a vas ipar — ha termékeit nem adjuk el nyersen, de inkább feldolgozzuk gépekké és eszközökké.

Százötven millió ember erővel dolgoznak az angol nép számára a milliónyi vaseszközök, vas karok, melyeket nem épen elsőrendű vasanyagából gyártott : 150-szeres eredmény ez az iparüzlet terén. És mi gazdának tartanánk magunkat, ha csak 5-szörös ipareredményünk volna. Hiszen ha gépeink csak 10—15 millió ember erővel dolgoznának — már meghaladná munkájuk minden erőlködésünket — ha bár mindnyájan az iparterére lépnénk is. Pedig igenis van annyi vasunk, és pedig igen jó vasunk mennyiből ily erőt fejthetnénk, ha t. i. nem feledkeznénk még egyszer-

smind a kőszén bányászatról, mely a gőzgépek legjobb tápja s a vasneműek feldolgozásánál igen nagy segítség.

Vas és kőszén termelés elválaszthatlan iparág: egyik a másikat fejti, gyarapítja; egyik a másik nélkül nem képes kifejlődni. Ezért egész hazánkra nézve jelentékeny fejlődést fog gyakorolni a Kassa-Oderberg közti pálya, mert a gömöri, szepességi stb. bányák számára jó és olcsó kőszén szállíthat Oderberg és Ostrau vidékéről.

Nagy jótétemény leend ez hazai vasiparunkra, iparunk s gazdaságunk közfejlesztésére nézve. De csak akkor, ha hazánk jó vasanyagát jó eszközökké s gépekké alakítandjuk.

Egy nagy közös hazai kincs a jó vasanyag. — Ennek segítségével nélkül nem haladhat elő sem gazdaságunk, sem iparunk sem kereskedelem: önerőnkéből. Pedig csak az a valódi gyarapodás mi önerőnkéből fejlődik. Mert mihez az erőt máshonnan kölcsönöztük — annak gyümölcseit kölcsönünkkel együtt visszaadjuk.

Közös kincsek hazánk vasérc telepei és hegyei. Nélkülözhetlen szükségünk van ezekre mindenféle munkáink és műteteleink végrehajtásában — mint a viselendő dolgok idegzetére. Épen ezért igen nagy kárt tennének hazánkknak s nemzetünk kifejlődésének vasgyárosaink ha iparterményüket, mint értesültünk, nyersen szándékoznának cserébe adni a morvaországi és sziléziai szenekért.

Igaz, lehetne egy mázsán 50—60 krajcár jövedelmük holott most egy sines. És ez nekünk nagy segítség volna — hamarjában. De nem lehetne ugyancsak egy mázsán 50—60 vagy épen 5—6 százforint jövedelmük, ha ezeket eszközökké, gépekké értékesítenék?!

Huszonnyolc kéz munkáját helyettesíti p. o. egy varró gép. Nem szívesen megadhat-e ily segélyért egyszer mindenkorra 100—120 forintot egy varróleány — egy mesterember — kesztyűs, szijgyártó, szabó stb.? . . . És mibe kerül egy varrógép kiállítása?

Nem szívesen megadhat-e egy kapcakötő gépért egy-egy családanya 40—50 forintot, mely 3—4 perc alatt elvégez egy kapcát vagy női lábtyűt. A családanyák hazánkban általában igen keveset olvasnak: mindig „dolgoznak“ — azt hiszik a kapca-

kötés is munka. M. Jaquin a női harisnyák tucatját már 1 frtért a férfikapcákat felényiért állítja ki az 'ő körbekötő gépje által. Egy egy családanya egész napi kötése tehát legfelebb néhány krajcárt ér — és nincsenek-e ennél szükségeseb teendők? melyekhez sokat kell olvasni, gondolkodni. Növelheti-e gyermekét kellőn ki önmagát nem növeli? Pedig a családanyák írják be s idomítják egész életre kihatólag gyermekeik agy s szívhártyáit, eszmékkal, érzelmeikkel. . . . És mibe kerül egy ily gép kiállítása?

De mibe kerül egy mázsa patkó, kasza, sarló, kés, borotvacélgomb, acéltü, ruho stb. kiállítása? Vagy a cséplőgépek darabjai a hajtómű, rosta stb. . . . ahhoz képest amint azt ellehet adni? Bizonyosan sokkal kevesebbe — holott a vevő is — bármily drágán vette legyen, nem bánja meg ha jó gépet s eszközt vett.

Felföldünk iparosai ily módon bizonyosan igen sokkal több hasznot huzhatnának az alföldi gazdáktól és a honi iparosok s gyárosoktól — mintsem 50—60 krt: mázsánként, feldolgozatlanul adva Sziléziába. És mégis örömet adhatnák meg e nyereséget saját hazánkfiainak ha ipar s gazdasági termelésük csupán kétszereződne is pedig még ekkor is olyformán állanának az örökös tartományok termeléséhez kivált az ipar terén, mint 1:3-hoz.

Nem figyelmeztethetjük elége hazánkfiainkat a különködés eredménytelenségére s az egymáskezére dolgozás óriási eredményeire. Mi hasznuk lehet p. o. x és y birtokos uraknak egyenkint, ha vasércbányája és szenesitendő erdeje ugyan mindkettőnek van, de oly módon elcsesérve, mikép onnan hozatja egyik a szenet, hol a másik ércbányája van; viszont emez onnan nyeri az ércet honnan a másik de szenet ismét máshonnan 5—6 mérföldnyiről hozat — tengelyen — vagy bőviben levén a szénnek ő viszont onnan hozat vasércet hova a másik ezen szenet viteti stb. stb. És mily egész más eredményekben részesülne mindenik ha a szén és vasérc birtokos részvényes társulatot képez: a vasat nagyban gyártva, végre egy olcsó 3-ad rendű vasutat hoz létre a társulat (valamely kőszénbányászati társulattal kezdet fogva) egy kőszéntelepig; és igyekszik p. o. az angol gyárosok nyomán egy gyárban annyi vasat termelni, mennyit most egy megye alig termel.

Szükséges pedig vastermelésünket főkép a kőszénre vagy épen a turfamezőkre alapítani, mert 12—14 millió öl fát fogyasztunk és

az erdők utánnövése alig 9—10 millió ölnyi vagyis szemmel láthatóan kevesebb mint a fogyasztás. Azon időktől pedig, midőn a Szabolcs, Biharmegyei vagy a Váctól Alpárig nyuló homokrétegek befásíttatnak, igen messze vagyunk. Sőt ekkor is messze lesznek ezektől a felföldi vaséretelepek.

Irland némely vidéke egészen kirívó jóléti színezetet öltött a turfamezőkön, mióta a turfát 4—8 lábnyi víz alól kiszedni, összepréselni, megszáritani — és vele vasat készíteni megtanultak. Legjobb borotvák most a turfával készített acélból gyártatnak. És — ki az ecsedi, fertői, alibunari stb. stb. lápokat ismeri az nem mondhatja hogy ezekben szükségét szenvednénk.

De vannak nekünk jelentékeny kőszételepeink is. Éspedig némelyik első minőségű. Pécs városa mellett egyik kőszételep 140 lábnyi vastag s mázsánkint 6147 melegségi egységet tartalmaz. A bánságban Resitza, Doman stb. vidékén egy mázsá hőtartalma 7229 melegségi egység, holott az Ostrau vidéki csak 6032. És mégis ez utóbbiban majd 4 millió mázsányi bányásztatik, míg az előbbeni kétszázezer mázsányira sem megy.

Nem számitthatjuk ki mily lendületet adhat vasiparunknak a salgó-tarjáni telep, mert bár anyaga nem elsőrendű, de alkalmas a vasgyártáshoz. És ezért nem szégyelhetjük elége hogy ily vállalat — oly csodálatos viszályokon ment át, minők a vállalat lételét veszélyezték, hitelét alá ásták. s más kevesbbé előnyös vállalatoktól mindenkit visszariasztottak . . .

A bécsi geologiai társulat 239 féle tüzelő anyagot állított volt ki Londonban a szövetséges birodalom különböző helyeiről. A kőszén bányászat eredménye 10 év alatt háromszorosra emelkedett. Nincs tehát okunk kétkedni hogy tüzelő anyagban kővölködünk s azon körülmény hogy a kőszén behozata la közgazdászati tételeink közt nem szerepel arra mutat hogy igényeinket bőven fedezhetjük, holott p. o. Franciaország több mint százmillió mázsá szenet vesz Belgiumtól, Angliától s szomszédaitól. De pedig nemépen így áll a dolog.

Vannak ugyan nekünk, azt sem tudnánk minő nagy szételepeink. Cseh és Morvaországot gazdagnak tartjuk e részben, mert hiszen e két kis ország együtt annyi iparcikket gyárt mint összesen a magyar birodalom — éspedig a gyáriparnak egyik legjobb mérve

s alapja a kőszén fogyasztás. Ámde egész osztrákbirodalom csak felényi kőszénen fogyaszt, mint mennyit készpénzért vesz Franciaország. És Poroszország kőszéntermelése $3\frac{1}{2}$ annyi mint az osztrák összes államoké. Világos jele ez az osztrákbirodalom iparszegénységének, melynek örökös tartományai: Magyarország és kapcsolt részeihez gazdagok, mert mint említettük a mi ipartermelésünk az örökös tartományokéhoz úgy áll mint $2\frac{1}{2}$ áll a 13hoz; a gyárosok és kézművesek száma viszont az örökös tartományokban úgy áll hazánkhoz mint 18 a 4-hez. E számok szólnak.

Világos mérve az ipar kifejedésének a kőszén fogyasztás-mert a szél, víz s állati erőn kívül a tűz az egyetlen hatalmas mozd-erő az ember kezében, mely olcsóbb mint az állati mozd-erő és engedékenyebb, rendesebb mint a szél és víz. Anglia m. e. 100 millió tonna kőszénen termel és fogyaszt. Az osztrákbirodalom $3\frac{1}{2}$ millió tonnát, melyben a mi termelésünk és fogyasztásunk $\frac{1}{2}$ mill. tonnára sem megy. S így természetes hogy a hazánk területénél nem nagyobb Anglia jövedelme legalább százszor annyi mint a miénk...

Mily erőt fejtenek ki más nemzetek a kőszén bányászat körül? csak egy példát említünk. Franciországban Moselle depban M. Pouge úgy vélekedvén hogy a Sarrebruck melletti kőszéntelep Saint-Avoid határáig nyulik, mely vizenyős: társaság alakult mely a víz eltávolítása végett egy 400 lóerejű gépet hozott alkalmazásba és öntött vaskarika gyűrűkkel 70 ölnyi (150 métre) mélységbe ereszkedett alá, hol még 50 ölnyre kellett lehatolni a réteg kellő kiaknázása végett s így m. e. 120 ölnyi mélységből történik a kiaknázás... a víz alól.

Nálunk nincs erre szükség. De minek is fáradnánk ha a szén nem kell senkinek? vagy alig fizeti ki szállítási díját? Igaz! Mig vasiparunk a kőszénnel közelebb viszonyba nem hozatik, addig nincs szükségünk a szénre. Vasiparunk emelkedésével arányos volna a kőszén fogyasztás — hanem még közlekedési utaink és eszközeink is primitív állapotban vannak: gazdaszati, kereskedelmi és iparüzleti szempontokból, mert az eddig épített vasut töredékek, melyek Kassánál, Váradnál és Aradnál megállottak legfelebb gazdaszati szempontokból lehetnek célszerűek.

Kittinő figyelmet érdemel a vasiparra nézve Bessemer említett eljárása, miszerint a forró olvadt vasat, minden szén hozzá-

adása nélkül fuvatás által felheviti s belőle minden éghető anyagot kiéget, kitisztít.

Bessemer eljárásánál fogva oly anyagot nyer az ember a vasból, melyet még nemismert és mely számtalanféle alkalmazásnál fogva jelentékeny változásokat kezd előidézni a vasipar legtöbb ágaiban. Ezen acélsanyag egy négyszög centimétrenyi vastagságban 90 mázsa : ugyan ily vastagságban mint „vert acél“ több mint 200 mázsa terhet bír el.

Nagy nyereség volna hazai vasiparunkra nézve, kimutatni hogy vannak-e olynemű vasaink, melyek ezen eljárásra alkalmasak? Van-e a mi vasunkban azon bizonyos hajlama az acélosodásra (propension aciéreuse) melyet Anglia s Franciaország iparosai saját hazájukban hiában keresnek s melyeket Svéd- és Oroszországból drága pénzen megvesznek — mert ezekkel teszik alkalmassá az acélosodásra saját vasukat.

Nagy nyeresemény volna gazdaszatunkra nézve a jó öntött acél szántóvas, mert olcsóbb és erősebb volna — kellő vigyázat mellett mint a vert vas. Az angolok már kaszát is acélból csinálnak. Ezt nem kell, nem is lehet kalapálni. Igaz — könnyen eltörik ha az ember nem vigyáz vele, de könnyebben és jobban vág ugyannyira hogy $1\frac{1}{2}$ annyit kaszál vele a munkás, mint a legjobb „Stajer“ kaszával — egyenlő erő és idő reáfordítása mellett.

Köztudomásu dolog hogy az angol vas olcsóbb saját piacainkon saját vasunknál. Igaz, hogy selejtesebb — de — évről évre jobb, mert az angolok tudományosan hozzá látnak a minőség javításához . . . A vevők pedig nem igen értenek hozzá — de tudva is örömet vesznek a kevesbbé jót — ha olcsóbb.

Anglia 70 millió mázsa vasat termel. Tehát többet mint kivüle egész Európa. Már maga ezen termelési arány mutatja, hogy ehhez földje kitünőleg meg van áldva — és csak köszönetet mondhatunk Anglia gyárosainak, ha ezen áldást velünk olcsó áron megosztják.

Vasgyárosaink természetesen védvám által akarják kiszorítani piacainkról az angol vasat. De hiszen elég kifejtettük már, hogy a vas mindenféle munkatételnek idegzete, eszköze, mely nélkül az ember tehetlen és melynek felhasználásával arányos hatalma embertársai és a természet erői felett. Ezt piacainkról visszaut-

sítani annyit tenne mint közkifejlődésünket öntudatosan megakadályozni.

Hogyan lehet olcsóbb az angolvas, mely drága kenyéren, drága napszám mellett tölünk 200 mérföldnyire termeltetett — mint saját vasunk? Mi lehet oka hogy az angol nyersvasnak tonnaja (20 v. mázsa) a walesi kerületben 3 font 1 sh. Skóthonban, 2 font 14 sh, Clevelandban 2 font 4 sh. (24 frt.) s így mázsánkint $1\frac{3}{4}$ — 2 frt.?!

Hogyan lehet hogy némely gyárban, a gyáros saját hivatalos kimutatása szerint (Ulverstone, Lancashire: Schneider et Comp.) egy mázsa nyersvas termelése csak 12 krba kerül?

Hogyan lehet, hogy Anglia több tartományában a vertvas (Stabeisen) mázsája 3 frt. 3 frt. 57 kr? Melynek aztán természetes következménye hogy az angol vasat a világ minden népei szívesen veszik és Anglia gyárosai 7 millió mázsa vert vasat szállítanak szét a világpiacokra.

Bizonyos hogy Anglia földje a vastermelésre nézve természet szerint kedvezőbb mint p. o. a magyar felföld. Ott síkföldön számos apró folyók mellet vegyesen találhatik kőszén, vasérc, mész stb. úgyhogy néhol ugyanazon gép emeli ki egyik láncon a kőszén a bányából, mely egy másik lánc által a vasércet huzza ki. De a természet ily jótéteményein kívül sokat köszönhet az angol saját szorgalmának, miszerint a vizeket szabályozta, jó fő és mellék utakat csinált s ezeken olcsón hordhatja szét terményeit.

És bár mennyivel kedvezőbb volt a természet a vasiparra ott mint nálunk vagy p. o. a már jó utakkal és a gyáros kezére dolgozó iparágakkal bőven ellátott Prága vidékén, igen csalatkoznánk ha az angol vasiparosok előnyeit főkép a természet bőkezűségében keresnénk.

Egészen más arányokat, más munkaelosztást más berendezést és az iparkifejtéséhez más szellemet más elveket találunk Angliában mint az osztrákbirodalom korona országaiban.

Az angol gyáros merész, vállalkozó, szívesen társuló ember ki meghallgat minden új eszmét és nem kimél költséget s fáradságot annak gyakorlati alkalmazásában. Ilymódon oly munkaelosztást, oly műtétéleket s ezeknek olymódoni társítását puhatolgattak ki és hoztak létre az angol gyárosok, mel ynél fogva munkájuk minél-

inkább szakokra oszlik, annál nagyobb szerű egy egy szakban és ezen nagysággal arányos az eredmény.

Igen tanulságosak a közelebbi londoni kiállításról hivatalos uton közzé tett birálatok. Ezek egyikében osztálytanácsnok Tunner ur hivatalos adatok nyomán párvonalba állítja a prágai vasipar együletet, illetőleg azon eredményt mit ez 5019 munkással és 74 hivatalnokkal kihoz — azon eredménnyel, melyet egy angol gyáros Dowlais, Tydwilben Merthyr mellett 8000 munkással, kiknek 3 millió frt. díjt ad — kihozni képes... A végeredmény az hogy az angol gyáros 5-szörte több nyersvasat, 6-szorta több vert vasat és m. e. $\frac{1}{3}$ -tal több kőszentet hoz napvilágra mint a prágai iparegyület, mely munkásait nem igen halmazza el kedvezményekkel.

Ily különség főokait nem találjuk a természeti viszonyokban fel. Ekkor — ha t. i. az angol $1\frac{1}{2}$ -szeres munka erővel 5-szörös eredményt hozhat ki — már rég megbuktatta volna Anglia Európa vasipar vállalatait. Az eredmények különségének fő okait, a berendezésben, arányokban, munkaosztában stb. kell keresnünk és főkép azon esméleti képzettségben, melynélfogva a német tudós akadémiákban képzett férfiak az ő ismerethalmazuk conglomeratja miatt gyakran nem látják azt mit lábbal tapodnak — büszkébbek mintsem magukon kívül mást meghallgatnának — rendíthetlenség elméleti tételeikhez — irtóznak minden újítás javítástól — és még inkább a kísérletektől — holott az iparüzlet sőt a találmányok és felfedezések terén általában sokkal előbb járt a véletlenség és a gyakorlat, mindig, mint az elmélet, mely ugyan logikai rendbe szedi a találmányokat és bölcsen megfejti azok okait stb. de — újat kihozni nem képes csak kísérletek nyomán.

A tanulság mindezekből főkép az, hogy tanulmányoznunk kell a munkaosztás, a műtételek s ezek egymáskezére dolgozásának titkait. Ovakodjunk oly elméleti tételeket egybehalmazni növendékeink fejében, melyeket kellő gyakorlat nélkül meg nem emésztethetnének. Sőt iparunk kifejtésénél főszólyt fektessünk a gyakorlati szakismeretekre. És igyekezzünk értelmesebbé, ügyesebbé növeltetni kivált az ipargyakorlat terén népünket, melynek kezében van a munkaerő nagyrésze s melynek tudatlanságán meg kell törni a legbölcsőbb elméleti tételek eredményeinek is.

És ha még ily szellemfejlesztési irányunk mellett sem bírnánk versenyezni az angolokkal? Ha vasiparunk részére kiépitnénk a kellő közlekedést nemcsak a kőszénbányákhoz, de a haza minden vidékeihez hol a vasneműekre szükség lehet? Még ekkor is óvakodjunk vasiparunkat védvámok által gyámolítani, mert ez csak negatív gyámolitása az iparosoknak, mely által gyámoltalanná tesszük a nemzet minden munkás osztályait, mindennemű oly műtétéleikben, melyhez vasgép, vaseszköz, vassalerősített fa eszköz stb. szükséges — holott alig ismerünk eszközt, melyhez ez nem szükséges vagy célszerű.

Az emberi erő és értelem leghatalmasabb fegyvere jóléte előmozdításában a vas. Méltán köz hazai kincsnek nevezhetjük a felföldi vasérc és kőszén telepeket. Méltán igényelhetik tehát vasgyárosaink, hogy munkáik könnyítéséhez a köz haza hozzájáruljon — de nem azáltal, hogy a közönség megvonná magától a kiéléséhez legszükségesebb eszközöket — hanem az által, hogy óvakodik a vasipart nagyadóval terhelni, sőt, felmenti minden adózástól, és: ipariskolák állítása, az iparegyletek pártolása, a javítások, találmányok jutalmazása stb. által lehetően közreműködik a vasipar minden ágainak, sőt a vele egybefüggő iparágaknak emelésére is. Szóval hazai közügygyé teszi a vasipar ügyét a kormány — és gondoskodik, hogy méltó jutalmát vehesse fáradozásainak a vasiparos. Mert kivált adóztatás által gyárosainkat oda hozni, hol már a legerélyesebb igyekezet mellett sem lehet haszon, annyi volna, mint kivenni a haza minden munkásainak kezéből a legszükségesebb eszközöket vagyis általános elszegényedést eszközölni a munka idegzetének bekötése által.

e) Vegyszerek gyártása, liszt, cukor, olaj, szesz stb. gyártás.

Az ipartüzlet minden ágazatában, a feldolgozás és értékesítés minden műtétéleinél, hol nem csupán az anyagok külalakja, hanem egyszersmind azok minősége tökélyeshitendő: egyetlen vezértünk azon még csak néhány évtizedes tudomány, melyet vegytannak nevezünk; és oly segédeszközeink itt a vegyszerek, mint a

tárgyak ktlalakjának átidomítására, feldolgozására nézve a gépek és eszközök.

A gépek és eszközök legjelentékenyebb anyaga mint láttuk a vas. Azonban magának a vasnak igen sokféle minősége s tökélyfokozatai vannak, melyeket egyedül csak vegytani ismereteink alapján hozhatunk létre a vasérből. A vasipar nélkülözhetlen segéde, előmozdítója tehát a vegytan, melynek természetesen a tüzelőanyagok, a kő s más szén-féléket, a vasolvasztáshoz kellő segéd anyagokat stb. is mind szem előtt kell tartania.

De szoros egybefüggésben van ez az eddig említett iparágak mindenikével s kivált szövetanyagok festésével, a festanyagok készítésével, melyeket a legszebb minőségben s legnagyobb mennyiségben találunk fel a közsében. Szoros egybefüggésben van a cukor, olaj, szesz, szappan, gyertya stb. világító anyagok gyártásával, melyek közül azonban csak a mi közigényeinkre és fejlődésünkre nézve legszükségesebbeket említendjük, melyek anyagát jól roszul feldolgozva vagy feldolgozatlanul nagy mennyiségben találjuk hazánkban.

Ilyenek p. o. a söneműek. Konyhasó, sziksó, timsó, lugsó, glaubersó és az iparágaknál nagyban szükségelt savanyok: só-savany, kénsavany, salitromsavany, a haméleg, hamuzsir stb. stb. sok millió mázsányi tömegekben igényeltetik egy iparos államban. Franciaország p. o. $1\frac{1}{2}$ millió Anglia pedig 4 millió mázsa sziksót termel — mely nálunk már csak 30—40 ezer mázsányira megy. És ezen sók, savanyok, élegek stb. oly sajátságos viszonyban vannak egymással, mikép sokesetben egyik a másikkal helyettesíthető — és mindnyájuknak közös anyjuk a konyhasó, melyben köztudomás szerint gazdagok vagyunk.

Ezen gazdagságra nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy tőkénk a kormány kezeiben illetőleg a földben van és még eddig nem zsákmányoltatott ki. Sziksó telepeink ugyan magán birtokosok kezein vannak — de eljárásunk a tisztázásnál mindig a régi levén, most már ez a kézmunkát is alig fizeti ki, miután mint látandjuk ezen cikket az angolok a sóból, olesóbban gyártják, mint mennyibe nekünk a tisztázás kerül. Pedig oly nagy szükség van erre a birodalom határain belől is, mikép az osztrák ipar szá-

mára évenként több mint 100,000 mázsa hozatik be — bár csupán az aussigi gyár 2—300,000 mázsa sónemüket termel.

Nem említve itt, mily nélkülözhetlen szüksége van a sóra, állatnak s embernek egyaránt, és mily összefüggésben van ennek olcsósága közjólétünkkel, gazdaságunkkal, egészségünkkel — csupán a vegyszerek gyártása szempontjából tárgyaljuk, melyben mint érintettük szintén főszerepet játszik, és nem kevesebb jelentékeny anyag a minőségi átalakításoknál mint az állati anyagcsere előmozdításában.

Egészen új tudomány levén a vegytan, mely ismeretlen anyagokat hoz napvilágra, ismeretlen alkalmazást s becset ad né-mely ezelőtt igenis ismert és lábbaltapodott u. n. haszontalan tárgy-nyaknak — köznapi dolog, hogy a vegyészek nem mindig elég szerencsések felvilágosíthatni nemzetüket egy s más talalmányuk fontosságáról, vagy úgy tesznek mint egyik derék hazánkfia Irinyi, ki a dörzsgyufa készitést feltalálta és örült, hogy egy bécsi gyáros az ő elméleti talalmányát valósította, miközben míg emez milliónyi tőkét szerzett, amaz — háta megett — azon gunynevet nyerte : „gyufás.“

Franciaország 32 év előtt nem vette észre Le-Blanc párizsi gyógyszerész talalmányának fontosságát, ki a sziksónak konyha-sóból előállítását feltalálta, és oly határozottan leírta, mikép annál ma sem tudunk jobb eljárást.

Le-Blanc a szegények kórházában halt meg. Anglia azonban csakhamar észrevette, hogy gyapotiparra csak ezen talalmány által vehet óriási kifejlődést. Mint minden más irányon úgy itt is első gondja volt az angol kormánynak és társulatoknak, az ipar vegyszeréhez kellő anyagot nagyban beszerezni és minél olcsóbbá tenni.

Nagyhajók mentek sóért a világpiacokra, kivált Olaszhonba és Sziciliába, hol m. e. 6 millió mázsa termeltetik, és egy tonna (20 mázsa) 5 lira = 5 régi huszas. De mindez kevés volt. Neki fogtak tehát a tenger kiaknázásának, mindig ügyesebben és értel-mesebben. Iparkodásuk végeredménye most az, hogy több sójuk és sziksójuk van mint Európa minden más államainak. És a jó asztali só mázsája Londonban 1 forint 24 krajcár (2 sh. 6. p.) A sziksónak pedig tonnája — bár 1841-dik évben 600 forint volt;

1823-ban már csak 150 forint volt; most pedig 45 forint vagyis mázsája 2 forint 25 kr.

Megjegyzendő azonban, hogy ezek a legmagasb árak, a legfinomabb cikkek, mert közönséges konyhasónak tonnája 8. sh. vagyis 1 mázsa 20 kr. o. p. Ehhez legszükségeseb pótszer a kén, melynek tonnája 80 frt; a mészke, melynek tonnája $3\frac{1}{4}$ frt és a kőszén, melynek tonnája 3 forint — a kitünőbb gyárhelyeken — sőt egész Angliában a kőszén közepára mázsánként $17\frac{1}{2}$ kr. o. p.

Ily eredményeket viv ki a szakismeret, ipar és értelem. Egybe hasonlítva ezekkel p. o. a só és kőszén árát nálunk, alig hiszünk szemeinknek, aunyivalinkább, mert igenis érezzük, mennyivel kevesebb pénzünk van, mint az angoloknak — és mennyivel kevesebbnek látszik ott 20, vagy $17\frac{1}{2}$ kr. mint nálunk.

Igaz, hogy a kősó üzleti költsége nálunk is csak 26 krajcár a lugsóé 25 kr. mázsánként. De eladási ára 7—8 frt országszerte. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy általános fogyasztásunk fejenként csak 12 font míg más államokban hol nem épen ipariüzleti célokra fordítatik p. o. Poroszhonban $18\frac{1}{2}$ font Schweizban 25 font stb. Ezen magas árak tulajdonítjuk, hogy megvonja magától s marháitól a sót a szegényember és most 400,000 mázsányival kevesebb sót fogyasztunk mint fogyasztottunk, akkor midőn olcsóbb volt — bár soha nem volt oly olcsó mint Angliában.

Tapasztalat igazolja, hogy minél alább szállítatik a só ára annál több a fogyasztás, annyira, hogy hinnünk kell, mikép $1\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ árra szállítva több mint 2—3 szorozódnék a fogyasztás. De ha bár egy forint, egy krajcár haszna sem volna rajta az államnak, mégis érdemes volna ennek lehető legalább szállítása, mert oly eszköze, oly tényező ez a legjelentékenyebb ipariüzleteknél s a gazdaszatnál is, mikép a bányászatban mellözött jövedelmet bőven ki lehetne nyerni az adóztatás más nemeiben s a fogyasztó közönség meg sem érne, mert belőle, ha a sót kellően felhasználta, még neki is maradna . . . a nemzeti vagyon és jövedelem egyaránt növekednék. . .

Nem említve itt azon fontos szerepet, melyet a só más iparágakban játszik, csupán egyet mutatunk fel, melyről hazánk egykor híres volt, melyhez a nyersanyagokat nagy mennyiségben bírja. Ez a szappan gyártás. Most sincs jobb szappan a világon

mint a szegedi szappan : ezt műértők, kereskedelmi kamarák stb. egyaránt elismerik. De alakja épen nem olyan, hogy azzal világpiacokra állhatnánk. Bécsben, melynek szappanosai a birodalom nagyrészét szintén jó szappannal látják el, disztelen alakja mellett is kiállná ez a versenyt, de 10 százaléknyi vám van reá vetve s ezért kénytelen visszavonulni. De még ezt is ki bírná, ha 10—20 százalékkal kevesebbe kerülne kiállítása. Van ugyan Szeged vidékének csak oly jó sziksója mint az angolnak. De nincs kitisztítva, szürke — s ha esinosabb szappant akar valaki csinálni angol sziksót vesz, melynek mázsája 10—11 frtba kerül. Hogyan lehetne ezzel célt érni? bár minden más nyersanyagának bőviben legyünk. A Tisza és Berettyó közti salátróm telep ugyanis m. e. 10 □ mf. A Pest-Pilis-Sólt és Bács megyéken végig vonuló szódatelep pedig még nagyobb.

Kétségkívül van, hogy a magyar szikes vidékek terméke semmivel sem rosszabb mint az angol vagy a világ bármely sziksója — és hogy, ha ezt angolosan kitisztjuk felényibe sem jön, mintha a kész sziksót Angliából hozatjuk. Kétségkívül van, hogy a sertés szalonna sokkal alkalmasb a szappankészítéshez mint a világ mindenféle olaja, olajdéka, növénye vagy a fagygyu és zsir. Kétségkívül van, hogy mindazon szappan, mely hideg uton állítatik elő, melyet cifra papirosa és festett színei miatt mi is nagyon fogyasztunk, igen sokkal rosszabb mint a főzés útján előállított hazai szappan, annyivalinkább, mert amabba rendszeren 75 százalék viz préseltetik be, és olaja kiszáradni nem képes, csak megavasodni és nyálkásodni, míg p. o. a szegedi szappan pár év alatt kiszárad.

Köztudomásí dolog, hogy igenis terjedt oly szikes mezőink vannak, melyeknek gazdasági célokra nem lehet hasznát vennünk. Köztudomásí dolog, hogy számos só hegyeink vannak. A hajdani tengerekből, kiszámíthatlan mennyiség ülepedett le Máramoros észak szélétől kezdve Erdélyország mentében a Dunáig. Eddigelé bőviben voltunk a szalonnának ; olajat is bőven termelünk : repceből, napraforgóból, lenből és kenderből. . . És ha mindezen nyers anyagok dacára sóban, vagy az ebből nyerhető savakban, sziksóban, timsóban stb. hiányt szenvednénk? Ha eme hiányok korlátolní fognák a szövetanyagok fehéritését, festését, a bőrkészítést, szap-

panfőzést vagy még a táplálkozást is stb. stb. azt csupán önmagunk hiános törvényeinek, egyet nemértésének, vagy rossz számításunknak s igyekezetünk hiányának kellene tulajdonítanunk. Igaz, jó nyersanyagaink feldolgozásához aztán kissé több vegyészeti ismerettel kellene bírnunk mint jelenleg bírnak, p. o. a szegedi és debreceni jó szappanfőző családanyák. Egyik s másik iparágat egyenlő erélyvel, egymáshoz kellő arányban kellene felkarolnunk, hogy egymáskezére dolgozhassunk.

De van még egy ágazata a vegyészeti ismereteknek, melyhez a kellő elsőrendű anyagokat szintén nagy mennyiségben bírjuk, s mostanában már értékesíteni is kezdjük Zemplin megyében, Mogyoróskán és Szeghi-Longban. Ez a mesterséges kőtapaszok készítése. Nem lehet ezek nélkül tartós hidakat, vízi építményeket tennünk, melyekre, ha közlekedésünket nem akarjuk örökös elmaradásra kárhozatni, nagyban szükségünk van. De ez az épületi diszitmények, szobrok, arabeskek stb. anyaga is.

Az osztrák birodalom örökös tartományai mostanában oly mérvben építkeztek, miszerint e nemű kiadásaik évenként m. e. 200 millió forintra mennek, és bár Tirolban, Salzburgban stb. jelentékeny kőtapaszgyárak keletkeztek, mégis több mint 100,000 mázsa portlandi cement hozatott be — évenként. Nem mondjuk, hogy ennél jobb a magyar készítmény, de sokkal olcsóbb, mert a még csak most emelt (40 lőerejű gőzgéppel működő) szeghi-longi gyárban hideg uton állittatik ki — és a célnak teljesen megfelel.... Miért építik idegen cementtel a pesti dunaparti rakhelyeket, hazánkfiat? Nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy ezen iparterményünk jelentékenységet még nem fogtuk fel — homoktérően épült városaink a cementkövezés felett nem is gondolkodnak, holott e nélkül ezen iparág ki nem fejlődhet — bár szoros kapcsolatban van p. o. ez utóbbi gyárvállalat a műmalomkövek készítésével, melyre szintén országos szükségünk van.

Van ugyan már hazánkban 147 gőzmalom, 70 műmalom, 475 szélmalom. De van még 9173 patak malom, 4301 hajómalom és mi legroszabb: 7966 száraz malom. Már, hogy a hajó és patakmalom nagy részét a szárazmalmokat pedig általában műmalmokkal kellene helyettesítenünk, eziránt nem kételkedik senki, ha ezen malmok

termékeit egybe hasonlítja. De még mindez nem elég, közgazdaszatunk irányában.

Jó években 20—25 millió mérő gabona is kivitetik a magyar birodalomból — de nem örölve. Az ürlemények még egy millió mázsára sem emelkednek. Hány százezer mázsa, korpát, port, vastaglisztet stb. ki cipeltünk gabonánkkal? Mennyivel értékeletlenebb gabonánk nyers alakban, mint feldolgozva? nem számíthatjuk ki. Annyi bizonyos, hogy ezen másod, harmadrendű termény és szemet, mely künn nem szükséges, itthon pedig jó szolgálatot tenne, elegendő arra, hogy felemészsze mázsánként azon néhány krajcárnyi hasznot, melyet a kereskedő tiszta jövedelemnek nevezhetne, és ezért, vagy itthon marad gabonánk, vagy a gazdák viselik eme sokramenő veszteséget — holott mindketten csak nyerhének (hasonló körülmények közt) ha a gabonát csupán jó műmalmok által feldolgozva s ennek csupán kitünőleg igényelt cikkeit szállítanák külföldre — és ezeken kívül még malomiparosaink is megkapnák az ő 7—8—10 százaléknyi osztalékukat a befektetett tőkék 5—6-os százalékan kívül.

Köztudomási dolog, hogy gabonánk jól elárúsításának egyik főakadálya, miszerint közlekedési eszközeink és utaink más országokhoz képest igen kifejtetlenek. Nem említjük itt fel hány szorososan haladják felül, vasutaink, vízi utaink, töltéseink számát Anglia közlekedési vonalai. Csupán ezen hiányunkat miszerint, összes kőutaink csak 200 egyszerű kavicsos utaink 250, azon utaink pedig, melyek sem kövezve sem kavicsal behintve nincsenek 100 mérföldnyi vonalat tesznek ki és még sokkal többek a községi utak, melyek kiépítését p. o. Franciaország jelentékeny államsegély mellett eszközli.

Ily körülmények közt azt várta a magyar gazda közönség, hogy, ott a hol lehet, majd csak kíségitik a vasutak. De erre nézve jelentékenyen csalatkozott, mert ily súlyos és kevésértékű terményért mértföldönként $1\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{4}$, krt fizetni (10—20 s több mfnyi szállításnál) csak rossz időben s járhatlan sarakban segítség. Kassa és Pest közt, lehetlen a vasutat, nehezebb terményekre nézve célszerűen használni. Még a könyvek és súlyosb iparcikkek is tengelyen szállítatnak — mert így éppen felényibe kerülnek mint vaspályán.

Az örleményekre nézve pedig még viszásabban állunk. Mig Budáról Triesztbe egy mázsa gabona vitele $80\frac{1}{2}$ kr. mi pedig már a buza értékéhez képest igen jelentékeny összeg; addig egy mázsa lisztté 1 fnt 25 kr. Miért? Nemde hogy a trieszti malmokkal a pestiek ne versenyezhessenek. Így Sziszekről Triesztig egy mázsa gabona vitele 44 kr; egy mázsa lisztté $74\frac{8}{10}$ kr. Szegedről Bécsbe a gabona vitele $68\frac{4}{10}$ a lisztté 84 kr. mázsánként.

A nem épen hazafias érzelmű vasuti társulatok tehát kicsinyben némi védárurendszerrel gyakorolnak a szállításnál — de — nem a mi javunkra — saját hazánkban. . . . Természetes, hogy ily eljárást a kormány, melynek hazánk gazdasági kifejlődése méltán mindenek felett szívében fekdühet ne engedjen. Hárítsa el az akadályokat, melyek ezen általános életbevágó üzletek kifejlődését gátolják, sőt igyekezzék, ha lehet tevőleges módon is elősegíteni közkielődésünket.

Nem értékesítheti a roszt utak s a malomipar fejletlensége miatt gabonáját a magyar gazda, pedig most már nem éri be nád-mézzel, s ez nem is oly bőven terem, hogy vederrel méregesse mint hajdan, hanem szép fehér cukrot akar fogyasztani 3—4 fontot fejenként itt a „tejjel mézzel folyó“ hazában, mig mások a külszének hazájában 20—25 fontot fogyasztanak.

Európa minden államai felkarolták a répacukor termelést. Az örökös tartományokban 25 év alatt annyira kifejlődött ezen ipar, miszerint most évenként 16—17 millió mázsányi répacukor termelnek. Hazánkban azonban alig keletkeznek, s csakhamar megbuknak a cukortermelő és finomító gyárak, részint talajunk ama saját-sága miatt miszerint répánk csak $6\frac{2}{4}$ — $6\frac{3}{4}$ százaléknyi cukrot tartalmaz mig a Cseh- és Morvaországi $9\frac{1}{4}$ — $9\frac{2}{4}$ -et, az adó pedig, mely ugyan ez utóbbiaknak sem kedvez, nem a termelés, hanem a keverék ürmértéke szerint vétetik, részint azon sajátosságos adókezelés miatt, miszerint az adót előre kell fizetni, havonként számadásokat tenni, és ha a gyáros többet fizetett, mintsem termelhetett — a visszafizetést igen nehezen kapja meg 5—6 hónap mulva — pedig a cukorgyártás sok tőkét igényel, a pénz nálunk igen drága stb. stb. Így végre is fel kell hagynunk az iparral és jó ezüstpénzért kell gyarmatárukat hozatnunk az angolok által Stettinbe vagy Hamburgba és innen, mázsánként 60—70 krt szállítás

díjt fizetve és ha pénzünk egyszer Indiákra vándorolt — azt nem egy hamar kapjuk vissza többé.

Nem lehet a világon oly kormány, melynek érdekében ne állana tőle telhetően eszközölni, hogy népei lehető anyagi jólétre vergődjenek, mert hiszen : ezzel arányos aztán adózási képességük. Épen ezért nagyon téved saját jövedelme gyarapítására nézve a kormány ha a cukor, olaj, szesz stb. gyártásra elbirhatlan terheket ró. Eme terhek nyomán talán be vesz 10—15 millió frtot is, de 100—150 millió forint haszon vonatik meg a nemzet gazdáitól és iparosaitól, ha eme jelentékeny gazdasági iparikkak feldolgozása korlátoltatik. És ezen korlátolás következtében végre ama 10—15 millió forint is leapad : holott kétszereződhetett volna, ha gazdának, iparosnak és kereskedőnek szabad egymáskezére dolgozást engedve a közvagyon kellően növekedett volna. Természetes, hogy : a birtokos a répaföldre vetett adót, vagy a burgonya földre vetett adót egyszer megfizetvén, azzal a répát és burgonyát értékesítő gyárak ne terheltessenek, a szesz és cukor kivitel ne gátoltassék, de arra, hogy a külföldi cukrot iparosaink kiszorítsák, jutalom tétessék stb. stb. Csak örülhetnénk ha hazánkban $\frac{1}{100}$ -résznvi szesz fogyasztatnék (mert ennyi elég lenne a közegesség fentartására) és a többi mind kivitetnék. E kivitel azonban — bár ez esetben a százalék visszafizettetik, temérdek bajjal, költséggel és kellemetlenséggel jár — annyira, hogy már jelentékenynek sem mondhatjuk. Oly neműek nálunk a szesz elárulásra vonatkozó középkorbeli intézmények, melyek káros anyagi és erkölesi kihatásáról könyveket lehetne írni. Ezen intézmények megváltoztatására, az adóztatás jelenleg elbirhatlan rendszerére s illetöleg a tehernek olyképeni megosztására, mikép ez közkifejlődésünket ne gátolja, hanem csak onnan és akkor meritsen a honnan és mikor van mit meríteni — szóval ezen elsőrendü gazdasági iparok rendezésére és emelésére tehát nagy szükségünk van általában. Szüksége van a nemzetnek és kormánynak egyaránt, mert csak ezek rendezése által eszközölheti a valódi adóképességet a közvagyon gyarapítását.

Általában nem törvényes sem nem igazságos eljárás a magyarországi kezdetleges cukor, szesz és olajgyárakat az örökös tartományokban régóta működő gyárakkal egyenlő mérvben ter-

helni, mert: nálunk, hol a népesség csekély, a gyártmányok eladás végett messze szállítandók és hol egyik gyár vállalat még nem segíti a másikat, az építkezés a kellő gépek és anyagok beszerzése sokkal költségesebb pénzünk pedig sokkal kevesebb mint az örökös tartományokban hol az iparüzlet 3–4-szerre nagyobb mérvű.

A magyar éghajlat, továbbá sokkal szárazabb jellemű, télben nincs mindig jól betakarva hóval és nyárban elsül minden mező míg az szépen zöldellik Cseh- és Morvaországban vagy Sziléziában. Éghajlatunk eme sajátosságainál fogva az őszirepce vetés kivált az alföldön kétes eredményű, sokszor csal: néha nem kel ki, néha kifagy; olajtartalomra nézve pedig 10 százalékkal szegényebb mint a Csehországban termett. Így vagyunk, mint említettük a répacukorra nézve is. És már csupán ezen éghajlati különség elegendő arra hogy lehetetlenné tegye, hasonló terhek mellett a cukor és olajgyártást. Kenderiparunk még nem fejlődött ki a fennemlített előkészítő gyárak hiánya miatt, kender és lenmagolajunk arra sem elég hogy saját szükségünket fedezzük. A birodalomba több mint 200,000 mázsa faolaj hozatik be — pedig a jó kender, len és napra forgóvirág olaj — ha hozzájuk kellő finomító gyáraink volnának ennek a helyét is pótolhatnák sőt jelentékeny mennyiségű asztal vagy bőjtölő olajat vihetnénk ki északi szomszédainknak kiknél ez bőjtölőn át óriási mérvben igényeltetik.

De nem állíthatunk gyárakat ezen olajneműk gyártására míg kender és len előkészítő gyáraink nem lesznek; vagy ha állítunk azok nem képesek oly jövedelmet adni, mint adhatnak az örökös tartományokban, hol még a gyertya és szappangyárak is segélyükre jönnek az olajiparnak a tehetősb gazdák pedig megbírják fizetni az olajbogatás árát, melyek tőlünk Olasz vagy Hamburgon át Angolországba vitetnek m. e. 200,000 mázsa évenként mert gazdáinknak nincs ehhez pénzük.

Buzatermő földjébe sok jó magyar gazda repcét vetegetvén, évi termelésünk több mint egy millió köbölnyi és már ez nagyüldületet adhatna a pénzforgalomnak ha feldolgoznánk, mert a helybeli gyáros 20–30 százalékkal többet adhatna mint az örökös tartománybeli. De gyáraink a termésnek alig $\frac{1}{3}$ -ét dolgozzák fel és azt sem azon javított modorban, mit éppen egyik prágai repcegyáros talált fel: gőz és vegyszerek által, midőn az eredmény 6–7

százalékkal több. A felvidéken csak oly jól megteremne az őszi-repce, mint Prága vidékein. De gyárunk nem levén, a szállítás díj (köblönként 2 frt s néhány krajcz.) levonatik s ez elég arra hogy a termelőt végkép elkedvetlenitse — annyivalinkább mert már uton utfélen csak az amerikai kőolaj használtatik világításra — s mindenki végveszélyt jósolgat a repcetermelésre.

Ily körülmények közt a régi gyárakat — drága kamat mellett? nem tanácsos építeni ha csak a kormány: tekintetbe véve, mennyire fontos gazdasági és iparágak általában az olajos magvak termelése és felgyártása — és tekintetbe véve hogy nemcsak olaj, de, gyertya és szappan gyárakat, len és kender előkészítő vagy feldolgozó gyárakat is kell emelnünk, hogy az osztrák örökös tartományokkal némileg színvonalba állhassunk — és tekintetbe véve hogy annyi különféle kezdeményezés temérdek bajjal s áldozattal jár — ki nem mondaná mikép: ezen elsőrendű hasznos gyárak néhány évig teljesen adómentesek, mint szintén a gép és eszközgyárak is mint már említettük.

Igenis! Szoros egybefüggében vannak a gyár és iparvállalatok, a gazdasági felszerelések és berendezések stb. s azt mit évtizedek — mit századok óta elmulasztottunk, nem lehet egy évtized alatt kiplolnunk sőt nem lehet kezdeményeznünk a kormány tényleges pártfogolása — adómentesítése nélkül annyivalinkább mert a kellő pénzforgalom kivált vidékeinken teljesen hiányozván, aligha lehető e kezdeményezéseket jelentékeny külföldi kölcsönök nélkül eszközölni.

f) Tudományi eszközök gyártása.

Egybegyűjtik, tisztázzák és maradandóvá teszik a tudományok mindazon tapasztalatokat, ismereteket és eszméket, melyek az emberi nemnek tudomására főképp érzékei által jönnek. Érzékeink azonban oly csalékonyok oly határozatlanok hogy csupán a súly, távolság melegség stb. meghatározására sem alkalmasok. Így ahhoz hogy tudományos ismereteket szerezzünk oly eszközökre van szükségünk melyek érzékeink ezen hiányait kipótolni képesek. Szükséges pedig tudományos ismereteket szereznünk mindennemű munkálkodásunkhoz, szükséges hogy termelésünket és feldolgozásunkat minden irányon tudományos alapokra fektessük, mert egyedül ezek

a biztos alapok, munkánk sikerére és hasznosvoltára nézve, és csak akkor vezethetjük közművelődésünk s szellemfejlődésünket jelentékeny botlás és tévelygés nélkül, kellő öntudatossággal s tehetségeink és gyarlóságaink kellő ismeretével, ha vezérünk egyenkint és összesen a tudományos uton megalapított eszmék, ismeretek és tapasztalatok leendenek.

Vannak tudományi eszközök melyek készítéséhez a mesternek kevés előismeretre van szüksége ha t. i. a kellő eljárás már megvan határozva. De mindazon eszközök készítéséhez, melyek a javítás, tökélyesbülés bélyegét magukon hordják több mint középszerű tudományosságra van szüksége a mesternek — e téren. És csakis ez a legjelentékenyebb befektetés az iparüzlet ezen nemében. Mert itt nagyszertű gyákról szó sincs, csak egyes ügyes mesterkezekről — hacsak a nyomdászat és papirgyártás terén nem.

És mégis jelentékenyek ezen egyes iparosok közkifejlődésünk előmozdítására nézve.

Egy ügyes iparos egyegy értéktelen darabka üveget addig idomítgat, míg belőle nagybecsű látszerészi lenese lesz: de itt is tudnia kell, mi célra dolgozik?

Máskép kell alakitnia ezt ha a tudós számára ama nagyvilágot teljes pompájában akarja előmutatni, melynek földünk talán a többek közt észre sem vett, paránya. És ki tudna ügyetlen kézzel tudományos ismeretek nélkül p. o. oly távesőt csinálni mint I. Buckingham Londonban; melynek nyílása 20 hvelknyi és gyupontja $8\frac{1}{2}$ lábnyi?!

Máskép kell az értéktelen üvegdarabokat feldolgoznia az iparosnak, ha ugyancsak a tudós számára ama parányvilágot akarja megmutatni, az élőtestekben a sejtekben, a vérgolyókban stb. melyek ismerete nélkül nem tehet előlépést az élettan, vegytan, bonctan terén; vagy közelebbről megakarja ismertetni az iparosokat s gyárosokat, a selyem szőr, gyapot, len és kender szálainak szerkezetével, azok fonható s csavarhatóságával stb. Itt már a gyupont távolsága $\frac{1}{25}$ hüvelyk.

Sok tudományos ismeret igényeltetik egy jó sarkellenesítő görcső készítéséhez, a látszerészi, mérnöki, fényrajzi stb. üvegek s szerszámok egybeálltásához.

Hogyan tudhassa meg az orvos vagy természettudós hány

vérsajt van egy font vérben, ha nincs ahhoz kellő recés mikrometerje? Éspedig 10,000 vonalat tenni egy gyémánttüvel egy hüvelyknyi tüvegcsére és ezen tizezer vonalat másik 10,000 vonal által egyenlő kockákra osztani: ez már ügyességet is igényel. Ehhez már oly gépezet szükséges, mely az emberi kéz mütételeit megköti olymódon hogy egy vonal 5—6 ezerszer rövidebb egy betű 30—40 milliomszorosa kisebb mint minőt pusztá kezünkkel teszünk vagy tennénk s így a miatyánkot $\frac{1}{365000}$ angol hüvelyknyi térre le lehet írni — mely gép most igen jó szolgálatot tesz a londoni banknak, mert a bankjegyekre írt betűk pusztá szemmel nem is láthatók. . . .

Hogyan mérje meg a tudós a fény fokozatait, hogyan müködtesse kellően egybe a különmemű villany szikrákat, ha nem jön segélyére egy ügyes iparos, oly készülékkel melynélfogva a folytonos szikrázás folytonos fényt, hoz létre; melyet 40—50 ezer ölnyre belövell egy világító a tenger síkjára, hogy megóvhassa ott a veszélytel a hajóst? Igenis! ily hatalma van egy jó világító gépnek 32,000 viaszgyertya lángjával ér fel; és mibe kerül? . . . A villanyt egy gőzmozdony fejtí ki, melynek egy lóerőnyi tápláléka 8 font kőszén óránként.

A villanyfény ára, midőn 700 gyertyaláng fényével világít, óránként 15 centim = 6—7 kr. A tudomány és ipar tehát a takarékoságra is jó utat mutat.

Temérdek köszönet kimélnék meg a világ gyárosai, hajósai, illetőleg gőzmozdonyai mióta a tudósok kimutatták, hogy a régi szerkezet a szénben levő 5—6 ezer melegségi egységből ezeret sem képes értékesíteni: mozgássá alakítani és segélzésére jött a tudománynak a tudományos iparos keze, több mint 20-féle jelentékenyen különböző gépszerkezetet léptetve életbe.

Madjdnem csodákat visznek véghez a mérnökök az ő szög mérő, visszinező, körmérő stb. gépeikkel. Mily tökélyre pontosságra ment a földmérés tudománya? És mindebben főtényező a tudományos iparos keze volt.

De pontosan megakarja mérni a vegyész a folyadékok sűrűségét; a természetbuvár a légsúlyát, a hőfokát, a szélgyorsaságát — sőt a villany és manges erők változatait irányukra s erejökre nézve . . . És mig egyik iparos ezekhez oly érzékeny eszközöket készít, melyek ép egészséges érzéseinket végetlenül haladják —

mert hisz a manges folyam változatai mi hatással sinesenek reánk — addig s másik mester, vagy művész (mert már ez a művészetbe vág) oda alkalmazza az ő fénykészületét ezen merészekhez — segíül hívja az órást, hogy az érzékenyített papir hengerének lecsavarítását földünk forgásával arányba tegye — s ekkor a kívánt adatok, minden szorgalom nélkül óráról órára, emelkedési és alászállási vonalaikkal pontosan lejelölvék az érzékenyített papirosokon...

Minő törpe lenne a világ kereskedelem még mai nap is — mennyire üres lenne Amerika? ha a tudományos iparos egy jelentéktelen iránytőt, az órás egy jó időmérőt, a látszerés jó távesövet nem adott volna a hajóskapitányok kezébe?!

Thomas számítógépje 8 számot 8 más számmal sokszoroz $\frac{1}{3}$ perc alatt — és nem téved. Kiszámítja 16 számból álló összegnek az osztóját vagy quotiensét — kivonja 16 szám gyökét $\frac{1}{2}$ perc alatt. Ezen számítógép minden fő műtételt bámulatos gyorsasággal és pontossággal visz véghez, s 10 számmal dolgozó gép ára csak 150 frt a 20 számmal dolgozóé 800 frt. pedig ez már törtekkel is dolgozik.

Sax J. súlymérője $\frac{1}{1000}$ grant, Luhmeé $\frac{1}{10}$ milligrammat megérez.

Több mint 10-féle távirás létezik már: Morse távirógépje tintával jelöli azon pontokat és vonalokat melyek a táviróknál a betűket helyettesítik; Hughes gépje már a közönséges betűket adja nyomva; de még igen bonyolodott szerkezetű; Dujardin „télégraph-imprimeur-“je sokkal egyszerűbb és előnyös a használatban; Guyot d'Arlinecourt „imprimeur-alphabétique-“je egy zongora billentyűzet s több de egybe csomózott sodrony segélyével alkalmas arra hogy az ember általa oly gyorsan távirjon, mint zongorázni képes vagyis ha ügyesen kezelei a gépet a beszédet távirhatja kis módosítással egyszerre többféle — több állomásokra; Bonelli „télégraphie électrochimique-“je egy érzékenyített papírra az egyik állomáson feladott kéziratot, nyomott ivet stb. a másikon lemásolja; abbé Cazelli távirása már valóságos távrajzolás mely a „fac simile-“t teljesen visszadja — egy neme a távfényképezésnek, mely már igen valószínű hogy nemsokára megfejtetik... A fényképezés pedig már segélyére hívta a szobrászatot: 24 fényképész, 24 oldalról egy pillanatban lemásolván a szoboralakban örökítendő egyéniséget, büv-

lámpa, gólyaorr (másoló gép) stb. segítségével a szobrász az árnyék-
minták után köröskörül ugy kiidomítja az adott 24 oldal nyomán
az alakot hogy az eredetijéhez teljesen hasonlít — s az első kiido-
mitás ahhoz való viaszból történvén, a gipsz levonat, bronzötés
stb. könnyen megy.

Kevés oly nagy emberünk levén kinek mellszobrát már éle-
tében kellene dicsőítenünk, nagyobb hasznot hozhat közművelődé-
stünknek a fényképészet azon neme (héliographia, panikographia
stb.) melynélfogva a képek vagy maga a fény, vagy vegyszerek
által valamely érc, üveg vagy porcellánlapba beéttetnek és alkal-
masokká lesznek arra hogy a nyomdászat terén jó szolgálatot te-
gyenek: sokszoroztassanak, sokkal hamarabb és olcsóbban mint a
fa vagy kőmetszetek.

Mindezen tudományi eszközök készítéséhez, kezeléséhez a
gyakorlati életbe átültetéséhez és tökélyesbitéséhez sok tudomá-
nyos iparos vagy iparos-tudós igényeltetik egy oly országban mely-
nek népe nem akar elmaradni Európa művelt népeitől.

Az osztrákbirodalomban a tudományi eszközök készítéseivel
több mint 2000 ember foglalkozik és évenként több mint 3 mill. frt.
értéket termel. Óriási mérvet ölt ez ha a nyomdászatot is ide szá-
mitjuk. Pedig mi igazabb eszköze a tudományosság gyarapodásá-
nak és népszerűsödésének, mint az irodalom — és annak eszközei?

Papír, írószerek, nyomtatás és könyvkötéssel, ide értve a fa
s kőmetsző intézeteket is 150,000 munkás foglalkozik és 120 mill.
forint értéket termel, az osztrák birodalomban. Mennyi esik ebből
hazánkra? hazai irodalmunkra? mely a birodalomba mindig bele-
számíttatik . . . Nem tudjuk de annyi bizonyos hogy a nagyobb
rész nem reánk esik és kivált nem a magyar irodalomra, mert hi-
szen magában a magyarbirodalomban is több pénz fordítatik a
német mint a magyar irodalomra . . .

Éspedig nagymérvben tulszárnyalják Ausztriát Európa né-
mely államai, ezeket pedig Észak-Amerika, hol 340 millió iv hirlap
jár kézen, 15,000 közkönyvtár van, és n. e. 30 millió font papirost
fogyaszt az irodalom.

Nem lehet elégé igyekeznünk hogy az előttünk haladókat utól-
érjük. Pedig nem azért maradtunk el, mintha értelmünk s kedvünk
nem volna eme gyakorlati tudományossághoz. Parisban és London-

ban a legtöbb értelmet s ügyességet igénylő iparpályákon számos magyar embert találunk — és rendszeren ezek a legkitűzőbbek.

Sok szép találmány fogamzott már hazánkban, de az aristokrat szellem nem engedte hogy a nagy ur kezét fogjon az iparossal és tudóssal. Sőt még a tudományosság terén is honos volt eme szellem miszerint sokan lealázni vélnék magukat és a tudományt, ha ily iparos műtétélekhez kellene nyulniok.

Nem nevette volna e nálunk egész világ ki Daguert, ha látta volna haszontalan kísérleteit mily szorgalommal üzi-füzi az ő 4—5 emeletes üvegtornyoskája tetején?! Sok mindenféle kísérletet tett Aragón az „Arc de triomphe de l'Etoile“ tetején az electrom lámpával, míg barátjaival az ügyes iparosokkal létre hozta az electrom világítást. Más számos találmányait, mindig ezek létesítették.

De nálunk a tudományosságról egészen más fogalmak vannak. Annyi mindenféle illemszabályoknak van itt alávetve egy „tudós“ hogy csak gunynak tenné ki magát ha uton utfélen vagy a kapuk s tornyok tetején járna kísérleteivel.

Nem szeretjük mi a gyakorlati tudományosságot, csak az elméletit. Pedig a legmagasb tudományos felfedezések eszközeit érkeink ellenőreit az iparosok adják kezünkbe; és a tudomány tételeit a gyakorlati életbe átvinni legszebb feladata az embernek, mert ezáltal legtöbb szolgálatot tesz embertársai jóléte vagy szellemfejlődése előmozdítására.

Sokan, végkép elakarják szigetelni a tudományok nagyobb részét az élettől — pedig ezáltal, ha sikerülne szellemi: életétől fosztának meg a nemzetet. Viszont csak akkor számolhatunk arra hogy nemzetünk még a valódi elméleti s általa nem érthető szaktudományokat is méltányolja s annak irodalmát áldozattal is fentartsa, midőn a tudományok gyakorlati tételei mindennemű munkában, gazdaszat és iparüzletben lehetően alkalmazva és népszerűsítve lesznek.

Csak ekkor veheti magára a tudomány azon vezérezerepet, melyet egy nemzet anyagi és szellemi erő kifejtésében feladata vinni — mert különben ismét csak tévedezés botorkolás leendő haladásunk mint öntudatlanul járó kelő s csak véletlenből előbbre lépő népeké.... Szükséges tehát hogy a tudományok gyakorlati olda-

laít az iskolákban tulsulyvá tegyük — az életben pedig kezét fogjunk azon iparosokkal kik eszméinknek kifejezést adhatnak.

Szükséges hogy a tudományosságot ne szigeteljük el az élettől, sőt minél inkább egyesítsük vele, mert: el kell enyésznie azon tudománynak, mely kifejezést nem nyerhet az életben; az nem valódi tudomány, csak emberi képzemény vagy agyrém melynek maradandó becece nincs. És viszont el kell enyészniök azon szabályoknak, elveknek, állításoknak stb. melyek nem tudományon alapulnak, bármily buzgósággal karoltassanak is fel a gyarló. minden segédeszközhöz kapkodó emberiném vagy egyes felekezetek által egy bizonyos időig.

Valódi tudomány végre is csak az mit a természet s élet tünevényeire nézve kipuhathatunk, kétségkülivé tehetünk. És érzékeink ezen puhatholódzásban mint említettük igen csalékonyak lévén: a tudományi eszközök azon új műszervek melyet még az érzékeinkre legkisebbé sem ható erők változatait is felfogják, tudomásunkra adják. Mit tudánk p. o. a manges erőről, ennek törvényeiről, ha eszközeink nem volnának megméréséhez? Pedig ez egyik legjelentékenyebb erő melynek műveleteit méltán nagyszerűnek mondhatjuk.

De hiában számítná ki a tudós a gázak, gőzök, villany stb. fészerejét s más tulajdonait. Közművelődésünkre, közfejlődésünkre mi hatással sem volna tudománya mindaddig mig segélyére nem jönne egy gépész, ki gőz vagy villanymozdonyt alakít — vagy táviró eszközöket készít. . . .

Ujműszerek, új organismusok a tudományossági eszközök, melyek alakításához „teremtő“ erő szükséges mely dicsőségére válik nemcsak az egyénnek de nemzetének is ha a természet törvényeit kiismerve, azok tényezőit valamely eszközbe beigázza s megméri általa a súlytalan erőket, az elemek rokonsági és idegenkedési fokozatait, a sugarak elhajlását, törését stb. vagy eszközül használja eszméi kicserélésére s tova küldésére stb.

Kimondhatlan eszme zavartokoztak és a természettudomány biztos fejlődését századokig hátráltatták elmélkedő tudósaink, kik a tudományi eszközöket megvetve mindent saját enjökéből akartak kimagyarázni, vagy épen a „kinyilatkoztatás“ tekintélyéhez folyamodtak.

Téveszméket tévtanokat állítottak fel melyeket csak jó esz-

közök által lehet, és ha csak lehet, meg kell cáfolni; mert mit meg lehet cáfolni, az nem valódi tudomány, annak jobb lett volna nem születnie, annak az emberi szellemfejlődés történetéből ki kell hullania.

A természettudomány — ide értvén az élettant és mindazon képességet s tehetséget, mely az élet kifolyása . . . vagyis összes valódi tudományunk csak azóta kezd biztosan fejlődni, mióta eszközeink segélyére jöttek az érzéknek, elméletnek és itéletnek. Ez utóbbiak vezénylik az emberi életet: törekvéseit s cselekvényeit egyenkint és összesen — ezeknek eszközei tehát oly műszervek, melyek közkiifejlődésünk irányítói — melyeket tanodáinkban, irodalmunk által és az életben eszme cserék által egyaránt népszerűsíteniünk kell.

IX.

Gazdászati elvek és reformok : közigazgatási szempontokból.

Midőn az egyes mezőgazda, gazdaszatát közigazgatási szempontból szándékozik vezényelni, célja : a nemzeti közvagyonosságot oda emelni, hogy a nemzet más nemzetek terményeire ne szoruljon, sőt felesleggel is birjon.

De nemcsak terményekkel, hanem iparcikkokkal is élünk. Az egyes iparosoknak is nemzetgazdászati szempontból kell vezényelni munkáikat szintén célul tűzve, hogy : a nemzeti közvagyonosságot, ipartermékekre nézve is oda emelni, hogy a nemzet más nemzetek iparterméneire ne szoruljon, sőt minél több iparcikket vihessen ki azok részére.

Aránylagos e kettős cél elérésével a nemzet gazdagsága és függetlensége. Aránylagos az eladott nyers és ipartermények értékével más nemzetek felett gyakorlott hatalma.

Természetes azonban, hogy a kivitel csak ott kezdődjék, hol a szükség megszűnik; vagyis : ne adja el gabonáját azon ország, mely azt célszerűen elfogyaszthatja, akár oly módon, hogy a buzát és tengerit élvezhetővé teszi népe minden osztályánál; akár az

által hogy a zab, árpa s gumós növényeket állattartásra használja — mely — azon években, midőn a gabona hiánosan terem jó tápcikkül szolgálhatnak, de különben is mind a földműveléshez, mind a javításához oly nagy mérvben alkalmazhatók, melyek ne továbbját még egy állam sem közelítette meg.

Ha gazdagnak és függetlennek csupán azon államot neveznénk, mely sem gazdasági, sem iparcikkokban nem szorul más államokra, akkor e nagy világ nagyhatalmai közül egyiket sem mondhatjuk ilyennek.

Angliának 3—4 millió népe idegen országok termékeiből él — melyet iparcikkeiért szerez be. Oroszország és több más iparszegény ország elfogyasztható gabonájának egyrészét eladja hogy iparcikkeket szerezzen. Így jelentékeny szükségét egyik sem szenved — s ennyiben gazdagnak nevezhetjük. De egymástól függetlennek épen nem, a világ bármely államát sem, annyivalinkább, mert épen a leghatalmasabbak még az iparukhoz szükséges nyersanyagokat is nagyrésztben más államoktól veszik. Pedig — bárki mit mondjon egy nemzet anyagi jólétének biztosításánál mindig nagy hiány az, ha e nemzet saját honföldje termékeiből táplálkozni és öltözködni nem képes.

Egy állam és kivált egy művelt állam sincs, mely saját igényeit saját gazdaságata s ipartüzlete által másak közbejötté nélkül kielégíteni képes volna, és — mi különösebb egy állam sem törekszik ily nemü függetlenségre — sőt mindenik főképen azon igyekszik, hogy csupán iparterményekkel bővülködjen, ezek által szerezze be másaktól kenyerét, és jelenlegi viszonyaink közt, sokkal inkább biztosítvák a közinség csapásaitól azon népek, melyek iparterményekben bővülködnek, ha t. i. a világ gabona piacaival kellő összeköttetésben állanak, mint biztosítvák egy-két rossz év alatt a különben bő termékenységu országok.

Természetes következménye ezen, nem épen helyes számitáson alapuló törekvés azon ténynek, miszerint mezőgazdaságata után még egy állam sem gazdagodott meg, mert ez nem oly jövedelmező mint az ipartüzlet. Természetes következménye viszont ezen törekvésnek, hogy azon államok, melyek egy-két század előtt termelő államok voltak mint p. o. Anglia, Belgium stb. — elérvén iparfejlődésük egy bizonyos fokozatát, fogyasztó államokká ala-

kulnak s a termelő államok száma Európában évtizedenkint fogyatkozzván, most már Északamerika őserdeit irtogatják odább-odább a földművelő népek — hogy Európa fogyasztó államait az éhhaláltól megvédjék — és pedig ezen világrésznek is már közepén járnak, mert a tengerpartok, melyeket száz év előtt kimeríthetlenségnek hittünk, már fogyasztó államokká alakultak. . . .

Ezen tévirányt a világ hatalmas államainak elébb-utóbb el kell hagyni, hogy népeiket olynemű küzdelmekről, melyek a gyors szaporodás következtében bekövetkezhetnek, biztosítsák — mert ezek beállásakor megszűnnék a nagy hatalom, sőt szétbontanék minden társadalmi kötelék.

Ezen tévirányt a művelt népek csak akkor fogják elhagyni, ha az okozat megszűnik t. i. az ipar nem leend egyetlen útja a meggazdagodásnak, hanem méltányos viszonyban leend egymással, ipar és gazdaszat. Vagyis a gazdaszat és az ebből élő népek sorsa oda emeltetik, hova jelentékenységénél fogva emeltetnie szükséges; t. i. főcélja leend az államkormányzatnak, hogy kormányzottjai sem gazdaszati, sem ipar terményekben más államokra ne szoruljanak — csak mostoha évek s rendkívüli esetekben.

Sajnálattal kell megvallanunk, hogy Európa államainak kormányai ez ügyben még igen keveset tettek, de célt csak is akkor érhetnek, ha ezen nagy feladatban a nép is megérti s betölti szerepét.

Arra nézve, hogy egy állam népeit, megmentse a kormány a netalán bekövetkezhető inségektől, némely távolabbra ható nemzetgazdaszati intézményeken kívül — legfelebb annyit tehet, hogy a termés mennyiségét és minőségét gyorsan s pontosan összeírta — és szükség esetében a kereskedelemnek utat s módot, vagy ha elkertülhetlen, segélyt is nyújt, hogy az igénylendő mennyiséget kellő időre beszerezze.

Nagy és nehéz feladat ez, mely azonban hogy nem lehetlen, onnan látszik, hogy azon kormányok, melyek azt megoldani törekesznek már közel vannak céljukhoz, a kellő önismerethez: ez irányon.

Sokkal nehezebb dolog a nép értelmiségét odafejlesztetni, hogy saját feladatát megértse és betöltse.

Magyarország népei p. o. idáig mentve lettek volna minden

inségtől ha gazdáink közgazdászati szempontokból vezényelték volna termelésüket és fogyasztásukat.

Bármily gazdagnak tartottuk volt hazánk földjét : az alföld bőterméseiben ritkán részesült a felföld népe. Rendesen több vitétt ki, mint mennyit valóban feleslegnek mondhattunk volna — mert nem osztottuk meg, kivált buzánkat és tengerinket a felföld népeivel, nem tudtuk hussá, zsírrá alakítani a másodrendű növényeket. És aligha esalatozunk midőn állítjuk, hogy ha a szétosztás és tökéletes mesterségét az által, hogy a felvidék iparát kifejtsük s népét jó fizető fogyasztóvá emeljük — a gabonák és husneműek raktárolását és eltartását 1—2—3 évre is kiterjesztjük : évtizedek múlva s akkor sem leend oly nagymérvű kivitelnünk mint ezelőtt volt — holott most habár nyakunkon a szükség, nem éreztük, eladjuk télen át gabonánkat, marhánkat s tavaszkor szükségét szenvedünk — vagy jó időben megfélekedezünk a bekövetkehető mostoha évekről, kivált ha a külföldiek 120—130 forint papirpénzt kapván az ő 100 frt ércpénzükért, gabonánkat s marhánkat 15—20 százalékkal jobban megfizetik, mint reméltük. . . .

Ezen érzéketlenségünkön segíthet a kormány, ha még őszkor közhírré teszi : „népek ! a termés, bár egyes vidékeken szép, de összegben kevés — tehát : legyetek takarékosok !“

Igen is ! De csodálatos szó ez a takarékoság. Erre intheti és hiában inti kormánya a népet, ha ez nem tud takarékos lenni — ha ez nem érti, mily óriási eredményeket idéz elő az egyes gazdák takarékosága : egybevétel.

Nincs oly ország, mely saját terményeit el ne bírná fogyasztani — ide érte a tökéletesítést és marha állományokba ruházást is — ha nem takarékos. És óriási inségeknek elejét veheti, ha mindenki takarékos.

Magyarország népei p. o. hetenkint m. e. két millió mérő gabonát fogyasztanak — így évenként m. e. 104 milliót. Tegyük fel, hogy a termés 124 millió mérő ; de a fogyasztás eme bőtermés (?) következtében naponta $\frac{3}{100}$ -el több. Ime ezen többlet hetenkint $\frac{21}{100}$, öt hét alatt már 2 millió mérő s 52 hét alatt épen felémészti az u. n. felesleget. Így viszont ha a termés csak 80—85 millió mérő : azt véljük nagy inség lesz, mert hiszen ki fog nekünk 20 millió mérő gabonát venni ? mennyi hajó — mennyi kocsi —

mennyi pénz kellene ehhez? Ne tegyük mást, mint takarítsunk meg naponta $\frac{3}{100}$ gabonát, fogyasztásunkból; ezt a gyomor alig veszi észre — s a 20 millió mérő hiány fedezve lesz — és a közegség bizonyosan jobb lábon leend mint rendes álláspontban, midőn a legtöbb betegség a gyomor túlterheléséből származik. De, ha teendőnkre előre értesülve nem vagyunk?

Nem lévén ily nagy mennyiségű gabona behozatalhoz, sem pénztünk, sem közlekedési eszközeink a hiányt, kellő takarékoságunk is hiánozván, rendesen a marha állományból pótoljuk. Ez azonban 10—15 millió mázsányira megy — vagyis menne, ha minden igényeinket ebből fedoznánk; de mert az összes szarvasmarhák és juhok száma országszerte alig több 20—25 millió mázsánál: a szegény ember burgonyához, korpához, zabhoz, dudvához, gyümöleshöz stb. lát s elég ha 4—5 millió mázsa hus kiárultatik. És ez már nagy inség, mert marha állományunk $\frac{1}{3}$ -részét felémésztettük . . . a szegény nép pedig néhol rakásra hal, nem épen azért, hogy ne lett volna mit ennie, hanem mert hamisan táplálkozott: szerkezeete nem találta fel a másod s harmadrendű tápcikkekben a kellő mennyiségű fehérnyét, kemnyét, zsirt stb. s midőn ilyeshez egyszer hozzá jutott annyit evett hogy: éhség idején (mint ezt az orvosi észleletek igazolják) épen a csömör s túlterheltség miatt legnagyobb a halandóság.

Ily gyarló az ember, ha számítani, takarékoskodni s önvágyain uralkodni nem tud!

Könnyen elmondjuk: minő nevetséges volna, ha én, az ország egy tizenöt milliomodrésze, az én napi fogyasztásomat két három százalékkal mérsékelném? hogy a hazát az inségtől megmentsem! És mert egyikünk ezen élcet jól tudja hangoztatni: utánmondja s teszi mindenik. Pedig épen ez a hiba, mert mint láttuk, ha 15 millió gyomortól naponta 2—3 százalék megvonatik az, együtt véve jelentékeny mennyiség: éven át 20—24 millió mérő gabona, mely 10—12 heti fogyasztásunkat fedezi. És a mely nemzetnek p. o. a Franciának csak 10—15 napi tápláléka is kétes, már megérdemli az ország és kormány általános figyelmét, mert, sok jelentékeny világpiacot fel kell keresnünk s 2—3 ezer hajót is szét kell küldenie p. o. Franciaországnak, hogy ily hiányt fedezhessen. Másrészt mi magyarok nagyon jó évnek mondjuk, a melyben

kivitelünk 20—24 millió mérőnyire rug . . . s ime : ily jó évet, takarékoságunk által akkor is csinálhatunk magunknak, midőn a hivatalos kimutatások szerint épen annyink van, a mennyivel csak kijöhetünk. Viszont — irtózatossá ismét csinálhatunk azon esetben, ha bár épen elégünk volt — de — nem takarékoskodván : naponta 2—3 százalékkal több gabonát fogyasztottunk mint kellett volna.

Arra nézve tehát hogy egy nemzet, más nemzetek terményeire ne szoruljon, a kormány ez irányon eleget tett, ha a termék minőségét és mennyiségét gyorsan és pontosan közhírré tette. A megtakarítást azonban legfelebb csak annyiban eszközölheti, a mennyiben az adatok közzétételekor, már mutatkozván a bekövetkezhető hiány, gabonáját mindenki többre becsüli, többre tartja s így kissé takarékoskodik. A megtakarítás valódi tényezői azonban maguk a gazdák, ha t. i. gazdaságuk viszonyait mindig figyelemben tartják a közhaza érdekeihez — és főképp a gazdasszonyok, kiknek kezén átszűrődik a fogyasztás, kik : jó és kielégítő tápcikket képesek készíteni a 2-od és 3-adrendű anyagokból is ha értenek a sültés főzéshez, viszont : izetlen s hiányos tápcikké alakítják az 1-ső rendűeket is, ha hivatásuk ezen ágához nem értenek — ha — bár mily csekélynek lássék is a naponkinti takarékoság, ezt kellő erélyvel és kitartással nem gyakorolják egész éven át. . .

A megtakarításnál kezdődik a vagyonosbodás. Óriási eredményeket idéz elő millió kéz ily módoni egybeműködése. Nemcsak a tápcikk okszerű szétosztásánál, de az ipartermények okszerű fogyasztásánál is hasonló eredményeket várhatunk : azon iparüzletnek, melyre a fogyasztó közönség millió fillérjei sürűen hullanak, fel kell virulnia — azon iparüzletnek, melytől ezek megvonatnak — nem lehet felvirulnia. Így a hazai vállalatoknak a hazai művészetnek és a hazai irodalomnak, ha ezek a közönségnek csupán egy osztálya által pártfogoltatnak — nem lehet kellően kifejlődniök.

A megtakarításnak számos nemei vannak, kivált : a felesleg megtakarításának, hogy az mostohább években a valódi hiányokat fedezze.

Kormányzóknak és kormányzottaknak egyaránt érdekében van, hogy a felesleg megtakarítása oly mérvben történjék, mikép

1, 2 sőt 3, mostoha év se hozzon érzékeny közinséget. Erre valók a takarékos magtárak; az élelmi szerek raktárolása — mely raktárak egyszersmind biztos piacul szolgálhatnának a külföldiek részére, mert bennök jelentékeny tömeg élelmi szerek halmazódhatnának egybe, holott most azon ezer meg ezernyi család, mely ily raktárakat mindig tömve tarthatna, egyenkint csekély becset fektetvén arra mit oda adhatna, azt jól rosszul elfogyasztja.

Ily mag és raktárak létrehozását, méltán főgondul tűzheti ki a kormány — és mindenik gazdasági egylet megyeszerte, mert ezek még akkor is jelentékeny segílyt vagy jövedelmi forrást nyújthatnának, midőn azokat az ég megtagadta.

A gazdaság általános jövedelem forrásaira nézve azonban még igen jelentékeny teendőink vannak, melyek nélkül a gazdasági és ipari cikkek árszönyvét, a gazdaságot és ipart, kellő összhangzásba kellő egyenjogúságra nem emelhetjük.

Az iparcikkeknek ugyanis, mint említők rendesen nagyobb kelendőségük s a termelési tökéhez és befektetéshez képest jobb áruk van mint a gazdasági terményeknek. Az iparcikkeknel mindig kiszámíthatjuk: mennyibe került, egy darab, egy tucat stb. stb. és illetlennek tartanánk megvonni, még némi kis felül fizetést stb. is. — Kivált ha a cikket nem első kézből vesszük. És oly kedves fogyasztási cikkek a jó, csinos ipartermények ország világszerte, hogy bár termelésük 20—30—40 százalékkal szaporodott, vagy az egymáskezére dolgozás által ugyanannyi költség vagy erő kíméltetett meg, az iparcikk ára alig szenved néhány százalékos különiséget. Ime — a gyapot cikkek termelése nem százalékokkal szaporodott hanem most 20—30—40-szerte több cikk termeltetett mint 100 év előtt. De igényünk a készlettel arányosan fokozódott — a fogyasztás népszerűsödven óriási mérvet vett s a kelmék ára, igaz leszállt $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ -nyire, de közel sem oda hol az a termeléssel párvonalban állna.

Nem így van ez a gazdasági terményekre nézve: Senki sem vesz gabonát, ha szüksége nincs rá. Gyomra mindig egyforma s fogyasztását nem sokszorozhatja úgy mint a ruhakelmékét, ha évszakonként vagy végre hetenként másat vesz. Gazdasági terményekre nézve igen nehezen lehetne kiszámítani: mennyibe került egy mérő buza? És egyik gazdának 10—20—30 száza-

lékkel többbe kerül mint a másinak, a nélkül hogy észrevenné, holott a gyárosnak már buknia kellene, ha gyártmánya 4—6 százalékkal többbe kerülne mint a másiké. Még a bukást sem oly könnyű észrevenni a gazdaságnál. Szorult helyzetben a gazda földje erejét emészti fel — melynek értékét hajos kiszámítani. Ha az országos termelés 10—20 százalékkal kevesebb mint kielégítő : igaz nagy ára van a gabonának 40—50 százalékkal felebb megy ; ez azonban az iparosnál is így van, mert ekkor „a fogyasztó fut a termelő után“ — de, mindhiában van a gabonának bár kétszeres ára, ha nincs „cladó“ — szüktermés esetében pedig : ez a rondes állapot.

Viszont ha 10—20—30 százalékkal több gabona terem, mint a fogyasztáshoz szükséges : nem könnyen találunk vevőt és a gabona ára 40—50—60 százalékkal alább csik. Hiában mondja ekkor a gazda : nekem egy mérő búzám kiállításra, ennyibe került — annyiféle a számítás a mennyiféle a viszony — ezt nem lehet zsinórmértékül venni. Hiában mondja a magyar gazda az ő szomszédjainak : önök most szorult helyzetben vannak — önöknek nincsenek hajóik, hogy Canada, Odessa, Riga, Egiptom kikötőiből, hozzanak gabonát — és pénzcsekkjük is van — önök tehát megadhatnak a mi búzánkért ennyit és ennyit. A szorultság értékét megmérlegelni nem szokás nem is illik. Hiában mondjuk viszont az angoloknak : önök ugyan kapnak búzát más világpiacokon is — de önöknek igen sok pénze van — tehát adhatnak a mi búzáért 20—30 százalékkal többet, mint másokéért : a nélkül, hogy megéreznék. Angolunk nem hajt az ilyen beszédre semmit, hanem vesz ott ahol olcsóbb. Szomszédaink viszont az mondják : igaz hogy megszorultunk — de hát kísértésétek meg gabonátokat más-hova, p. o. Angliába vinni : nemde ott sem adnak többet ?

Igy a gabonák ára, ország világszerte igen csekély változáson megy át : mikor a termés szűk, jól adja el gabonáját a világpiacokon az, kinek van, az pedig a kinek nincs, otthon marad. — Mikor viszont a termés bő — akkor világpiaera sem viheti, kivált ily magunkféle nemzet, a hosszú szárazföldi utak miatt, ha mi volna eladó — ha csak liszté nem gyártja. — De általában senkitől sem kérdik : mennyibe került gabonája ?! Hogy pedig Észak-Amerika, Egiptom és Oroszország néptelen, de csekély művelés

után vagy a friss iszapban is jól termő vidékeink, egy mérő gabona előállítására felényibe sem kerül mint nálunk, azt számokkal is lehetne igazolni.

Ily körülmények közt nincs más mód, mint minden magyar gazdának mint egy test s egy lélek, együtt tartani: kivitelünk könnyítése végett a mit lehet, szemetjétől, héjától, korpájától jól megtisztítani s így állítani világpiacra — melyhez mindenkéül előtt jó és olcsó vízi és vasutakat kell készítenünk. Jó szomszédainknak pedig megmagyarázni, hogy mi nem adhatjuk terményeinket oly olcsón mint az oroszok vagy yankeek, mert nekünk sokba került — és mert ők sem mehetnek buzáért Canadába — illő hogy nekünk megadják, mit buzánk ér. És pedig adják meg akkor, midőn arra nagy szükségük van azon árt, mely a mostoha évek hiányait is méltányosan fedezi — vagyis: gabonánk termelésénél ne csupán egy évet, hanem legalább 10—12 évet vegyenek számítási alapul, mert igen csalatkozni, ha csupán egy két éven jó évet vennének. stb. stb. . .

Ily felvilágosításokat természetesen csak gazdasági egyleteink s csak hírlapok útján tehetnek. És senkit sem kötelezhetnek arra, hogy erszényét megoldja. De van a helyes okszerű számításban bizonyos erő — és van a népekben bizonyos igazság érzet, melyre eme okszerű számítással hatni lehet, annál inkább: ha ily számítások nyomán maga az eladó fél is tájékozást nyervén viszonyairól, magát erősebben tartja — sőt — a legerősebbek, nem hagyják elbukni a leggyengébbeket: a már említett közraktárakban, helyt adván és előleget nyújtván annak ki magát nem tarthatja.

Országszerte — Európaszerte többé kerül a gazdaembernek egy-egy mérő gabona kiállítása mint mennyit érte kap, mert nem számítunk és nem jól számítunk — számításunkat érvényre emelni nem tudjuk. Ezért jövedelmez kevesebbet a gazdaságba fektetett tőke az iparba fektetett tőkénél. Ezért vált országvilágszerte egy pusztító hadjáráttá a gazdaság, mely szerint egy-egy nép saját honföldjét kiéli: a termelő vidékekből csakhamar fogyasztó lesz és a nép: az ipar előnyeinek fogva más néptelenebb országok terményeit szedi egybe saját igényei fedezése végett, a helyt, hogy saját mezőgazdait oly helyzetbe tenné mikép ezek: javított eszkö-

zökkel, magasb számú gazdasági állatokkal, ha kell gyártott vagy a fővárosokból széthordott javítószerekkel: a népesség és igényei gyarapodásával arányosan tudnák gyarapítani a hon föld termelését.

Senki sem számíthatja: mibe kerülhettek a gazdának a jó éveket megelőzőtt rosz évek; csupán a jó évekről beszélnek és kevés gazda van ki egy két jó évben maga is elne feledné: mibe került az azelőtti inséges iv. Még a kormányok sem hajlandók oda működni, hogy a gazda gabonájaért jó években is oly ártt kapjon, melyekből a mostoha éveknek nemcsak hiányait fedezhetné, sőt azokat is méltányosan jövedelmezőknek mondhatná, mert ország-szerte olcsó gabonát és olcsó húst kapni a fegyveres erő számára nagy előny, és ország-szerte azon balhitben élünk hogy kivált az ipar előmozdítása végett habár a gazdaságat áldozatával történik, olcsónak kell lenni a kenyérnek és husnak kivált a fővárosokban. Pedig van egy bizonyos határ, melyen túl ezen áldozat magának a termelő erőnek fogyasztásával jár és ha ezt elfogyasztjuk: a föld ugyan még mindig ad olyan a milyen termést, de elegendőt nem ad az egész nemzet számára, holott ha a gazdasági terményeket jól díjazták volna, a termelő erő folyvást gyarapodott volna és kielégítené igényeinket a népesség gyarapodásakor is. . . .

Ne vegyük ki ezen vád sulya alól Európának egy államát sem. Háromszorta több gabonát termel 3—4 annyi marhát tart az angol oly területű földön, mint hazánk — de még sem képes népei igényeit fedezni — pedig: hol van itt a „ne tovább?” . . . A föld termő erejében, ha vele banni tudunk nincs „ne tovább:” Sokkal értelme-sebbnek tartjuk Európa népeit mint a khinaiakat. A khinai birodomban pedig Európánál sokkal kisebb területen kétszerre annyi nép él. És ők soka sem jönnek hozzánk tápcikkért s öltözék anyagokért; de mi igenis reászorultunk az theájukra rizsükre, cukor, selyem, gyapot stb. termékeikre. . . . Ha tehát ők, a mindörökké csufolt nép kissé jobb termő földön kétszeres-, háromszoros, hazánkhoz képest pedig 4—5-szörös népességet ki bírnak tartani értelmük és szorgalmuk által: Illő hogy mi, az értelme-sebbek legalább kétszeresszük termelésünket Európá-szerte, és ne szoruljunk reá a magyar kanaán fővárosában Amerika szalonnájára, tengeridarájára, füstölt husaira stb. mely rendesen olcsóbb itt, mint saját terményünk.

Országvilágszerte nincs méltányolva a gazdasági termény

kellően. Ezért nem lehet a gazdaszatba már 5—6 kamatos kölcsönt sem fektetni a bukás veszélye nélkül — holott az ipar s kereskedelem terén ezt kevés munkával és kevés várakozással kikaphatjuk. Pedig mindennemű munkánál pénz és ismét pénzre van szükségünk. A kamatlábakat törvények által le nem nyomhatjuk — s ha a gazdaszatot oda nem emeljük, terményei méltánylása által, hogy ez a szokásos 5—6 kamatos pénz mellett még hasznót is hajtson sőt szükségésében a takarékpénztári 8—9 kamatos kölcsönöket is elviselhesse: kizártuk mezőgazdáink hitelét a pénzpiacokról és takarékpénztárakból... minek végre is köz elszegényedésünk leend következménye ama szigorú összefüggésnél fogva melyet az ipar, gazdaszat és kereskedelem „egymásból táplálkozásának“ nevezünk hol a tulajdonképeni tápforrást mégis a mezei gazdaszat képezi.

Végre is: nem bir terményeinek kellő árt kivívni a gazdaközönség, mert nem bir kellő tájékozottsággal a körülményekről, a közzgazdaszati viszonyokról melyekben szerepel és nincsenek oly egyletek, pénzalapok, melyek a gyengébekeket a véletlen nyomásoktól megóvnák. Maga az adóbejtás, katonai pontossággal hajtva végre egyik három hónapban, könnyen felemészti a következő 3 vagy 6 hónap hasznát; így jár szintén ki váltóra kölcsön vesz. De sokszor egy ferde hir, vagy csupán azon állapot hogy saját terményeink mennyiségéről s a külföldiek igényeiről fogalmunk sincs — egész évi tiszta jövedelmet felemészti egy szerződés vagy olcsó eladás következtében.

Ezen általános nyomott helyzetből kibontakozásnak igen sok akadályai vannak, melyeken nem egyhamar leend segítve. Addig is azonban szükséges hogy minden gazdaember felfogja megértse a szerepet, melyet közzgazdaszatunkban visz; megértse és gyakorlatba léptesse a célszerű takarékoság elvét minden irányon; és szükséges hogy meggyeszerte gazdasági egyletet alakítván, minél többen sorakozzanak az egyletbe, kezükbe vevén az illető vezérszerepet és felvilágosítást kérvé s keresve kormánytól és külföldön a termelési s fogyasztási viszonyokról. Azok pedig, kik csupán az ekénél maradnak: oraculumként tekintsék az egyletekben kifejtett elveket s határozatokat, melyeket ugyan elfogadni nem kénytelenek, de mellőzni aligha lehet saját káruk, vagy utódaik kára nélkül. Így

végre mindnyájan több figyelmet fordítsunk közviszonyainkra -- egymás gyámolítására -- közkifejlődésünkre.

a) A gazdasági arányokra nézve.

Minden egyes gazdának célja mint említettük hogy a haza melynek polgára, más nemzetek terményeire ne szoruljon, sőt felesleggel is birjon, főkép oly cikkekből, melyek más nemzetek által igényeltetnek.

Hogy az egyes mezőgazdák a közhaza érdekét mindig szemük előtt tartsák arra, saját érdekük is kényszeríti, vagy ösztönzi, mert legjobb kelete van azon gazdasági terményeknek, melyek leginkább igényeltetnek bel vagy külföldön — és hiában termel olyat melyet polgártársai nem szándékoznak igénybe venni. Hiába termel t. i. „eladás“ végett, mert mind e mellett is célszerűen termelheti saját gazdasága szükségletére.

Van tehát bizonyos arány az eladás végett és gazdasági szükségletek végett termelt s tenyésztett gazdasági növények és állatok közt, miszerint nem neveznénk jó gazdának ki saját termékeiből semmit sem tudna felhasználni s mindent csak eladásra termelne — de viszont azt sem ki eladásra semmit sem termelve, mindent saját gazdaságában fogyasztana el — kivált ha ez által ennek bel-értékét sem fokozná kellően. Ily fokozás ugyanis nagy pusztákon darab ideig lehető.

Annál jobbnak mondjuk a gazdasági üzletet, minél több eladható terménye van a gazdának, de csak akkor, ha gazdasági szükségleteit minél több irányon fedezte, mert ezek az elsőb rendűek.

Hány százalékát emésztheti fel a belszükséglet a közjövédlemnek? Hány százalékot kell tenniök az eladott terményeknek s állatoknak? hogy a gazdát jó gazdának monhassuk? Legalább is 50—60 százalékot, mert hiszen $\frac{1}{2}$ termésért kiadhatjuk, és szokás is kiadni kivált az alföldi birtokokat, tengeri burgonya stb. földet.

Ezen korlátokon belől azonban számtalan fokozat van. Értelmes, szorgalmas gazda, ki családjával, cselédeivel, állataival birtoka közepén lakik s nem nagyon messze esik valamely jó piactól 10—15 százalékra kevesbitheti belszükségletét, 80—85 százalékra

emelheti eladásait ha t. i. birtoka megfelel pénz és kéz erejének s a belső elrendezésében szintén helyes arányokat állított fel.

Viszont széttagolt, vagy a művelés és javítás korlátait túlhaladó birtokon, bár lelkiismeretes tiszték kezelése mellett is igen könnyen megfordul ezen arány kivált ha a piac távol van és az utak rosszak. . . .

Van tehát bizonyos terjedelem, melyen túl nem lehet a birtokot egy középpontból kellően kezelni: sok időt és erőt fogyaszt a ki s bejárás, a termények egybehordása, a javítószerkek széthordása, és mindazon munka, melyet több vonatok egyszerre tesznek, nehezessé, lassuvá válik, mert egy eke egy szekér stb. késedelme miatt várnia kell a többinek. Vagyis, van bizonyos munka elosztás, bizonyos egymás kezére dolgozás itt is mint a gyárakban, melyek arányos a munka eredménye. És helyes arányban kell lenni itt is mint a gyárakban: a pénzerőnek, kézerőnek, gép és eszközöknek, a vonó sőt javító erőknek is a feldolgozandó anyaggal a termék földelel.

Nem valami „ördögi mesterség“ ezen arányok eltalálása. Könnyen megérti s eltalálja ennek kellékeit kevés műveltség mellett is ki „benne él“ a gazdaságban. De vajmi nehéz ezekről tisztá meggyőződést szereznie a birtokosnak, ki csak a fővárosi vagy aristocrat társadalmi viszonyokat ismeri s a gazdálkodást — megveti. Innen van hogy a telkes gazdák három nyomásos rendszerük s termékek balitélleteik, rossz eszközeik stb. mellett is jóval több jövedelmet huznak holdonkint, mint az európai műveltség és tudományosság színvonalán álló nagy birtokosok. Pedig mi nekik hiány az az összes házára nézve jelentékeny hiány, mert ők jelentékeny részét bírják a haza területének.

Széttagolt birtokba helyesarányokat hozni lehetetlen. Így csupán azon körülmény, miszerint hazánk nagyobb része még széttagolt állapotban van elegendő arra hogy gazdasági viszonyainkat a legkedvezőtlenebb színben mutassa be Európa előtt — bár viszont biztosíték arra nézve hogy a tagosítás befejezése által a közeredmény országszerte kétszeresre fokozható, mind a termelés mind a tényésztés és főképp az eladás irányában.

Sajnos azonban, hogy a mily jótékony gazdaságunk fejlődéséhez a tagosítás befejezése oly kártékony arra nézve a megkezdett

tagosítások huzamosb időre halogatása . . . ezt a köznapi példák elége tanusítják.

Tagosítás alá vett birtokban, kevés kivétellel, mindenki ugy gádzálkodik saját földjén, mintha azt — nemis tudja mikor — el-lenségének kellene átengednie . . . Csupán tagosított birtokban lehet minden munkát kellően megosztani ; a cselédséget berendezni a termelés és tenyésztés arányait az igényelt munkatételhez javi-táshoz s a kül és belszükséglethee megfeseelőleg megállapítani — hogy még nagy munka időben se szoruljunk idegen erőkre hanem kapálás, kaszálás, gyűjtés, aratás, eséplés stb.-nél gépeinket hívjuk segélyül ; de viszont a téli napokban is mindennapra minden órára meglegyen minden munkatevő embernek és állatnak az ő rendes szakmunkája — évről évre.

Mint egy nagyterületű gyárban ugy kell mennie a helyes ará-nyok szerint berendezett gazdaságban minden munkának : egymásba vágva egymás kezére dolgozva, időt és erőt mindenben kimélve : magán és közérdeket egyenlően szemelőtt tartva . . .

Mily végetlen messze van még hazánk területe az ilynemű felosztástól, berendezéstől és rendszeres egybevágó működéstől ?! Bámulnunk kellene ha ismét eszünkbe nem jutna hogy kivált az értelmeseb birtokos osztály századok óta elhanyagolta e nagy de előbb utóbb végre hajtandó munka megkezdését. Többet gondolt törökkel tatárral, kiváltságaival s a classikus tudományokkal mint a közkifejlödes alapjának megvetésével. Ősztönszerűleg vezényel-tettünk e munkára, leghatalmasb de nem épen kedves oktatónk a szükség volt, melynek oktatását csakhamar feledtük a böidőkben — és csak azóta van folyvást emlékezetünkben, mióta a böidők, ugylátszik végkép megszűntek.

Óriási nagymunka leend és századokig fog tartani a haza te-rületének olymódoni berendezése, hogy minden majorság, és ebben minden talpnyi föld megkaphassa kellő javítását s munkáltatását, jelentékeny erő és idő pazarlás nélkül terményei pedig kellően fe-dezzék 1) a műveltetéshez kellő pénzbeli s terménybeli igényeket 2) a közhaza igényeit: táp és öltözéki cikkekre ipar növényekre stb. nézve 3) a külföld változó igényeit.

Nagy feladat itt elsöben is a munkás kezek és munkatevő állatok és a birtokosok, bérlők stb. azon vizás helyzetét megvál-

toztatni, miszerint ezek most, mintha még most is mindig várnák a törököt és tatárt, falvakban és városokban csoportosulnak egybe — pusztán hagyván a mezőt; és egybe halmazván századok óta az elfogyasztott termények kivonatát kivált a fővárosokban, ugyannyira hogy ezek most már e miatt igen egészségtelen levegővel s vízzel bírnak.

Végképen el kell választanunk a gazdaszattól az ipartüzletet, mert annak hogy jószerszámaink, eszközeink nincsenek fő oka az hogy az iparosok féligmeddig mind gazdák s így csak féligmeddig iparosok — holott ha egészen saját szakmájuknak élnek, a gazda is megleendő kimélve oly eszközök készítésétől, melyekhez sem tudománya sem szerszáma nincs — és minden erejét gazdaszattára fordíthatja.

El kell választanunk a termelő gyakorlati gazdaszattól azon fogyasztó vendégeskedési rendszert, melyet birtokosaink gyakorolnak; tavaszkor fürdön, télen fővárosokban s csak nyáron időzvének ott, hol jelenléttük mindennap szükségeltetik — mert ily módon még a termelés fogyasztás közt sem állapíthatunk meg biztos, helyes arányokat.

Nem mondhatjuk művelés alávetett földnek a legelőt sem jóltáplálásnak a legeltetést, pedig igen is szükséges hogy a gazda műveletlenül ne hagyja földjét, marháit pedig jól tartsa, mert ezek tulajdonképeni haszna t. i. a munka erő, tejelés, növés, kifejlődése csak akkor s ott kezdődik, mikor s a mennyiben a létfenntartás, anyagcsere, melegség képzés elsőrendű szükségletei fedeztetvén a szerkezet némi felesleg tápot nyer.

Országszerte be kell tehát hoznunk a takarmány termelés mesterségét és a gazdaszati állatok istálón tartását, sőt még itt is sok teendőnk van kivált a tápcikkek előkészítésére nézve, mely nélkül takarékoságról szó sem lehet és mely által, másodrendű anyagokkal takarékoskodva is jobb állapotban leendének állataink mint most.

Általában egészen máskép kell kinéznie hazánk területének máskép kell megosztva lenni a termelés és feldolgozás ezerágu nagy munkáinak, máskép kell felcserélve lenni a birtokok legnagyobb részének és ezeken sokkal több s jobb marhának kell lenni mint most, hogy ennyi vagy még keveseb emberi erővel 3—4-szerte több ered-

ményt érjünk el s így egy emberre 3—4-szerre több kereset jusson mint most. Ezt csak a mindinkább rendezett gazdasági arányok által érhetjük el — mint elérték Nyugoteurópa főbb államai.

Ez azonban nem azt teszi hogy törvények útján szabjuk ki a minimumot és maximumot és elméleti uton körvonalozgassuk a berendezés arányait.

Nincs oly kisterületű föld darab, melyet jól ne lehetne művelni sőt a tapasztalat mutatja, hogy minél több részletekre van tagolva egy ország, annál jövedelmezőbb és legjövödelmezőbbek a 2—3 holdnyi ásóval művelt majorságok (farme). Viszont a tapasztalat igazolja hogy minél nagyobb puszták vannak egy kézen, annál kevesebbet jövedelmeznek holdonkint, mert hiányzik a kellő javító, munkaerő; sokba kerül a felügyelet, sőt minden darab földhöz mindenik falka állathoz más pásztort kell állítani (tegeri, krumpli, dinnye, mák, stb. csósz, liba, malac, tehén stb. pásztor, kerülő, gulyás, csikós, juhász stb.) mely a majorsági gazdászathoz felesleg. És ha mégis vannak családok kik $\frac{1}{3}$ telekhez kötik életüket, semmi más munkát és jövedelmet nem keresve mint mit ez ad; és vannak viszont nagy birtokosok kik birtokaikat sem felszerelni, sem majorságokra osztani s bérbe adni nem hajlandók — holott jövedelmük 2—3-szoros leendene — törvények által egyiket sem kötelezhetjük saját jogai sérelme nélkül arra hogy életmódját vagy elveit megváltoztassa; nem is avatkozhatunk abba, hogy hány hold föld tegyen egy egész majorságot? még kevesebbé abba, hogy: hány majorság legyen egyesítve egy kézben? hanem minél teljesebb szabadságot engedünk a birtok adás és vevésben, annál hamarabb felfogják találni az illetők azon arányokat és módokat, melyeknél fogva a birtok mindinkább jövedelmezővé tétetik.

Egyaránt bekopogtatott már a szegénység érzete vagy félelme a kunyhókba és palotákba, hogy figyelemre és gondolkodásra ébressze lakóit, helyesb arányok felkeresése végett. Nem leend lehetetlen ezeket a gazdasági egyletek s tanácskozások nyomán és az irodalom segélyével feltalálni. Csak a kellő közcsendesség és szabadság — a vagyon s jövedelem kellő biztosítása hiányzik. Főképp a bérrendszer mely a nagybirtokok majorságokra osztására s az elaprózott birtokok elhagyására vagyis összesítésére egyaránt kedvező volna épen nem jöhet létre a pénzérték örkös inogása miatt.

Megzavar ez mindennemű adást s bevétést és számítást annyira hogy közkifejlődésünk minden ágazatában jelentékeny akadályként szerepel, ezt elhárítani azonban csak alkotmányunk gyökeres reformja által lehet — melyet fejtegetni e téren nincs helyén.

b) Gépekre és eszközökre nézve.

Legjobb és legkevesebbe kerülő segéd munkása a földművelőnek a jó eszköz és gép, melynélfogva kétszerezheti munkája eredményét vagy lovára, ökrére bízhatja az erősebb munka tételüket s némely munkatétel végett ezek helyett beigázhatja a szelét vizet és gőzerőt.

Tapasztalat igazolja hogy annál jövedelmezőbb egy egy ország földje, minél több gépek és eszközök munkálkodnak közre a föld művelésben. Jól felszerelt országokban a gépek és eszközök száz, meg ezer milliókat érnek: $\frac{1}{10}$ értékét teszik a földbirtoknak.

Hazánkban a földbirtok ára $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ annyi mint Nyugat-Európa országaiban és mégis igen távol vagyunk attól hogy gépeink s eszközeink értékét 3—4 száz millió forintra becsülhetnénk 3—4 ezer millióra becsült földértékünkhöz viszonyítva. Pedig a lengyel-országi földön kívül Európában egy oly nagy siktér egy oly alkalmas földterület sincs, a gépek és eszközök könnyű alkalmazásához, és egy oly néptelen síkföld sincs, mint a magyar alföld.

Más nemzetek is keveset törődtek a gépek és eszközök alkalmazásával s javításával századok óta — közelebbi évtizedekig. De mintha e nagyszerű mulasztást helyre akarnák pótolni most semmi nemű gyártásra még a közlekedési eszközökre nézve sem jött létre annyi találmány, annyi újítás mint a gazdasági gépek és eszközökre nézve.

Tíz év előtt még sikertelen kísérletnek mondhattuk: a gőzekét, a széna és gabona kaszálógépet a big és száraz javítószereket szétszóró, az ültetve vető, morzsoló, daráló stb. stb. gépeket melyek célszerűsége t. i. olesó és jó munkája most már kétségkívül van téve. Pedig maga a gőzeke oly előlépés a gazdaság történelmében minő évezredek óta nem tétetett. Ennek közalkalmazása kivált az arra kínálkozó helyen minő a magyar síkföld, megváltoztatná a föld képét és kivált ha a nehéz terhek vontatására ennek mozdonya alkalmaztatik, oly terjedelmet adna a majoroknak, minőt jelen vizet nyaiuk közt nem helyeselhetnénk.

Igaz! a gőzeke, meggazdagítván birtokosát elszegényítné unokáját — ha az istállózás a hustermelés arányosan nem emelkednék ennek terjedelmes mély munkájával. Az előbbeni cikkben említett arányokat tehát mindig szem előtt kell tartanunk. De ezen arányokat megtartva: minő nyereség, ha a gép csak kőszenet és csak akkor fogyaszt mikor dolgozik, naponta 10—12 ezer négyszög ölet mélyítve meg munkál s 4—5 száz mázsa terhet, még jelentékeny dombokon is, hol az előtte menő gépnek néha kéménye sem látszik, oly gyorsan elvontat, hogy a gyalog ember nem érkezik vele — és így maga megy vizért s teherért ha kell 3—6 szoros gyorsasággal.

A gőzmozdony azonban kivált ekék elébe fogva csak a síkföldre s nagy birtokokra terjed ki, melyen kívül még sok mindenféle talaju, fekvésű kisebb birtok van, melynek már alig van igazi tiszta jövedelme, a jó gépek és eszközök hiánya miatt. Így van például a felföld, mely már nem bír előnnyel buzát termelni ott hova vasuton az alföldi buza könnyen vibető — és hol oly csekély a vonó erő, oly nehéz a munka mikép jó eszközökre és gépekre legnagyobb szükség van, mert hiszen alig látunk más ekét mint az u. n. ruhadlót. — Egész vidékek vannak (É.-Bihar, Máramaros stb.) hol a szekerek nincsenek megvasalva. Mindenféle gazdasági eszköz egyaránt tökéletlen, értéktelen és több hiányzik mint mennyi van országszerte, holott sehol nem terem gazdasági szerzőkhöz jobb fa s jobb vas mint felföldünk némely megyéiben — és minden gazdának azon kell igyekeznie, hogy a vetés, kaszálás, kapálás, aratás és cséplés nagy munkáit, mint említettük saját erejével, gépei segítségével vigye véghez.

De hogyan vennénk gépeket, holott igen drágák?! mondják gazdáink. És: „hogyan adhasuk olcsóbban gépeinket ha a fogyasztás csekély?“ felelnek gépészeink; és egyik sem akarja az első lépést megtenni, holott világos, hogy ha egyet értenek, ha a gépek fogyasztása 10—20—30-szorta több azok termelése 10—20—30 százalékkal kevesebb leend.

Végre is, egy gazda sem megy tönkre azért, ha egy jó vas ekét vesz egy ruhadló helyett, vagy megkísért egy vető, kaszáló stb. gépet; holott igenis tönkre mehet a gyáros, ha megkísérti 10—20 százalékkal alább szállítani gyártmányait. A kezdeménye-

zés tehát mégis a gazdákat illeti, aunyivalinkább, mert p. o. egy jó vetőgép, rögtön kifizeti egész árát és országszerte 15—20 millió mérőnyi magot kimélnének meg ezen gépek kellő népszerűsítése által . . .

Nagy előnyt nyújt a sorvetőgép már csak azért is, mert a vetéseket, lőerő által minden dudvától mentessé lehet tenni, a szalma pedig erősebb, a kalász nagyobb és még sem dül meg; sőt az aratást gép által lehet eszközölni. Országszerte panaszkodnak birtokosaink, hogy termésük $\frac{1}{9}$ -ed részét csupán az aratás $\frac{1}{3}$ -ad részét csupán a nyomtatás felemészti; panaszkodnak gépezeink, hogy gépeiknek nincs kelete. Jól tudjuk, hogy az országos pénzhiány és pénzavar ebben is korlátolja az egymáskezére dolgozást. De viszont látjuk, hogy némelyek ezreket adnak ki oly célokra, melyek sem a magán, sem a közvagyonosbodással semmi összefüggésben nincsenek. És aligha csalatkozunk, hogy a legcél szerűbb gépek lassu terjedésének s népszerűsödésének főkép más körülmények az okai, mint p. o. az, hogy azok kezelésével s jótékonyágával nem vagyunk elég ismerősök s hiányzik bennünk a határozott előre törekvés.

Pedig előbb-utóbb be kell nálunk is jönni a sor vetésnek, művelésnek és gépek általi munkálkodásnak, mint bejöttek ezek azon országokban hol pedig igen sokkal több munkás kéz van. Be kell jönni a zuzó, daráló, takarmány előkészítésnek, mint bejött egykor a sütés főzés mestersége — mert ez a haladás rendje: akarjuk nem akarjuk győzni fog a jobb s mit más nemzetek e részben jobbnak találtak, azt csak akkor előzhetnénk meg, ha nyomukban haladván elő annak alapján léptetnénk életbe még valami jobbat.

Egy országnak sincs aránylag oly kevés rétfje, mint nekünk kik pedig ebben 50 év előtt gazdagok voltunk — de mostoha viszonyaink következtében azok nagyrészét feltörtük. Országszerte érezhető a takarmány hiány télen át és meglátszik marháinkban éven át, sőt a felvidéken ivadékról ivadéokra. Takarmányunk $\frac{1}{4}$ -ét megkimélnhetjük a kellő zuzó s aprózó gépek által. Annyit tesz ez mint a tél $\frac{1}{4}$ -étől gond nélkül megszabadulni — sok millió forint értékre megy ez országszerte — és ha mégis nélkülözük a kellő gépeket, megérdemeltük eme gondokat és károkat.

Hány millió napszám emésztődik fel siker nélkül : tökéletben ekéink, szekereink, szállító s dolgozó eszközeink miatt? Mily hitvány eszközökkel kinlódik, és mily kevesre megy kivált a felföldi napszamos? és mindemellett is mennyire idegenkedik minden újítástól? Ennek némi mentő okát legfelebb abban találhatjuk, hogy ha jó eszközök által napi munkáját talán $\frac{1}{2}$ nap alatt leróná — aztán nem tudna mihez fogni. Pedig hiszen inkább pihenne mint így dolgozik, bár természetes hogy a jó eszköznél legfőbb nyeresmény az idő.

Wood vagy Cranston szénavágó gépje, mely némely részletek leszedése után arató géppé alakítható, óránként 1000—1200 □ ölnyi rétet vagy vetést lekaszál, 170—270 font vonó erőt igényel s 250—350 frtba kerül. Célszerűsége tehát kétségbe vonhatatlan. És miért nem talál nálunk alkalmazást? „Mert a gondatlan cselédek nem tudnak vele bánni — és ha egyszer megrontják Pestre vagy Londonba kellene küldenünk stb.“ . . .

Igen is! De ha cselédeinket soha be nem akarjuk tanítani, csupán azért mert ez eddigi fogalmaink szerint „nem illett“ akkor soha nem fogunk előhaladni. Vagyis : itt az ideje hogy megbarátkozzunk azon eszmével miszerint gazdálkodó embernek, minden gazdasági munka illik — csak a gondolatlan heverés nem illik.

Nincs egyszerűbb gép mint a lókapa : burgonya és más gumós növények kapálásához. Panaszkodunk, hogy a kapás-napszám igen drága s kapást akkor legkevesebbé kapunk midőn reá legnagyobb a szükség. És még sincs kellően népszerűsítve ezen gép használata.

De nem célunk itt a gazdasági gépek s eszközök célszerűségének ismertetése. Csupán annyiban szóltunk ezekről a mennyiben sok különféle : földművelő, szállító, zuzó, aprózó stb. eszközök vannak, melyeket jobb gazdáink már ismernek, és melyek még sem népszerűsödnek eléggé, holott köz vagyonosbodásunkra nézve igen jelentékenyek : sok erőt, sok munkát, magot, takarmányt stb. kímélnek, jobb termést eredményeznek és lehetővé teszik a gazdasági termények célszerű feldolgozását értékesítését stb. mint p. o. a gyümölcsbor, sajt s aszaltak készítése, a tej feldolgozása stb.

Láttuk mily összegre mehet a megtakarítás eredménye, ha

azt 12--15 millió lélek egyetemesen akarja. Ily eredményeket várhatunk a célszerűbb eszközök s gépek életbeléptetésétől, a megtakarítás nyomán — és még többet: a termelés és értékesítés útján. Pedig még egy harmadik eredmény is ettől függ: a növények és állatok nemesítése.

c) Az állat és növényfajok nemesítésére nézve.

A mily csekély hitvány tárgy egy szem buza, tengeri és riz egyenkint oly nagy szerepet játszik az emberi nem történetében tömegenkint mindenik, annyira, hogy Európa népei buza nélkül, Ázsia népei riz nélkül, Amerika népei tengeri nélkül nem fejlődtek volna azon pontra, melyen most állanak, sőt irtózatos pusztulásnak lennének kitéve, ha ezen három növény valamely veszélyes betegséget kapna Viszont jelentékeny befolyást gyakorolna jólétünk kifejlődésére minden csekély tökélyfokozat, melyet értelmes művelés és célszerű gépek s eszközök által nemesítésükre nézve előidézhetnénk.

Igy vagyunk a gazdasági állatokkal is: Nem építhetett állandó lakházat az ember, míg nem volt néhány maroknyi buzája, mely helyben maradását különben is igényelte s télen át élelmét biztosította. Viszont: nem bírta munkálni a földet, hurcolni annak terményeit, míg járomba nem fogta a megszelidített marhákat. . . . És minő egész másképp nézne ki e világ története, ha a csaták nagyon is tevékeny munkájában segélyére nem jön a gyors erős paripa? . . . Mi magyarok hihetőleg most is a Don tövénél laknánk ezek segélye nélkül. . . .

Hogy pedig mind a növényeket mind az állatokat, kevés tudomány mellett is jelentékenyen lehet nemesíteni — azt eddigi történelmük tanúsítja, miszerint most már épen nem találunk vad buzát, vad tengerit, kevés vad lovat s csak bivalokat találunk vad állapotban, és ezek s némely létező vadnövények sokkal tökéletlenebbek, mint gazdasági állataink s növényeink — bár azt nem merjük állítani hogy a buza, vadócból fejlődött elsőrangú lisztes növényé.

Mily befolyást gyakorolhat az okszerű táplálás az állatokra, kivált a már nemesített növényzet által? Mily egészen új faj

lovakat, juhokat, marhákat lehet előállítani a növény és élettan tanulmányozása nyomán? Erre nézve elég példát látunk Nyugot-európa államaiban, kivált Angliában. De ott sem kell messze mennünk, hogy lássuk mennyire ellenkező eredményeket hoz elő az emberi gondatlanság. A Shetlandi szigetek törpe lófaja világszerte ismeretes; Skótország nyomorult legelőin a nemistállózott bika nem nagyobb, mint az angol lincolni juh; Franciaország Bretagne departementjében nem nagyobb az ökör mint egy jó erős kecskebak. Nem sokkal jobbak s nagyobbak ezeknél hazánkban Sáros-megye némely vidékén kivált a Makovicán nőtt tehenkéék, melyek borja 4—5 hetes korában 1 ft 20 kr. o. p.

Azonban nagyon csalatkoznánk ha ezeket már átléphetlen szélsőségeknek vélnénk.

Tanulmányozzuk csak állataink és növényeink szerkezetét, életműveleteit, igényeit: és látni fogjuk, hogy mindaz mit eddig termelésük vagy tenyésztésük ügyében tettünk, gyarló tevélyteljes tapogatózás volt. Tanulmányozzuk csak a növény és állatélettant; kísérjük meg okszerűen s jó gépek és eszközök által kellően előkészíteni állataink s növényeink tápforrásait és okszerű körforgást vagy anyageserét hozni létre a növény és állatfajok közt: ügyesen felhasználva ezen anyagesere közvetítésére a földet az ő savaival, az esőt az ő ammoniakjával, a napsugarakat az ő termékenyítő vagy ingerlő hevével, villanyával és vegytani crejével. És látni fogjuk mikép: a gazdálkodásnál nincs szebb, nemesb és nehezebb tudomány, ha t. i. ezt okszerűen akarjuk viinni, mert hiszen ugy mint eddig, tapogatózva s csak saját kárán okulva, kevés tudományal is megélhet az ember.

Bár minő tökéletesnek tartasuk buzánkat, Hallett megmutatta, hogy néhány év alatt a vetőmag s kezelés okszerű megválasztása által óriási szaporaságra s óriási kalászokra lehet emelni. És buzánknak egyik igen hátrányos tulajdona, hogy sok korpát (25 száz.) ad, holott az angol Jersey buza csak 15 százaléknyit

Thali Zsigmond tisztelt hazánkfia nem csak a buzára, de majd minden gabona fajra, burgonyára s aztán a tejelő tehenekre, sertésekre stb. nézve oly szerencés kísérleteket, oly utmutatásokat tesz, melyek népszerűsödése megváltoztatná terményeink s álla-

tánk eddigi alakját és jelentékenyen előmozdítaná anyagi gyarapodásunkat.

De nem csak az anyagi, hanem az értelmi fejlődést is előmozdítja a jó példa. Ki jobb géppel, jobb eszközökkel kezd dolgozni és okszerűbben kezdi bár nem eléggé értett példák után művelni földjét s kielégíteni növényei és állatai szükségletét vagy igényeit, az egyszersmind értelmileg is fejlődött.

Nem számíthatnánk ki mily jótékony következése lenne ki-
fejlődésünkre nézve legalább az elemi és gymnasiumi oktatás oda
módosítása, miszerint a növendékek legalább rajzolatok s némi
elmélet útján fogalmat szereznének azon gépekről eszközökről,
melyek alkalmazása a gyakorlat útján hazánkban is kétség kívül
előnyösnek bizonyult be.

Csupán ismeret hiányunknak tulajdonítható, hogy hazánkban
még azon kereskedelmi és iparnövények sem műveltetnek, mely-
ket iparfejletlenségünk mellett is nagyban fogyasztunk, mint erre
hazánk közönségét már a pest-budai kereskedelmi és ipar kamara
is figyelmeztetett.

Cseh, Morva, Szászországból hozzuk a koriandrum magot
lepárolás, szesz s olaj készítés végett. Lengyel és Morvaországból
az édes köményt holott mindkét növény kitünően díszlik hazánk-
ban. Morva-, Olasz- és Oláhországból kell vennünk a barna mustár-
magot, melynek termelése nem járna nagyobb gonddal a repecter-
melésnél — az ára pedig 12—16 frt. Valódi fehér mustárt nem
termelünk holott az ál fehér mustár néha zabvetésünket előli;
ennek ára 5—6 frt; amannak 10—12 frt. mázsánkint s ezt Morva-
országból vesszük.

Sőt annyira megy ismerethiányunk, mikép a vadontermő
növényeket sem használjuk fel. Mázsánkint 100 frtjával vesszük a
korpafü magot, melyben a karpátok bővelkednek — a szepesség-
ről vitt s 50—60 frtjával adott korpafü nem valódi: nagyrészt
gyalogfenyő virág, bár aztán szükségből ez is elhasználtatik. A
csudafa magot pedig, melytől némely kertet s udvart alig birunk
kitisztítani Lombardiából és Indiából nyerjük s becses olaját jó
drágán fizetjük — mázsánkint 40—45 frtjával. . . .

És mit mondjuk azon számtalan félig vad gyümölcsfákra,
melyek kevés nemesítés útján majusban sőt juniusban is a leg-

szébb zamatos fris almát adhatnák a fővárosok piacaira: Angliában jobban el kelnének a narancsnál, Pétervárott ezüsttel sulyegyzetelnének? Mit mondjunk a másod harmadrendű gyümölcsök kezeléséről? az almák szárításáról, melyekből egy Turner-féle zuzógéppel finom sajtot vagy gyümölcsbort lehetne készíteni?

Drágán vesszük a Bordeaux-vidéki szárított gyümölcsöket, melyek nem jobbak azoknál, melyekből hordószámra cefrét csinálunk, gönci hordaját 1 frtért adva. Drágán fizetjük Pest Budán a znaimi zöldségeket, a bécsvidéki salátát stb. mintha hazánk földje a zöldség termesztésére alkalmas nem volna. . . Még Szolnokban is honosak ezen zöldségek s országszerte ismerjük a párizsi préselt zöldségeket . . . pedig a párizsiak ezt nem csupa ingyen kedveskedésből készítik számunkra.

Nagy tudomány a növények s állatok élettana. Nem ismerték ezt a régi bölcsék. De egyszerűen azon elvek és mindenki által felfoghatók: melyeknél fogva a tudományt gyakorlatba alkalmazzuk. És nagy hiány tudományos iskoláinkban a gyakorlati élettan elhanyagoltatása vagy éppen megvetése.

Igen kevéssé ismeri a szervek tulajdonait, művelőit az egészség feltételeit, ki azt hiszi egy s más betegséget a szokásos orvosi szer azonnal megszüntet — és ebben bizakodván egészségét vagy hozzátartozói s állatai egészségét a bajtól, megtámadástól megóvni nem igyekszik. Az egészség megzavartatása többnyire csak akkor nyilvánul, midőn már nagy mérvre fejlődött s ekkor az orvos legfelebb annyit tehet, hogy a szerkezetet újabb megtámadásoktól óvja s a működéseket korlátoló akadályokat, a mennyiben lehet elhárítja. . . Szép tudomány ez. De éppen oly szép és még jótékonyabb az egészség fentartásának tudománya. Csodálatos finom, érzékeny, áthatható és sokféle behatásoknak minduntalan kitett gépezet egy előszervezet, mely egyiránt elsatnyul és megromlik a szélsőségekben, midőn minden erősb behatástól s minden erősb munkatételtől megóvatik; és csak ezek kellő fokozatos alkalmaztatásában és változtatásában találja fel kifejlődése biztosítékát. Nagy és szép tudomány ennek igényeit, mozgalmait úgy vezényelni hogy közbenjött véletlenségek se zavarják meg fejlődését, de viszont a tévenség se ölje el, mely felé mint a boldog megelégedettség netovábbja felé állat és ember egyaránt törekszik.

Mint az orvosnak tudományos feladata a megzavart egészséget s fejlődést a már felhalmazódott akadályoktól megmenteni, úgy minden értelemmel bíró lénynek természetes és a tudomány útján is eszközözlendő feladata szerkezetét minden belőlről vagy kívülről jöhető rendzavaró hatások egybehalmazódását meggátolni — s fejlődését okszerűen értelmesen vezényelni.

Mindinkább népszerűsödnie kell e tudománynak, mert csak ezáltal vehet részt az ember az emberi értelem, az állatok és növények nemesítésének, sőt ez uton végre a teremtésnek még mindig tartó és reánk nézve örökké tartó nagy munkáiban.

Mily egész másképp nézne már ki a föld és ennek minden növénye állatja, ha azok nemesítésének fonalát az emberi nem évezredek óta tudatlan kézzel számtalanszor szét nem tépte volna, sőt kezeibe véve öntudatosan vezényelte volna.

Az emberi értelem a teremtés vagy tökélyesbülés nagy munkáiban még eddig nem szerepelt — legalább történetileg bebizonyítani nem tudjuk. Fejlődésünk történetét figyelembe sem vettük, bár a gondviselés keze, tévelygésünk közben is előbbre vezényelt századokról századokra.

Alig megy néhány ezernyre a növények faja, melyeket nagy részt csak időtöltésből — vagy tán egy magasb kötelesség érzetből (? kertészeti) művelés alá vettünk. De mit köszönhet nekünk a még m. e. kétszázezernyi növényfaj, melynek egy türes névnel többet tudósaink sem adtak? Gazdászati állataink fajszáma százra sem megy holott százezer állatfajt számítunk. És ki tudja, melyik növény, melyik állatfaj van hivatva, hogy évezredek múlva nemünknek azon szolgálatot tegye, melyet nekünk a mostani gazdasági növények és állatok teszik?!

Nem ismételhjük eléggé, hogy a teremtés nagy munkája még bevégezve nincs; hogy a növényi és állati szervek folyvást tökélyesbülnek és végre oly átalakulásokat nyernek mikép új fajként lépnek fel; annál inkább, mert azon anyag, mely most a föld termőrétegét teszi, mindinkább gyarapodik, mindinkább alkalmassá válik arra, hogy tökélyesb szerveknek szolgáljon tápul és alkatanyagul.

Egy előttünk ismeretlen kezdetből, egy reánk nézve semmi- nek, vagy parány s paránycsoportnak nevezhető kezdeményezésből

indult ki a természet, mint látszik csupán azon egyszerű törvények nyomán, melyeket most is egyaránt feltalálunk a parányhalma-
zokban és a milliárdnyi világtestekben, melyek talán szintén csak
parányai egy a miénknél nagyobb világrendszernek. Ezen törvé-
nyek 1) a zömparányok egymást vonzzák : tömegük nagyságával
egyenes, távolságuk négyzetével fordított arányban ; 2) a lebpará-
nyok egymástól idegenkednek : tömegükkel egyenes, távolságuk
harmadik hatványával megfordított arányban ; 3) a zömparányok
a lebparányokat vonzzák a tömeggel egyenes, a távolság negyedik
hatványával megfordított arányban. . . . És minő csodás, nagyszerű,
sokszerű eredményeket hoztak ezek létre ?! A zöm és leb-parányok
különféle csoportulása különféle elemeket, a különféle elemek cso-
portulása különféle kristályosodott testeket, ezen testek különféle
vegyülete szerves testeket hozott létre, melyeknek számtalan tö-
kélyfokozataik szerint különféle képességük s tehetségük van. . . .
Nagy előlépés volt már a földnek, mint legalsóbbrendű szerves-
testnek létrejötte. De a föld kezdetben kopár volt. Sok idő mult el
míg a zuzmók feltűntek, bevonták növényzettel a sziklákat — ezek
pedig e csekély növények, a forró nap, lég s eső áramlatok stb
alatt annyira elporhadoztak, hogy a mostani termőréteg, vagy
inkább a hajdani termőréteg, mely a mostaninál sokkal tökéletle-
nebb — előálljon. . . . Mint legtökélyesb lények szerepeltek ekkor
a virágtalan növények, korallok, puhányok és izállatok.

Nagy előlépés volt a teremtés munkájában : az ős palma-
erdők iszappal betakarása a köszén korában egy : új növényzet (a
kétszikűek a tobzos fák stb.) keletkezése, mely alkalommal új
hüllők, új faj madarak, sőt már szoptató állatok tündek fel kényel-
mes ellátást találván a fejlődő növényzet által. Évezredek, milliár-
dokon át szakadatlanul folyt a teremtés nagy munkája : növény és
állatországban mindig az alsóbbrendű szervek jöttek előbb létre :
a föld mindinkább alkalmas lesz a tökélyesb szervek fentartására.
— De eme átalakulás következtében mindinkább elhalnak a régibb
korszakok teremtményei. A föld belső melegsége, melynél fogva
egykor egyenlő növény és állat sereg tanyázott a sarkok és egyen-
lítő alatt, — megszűnván a felső kérgen kihatni : növények és ál-
latok sajátosságosan átalakulnak a hideg s meleg éghajlatok sze-
rint. . . . Ekkor már élt, régóta élt az ember. De értelmének

nyomai sincsenek. Értelme arányosan fejlődött szervezetével. Értelménél fogva mindinkább ura e földnek és teremtményeinek. Így igen is illő és közkifejlődésére nézve multhatlan, hogy most saját kezeibe vegye az élőszerzetek fejtésének, tökélyesítésének munkáját . . . Kegyelettel temesse el a művelődésre képtelen balítéletciben megrögzött népeket — és igyekezzék az újászülető nemzedékek szervezetét oda tökélyesbitni, hol nagyszerű hivatásuknak méltán megfelelelhetnek.

Szükséges tehát, hogy a már hatáságilag is kezdeményezett gyümölcsiskolák ügye a néptanítók által országszerte karoltassék fel, és egy növendék se maradjon teljeseen tudatlan a növény és állatélettan alaptételeiben.

Szükséges, hogy főiskolánkban a fősuly ne az elméleti, hanem gyakorlati tanokra legyen fektetve, és ezek közt első helyen szerepeljen a növény és állatélettan.

Szükséges, hogy gazdasági egyleteink a növények és állatok honosításának és nemesítésének ügyét teljeseen méltánylólag karolják fel: tehetségük szerint gyakorlatilag is eszközöljék — legyenek közvetítói, bírálói, terjesztői a sikerült kísérleteknek.

Szükséges, hogy a növények nemesítéséhez kellő művelési mesterfogások, eszközök és gépek még a tudományos tanodákban se maradjanak ismeretlenek.

Mindenek felett szükséges pedig, hogy a tudományos intézetek mellé, vagy azok egyosztályából gazdaszati és erdőszeti tanodákat képezzünk, hogy mindennemű növénytermelést és állattenyésztést tudományos alapokra fektessünk — és ezen elveknek a mennyiben lehet: gyakorlatilag is kifejezést adjunk. . . . Mert midőn a gazdaszati növények s állatok nemesítésének ügyét karoljuk fel — saját anyagi s egyszersmind értelmi kifejlődésünket mozdítjuk elő — és midőn azt elhanyagoljuk: kifejlődésünket tesszük lehetetlenné: nyomtalan engedjük tespedni az értelmet, melynek hivatása e földön vezérszerepet játszani.

X.

Segélyzőleg jótékony s munkaadó egyletek és intézetek, életbeléptetése.

1) Népnövelésünk nem olyan levén miszerint általa a nép gyermekei kellően értelmesebbekké, szorgalmasabbakká és ügyesebbekké tétetnének, nem hoz jelentékeny eredményt sem a termelés sem a feldolgozás mezején. A nép gyermekei kik minden vagyon nélkül léptek az életbe, megtanulják a vallás és erkölcsi-ség szavait, az önmegadás, türelem, lemondás elveit : szószerint. Dolgoznak vagy hevernek mikor dolgot nem találnak — vagy egy-egy jó napot csinálnak maguknak a koresmákon, mikor aztán mind elfeledik azt, mit egykor a kis és nagy kátéból tudtak. Eljönnek a nehéz idők, bekopogtat az éhség, szomjuság, hideg — és ha munka nincs — törvénytelen utakon keresi meg a tudatlan s rozsul számító ember élelmét vagy azt mi egy-egy „jó nap“ csinálásához szükséges. . . . Bő forrása eme növelési rendszerünk azon szükségeknek, melyek törvényt rontanak s általában a szegénységnek, mely egy betegség következtében nyomorra fajulhat, holott nyomor és bűn együtt jár és százezreket sujtól, ha elejét nem vesszük országszerte. De nem alamizsnák által.

2. A földművelési munkák több erőt igényelvén és sokkal kevesebb értéket eredményezvén mint az iparmunkák : gyengei beteges öregek, gyermekek stb. kik pedig még tehetnek, valamely gyöngébb kerti vagy mezei munkát, eme munkájuk díjából nem fedezhetik szükségüket : kézmű ipart, melyet szobájukban is előnyösen dolgozhatnak nem tanultak — s így kivált az 5—6 hónapig tartó teleken át irtózatossá nyomorba süllyednek. Ez a nyomor második forrása.

3) Tudatlanság, restség, tehetlenség egybevéve könnyen háttérbe szorít minden nemesb érzetet : ki a nyomorultság színétét netalán munkaképessége mellett is kitérő mérvben magára öltheti ; annak biztos kenyere, biztos keresete van, mert ilyennek alamizsnát adni szokás ; nem adni székelyen. A kegyelet eme nem épen helyes felfogása vagy végrehajtása következtében, legtöbb

nyomorult kéregető találkozik ott hol a nyomornak ingyen adakozás által akarjuk elejét venni. És mennyire igazságtalanul hullanak szét a ki kiabált vagy zsarolt fillérek? Köztudomásu dolog. Párizsban p. o. némely hidfő koldulási jövedelme naponta 9—12 fr; Angliában némely országuti állomás, midőn az alamizsna ily igazságtalan szétosztása még divatban volt, naponta 20—25 frtot jövedelmezett míg nem 1838-ban az essexi megye országutján egy igen éltés koldus 1,700,000 font sterling örökséget szerevén az angol kormány máskép nem intézkedett, valódi szegényeiről. A koldulás tehát ha életmóddá tétetik, könnyen kenyérkereseti üzletté válik — az egésségek előtt is.

4) Nem levén oly intézeteink, hol egy s más munkát tanulhasson, vagy a gazdászat s ipar egy s más ágában dolgot nyerjen bármikor a munkaképes ember — kivált iparszegény vidékeinken könnyen elszegényedik az értelmes, szorgalmas, takarékos ember is — kivált ha nagycsaládja van.

5. Öröködési törvényeink, bár mily méltányosoknak tartjuk, azokra nézve kiket szüleik vagyonában részesit, igen szigoruak azokra nézve, kikre szüleik mit sem hagyhatnak, mert őket: kizárják ég és föld minden javaiból. És nem mindenik kap oly növelést, hogy munka útján igényeit fedezni megtanulná. Nem is mindenikben van kellő igyekezet s kegyelet . . . ez jelentékeny forrása a nyomoroknak.

6. Fenyítő rendszertink nem hordja magában a javítás magvát; büntet, elkiserit, boszura ingerel a helyt, hogy a kiállott fenyítők mellett vagy után nemesb érzelmeket költene s több ügyeséget vagy alkalmat nyujtana a becsületes keresethez.

7. Tehetősbeink nem mindnyájan úgy bánnak vagyonaikkal, mikép az közzgazdászatokból legcélszerűbb volna: némelyek, kivonják forgalomból a pénzt, mások megvonják földbirtokaiktól a kellő munkát és javítást; megvonják néha a méltányos kiadásokat, melyeket törvényutján erőtetni ugyan nem lehet — de melyek által igen sokat enyhíthetnének az örökösödési törvények szigoruvoltán s leginkább bebizonyíthatnák, hogy méltók ezen törvények kedvezményeinek élvezetére.

Ezek főbb forrásai azon számtalan nyomornak, bűnnek, melyeket leginkább a szegénység idéz elő.

A középkor balitéletei közt egyik legveszélyesebb volt társadalmi életünkre nézve az ingyen adakozás vagy alamizsna nyújtás, tekintet nélkül arra: kinek? miért? mivégre? És nem épen jól fogták fel a keresztény vallás szellemét azok, kik nagyszerű vagyonaikat u. n. jótékony célokra hagyományozták a középkorban. Mert ekkor még nem voltak oly valóban jótékony intézetek, melyek a betegnek ápolást és egészséget, az egészségesnek munkaképességet és értelmi képzettséget — a kiképzett tehetségnek megfelelő munkát szándékoztak volna adni.

Nagyszerű zárdák és kolostorok keletkeztek, de ismeretlenek voltak mindazon jótékony intézetek a középkorban, melyeket most így nevezünk, mert ezek csak alig egy század művei. Ezért nem esoda hogy Európaszerte annyi a nyomor, a szegénység, miszerint közkiifejlődésünkre ezek mellett nem számíthatunk. Vagyis kifejlődésünket tulajdonképp csak a szegénység és nyomor forrásainak bedugása — az elszegényedés megelőzése által lehet kezdeményeznünk. Mert ha e források szünet nélkül ontani fogják társadalmunkba a szegénységet, nyomort és bünt? . . . hiába küzdünk hullámaival és oly veszélynek megyünk elébe, mely szegényére válnék egy oly nemzetnek s kormányának egyaránt, mely önkezeivel akarja végrehajtani saját társadalmi viszonyainak fentartásában és vezénylésében az isteni gondviselés nagy munkáját.

Jótékony intézetek pedig mindazok melyben a beteg ápolást, a csecsemő gyermek felvételt a kiskorú árva kiképzését vagy bármily korú dologképes szegény: tehetségének megfelelő munkát kap. Mert nincs nagyobb jótékonyosság mint a gyermek vagy bár felnőtt mindkét nembeli ifjúság testi s lelki tehetségeit oktatás utmutatás által, fejleszteni, kivált ha munkájuk még oly csekélybecsű hogy általa elsőrendű szükségleteiket sem fedezhetnék.

Semmi vád sem sujthatja méltóbban és fájdalmasabban a jelenkori művelődést, mint azon adatok miszerint az oktatás népszerűsödésével arányosan gyarapodik a vétkek kihágások száma, mert: „qui proficit in litteris sed deficit in moribus, plus deficit“ — s így sokan vannak kik művelődésünk lényegének előhaladásában egész életen át kételkednek: „cifrábbak ügyesebbek vagyunk — de követelőbbek és gonoszabbak“ mondják — és hivatalos adatokkal igazolhatják hogy mindenféle erkölestelenség nem csak esetszámba

hanem meggondoltság, ravaszúságra nézve is gyarapodik és mindinkább kiterjed a kiskorúakra, a népnöveléssel arányosan.

Nem lehet tehát kétségbe vonnunk, hogy népnövelésünk nincs a társadalmi viszonyokhoz alkalmazva. Nem eléggé jól tanítjuk a nép gyermekeit meg az írás és olvasás mesterségére — mert kezdeményezésüknek mi hasznát sem tudják venni az életben. Arra pedig mire még nagyobb szükségük volna: a munkásságra, ügyességre saját élelmük és ruházatuk beszerzése s a végett is hogy a nemzettestben melynek tagjai, ennek jólétéhez megfelelőleg tudjanak élni és mozogni: épen nem tanítjuk őket.

Népiskoláinkat tehát jelenleg alig számíthatjuk a jótékony intézmények közé, holott ezek, feladatuknak megfelelően e téren legelsők leendének. Pedig nemcsak a nép gyermekeinek van szükségére arra hogy ruházatukat és élelmüket becsületes úton megkereshessék.

Igen sok szegényünk van országszerte, azon osztályokban is melyek magukat nem sorozzák a nép közé. Nem képesek élelmüket és ruházatukat megkeresni kivált a nőnembeliek, részint azért, mert erre képesítve nincsenek, részint mert nem szokás őket a nemüknek s tehetségüknek megfelelő munkákban sem alkalmazni.

„Bánát Komlóson, Nákó Anasztazia asszonyság alapított női kézimunkák tanítására iskolát, két nőtanítóval. Ezen iskolát egy évben 105 tanítvány látogatta, valláskülönség nélkül.“ Stat. és nemz. közl. a magyar tudományos akadémia bizottsága által.

Itt tehát egy helységben két „jobb növeltetésű“ hölgy kapott alkalmazást és 105 tanítványnak adott egy év alatt utasítást a kézimunkákban. Mindezt egy honleány saját erejéből eszközölte.

Nem mondjuk hogy ezt minden egyes honleány teheti — de tehetik az egyletek és erkölcsi kötelessége a kormánynak hogy az ily egyletek tevékenységét pénzsegélyekkel is gyámolítsa, mert: ezek jelentékeny tényezői közkifejlődésünknek.

Nem számítjuk ki azon jótékony eredményeket melyek ezen intézmény népszerűsítéséből hazánkra kisugárzanának, ha p. o. 15 ezeryni helységeinkben 30 ezeryni jobb növeltetésű hölgy oktató a női kézimunkákat, ezzel együtt: a takarékoság, csinosság, munkásság elveit sőt figyelmeztetné növendékeit, hogy az anyai jó szivnek s értelemnek legbiztosabb zsinormértéke: a gyermekek jószí-

vílsége, értelmessége és igyekezete.... Mert hiszen az anyák növelik mindenekelőtt gyermekeiket: ezektől öröklik a gyermekek az indulatokat, törekvéseket, az apróbb ügyességeket a magaviseletet a beszédet, mely az értelem kifejezése, a rend s takarékosság szere-
tetét stb. stb. Ezekről kérdezi először a gyermek: mi jó? mi rossz?
s minduntalan megfordítja a kérdést: jó ez? rossz ez?... És ha az
anya ezekre felelni nem tud, vagy nem úgy felel mint kellene?...
kiszámíthatlan következmények alapját teszi le vagy mulasztja el
letenni... melyeket megmásítani igen nehéz feladat.

Igenis: 30 ezernyi jobb növeltetésű hölgy kapna becsületes
keresetet és milliányi gyermek vagy növendék kapna a nép osztály-
ból oly oktatást, mely által kenyerere egyrészét megkeresni, más
részét megtakarítani: a következő mindkét nembeli növendékeknek
pedig egész életre kiható elveket szívökbé s agyukba lehellni vagy
azokban felébreszteni képes leendene... csupán ezen egyszerű s
más országokban már népszerű jótékony intézmény által... áldo-
zatok nélkül.

Nem keveseb jótékonytságot lehetne kifejteni oly mezei munka
adás s egyszersmind oktatás által, mely a nép gyermekeinek meg-
felelne, a midőn pedig a kis munkások munkájuk által nagyrész-
ben megtéríthetnék a reájuk fordított költségeket — mint ezekre is
számos példát láthatunk Belgiumban és Angliában.

Legbiztosabb menhely ily intézet a kiskorú árvák számára,
kiknek száma annál jelentékenyebb minél inkább kifejlődik a foly-
tonos fegyverkezés és hosszas katonai szolgálattétel rendszere —
mely napjainkban óriási mérvre nőtt. Legbiztosabb megelőzője ily
intézmény azon aljas életmódnak mely társadalmi viszonyaink közt
temérdek munkát ad a közigazság szolgálóinak és kiszolgáltatásának:
megtölti a börtönöket — de nem térítheti meg a felgyújtott hely-
ségek kárát és nem orvosolja gyökerében a bajt.

Ne adjunk ingyen segélyt, csak a betegnek, míg munka kép-
telen. De adjunk munkát a nyomorultnak is. Keressünk ha szokás-
ban nincs oly foglalkozást vagy legalább felügyelési oktatási stb.
munkát mely tehetségüknek megfelel, mert a munkátlanság főfor-
rása a szegénységnek s ha börtöneinkben a gonosztevők vagy
munkakerülők foglalkozásra kényszerítettnek, míg egyrészt azzal

leendének büntetve mi ellen vétkeztek — másrészt megszokják a foglalkozást mely legjobb biztosíték a szegénység ellen.

Nagyon is elterjedt és meggyökerezett nálunk azon balbit, mintha Isten haragjában átok gyanánt mérte volna reá az emberi nemre a munkálkodás szükségességét. Nem átok ez hanem áldás, mely testi s lelki erőnket kifejti és melyet minden ép szervezet megkíván mert munka nélkül gyakorlat nélkül, nem csak ki nem fejlődhet sem testi sem lelkileg, hanem mindkettőre nézze meg romlik.

És nagyon elterjedtek azon középkori balitéletek mintha az erény csak a folytonos tétlen imádkozásból s a vallási szertartások külső gyakorlatából vagy a módfeletti nélkülözésből, a test sanyar gatásával stb. állana. Sőt inkább oly feltétele a testi vagy lelk foglalkozás az erénynek, mely nélkül nem is létezhet, mert az erényesség célja az erkölcsi és értelmi tökélyesbülés, mely egymást feltételezi, és melynek fejlődése aránylagos a helyes tevékenységgel, az érzelem és értelem világának okszerű benépesítésével nemesisítésével. — Ki viszont épen szegény állapotban csupán az ajtatosság folytonos gyakorlata végett visszavonulna minden testi munkától, arra szintén elmondhatnánk: plus deficit, quam proficit.

Vannak erények, melyek a hon és nemzetiség fentartására vonatkoznak. Vannak erények, melyek egyes vidékek, vállalatok érdekében gyakorlandók. Erény mindazon cselekvény, mely áltá mások kára nélkül ön javát, vagy ezzel kapcsolatban ön családja vagy hazája javát valaki előmozdítja. Az erény tehát nem valamely „negatív” érthetlen és nem olyas csodálatos mesterség, melyet a legszegényebb ember és nő is ne gyakorolhatna. De cselekvény, tevékenység: az egyéni s közművelődés és ezzel arányos jólét előmozdítása.

Ki kell tehát irtanunk kivált népitünk kebléből és agyából a munka és erény iránti tévfogalmakat. Sőt közmeggyőződéssé kell tennünk ama tételek igazságát: a munka, természetes szükségérzet — jótétemény — és a jólét forrása; az erény pedig nem más mint a helyes vagy jótékony munkálkodás önmaga, melyet a haza minden polgáraitól méltán elvár a társadalom, mert ez mindeniknek hatalmában áll.

Kifejezést kell adnunk ezen vezéreszméknek tanodáinkban,

egyházainkban, segélyző s jótékony intézeteinkben egyformán mert csak ezek által előzhetjük meg az elszegényedés s az ebből következő nyomorok bekövetkezését.

Igenis szükséges hogy minden országnak legyenek törvényei a szegénység megelőzésére nézve. Hogy a törvények pártolják és segélyezzék mindazon egyleteket és intézményeket melyek a szegénység s nyomor megelőzésére céloznak. Méltányos dolog hogy az állam évenként megkészserezze azon csekély összegeket, melyeket önszegélyzésül az iparosok művészek, tudósok stb. fillérenként egyberaknak. Ime p. o. Angliában a mult hetekben néhány előkellő ifju társaságba lépve alapítványt tett a szereplésre nem alkalmas táncosnők javára, azon felszólítással hogy: ők is járuljanak hetenkint bármily összeggel önszegélyzésükhöz; és azon kötelezettséggel miszerint: a társulat év végével mindig megkészserezi a ballerínák által berakott összeget. Miért ne tehetne hasonló ajánlatokat és kötelezettségeket az állam vagy nemzet azok javára kik az állam fentartására a nemzeti közkefejlődésre nézve jelentékenyebb tényezőkképen szerepelnek?!

Igenis teheti és teszi ezt Anglia sőt kisebb mérvben Franciaország, Belgium, Hollandia is. Magán vállalat volt p. o. a Kensington museum. De mihelyt a parliament belátta a benne felállított iparrajz tanszékek horderejét, azonnal segélyére ment és óriási mérvre fejtette ki pár év alatt. Hasonló pártfogolásra számíthatnak ott a magántanodák, mintszintén több közhasznú intézmények. Anglia nyomán haladnak Nyugoteurópa jobb szervezettü államai. Nálunk azonban a társadalom még nem képez oly organicus, egybefüggő egymásból táplálkozó, egymást fentartó egymás javára dolgozó szerkezetet mint ott. Mert bár a 48-iki törvények lerombolták, papirosou, a válaszfalak nagyrészét, még többnyire fenmaradtak azok a szivben; és a nemzetiségi, vallási, központosítási, germanisálási stb. törekvések nagyon szaggatott állapotban tartják nemcsak hazánkat hanem az egész birodalmot.

Szükséges hogy nekünk is legyenek törvényeink, melyek a szegénység és nyomor forrásait kiapasztani igyekezzenek. De minden törvény hiános és tétlen ha annak érzete a nemzet közérületében támogatást, gyakorlati alkalmazást nem talál. Sőt könnyen veszélyessé válik félre magyarázás által, ha p. o. a nép azt hiszi hogy:

„lévén szegények törvénye — nekik már nemkell magukról gondoskodniok.“

Kiszámíthatlan rossz következményeket idézett előtt p. o. Angliában a mult század végén egy törvény „Gilberts act“ mely kötelességül tette a felügyelőknek hogy gondoskodjanak saját területükön arról hogy a népnek legyen munkája és keresete — közkincs-tárból fedeztetvén a hiány.

Életmóddá tette ez a szegénységet. Sok ember elhagyta saját földjét hogy róla az állam gondoskodjék. Az állam e nembeli kiadása csakhamar 20—30—50 millió 1848 évben 100 millió forintra nőtt s a szegények száma szintén milliókra 2—3—4 millióra szaporodott — s az ipar és földművelés azon vidékeken melyekre a kiadás legtöbb volt leginkább hanyatlott, elmaradt a többektől.

Más és ismét más rendszereket kellett életbe léptetni, melyek végre a méltányosság elveit országszerte kifejtvén a szegénység forrásait kiapasztották anyyira hogy most már büszkén mondja az angol: nálunk többé nincs koldus, nincs rabszolga, ki a nyomor színét magára öltse hogy megélhessen, megélhet minden munka képes ember becsületesen; a munkatehetleneket pedig csupán segélyezzük. Ezek tehát segélyezettek — és nem „koldusok.“

Nagy tudomány egy ország szegényeinek állapotát, viszonyait kifizéskészni s odavezényelni hogy többé ne legyen „koldus.“ Nekünk e tudományhoz nincsenek adataink: nincs statistikánk. Nálunk tehát még a törvényhozás sincsoly állapotban hogy ehhez alaposan hozzá szóljon — pedig mint említettük nagyon sok szegényeink vannak — nem csupán a néposztályból. És igen sokat tanulhatunk kivált az angoloktól arra nézve: mitől ovakodjunk? sőt arra nézve mit kellene tennünk?!

Addig is azonban míg e nagykérdés megoldásában törvényhozásunk határozott lépéseket tenne, önmagunk kezdeményezhetjük és közegyetértés ntján nagyrészből megoldhatjuk e nagymunkát: a munkák, kivált gazdasági munkák és szolgálatok méltányos díjazása, a népnövelés és népoktatás tőlünk telhető emelése s irányítása, a kölesönösen segélyző intézetek pártfogolása és gyarapítása stb. által törvényhozásunknak tartva fel hogy a fenyítési rendszeren ok és korszerű módosításokat tegyen és bizva tehetősb osztályunk tagjaiban hogy a pénzt, melynek közgazdászati jelentékenységét

már elég megismertettük, se önmaguknál zárva ne tartsák se meddő helyekre ne fektessék be vagy ki, honnan többé vissza sem kerülhetnek.

Természetes kogy a közoktatásra nézve is legtöbbet tehet a törvényhozás. De — ezt megelőzőleg szintén igen sokat tehetnek a patronusok, kegyurak sőt bár ki is ki ehhez szólni tud, ki a gyakorlati oktatás horderejét belátja, eziránt lapok utján vagy magokkal a néptanítókkal s egyházférfiakkal értekezhet, a növekedéseknek pedig egy egy csekély ajándékot, egy jó könyvet, egy jó gazdasági eszközt, egy csizmát, egy bocskort vagy egy jó szót kellemődon ajándékozhat.

Sokkal nehezebb feladat azon intézetek és egyletek alakítása melyek valódi célja a szegénység megszüntetése — de nem alamsua osztogatás, hanem oktatás, utmutatás, munkaadás és segélyezés által; mert ezekben mindig szemelött kell tartani az emberi gyarlóságokat, balitéleteket, ferdeségeket és ros akaratot. Ezekre nézve azonban elég oktatást lelünk azon említett államok fejlődési történetében, melyek öntudatosan apasztották ki a szegénység forrásait — mely források végre is csak a hibás társadalmi szerkezet kifolyásai, s így nem elenyészhetlenek.

Nagy nyereség hazánkra nézve e szempontból is a még csak mostanában született de már is szépen kifejlődött biztosítási ügy. Ki magát az elemek pusztítása ellen biztosítja — az családját az elszegényedés főbnemei ellen biztosította. Ki életét évenként csak néhány forinttal is biztosította az, halála után ezeket hagyományoz családjára — ha semmiye sem volt is. Oly nagy nyereség a vagyon és életbiztosíthatás a haszonbérő és munkás osztályra nézve minélfogva mindkettő megvan védve a szokásos elszegényedéstől és szép vagyont hagyhat gyermekeire (kik iránt mint említettük, az örököségi törvények tulszigorúak) ha önmaga is sikeresen igyekszik. Megosztják a biztosító intézetek e jótékonytságot a vagyonosabbakkal, habár vagyonuk gyarapításában nem szorgalmasak. Az élet és vagyon biztosítása tehát első rendű oly intézmény mely a szerencsétleneket segélyezi s az elszegényedés főbb nemeitől biztosítja... Ohajtandó hogy a több ilyenmü intézetek hivatását is kellően fel fogjuk s gyors kifejlődéshez vezéreljük.

XI.

A közkifejlődésünkre célzó versenyek előmozdítása.

A munka és tevékenység testi s lelki kifejlődésünk eszközlője, mint láttuk egyénekre s egész nemzetekre nézve. De természetesen csak akkor, ha ennek iránya helyes: ha tevékenységünk nem arra van irányozva, hogy egymást megkíssebitsük, megadóztassuk, megkárosítsuk, hanem arra hogy: meggazdagítsuk, tökéleysbitsük és kölcsönösen hasznos szolgálattételekre kötelezzük.... Pedig mint említettük az emberinem hatalmasbjainak, sőt egész nemzeteknek egykor ama pusztító romboló irányzata volt még önkeblében egyes osztályok, kiváltságosok és adózok között is — és csupán a jelen kor szelleme kezd a közkifejlődésünkre célzó irányon fellépni — haladni.

A tevékenység egyik legfőbb ösztöne a verseny; mint értjük: a nemes verseny, mely egymást tökélyekben s kölcsönös szolgálatokban akarja felülmulni a versenytársak megalázása megkárosítása nélkül. És minél inkább ki van fejlődve, ezen ösztön, egy nemzet minden osztályaiban: iskolákban, társaséletben, ipar és gazdaszat terén annál inkább kifejlődnek a gyakorlatba vett testi s lelki tehetségek az ipar és gazdaszat versenyző ágai. Példa erre az angol nemzet, mely a versenyzést annyira tulvitte az élet minden viszonyai közt, mikép sokszor a nevetségig megy némely oly verseny téren, melyet alig találunk öszhangzónak a közkifejlődéssel melyre azonban, mint minden tökéletlenebb cselekvényre vagy műre szintén elmondhatjuk: ilyennek is kell lenni — sőt sok ilyennek kell lenni hogy ezek hiányain okulva tökélyesbbek jöhessenek elő.

Versenyzik ugyanis az angol: a gyepen, a jegen, a vizen, a termekben számtalan féleképen. Versenyeznek a nők a vadászatban, nyilászatban, a férfiak a lapda vagy teke játékokban a jegen (curling) a mezőn (cricket, wicket, bowls, golf, shinty-hurlig) és termekben; versenyeznek a tanulóifjak az uszásban, futásban, csónakozásban stb. nem egyenkint de társulatonkint melyekben egyes városok, egyetemek szerepelnek. Versenyeznek az ipar és gazdaszati kiállításokon egyetemesen minden terményekre nézve; egyenlő figyelmet fordítva mindenik jelentékenyebb ágazat kifejtésére: oly

szakértő tudományos ítézetett tartva p. o. a tyukok, házinyulak és galambok felett, mikép magyar gazdáink, kik az ilyen „tyuktudománybani“ jártasságot nem tartják ildomosnak, méltán megbámulhatnák az angol gazdát. Versenyeznek versenyek alkalmával szegények és gazdagok legalább fogadások által; legyen a fogadási inger tárgya bár egy kakasviadal vagy hizottsertések versenye hol a leglonhább nyertes. És örültségig megy néha a verseny és fogadás, de mindig „győz a jobb“ és egyes igazságtalanságok s bukások dacára is oly gyorsan fejlődik mindenféle ügyesség és tükély a „jobb“ irányzaton mikép végre majdnem minden európai versenytéren az angol első — mert otthon egymás közt mindig versenyez.

„De hát mi jó volna abban p. o. épen a tanuló ifjuságra nézve hogy egyik 5 láb 6 hüvelyk magasan ugrik? másik 4 perc és 4 másodperc alatt 2 angol mérföldöt fut? vagy némelyik 20 láb és 4 hüvelyk hosszant ugrik s némelyek csóluakon elhagyják gyalogló versenytársaikat? stb. Mi jó volna abban hogy az erősebbek kitérítik magukat a gyengébbek rovására kik közül az igyekező könnyen bele halhat a versenyzésbe?“ kérdik a gondos szülők: nevétségnek tartva hogy ilyen nemépen tudományos versenyekre egész városok egybesereglenek: 15—20 gőzhajó áll sorba a csolnakverseny bírálata végett és rémitő kitüntetéssel halmazzák el a győztest.

Ezen tulfeszített testi műtételekben tulajdonkép semmi jó sincs, kivált ha miatta némelyik tanulmányait elhanyagolja, vagy egészségét megrontja, mint nem volna semmi bece egy olyan remek iparcikknek, vagy egy valamely gazdasági terménynek vagy állatnak, mely jóval többbe kerülne mint mennyit ér, verseny alkalmára csodaképen állíttatnék ki. De nagy bece van azon belső igyekezetnek mely a versenyre készülés ideje alatt minden testi s lelki erőt minden utat és módot egybeszed megkisért hogy testi vagy lelki tehetségeit lehetően kifejtse. Egyformán kedvezőtlen kivált az ifju fejlődő erőkre a tulszigázás és a tulságos ovakodás; t. i. a könnyelmű erőködés, mely előkészület nélkül akar versenyezni, talán mert azt hiszi hogy rangjánál születésénél fogva így is nyerhet, mint viszont a folytonos tespedés, ülés, olvasás s minden csekély légvonnattoli óvakodás. És midőn p. o. a cambridgei tanulóifjak egy vagy más téren kitünően nyertesek, minden oxfordi ifju keble meg-

telik azon igyekezettel hogy: a jövő évben ez ne történjék. Igyekeznek, gyakorolják magukat és e közben mindinkább kiismerik ön testi s lelki tehetségeiket és gyarlóságait — mi az egész életre jótékonyan kiható előny, azok felett kik ezt kísérlet s igyekezet hiánya miatt nem teszik.

Mi jó van abban, ha egy versenyző ló gyorsabb futó, vagy erősb terhet vontat mint társai? Az, hogy ha a lötenyészítő gazda ki lovainál egy jobbat látott, igyekszik lovait ezen jobbal egyenlővé tenni. Igyekszik vagy a tüdőt, vagy az izmokat oda fejteni hogy ha a netalán gyermekekesnek látszó dicsőségben nem osztozhat is — legalább az élet javaiban méltó jutalmát vehesse szorgalmának.

Csekély jutalom az mit egy gazda gyapjujaért kaphat egy versenyen vagy kiállításon, azon temérdek fáradsághoz képest mibe a finomított gyapju termelése került. De nem épen itres aztán a dicsőség, melyben a kitüntetett gyapju részesült. Jobban adhatja el nemcsak a gyapjut de kivált a nemesített kosokat s végre is, ha eme dicsőség sok fáradságba s kísérletekbe került, mégis ő maga legtöbb hasznát veszi fáradságainak, mert megtanulta e közben azt is: hogyan kell minél kevesebb költség mellett minél nagyobb jövedelmet huzni gazdaszatából, vagy a gazdaszat ezen ágából? hogyan kell, kevesebb takarmánnyal több hust, több s finomabb és hosszabb gyapjut növelni? hogyan kell a szaporodást p. o. 7—8 hónaponkinti elletés által $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{2}$ szerte növelni másokhoz képest.

Csekély jutalom, mit egy iparos az ő iparcikkeért kap — de nem üres szó egy jury szava, midőn termékét, jónak, célszerűnek és olcsónak nyilvánítja. Oly dicsőség ez mely annak kelendőségét biztosítja és oda növelheti hogy a kisebb vállalatból s jövedelemből nagyobb — kétszeres háromszoros keletkezhet, ha t. i. a jury szavát s útmutatását a közönség megérti és méltányolja.

Kiszámíthatlan kedvező eredményei vannak a versenynek szellemi és anyagi téren: ha célja tévesztve nincs, ha célja minden irányon az hogy: győzzön a jobb!

Még csak 15 éve hogy létrejött az első ipartárlat, melyben a világ minden népei versenyre léptek egymással a gyár ipar terén. És ki tudná kiszámítani: mily világszerte kiható eredményeket hozott ez? Mennyivel nagyobb volt már az eredmény mennyivel

tökélyesb cikkek, mennyi javítások, ujitások szerepeltek a második, harmadik világipar tárlaton?

De maga ezen elnevezés ipartárlat (exhibition Ausstellung) mutatja hogy ennek valódi hivatásáról még idáig nem volt elégé tiszta fogalmunk. Nem ipartárlatoknak, hanem versenytárlatoknak vagy iparversenynek kell neveznünk ezen világtárlatokat, mert céljuk nem az, hogy oda egy s más kiállító valamely csodálatosan sikerült terményt vagy készítményt küldvén, azt dicsértesse vagy kiváltságokkal koronáztassa: ha nem célszerűt a közszellemi vagy anyagi jólét kifejtéséhez — hanem hogy bírálát alá bocsássa: őszintén előadván azon elveket s gyakorlati eljárásokat melyek által azt előállította.

Nagyon csalatkozunk kivált mi magyarok, ha azt véljük hogy egy országos vagy világraszóló versenytárlatba, mint valamely muzeumba csak a legkitünőbb cikkeknek vagy állatoknak van helye — és e miatt nem veszünk részt a közönségesebb cikkekkel azokban, kivált gazdasági terményekre néze. Nem sokkal szebb p. o. egyik buza, árpa, burgonya stb. mint a másik? De sokkal szaporább — vagy kevesebbe kerül előállítására: Ez esetben mégis ez az előnyösebb — mert végre is a cél, a jövedelem mennyiség, a befektetéshez vagy munkához arányosan.

És a hol tárlatok nincsenek a világ azt sem tudja mit termel? mit fogyaszt? Hol iparverseny nincs ott a vevő tájékozni sem képes magát: melyik cikk célszerűbb és olcsóbb? Nagy sötétség ez — melyben temérdek tévedés és igazságtalanság történik.

A világtárlatok még most is hasonlítanak a muzeumokhoz. Bizonyos fénytűzési szellem látszik rajtuk, mely azonban a juryk bírálataban már számítzve van; mert ezek nem adnak előnyt a hitvány cifra cikkeknek, külfénye miatt. A gazdasági vagy vidéki versenytárlatoknak már óvakodniok kell ezen színezettől, sőt feladatuk: a legköznesegebb legnépszerűbb cikkeket s terményeket, természetes egyszerűségükben állítani párvonalba és hasonló célszerűség mellett az olcsóbbnak, egyszerűbbnek adni a jutalmat.

Kétségtelen tény hogy mindazon iparcikkek melyeket a juryk bár célszerűteknek de drágáknak találtak 10—15 év előtt, most már sokkal olcsóbban állíttatnak ki. És ha van hatalom, mely a gazdasági termékekhez képest tulságosan díjazott iparcikkek árát

mérsékelje — ha lehető hogy az ipartermékek a gazdasági termékekkel méltányos árviszonyba hozassanak, az főkép csak az ily nyilvános versenyek utján eszközölhető, hol nemcsak a jury, de a közönség is biztos fogalmakat szerezhet az ipartermékek valódi értékéről s becseről; az iparosnak pedig feladataul tünik ki hogy cikkeit minél olcsóbban állítsa elő.

Főkép az ily versenyek utján szoríthatja végkép háttérbe a talán cifrább de hitványabb cikkeket a célszerűbb: ily módon nyerhet a közönség oly tájékozást, melynélfogva előbb utóbb győznie kell a jobbnak — mi egyszersmind a közkefejlődés fő kelléke. Győznie kell — mert mit a közönség tisztult nézete következtében megvet — annak el kell merülnie — mit felemel, annak fejlődnie kell.

Ily iparversenyek nélkül, idáig az iparosok sem tudták: ki mit termel? Nem okultak egymás által. Az iparcikkek legnagyobb része olyan, melyet előlegesen kiismerni kiprobálni nem lehet. Melyek tulajdonairól tehát a fogyasztó közönség csak akkor lett meggyőződve, midőn már azok árát kifizette. És mennyi csalódásnak adott ez helyt? azt kivált hazai fogyasztó közönségünk igenis érzi, pedig nálunk a hamisítás az utánzás még nem oly tökéletes mint Nyugoteurópában — de mi nem is értünk annyira a belső becselőleges megítéléséhez mint a nálunk iparosabb nemzetek.

Nemcsak ideiglenes de állandó tárlatokra van szükségünk, kivált nekünk, kik az ipar terén nagyon elmaradtunk és hazai készítményeinknek s gyártmányainknak igenis hajlandók vagyunk elébe tenni a külföldieket. Ezeknek kellene lenni azon iskoláknak, hol önismeretet szereznének hazai gazdaszatunk és iparunk eredményeiről — hol iparos és gazda tájékozást szerezhetne arról: mit kell vennie? mitől kell óvakodnia? s mindinkább bealkalmazhatná saját pályáját a közélet szerkezetébe.

Finom érzékeit sértve érzi egy világtárlaton némely fő ur vagy urhölgy ha szeme egy füstölt marhanyelven, pár fontnyi sertéshuson, egy halmaz friss vajon, tojáson, vagy valamely kocsonya felén akad meg. . . . De nézze, vizsgálja meg csak e csekélységeket — nagy dolgokat tanulhat ezekből. . . . Ime! ezen kocsonya, igen finom tek-nősbéka leves, Jamaikából, melynek készítéséhez segédkezet nyújtott a vegytan: zsebben vihető, hónapokig eltartható cikk — s a

„tábla leves“ mely ilymódon készül a hadseregek olcsó jó táplálására igen alkalmas. Ama tojás pedig terpentinbe mártatott, annyira hogy a lég behatását korlátolván a tojást hónapokig friss állapotban tartja — de mégsem vonatott be oly vastagon, hogy a csirmag életét előlné Az izetlen sertéshuson pedig egy kis papirszelet vehető észre melyre ez van írva $4\frac{1}{2}$ d. Ezen füstölt hus Prinz Eduard szigetéről jön — innen és Amerika számos tartományaiból két három ezer hajó teher sertés, bivaly, marha stb. hus kerül ki évenként s az a $4\frac{1}{2}$ d. azt teszi hogy ára Angliába szállítva fontonkint 18 kr. o. p. azaz mi, kanaán földén lakó magyar nemzet vele a versenyt ki nem állithatjuk . . . mintsintén ama füstölt marhanyelvfélével sem, mely Ausztralia Déli-Walesi tartományából Angliába szállítva, fontonkint csak 4 d. t. i. 16 krért adatik. Nagy dolgokat képviselnek ezen csekély tárgyak. Igazolják hogy sok részben elmaradtunk azon népektől, melyek még nem léteztek akkor midőn mi már 800 éves alkotmánynyal dicsekedhattünk. Vagyis ezen csak e század elején született nemzetek, elhagytak bennünket az anyagi fejlődés terén, de nem csupán azért mert földjük vagy éghajlatuk a gazdaszatra kedvezőbb volna, hanem főképen azért, mert a gazdaszathnak már segélyére hívták a vegytant, a gazdaszati ipart és kereskedelmet . . . fáradhatlan igyekezettel munkálkodva s versenyezve kifejlődésük nagy munkáján.

Bámulatos tevékenységgel találkozik az utas Nyugoteurópa és Északamerika városaiban és gyárvidékein : gyors beszéd pontos ság az időelosztásban, gyors kiszolgáltatás, rövid határidők egy s más munka elvégzésben, gyors járás kelés közlekedés a fővárosok utcáin, számtalanféle zuhogás, kopogás, csörgés, kalapálás, sürtífüst, veres láng stb. mely a kéményeken kitolakodik, gyorsan iramló csolnakok a mezőn, egy két ló által nagy terhet vontatva, gyár-alaku, hosszú-kéményű majorház a gazdaság közepében stb. oly annyira feltűnő egy magyar ember előtt, mint feltűnő hazánkban a lassu munka, lassu beszéd s járás kelés, csekély munkáknak hét számra halogatása, poros út, rosz lovak, fakó szekerek, rongyos kunyhók stb. s feltűnő főképen a mezőkön azon siri csend az idegenre nézve, mely keblét aggodalommal tölti el.

Feltűnő ama tevékenység s eme tétlenség egyaránt. És természetes, hogy azon államok melyeknek minden tagja polgára

reggeltől estig, bár néha igen csekély eredmény miatt fáradoz: egy év, egy tized alatt kétszeres — tízszeres eredményt ér el, vagyis messze tulszárnyalja versenytársait, kiknél, vagy melyeknél a népességnek csak alig $\frac{1}{3}$ része dolgozik, annyit a mennyit unaloműzés végett kell dolgoznia; másik $\frac{1}{3}$ részének tevékenységi célja legfeljebb az élvhajhászat a harmadik $\frac{1}{3}$ pedig ennek tesz némi szolgálatot vagy hízélgést hogy élhessen.

Munkások és igyekezők a népek mint mondtuk természet szerint, ha munkálkodásukban nem korlátoltván, annak gyümölcsöt méltányosan élvezhetik: mert, jólétük aránylagos a tevékenységgel. De ha ezen munkálkodás és kivált az egymás kezére dolgozás, a szellemi és anyagi közlekedés korlátoltatik, vagy a munkaerő, hadviselésre, uriszolgalmakra stb. fordítottatik — lassankint kialszik az igyekezet: kivált azon osztályokban melyek adómentességet s más kiváltságot élveztek mint viszont azokban is kik munkálkodásuknak méltányos eredményére soha nem számolhattak. — És végre ha az állam, a nemzet belátta hogy ily módon végkép elszegényedik — elenyészik, mert az elszegényedés disztelen halála által is elenyészhet: közigazgatásában oly reformokat létesítvén melyek minden egyes munkaerőnek szabadabb mozgást, minden egycélra vezetőerőnek könnyebb társulást biztosítanak, egyszerűsmind versenyek által is kell az igyekezetet a tevékenységet ébresztenie, az ipar és gazdaság minden szakában, az iskola és élet minden pályáin.

Világosan szólnak az eredmények miszerint Európa népeit némelyiken kívül tulszárnyalták s évről évre mindinkább tulszárnyalják az újvilágrészek népei. Bármily kedvező színben szeretjük is tehát feltüntetni viszonyainkat — el kell ismerntünk hogy azok Európában épen nem oly kedvezők a köztevékenységre, közkifejlődésre nézve mint Amerikában vagy Ausztraliában. Hiszen százczrek vándorolnak tőlünk évenként azon világrészekbe: tevékenységüknek sikereseb tért keresendők — és a szorgalmas ügyes emberck csakhamar jelentékeny eredményeket mutathatnak fel: nem annyira a gazdaság mint az ipar terén. Tehát nem azért hogy földünk már kevés volna, hanem azért mert ott több s jobb segéderőt és könnyebben kap alkalmazást az ipar s közlekedés pályáin, mint nálunk. Néhol a népesség nem kevesb, de nem is több mint nálunk

— és mégis sokkal könnyebben létre jön egy vállalat, egy csatorna egy vasut vagy gyárvállalat mint nálunk.

Köztevékenységünk, közkifejlődésünk fenemlített akadályainak nagyrésze elháríthatnák egy korszerű sérthetlen alkotmány által; a tevékenységet lehangoló méltánytalanság vagy igazságtalan díjazás, könnyen igazságosabbá válhatnék az aristocrat szellem szükkörre szoríttatása s egy oly pénzforgalom létrehozása által melynek elveit előtérbe állítottuk; az oktatási s tanítási szabadság, szabad társulás: a nemzeti közkifejlődésre célzó egyletek s vállalatok segélyzése mint a korszerű alkotmány kifolyása már igen élenkitené a versenyzési szellemet s képességet — jelentékenyen gyarapodnék termelő s feldolgozó tehetségünk, ha az ingyen segélyzés helyett a munkaadást léptetnénk életbe és jótékony intézeteink a munkabani utmutatást, oktatást tűznék ki főcélul, a nyomor megelőzésére nézve a legalsóbb osztályoknál. De annyira le van már hangolva, kivált hazánkban minden gazda, minden iparos, minden vállalkozó reménye az ő munkásságának méltányos sikere iránt — oly kevés reménye van ahhoz, hogy erőfeszítése által ön családjá és hazája ügyein csakugyan javíthat valamit, miszerint épen nem lenne felesleg a versenyzési szellemet, kedvet: egyleti vagy köztárlatok, jutalomtételek, díjazások stb. által előmozdítani. Nemcsak a csekély pályadíjak, kitüntetések stb. hanem kivált azon közméltánylat hozhatna a kiszámíthatlan jó eredményeket országsszerte, miszerint kitüntetett termelők vagy iparosok terményei, állatai, iparcikkei stb. kétszeres háromszoros kelendősegre számíthatnának s a közönség mig eme méltánylata által a pályanyertest méltó díjban részesítné, egyszersmind öntügyét is jobban felkarolná és önmagá nyerne legtöbbet, a jó mag a jó iparcikk stb. népszerűsítése által.

Szükséges tehát hogy a helyes irányoni versenyzés szellemét tehetségük szerint fejtsék, élesszék, egyleteink és kormányunk az iskolákban, kivált ipar és gazdasági iskolákban, a termelés, tenyésztés minden ágazataiban az ipar minden szakmájában, a kereskedelem, közlekedés, irodalom terén.

Jegyzés. A közkifejlődésünkre célzó versenyek élenkítését, sokan a találmányok kiváltságosítása vagy előjogosítása által vélik legcélszerűbben előmozdítani. Ezen téveszmét magáévá tette Európa kormányainak nagyobb része s oly előjogokat oly egyedárusi kiváltságokat adott az u. n.

Szükséges hogy a versenyek élénkítését közkefejlődésünk, közjólétünk szempontjából vezényeljük — és ne tegyünk elébe a 10., 20., 30-ad rendü dolgokat az elsőbrendűeknek. Ne tüzzünk nagyobb díjakat a közkefejlődésünkre kevesebbé jelentékeny költői műdarabokra, mint azon tudományos munkákra, melyek a közművelődést országszerte elősegíthetnék — vagy a leghasznosabb ismereteket népszerűsíthetnék. Ne tüzzünk nagyobb díjat a jó ugró angol paripákra, mint a jó vonó hazai lovakra vagy marhákra. Ovakodjunk kitüntetésekkel jutalmazni a fényüzésű ipart míg elhanyagoljuk a legszükségesebb gazdasági s ipar eszközök gyártását. Sőt mindenben a célszerűség olosóság és népszerűvé tételés legyen fő

feltalálónak, miszerint ezek, mint a tapasztalat igazolta igenis hajlandók azokkal visszaélni és nem kis költségeket, károkat okoznak oly iparosoknak s gyárosoknak, kik a néha nemében új találmányokat maguk módja szerint s maguk találmánya nyomán megközelítették vagy éppen felül is múlták.

Az emberi szellemfejlődés története tanuskodik, hogy soha egy találmány sem volt egészen új és egészen kielégítő hanem mindig némely előbbeni találmányok nyomán, azok tökélyesbítése vagy összetétele által és mindig oly tökéletlenül fogalmaztatott először, hogy csupán közhirre tételének idejét s napját határozhatjuk meg, melytől fogva alig mult egy nap hogy némi javítást ne nyert volna. És többnyire, nem azok nyerték az egyedárusság által előidézett jutalmat kik azt leginkább megérdemelték volna, hanem azok kik az u. n. találmányt fogalmazójától csekély árért megvették. A találmányok népszerűsödésének s közhasznosra szolgálásának pedig mindig igen alkalmatlan akadályai voltak a kiváltságok. Meggazdagodtak a kiváltságosak s igen keveset nyert a fogyasztó közönség mert drágán kellett fizetnie a javított vagy tökélyesbített cikkeket. És a patensek gyakran nem hogy használtak volna azon nemzet iparfejlődésének, melynek tagja kiváltságosított, sőt ártottak — mert igen könnyen kivetett vagy utánoztatott a találmány valamely szabadabb szerkezetű országban, ez itt nagyobb kifejlődést nyervén már csak azért is mert nem kellett az előjogokat drágán megvásárolnia a gyárosnak, ezen előjogosított gyártmányokat saját hazájukban háttérbe szorították a szabadon versenyzők gyártmányai. Így a szabadországbani (p. o. Schweiz) felvirágzott egy s más új iparág, míg a kiváltságos országokban megbukott.

Más jutalmazásról kell tehát gondoskodnia az államnak a kormányának : a közkinestárból. Legyen a nemzeté vagy az emberinomé egyik s másik találmány s javítás ; jutalmaztassanak meg létrehozásaért mindazok kik abban részt vettek : a tudós (mi legritkább eset) ki a természet törvényeit, anyagait stb. kifizéskészte a gépész ki ezeket szerkesztette, a gyáros ki egy új hasznos ipar életbeléptetését megkísérti stb... A valódi közbecsű találmány jutalmazása nem fogja tönkre tenni a közkinestárat, mert hiszen annak haszna végre is bőven vissza fizeti a nyert előleget s megleendő kimélve a közigazgatás számtalan oly panaszoktól, melyekben ítéletet hozni igen nehéz és ritkán lehet a valódi érdem sérelme nélkül — és meg-

célunk hogy minden irányon megoszthassuk, megköstoltathassuk a néppel, a művelődés és jólét eszközeit s felébreszthessük bennük azok folytonos élvezetének vágyát. Mert hiában igyekeznek milliók közt az egyesek — ha a milliók tétlenek és értelmetlenek. Végre is ezek kezében van a munkaerő. Ezek értelmi fokozatának csak egy kevesssel felebb emelése — óriási eredményeket hoz ki országszerte — és ha ez nem igyekszik önmagát okzerüen, korszerűen fejteni, tökélyesbitni — akkor lehetlenné válik a közkifejlődés nagy munkájának előbbre vitele. Ne tegyük aristocrat alapokra p. o. gazdasági egyletcinket sőt igyekezzük hogy ezekben tényező, versenyző részt vegyen minden földbirtokos és csak akkor számít

leendő kimélve a közönség számos oly egyedárusság terheitől, mely arra tulajdonkép nem is méltó.

Könnyen összetévesztik némelyek a találmányok előjogosítását vagy kiváltságosítását az írói juttalajdon megőrzésével. Pedig nemépen oly észtermékek a találmányok mint az irodalmi termékek. A találmányok létesítésében mint láttuk több fej, több kéz és némely pénztöke együtt működése szükséges — melyek ritkán találtakoznak együtt egy személyben. Sőt a találmányok népszerűsítéséhez a fogyasztó közönség részvétele annyira nélkülözhetlen, hogy ennek hiányában századdig hevert p. o. a gőz és villanyerők kifejtése — és a találmány más más államokba vándorolt, új alakban ütötte fel magát stb. hogy létesülhessen. . . A találmányok előjogosításánál tehát azon egyetlen előre tolakodó egyén ki társai s a közönség közreműködését ignorálván, oklevelet kór, néha legkevesebb mondhatja a találmányra : ez az enyim ! az én saját értelmem és szorgalmam gyümölése — saját szellemem megtestesítése. De igen is mondhatja ezt művére egy író — bár tulajdonkép a köz emberi szellemben született, fejlődött, növelkedett ; ebből táplálkozott és csak igen kevesre mondhatja hogy ez : kizárólag csak saját értelmem terméke. Ezért óhajtandó volna hogy az írói tulajdonjog is más uton módon, s ne a műtermékek a közönségtől elvonása által tartanék fel és méltányoltassék : annyival inkább mert minék becsét nem ismeri azt nem mindig kívánja a közönség, pedig ennek szellemi s anyagi méltánylata tulajdonkép azon célyért az író az ő termékeit papírra teszi. Légyen közössé, bármely nyelvre áttehetővé minden észtermék mihelyt meg van testesítve vagy le van írva. Mindenféle előjog, biztosíték, kiváltság stb. korlátozza annak közre világozását, korlátozza a közszellemki-fejlődést. Előlegesen nem is képes megítélni a gyarló emberi elne : mennyiben fog ezen találmány vagy mű a közjóllétre és művelődésre hatni? Legyen utólagos a valódi jutalom : a közjóllét eredeti forrásaiból melynek gyarapításához a találmány vagy mű járult. De ne állítsunk kiváltsági korlátokat sem az ipar sem ez irodalom mezején, mert ez — gyakorlati kísérletek után is célszerűtlennek bizonyult be, mind a valódi érdemek méltánylatára, mind a közki-fejlődésre nézve.

hatunk általános óriási eredményekre a termelés terén. Csak ekkor tanulják meg kis birtokosaink közgazdászati szempontból vezényelni kis gazdaságukat. Mindenek felett főgondunk legyen pedig a tudományosság kifejtésére és a tudományoknak a gyakorlati életben kellő alkalmazására.

XII.

A tudomány és irodalom vezérszerepének elismerése és e szerint méltatása.

Ha az u. n. világtörténetet t. i. azon tények halmazát, mik az emberi nem családjainak, a nemzeteknek történetéből feljegyzettek, átolvassuk : bennök igen kevés olyast találunk mire ha tán az egyesek igenis, de az összes emberi nem méltán büszke lehetne. Annyi következetlenséget, annyi igazságtalanságot, annyi gyarlóságot, tévedezést, félreértést, elégedetlenséget, öszinteség hiányt, rosszszándékot, kártételt és romlást találunk ezekben, miszerint bátran elmondhatjuk, hogy a nagyvilágon ekkorig egy nemzet sem haladt, következetesen, öntudatosan, sorsát önkezevel s kezét kellő előrelátással és értelemmel vezérelve anyagi s szellemi fejlődése pályáján.

Bár mint dicsőítsük az u. n. classiens népeket, vagy őseinket, vagy Európa bármely nemzeteit : ha a történet írók szándékosan ki nem hagyták mindazt, mi a valódi történelemben örömet nyújthatna — ha szándékuk nem volt csupán az említett gyarlóságokat, botlásokat s küzdelmeket örökíteni — elhallgatva a kebel és agy világának nemesbülését vagyis az emberi szellem fejlődésének mozgalmait ; ha történetíróink valóban csak azt jegyezték fel, mi feljegyzésre leginkább méltó volt : mindezekben legkevesebb tanúságot és példát nyerhetünk arra nézve : mit kell tennünk és követnünk ? viszont legtöbbet arra nézve : mitől kell óvakodnunk ? Vagyis általában csak azon tanúságot nyerjük, hogy eddigi mozgalmaink és haladásunk : a kiskoruság jellegeit hordják magukon és így igenis szükséges, hogy ezután igyekezzünk, következetesebbek, igazságosabbak, értelmesebbek lenni. Igyekezzünk nem-

zeti történelmünket úgy vezényelni, hogy az előrelátás, méltányosság, férfiaság jelegeit hordozza magán, mely öntudatosan, tevélyés nélkül vezényli előbbre saját szellemi s anyagi kifejlődését.

Legutoljára érkezett Európa nemzeti családjai közé a magyar. Erővel beékelte itt magát a szláv és német elemek közé. Köröskörül egybevegyült, de nem olvadt egybe a magyar elem ezen társnemzetiségekkel. Csupán a haza sík földjét mondhatjuk tisztán nemzeties néppel lakottnak. Soha nem fordítottak semmi gondot, semmi erőt, a magyar nemzet főbbjei sem kormánya, sem az uralkodók arra, hogy a magyar határokon belől egy nemzetiiséget alapítsanak meg. Sőt ez utóbbiak; kiváltságokat adva a művelt nép és nemzetiségnek, ezek minduntalan kiebb terjeszkedtek. Vezéreink Byzantiumig, Rómáig, Chalonsig, a Rajna vidékeig, Kiewig stb. kalandoztak. Legnagyobb uralkodónak neveztetett, ki a magyar zászlókat Várna, Velence, Danzig és Stettin kikötőiben kitzűzhette. Pedig eme hódítások által a magyar nemzet nem fejlődött, nem erősödött, sőt gyengült, mert ereje szétforgácsoltatott és számos ellenségeket szerzett magának, kikkel aztán nem bírta magát egyensúlyban tartani; kivált midőn az Ozman erő az ország sziveig betolakodva ennek jobbrésze felett majd kétszáz évig uralkodott.

Mily tekintélyes hatalomra, népességre, vagyonosságra és műveltségre fejlődhetett volna a magyar nemzet, ha ezen erőparálás helyett saját határaival megelégedve, ezt művelte volna belterjes irányon: szellemileg és anyagilag gyarapítva önmagát? Mily óriássá fejlődhetett volna azon nemzet, mely mint jövevény is legerősebb volt az erősek közt; ha ezer évig következetesen működik tulajdonképeni feladatán: a közművelődésen, nemzeti tulajdonai kifejtésén, szellemi anyagi kincsei gyarapításán? Nem lehet kiszámítnunk. Annyi bizonyos, hogy eme kifejlődéstől igen távol maradtunk még nemzeti nyelvünk és irodalmunk kifejtésére nézve is, melyet csak néhány évtized óta kezdtünk felkarolni s művelődésünk fő eszközének még most is a latin és görög nyelveket tartjuk: ezeket tanítjuk mindenek felett tudományos intézeteinkben, bár évről évre kevesb sikerrel.

A nemzet következetes, öntudatos erőfejlesztésének első feladata, hogy kiismerje saját tehetségeit és gyarlóságait, igényeit és

képességeit, viszonyait és teendőit, vagyis egy nemzetgazdasági önismerettel birjon, melyet természetesen csak fáradságos uton lehet összeszedni, egybeállítani — hogy belőle kellő vezérelveket nyerjen.

Bármily hiánosak még nemzetgazdasági adataink, melyekben azonban az anyagi dolgokról, kivált az irodalom mozgalmairól, fogyasztásáról, termeléséről stb. a szellemiekre nézve is tájékozhatjuk magunkat, annyi bizonyos, hogy fejlődési fokozatunk, erőnk, tehetségünk s hiányaink iránt Európa más nemzeteihez viszonyítva is kellő tájékozottsággal birunk.

Fejlődésünk eddigi történetéből kétség kívül láthatjuk, hogy idáig semmi sem hiányzott inkább mint az előrelátás, az egyetértés : a közvélemény közhangulat szilárdsága, következetessége — mert fejlődésünk nem annyira a tudományosság mint inkább a szenvedélyek, magánérdekek vagy pártérdekek által vezényeltett, hol előre, hol hátra.

Az előrelátás, egyetértés közgondolkodás eszköze vagy szerve az irodalom csak is mostanában indult fejlődésnek, de még mindig távol van azon közméltánylattól, melynélfogva benne mindenki részt venne, mint valamely nagy világpiacon, kölcsönösen adván s vevén az eszméket, ismereteket, tapasztalatokat : a köz szellemi kincseket ; kölcsönösen okulván tapasztalatainkon s kellő megvitatás után oly vezéreszméket tűzvén ki közcéllul, melyeket elérni mindnyájunknak érdekében legyen. Még mindig sokan vannak, kik vérüket s vagyonukat áldoznák nemzeti nyelvünkért, de nem élvezik irodalmunk termékeit, nem teszik magukévá annak kincseit. Holott egy nemzet életét most csak irodalma, tudománya, műveltsége által lehet biztosítani : ezek nélkül elenyészik és jelentéktelen bár mennyire népes. Viszont ezek által vagyont, hatalmát, lételetét egyaránt biztosítja, bár csak néhány milliónyi népességű. Mert az értelem, tudomány, az irodalom nagy hatalom : mely az igazság eltompíthatlan fegyvere által, előbb utóbb kivívja méltányos jogait, míg a fegyver már nem oly nagy hatalom mint egykor volt, és szintén csak akkor győzhetlen ha az értelem súlya által tétetik azzá. És a nemzet, mely véleményekben törekvésekben pártokra van szakadva — csak az irodalom okszerű közbenjárása által szerezhethet szilárd, közös meggyőződést teendői iránt, melyet

ha szerezni elmulasztott : a benső erők egymás ellen irányulnak, egymást megkötik vagy felemésztik — s a köz hazát tárva nyitva hagyják minden idegen behatásnak — hódításnak.

Ezelőtt a fegyver volt most az értelem, a műveltség azon eszköz, melynélfogva : egyik nemzetiség e föld színéről is elenyészetheti a másikat — és méginkább elenyészthetik többek az egyest, melynek sem rokona sem barátja ha kellő műveltsége nincs. Ezelőtt a hódítási, dicsőségi, dynastiai érdekek határoztak a nemzet sorsa, széttagolása, beolvasztása felett. Most a nemzetiség — ha kellő műveltséggel bír oly tisztelet tárgya kezd lenni, melyet a diplomaták óvakodnak megsérteni, megesonkitni az ő örökvaltozatos terveikben. Az ember nem mindinkább belátja tévelyeit, mindinkább érzi ezek következményeit; a közvélemény mindinkább belátja, hogy az egyes és a közkifejlődés nagymunkájához minden pályán minden osztályban semmi sem oly szükséges mint az értelem, a közegyetértés — s így fejlődésünk legilletékesebb intézője s vezénylője mindenek felett a tudomány és irodalom — vagy közműveltség.

Oly kiállhatlan fegyver az igazságtalanság ellenében a szilárd igazságszerető közvélemény az ő irodalmával, hogy ennek megtámadásától retteg a legnagyobb fegyveres erő is. Oly kiállhatlan ennek égbekiáltó s a történet végetlen zajából is mindig kihallatszó hangja ha t. i. igazsággal van párosulva, mikép megdermed kiáltásai által a legnagyobb hatalom : és kikerüli a helyt, hogy porba tapodná. Oly vezénylője ez a nemzeti fejlődésnek, mely mindenki szavát, tanácsát meghallgatja, mindenkinek tud tanácsot adni — és mindig kiérzi főteendőit, fő célját, habár attól némely zavaró körülmények által messze elvettetett. . . Ez a rendszeres közművelődés, közkifejlődés.

A közkifejlődés vezényletét azonban már az iskolákban meg kell kezdeni. Örködniie kell az irodalomnak, hogy köziskoláinkban ne tanuljanak p. o. holt nyelveket, dogmai elméleteket egyesek kedvéért százak és ezrek, kiknek erre sem kedve sem ideje, mert egészen más teendői vannak. Örködniie kell az irodalomnak, hogy ne adassanak a gyermekek kezébe : könnyvélnkül tanulás végett azon könyvek, melyek tulajdonkép a tanítók számára irattak; hogy ne előzzék meg az elvont elméleti tételek a gyakorlati vagy

tapasztalati ismereteket, melyek nélkül érhetlenek és emészthetlenné. Örködni kell az irodalomnak, hogy ne fordítottassanak át a nem nekünk való, tudákos, hajszállhasogató, csupa szabályokból álló csak az emlékező tehetséget terhelő, az ítéletet pedig háttérbe szorító u. n. oktatási kézi könyvek. Örködni kell az irodalomnak, hogy ne fadjon tanrendszerünk oly finom „állatkínzásá” hol egyiránt kinlódik tanonc és tanító — siker nélkül: sőt mindenik tanonc meggyerhesse s élvezhesse épen azon oktatást, mely hajlamának, körülményeinek leginkább megfelel.

Sajnálattal kell megvallanunk, hogy irodalmunknak temérdek örködni, gyomlálni, javítani, tenni, közleni s utbaigazítani valói vannak. Mert messze eltértünk tanodáinkban a nemzeti jellem, nemzeti s hazai szükségletektől és távol vagyunk attól, hogy a tanoncok egyéni szükségleteit kellően kielégíthetnénk.

Óriási feladatai vannak irodalmunknak a végre, hogy nemzeti lételünket és hatalmunkat a közműveltség vagy a műveltség fokozása és népszertüsitése által biztosítsa. És hogyan tehesse ezt, ha önmaga a nemzet által nem emeltetik oly nagy hatalommá mikép ne csak örködni, romlani de építeni is képes legyen? Ilyenné csak a nemzet közakarata, közrészvéte által lehet.

Meg van-e bizva p. o. a magyar tudományos akadémia, hogy: vizsgáljon meg minden tankönyvet és tegye vagy tésse félre mindazt, mely köz nemzeti kifejlődésünknek meg nem felel? Meg van-e bizva, hogy jelentékeny pályadíjakat tüzzön azokra, melyek a félreteendők helyét pótolják, vagy melyek életbeléptetését köz hazai viszonyaink vagy az egyéni élet és szakpályák igénylik?

Nincsen! Hiszen még szaktanodáink sincsenek. És pedig kétségküli tény, hogy egész tanrendszerünk test és lélekölő vagy legalább az egészséget veszélyző s kevés gyakorlati eredményt hozó erőtetés. Többet kellene látnunk és olvasnunk mint könyv nélkül tanulunk (holott ez most fordítva van)*), hogy tanulmányunk ma-

*) Sőt a magyar s német irodalom ismeretét az ifjak nem a költők stb. műveinek olvasásából merítik — hanem u. n. irodalomtörténelmi könyvekből, melyekben az írók életének és működésének csak külső körvonalzása állítatott egyb.

radandó organicus egységet képezzen ugyszólván elemileg vegyüljön lényünkkel, vértünkkel — és ez nem oly test és lélekölő — hanem változatos foglalkozás.

Nincsenek az egyéni s közigenyeknek megfelelő szaktudományokhoz kellő gyűjteményeink, könyvtáraink, muzeumaink stb. De még a természettudományhoz kellő eszközök és gépek is rendszeresen hiányzanak. Csak azon eszközök is a ritkaságok közzé tartoznak, melyeknél fogva elemezhetnék a növendékek, kik többnyire gazdasázból fognak élni : a földet, melyet művelni feladtuk ; hogy tudhatnák : mi hiányzik ebben ? minő növényeknek felelnek meg leginkább főalkatrészei ? és minő átalakításokra kell törekedniök vagy a földminőség, vagy a vetésforgás, vagy a növénytermelés és állattartás arányaiban ?

Míntha egészen más élet lenne az, melyre a tanodákban előkészülünk — oly kevés készütséggel lépünk a közélet terére, ha csak mindnyájan ügyvédek, orvosok vagy lelkészek nem akarunk lenni. Pedig nagy szükség van az országházában is a legkülönfélébb szakképzettségre. Mesterséges tudománnyá fejlődött a politika. Csak a kereskedelmi konzulságra sem egyhamar találnánk kellő szakképzettségű egyéneket, ha netalán ennek szükségességét belátva, életet akarnánk adni. . . Hogyan kívánhatjuk, hogy legyenek tudományos iparosaink a tudományi eszközök és gépek készítéséhez, ha kellő szakképzettséget nem adunk növendékeinknek ? Hogyan kívánhatjuk, hogy bármely jelentékeny ipar vagy gazdasági szakmában kitünő eredményeket hozhassanak elő hazánkfiái, ha erre képezve nem voltak ? Pedig tudományos alapokra kell fektetnünk a gazdaságot, sőt mindennemű iparkodásunkat és cselekvényünket, hogy biztos legyen. A tudományosság-nak kell vezérlenie közkifejlődésünket mind a tanodákban mind az életben ; a tudományosabbra kell hallgatnia azt kell követnie annak, kinek nem volt módjában tehetségeit kellően kifejteni, hogy haladásunk egyenkint következetes, tömegenkint összhangzatos legyen minden életpályán.

Magyarnak, nemzetiesnek kell pedig lennie az oktatásnak, a társalgásnak és minden tudományoknak hazaszerte, hogy közvéleményünk, köztörekvéseink összhangzatosak lehessenek, hogy közösen gondolkozhassunk közös teendőinkről és társíthassuk a

gyenge egyéni erőket a nagyobb vállalatok létesítésére. Magyarak kell lennie a köztörvényhozásnak, közigazgatásnak, bíraskodásnak, hogy mindenben jól megérthessük egymást és nemzetiségünkben, mely a szabadságérzetnek mindig egyértelmű kifejezése volt, mindig erős támaszt nyerjen korszerű alkotmányunk. Magyarak kell lennie a közművelődés a köz kifejlődés nyelvének, mert egy hazában e célra egynél több nyelv egy időpontban nem használható. És nem egyesek nem társulatok alkotják a nemzet nyelvét, bár műveléséhez ezek jelentékenyen hozzájárulhatnak; sőt p. o. a magyar tudományos akadémiának természetes feladata, hogy nemzeti nyelvünket hibáitól mindig tisztogassa, hiányaiban mindig segílyére jöjjön és fejlődését jelleméhez multjához következetesen vezényelje. De eddigi fejlődésünk is tanubizonyosság, hogy:

Egész nemzeté a nyelv. Sok század és sok millió lélek műve egy nemzeti nyelv. Hiában készítnének ennél szebbet jobbat, ha tudnának az egyesek. Esmék, képzemények és érzelmek kifejezése minden szó, minden mondat. És minél több a szó minél tisztább a mondat, annál több és annál tisztább az ismeret: annál teltebb és fejlettebb az érzelen és eszmevilág a nemzet egyéneiben és összegében. Minden tagja hozzájárul a nemzetnek, nemzeti nyelve kiképezéséhez. Ebből örökli, ebből veszi át és sajátítja el szüleinek és körének ismereteit, érzelmeit, gondolatait a gyermek az ifju. Ennek műveléséhez hozzájárulnia kötelessége, minden honpolgárnak annyivalinkább, mert ezt önművelése által teljesítheti leginkább. Az tehát, midőn hazánk szükhatárain belől is anynyiféle holt és élőnyelv műveltetik, a tanodákban és társaskörökben mennyi Európa nagyobb államainak egyikében sem: csupán nemzeti nyelvünk és fejlődésünk korlátozásával történik és történhet, mert hisz: nem tanulunk új eszméket, nem szerzünk új ismereteket, azon fáradalom által, melynélfogva a legköznapiabb tárgyak s gondolatok megnevezését latinul, görögül, németül, franciául, olaszul, angolul stb. kimondani és leírni tanuljuk — és ezen fáradalom által sokat fejthettünk, javíthattunk volna eddigi ismereteinken és azok tisztább kifejezésén, mely végetlenül tökélyesbithető.

Honosnak kell lennie és műveltetnie kell nemzeti nyelvünknek minden osztály minden család körében: a műhelyekben, mint

a műtermekben, a tudományos intézetekben mint a társaskörökben : hogy mindentinnen felszedhesse azon elemeket, melyek magából a nemzet jelleméből s akaratából keletkeztek és megtisztítván kisebb hibáitól minden osztályra, szakra, minden honpolgárra nézve világosan s érthetően szerepelhessen az irodalomban.

Ez a valódi fejlődés valódi nemzeti művelődés iránya, míg az előbb említett terjeszkedési irány hasonlít hajdani hódítási hadjáratainkhoz, melyek által Német-, Olasz-, Moldva-Oláh- stb. országokban elforgácsoltuk, elpazaroltuk erőnk javát haszon nélkül, sőt vereséggel. Mert hiszen természetes, hogy vereséget szenvedjünk idegen területen. Kisértsük meg bár csak egy kisebbrendű hirlapi cikkel, egy versecskével, kísértsük meg az idegen nyelvekbeni jártasságunkat külföldön p. o. a tudományos, művészi vagy társaskörökben, vagy a színpadon, a szónoklat terén stb. és befogjuk látni, hogy az emberi tehetség sokkal korlátoltabb mintsem egyesek mindazon ügyességet megszerezheték, melyekkel a többek birnak — és hogy a nyelv csak eszköz, melynek kezeléséhez sok értelem, sok ügyesség kell, de több nyelvek egyenlően tökéletlen kezelése még nem műveltség.

Pedig első gondja most minden jobbmódu szülének, ki gyermekeit korszerűleg akarja oktattatni, hogy ezek a divatosb művelt nyelvekben minél előbb kiképeztetést nyerjenek. Egy nyelv helyes kezeléséhez mint érintettük sok ismeret, sok tapasztalat, sőt több mint középszerű szellemi képzettség szükséges, melyekkel a gyermek sőt ifju sem bírhat. Arra tehát, hogy a gyermek vagy ifju netalán még irodalmilag is jól kezeljen egy idegen nyelvet, nem számíthatunk — holott — viszont az emlékező tehetség, az idegen szavak elsajátításának képessége legerősb épen a leggyöngébb gyermekkorban, és ki egy nyelvet birni akar : ekkor kell tanulnia. A nyelvtanárok szerencséjére teljesen beelégesznek a gondos szülék, ha gyermekeik csupán a legköznapiabb 3—4 száz gyökszó segélyével a legköznapiabb eszméket folyékonyan kifejezni képesek. Azt vélik, hogy gyermekük már „tud“ németül vagy franciául stb. Igaz a latin s görög nyelvben tudósiskoláinkban 8 év alatt sem mennek ennyire a növendékek. De ha mentek volna is, a valódi műveltségben csak annyit nyernek, mennyit az idegen nyelvek által, mint eszközök által a classicus művek szelleméből saját-

jukká tenni képesek voltak . . így vagyunk az élő divatos nyelvekre nézve is.

Nem segédeszközei, de akadályai az idegen nyelvek a közművelődésnek. Legjobb segédforrásaink ugyan az idegen nemzetek műtermékei, ezek irodalma stb. önszellemfejtéstünkhöz. De miért tanítatnánk minden művelt élő és holt nemzet nyelvét boldognak és boldogtalannak egyaránt? holott kellő tökélyre ezek közül egynémelyiket is csak néhányan viszik? És ezen néhányak átfordítván, átalakítván, honosítván az idegen nemzetek műkincseit, eszméit, elveit, tapasztalatait: sokkal könnyebben emészthetővé tehetik az elmaradt ezrek, sőt a hon minden polgárai számára mindazt mi azokból „nekünk való“ — mintha egyenkint küzdünk a nyelvakadályok legyőzésével: akár a gyermekkorban, midőn azok szellemfejlődésünket hátráltatják; akár az érettebb korban, midőn az emlékező vagy befogadó tehetség már hiányozván azok legyőzése temérdek idővesztésébe kerül. . . .

Hivatásszerű feladata a magyar írónak, ki nemzete fejlesztésében tényező részt akar venni, hogy a művelt élő és holt nyelvek ismeretét minél nagyobb mérvben birja — hogy így azok termékeit bár kivonatossan köz sajátunkká tegye. Nem hiányzik irodalmunkban a kellő tevékenység ez irányon és egész könyvtárak bevásárlásától megkíméltetnek ezután még azok is, kik a külföldi irodalom termékeit sikeresen élvezni képesek. . . . De mi szüksége van aztán ezen nemére az írói ügyességnek, mi szüksége van az irodalmári képzettség e nemére az olvasó közönségnek? a családayának? vagy inkább a leányoknak? (mert hiszen férjhezmenetelük után csakhamar lemondanak minden idegen nyelvről — a németen kívül, melynek tanulásában és ügyes kezelésében vélik rejleni a valódi műveltséget).

Szükségük nincs. Az eredmény azonban köztudomás szerint az, hogy kiki olvas mindenféle idegen műterméket félig értve, félig nem értve — és olvasmányaival arányosan hanyagolja vagy becsmerli irodalmunkat — hanyagolván egyszersmind saját nemzetes művelődését is. Nagy akadály a közművelődésünknek!

Jól tudom mennyire népszerűtlenek ezen eszmeláncolatok, vagyis mennyire népszerű az idegen nyelveknek jól, rosszul s anyagi áldozat mellett is taníttatása. És nem hozom kétségbe, hogy

a gondos szülék és családanyák mindemellett sem ellenségei nemzeti nyelvünknek és közművelődésünknek — sőt szívesen felteszem mindenikről, hogy nemzeti nyelvünket nem volna hajlandó kicsesrélni sem a latin, sem a görög, sem a német, francia, angol stb. nemzeti-nyelvekkel. De teljesen meg vagyok győződve hogy: minél több nyelvekkel van dolgunk — (és pedig nem lehet felednünk, hogy a haza határain belül is van még 3—4 nyelv, melyek értésére számos hazánkfiainak nélkülözhetlen szükségük van) — annál inkább korlátozzuk köz szellemi s anyagi életünk mozgalmait, irodalmunk fejlődését, nemzetiségünk erősödését, melynek fő kelléke a közművelődés, az értelmi súly. És: mindaddig míg a magyar nemzet művelt osztálya, tanulmányozási idejének s erejének nagy részét az idegen nyelvek betanulására fogja fordítani, korlátozva leend köz nemzeti kifejlődése az egésznek: korlátozva leend a köz szellem minden mozgalma és fejlődése — az eszmék és erők társulása, egy irányon öszpontosulása, a közös gondolkodás és egyetértés, mely nélkül jelentékeny eredményeket előhozni még a vállalatok terén sem lehet és aligha biztosíthatjuk nemzeti létünket.

Bármennyire visszatetsző legyen is a sokoldalú terjeszkedés korszakában a tömör egybetartás eszméjét — a belterjes művelődés irányát megpendíteni. Annak, ki nemzeti művelődésünk akadályait kijelölni szándékozik eme általános ferde irányzatot elhallgatnia nem lehetett, annyival inkább, mert téves irányunk mentiségére e nagyvilágon példát nem látunk s a különféle nemzeti nyelvek művelésében vagy művelése közben, elértük azon pontot, honnan beláthatjuk: mily egész máskép állának hazai viszonyaink most, ha nemzeti nyelvünk művelését, mely mindennemű ismeretek s tudományok művelését magában zárja, el nem hanyagoltuk sőt századokon át folytattuk volna?! mennyivel erősebbek, gazdagabbak és hatalmasabbak lennénk most, ha a tudományt és irodalmat már századok előtt oda emeltük volna, hogy vezérszerepet vihessen minden közös teendőnkben, közkifejlődésünk előmozdításában; és hazaszerte csak egy nyelvünk volna.

„Nemzeti műveltség és művelt nemzetiség“ — a cél, mellyért mindnyájunknak küzdenünk kell, mert: „nem a mennyiség, hanem a minőség az erőnek sarkalata“ — és: „ha veszélyben forog

nemzeti létünk, ez nem azért van mert kevesen vagyunk, hanem mert sulyunk csekély!“ „Hivatásunk, melyet sorsunk és helyzetünk reánk parancsolt az, hogy olvaszszunk — de nem kényszer, nem erötetés, nem mesterkélrt eszközök által, hanem alapján a magunk számára követelt és senkitől meg nem tagadott fejlődési szabadságnak.“ „Tekintse magát minden művelt magyar ember azon seregben, melyre szükségünk van, közkatonának és toborzónak.“ „Kezdjük meg a mai nappal“ (1865. év dec. 15. a tudományos akademia palotájának megnyitása alkalmával) „a toborzást.“ „Neveljen mindenki magának gyermekeiben ilyen katonákat!“ „Intézzük az első rohamot mindaz ellen, mi, mint akadály áll útban.“ „Ott szemközt csapatainkkal áll a sok ellenség : a dermesztő közöny, a fagyos részvétlenség szellemi érdekeink iránt, a kápráztató álhit, mely magától semmit, mindent máshonnan vár, az üres tévelygés, mely a burjánt gyümölcsnek nézi, a meggondolatlan majmolási düh, mely az idegennek, ha az rossz és korcsosító is, hozzánk átplántálása miatt erkölcsre nézve kártól nem fél, mert hiszen az mulattat és másutt is divatozik, a lomha félszesség, mely ha tett valamit, egy vagy más ügyért, azontul azt semmi gondra sem méltatja, a vakoskodó önhittség, mely ha valamely előhaladást lát, azzal mindjárt beéri — stb. stb.“ „És ha egykoron a későbbiek a vidorul pezsgő életben látandják mindazt, miután mi csak sovároghattunk : nemzeti diszt, biztos szabadságot és rendet, kifejlett tudományt, művészetet és anyagi virágzást, meg fognak emlékezni és mondják : Legyetek áldottak. Ti szereztetek nekünk földet. Ti alapítottatok országot. Ti tartottátok meg a hazát!“ . . (Gr. Dessewffy Emil.)

A „művelt nemzetiség“ fő kelléke, hogy a haza mindenpolgára értse egymást, értse a köz nemzeti nyelvet : tudjon ezen irni és olvasni annyira, hogy e tudományának hasznát vehesse, mint p. o. az Észak-amerikai földművelők és iparosok hol ritka eset, hogy valaki irni, olvasni ne tudna, és a munkások nagyrésze folyamában van a jelen század uralkodó eszméinek.

Jogosan kívánhatjuk főkép azoktól, kik a képviselők választásánál szavazattal birnak, hogy irni olvasni kellően tudjanak. És ha kormány férfaink megrettennek azon óriási kiadásokon, me-

lyek a választóknak ezen igazi választói képességet megadhatnák, vagy épen lehetlennék vélnék viszonyaink közt: szabad legyen a köz polgári jótéteményeket legkevesebbé élvező izraelitákra hivatkoznunk, kik közt szintén csak kivételes eset, hogy a férfiak írni s olvasni ne tudnának — bár eme képzettséget, ha valódi köz nemzeti művelődést óhajtunk a nőnemre is ki kell terjesztenünk.

Óriási költség lenne — talán az összes bevételnek $\frac{1}{20}$ -részét igénybe venné a nép értelmiségének ezen említett fokra emelése. De valóban! esodálkoznunk lehet, hogy népünk jelen képzettségi hiányai mellett még adóképes. És bizonyos, hogy minden millió, mely ezen emberies célra fordittatik csakhamar megfogja hozni, mint a jó vetőmag az ő 5—6—10 s többszörös termését — végre tőkét.

Nem ismételtjük eléggé, hogy a munka minden termelés és feldolgozás, minden jövedelem igazi forrása, és ezen forrás bővsége aránylagos a munkaképességgel a munkálkodó osztályok értelmi fejlettségével. És pedig nem lehet, nem is kell mindnyájunknak kézzel dolgoznia (de csak is akkor) ha a munkás kezeket kellő szakértelem vezeti — sőt az emberi szellem évezredek óta következetesen halad elő találmányainál fogva azon a pályán, melyen munkáit mindinkább könnyíti, és mégis mindinkább sikeressé teszi, ha t. i. értelmét folytonosan gyarapítja.

Van ugyan egy bizonyos foka a szegénységnek, miszerint a munkálkodónak minden testi s lelki erejét vagy idejét igénybe veheti élelme s ruházata beszerzése s így művelődése, ha bár gyermekkorában írni s olvasni kellően megtanult, csak igen keveset gyarapodhat. Ez azonban csak egyes nagycsaláddal és semmi vagyonnal bíró családfőknél állhat. A nép mely már adóképes, elég vagyonos arra, hogy gyermekei oktatását biztosítsa. Ily biztosítást méltány igényelhet kormányától. És esodálnunk kell, hogy Európa kormányai csak e században értették meg ezen méltányosság szavát. Most kezdik látni, hogy az okszerű népnövelés a legnagyobb biztosítéka az adóképeségnek. — De többet is tettek a népnövelés ügyében 50 év alatt, mint tettek azelőtt 500 év alatt.

Tagadhatlan, hogy hazánkban is gondot adott ez mostanában a kormánynak, bár még aligha dicsekedhetünk jelentékeny előhaladással eme 50 év óta is. De szintoly tagadhatlan, hogy itt még

nem állhatunk meg, annyivalinkább, mert hazánkban sokkal nagyobb akadályok vannak a közművelődés ezen alap teendőjére nézve mint Nyugoteurópa bármely államában. Ezen akadályok a külön nemzeti nyelvek : német, román, szerb, ruthén, tót stb. holott a népeknek égető szükségök van arra, hogy egymást értsük, hogy irodalmunk jótékonyágát élvezhessék.

Hogyan mondhatná ugyanis magát a magyar haza igaz tagjának az, ki köznyelvünket nem érti? Hogyan nyerjen kellő érte-sültséget közös gondolatainkról, érzelmeinkről, teendőinkről? Ho-gyan működhetnek közéletünkkel összhangzatosan, közkifejlődő-sünkben tényező részt véve azon népek, kik nyelvünket, gondo-latainkat érzelmeinket nem értik?

Már is feltűnő jelképei a szegénységnek, tudatlanságnak s az ebből eredő rendtelenségnek azon helységek, vidékek, melyeket kivált a ruthen, román és tót ajku népek laknak. Pedig végre is, ha közművelődésünk csak némi előhaladást teend is : a néposz-tályból kell keletkeznie az iparos osztálynak, a jómódu bérlő osz-tálynak a vagyonos polgári osztálynak — mely osztályok nálunk egyaránt hiányzanak, holott Nyugoteurópa államaiban ezek ke-zében összpontosul a munka, a nemzeti vagyonosság és hatalom.

Hogyan képződjenek ezen értelmes iparos és polgár osztályok a szegény népből, melynek növeltetését a mi értelmünk a mi iro-dalmunk nem vezetheti?

Milliók agyának, keblének s közös részvételének kell közre-működnie arra nézve, hogy egy nemzeti nyelv kiképcztessék, az európai élőnyelvek színvonalára emeltessék, sőt ott napról napra új ágakat hajtson, a szaktudományok, szakiparok, szakmunkaté-telek nyomán . . . gondosan vezényeltetve a közös irodalom a tudományos társaságok által. Nem kevés áldozatában van s rend-kivüli erőfeszítésébe került a magyar nemzetnek irodalma, nyelve ily alapokra helyhezése és fejlődésének biztosítása . . .

Nem várhatunk hasonlót a velünk lakó társ nemzetektől saját nyelvükre nézve. Erőforgácsolás törekvésük, mely által köz-fejlődésünket csak korlátolják — de — mind e mellett is ők ve-szitenek legtöbbet, még akkor is, ha nemzeti nyelvüket idegen országok műtermékei által akarnák kiképezni. Mert lenne ugyan ki számukra írna, ki őket érzeni, gondolkozni tanítaná. De nem

ugy mint az a mi nemzeti közkefejlődésünkre — hanem ugy a mint a külső rokonnyelvtűek érdekére nézve üdvös. Ezáltal pedig nemzeti sulyunk nem növelkedik. Erősek lehetünk, ha értelmesek leendünk, közös szövetségben, kívülre : a kül megtámadások ellen. De gyengék maradunk közös egyetértés, együtttérzés és közös teendőkben ; mert míg a magyar az ő irodalma s tudományossága közkefejlődése pályáján „nemzeti műveltsége“ felé vezet : Addig a nemmagyarokat a kül irodalmak szintén az ő nemzeti művelődésük, s így négy-öt felé fogják vezetni... melynek előbb-utóbb szakadás, szétbomlás... és talán még rosszabb — egy disztelen nemzeti halál a vége...

Eme disztelen haláltól, egy közö disztelen elenyészettől a haza határain belől lakó népeket csak a közös nemzeti műveltség mentheti meg. Mint egykor fegyverrel kellett, ugy most közművelődésünk által kell újra megszerezni a közhaza földjét, hogy idegenné ne legyünk rajta. Ujjonnan kell országot, egy tömör s értelménél fogva erős hatalmas országot alapítanunk, melyet a nemzeti ségek szétágazása s egymástól elválása útján megtartanunk sem lehet. Mindnyájunknak vezértil kell elismerni vezérünkkel kell emelni az értelmet, tudományt, a nemzeti irodalmat, nemzeti műveltséget. Ez legfőbb legátalánosabb teendőnk, melyben a közlaza minden polgára köteles, méltányosan vészt venni.

XIII.

Elvek : közművelődésünk gyors eszközléséhez.

Ha, végig pillantunk irodalmunk tartalmán, tudományos egyleteink és intézeteink működési folyamán, tanodáink, egyetemeink stb. tankönyvein és ellenben egy pillanatot vetünk népünk műveltségi állapotára összehasonlítva ezt ama tudományok halmazával összehasonlítva népünk rétegeit a tudományos és társadalmi körökkel — azonnal el kell ismerntünk hogy e két szélsőség közt óriási különység, oly hézag van, melyet csak mesterséges uton lehetett előidézni : a tudományoknak az élettől, a hasznos ismereteknek a

gyakorlattól egy arisztocrat kasztrendszer általi elszigetelésénél fogva — és melyet csak közerőfeszítés mellett lehet legyőzni: a hézag betöltése a műveltségnek a néprétegekre kiterjesztése által.

Törvényeink állították fel ama rendszert a középkorban; törvényeink rombolák le annak nagyrészét 1848-ban; törvényeinktől várjuk hogy ezen lerombolást folytatva az ariotocsrat rendszernek a democrat (népkedvelő) rendszer által saját medrébe szorítását eszközölve: annyi és oly népiskolát, népkönyvtárat, muzeumot, természet és ipartani gyűjteményt, annyi és oly főbb iskolát, egyetemet, gazdasági és erdőszeti tanintézetet, akadémiát annyi közművelődési intézetet: népszínházat, nemzeti és opera színházat, zenészeti és festészeti akadémiát stb. stb. állítson, vagy engedjen állítani, segíyezzen életbe lépetni vagy fentartani a mennyi tizenöt millió agy és kebel igényeinek megfelel — a mennyi a művelődésnek legalább azon pontjára képes emelni e nagy tömeget hol a németporosz, a helvét és észak-amerikai köztársaságok népe áll.

De mindhiában a világ legszebb és legjobb törvénye, hiában szorítja háttérbe, természetes korlátai közé az egyházi és világi hatalmat, vagy más nemzetiségek befolyását saját köz nemzeti művelődésünk emelése tekintetében a törvényhozó testület ha a művelődés értékét és becsét nem értjük, nem érezzük általában: ha a művelődés iránti fogékonyságot kitagadja kebléből a nép s viszont a szép és hasznos eszmék és ismeretek népszerűsítését nem tartja honpolgári kötelességének minden műveltebb honpolgár minden tudományos és irodalmi vállalat és egyesület — vagy ez utóbbiak működése oly tétovázó, oly mindenfelé kapkodó, oly következetlen és egymásba ütköző, miszerint: nem tudja egyik kéz, egyik fej, mit tesz a másik? és encyclopaedicus általánosságra törekszik a legnagyobb rész, türesen, meddön hagyva a szakirányokat, szakismereteket.

El kell tehát ismernünk mindnyájunknak a tudomány és irodalom vezérszerepre hivatztatását és e szerint kell méltányolnunk azokat, mint ez az előbbeni cikkben bőven kifejtetett — de közművelődésünk gyors eszközléséhez, a hasznos vagy közhasznú eszmék, ismeretek stb. népszerűsítéséhez, e hazában minden minden jól képzett főnek és minden tudományos intézetnek, vállalatnak stb.

kozzá kell járulnia és pedig öszhangzatosan, egyást méltányolva, jól megértve, segíelyezve — hogy a közművelődés gyorsan érje el az éhajtott kijelölt fokozatokat.

El kell ismernünk mindnyájunknak hogy a tudomány, irodalom és művészet minden ágazata jelentékeny tényezője nemzeti létünknek és művelődésünknek s így kötelességszerű feladata a törvényhozásnak az államnak, hogy ezeket ápolja és támogassa — de ép ily feladata minden honpolgárnak hogy ennek eszközlésében, a törvények korlátai közt ne csak segédkezzet de a mennyiben tőle telik: kezdeményező, tényező kezeket nyújtson: egyleteket alakítson, azokat fentartani, azok hatáskörét növelni polgári kötelességének tartsa — bár azok még félreértve csak fénytűzési cikknek vagy nemzeti s kivált anyagi létünkre nézve mi befolyással sem bírónak tartassanak mint p. o. a zenészet, színészet, festészet, képzőművészet, rajz stb.

Mily befolyást gyakorolnak vagy gyakorolhatnak még közigazgatásunk fejlődésére is p. o. ez utóbbiak? Erre nézve — legyen elég csupán P f a u, német tudós munkájának kivonatát ide igtatnunk, mint azt a magyar tudományos akadémiában annak egyik érdemes levelező tagja ismerteti:

„A költészetet, zenét, színészetet — mert vissza nem utasítottuk többé — felvettük nemzeti létünk jogosult tényezői közé; de a művészet többi ágát, különösen a képzőművészetet, még mindig nem tekintjük egyébnek, fénytűzési cikknél. Csak az a baj, hogy míg a többi fénytűzési cikkre jólétünk megrontásával pazarul fecséreljük vagyunkat, a művészet irányában Molière Harpagonjánál is fukarabbak vagyunk. — Pedig épen ez a fénytűzési cikk az, mely — hogy a mai kor szavával éljek — magát legjobban kifizeti. A tudomány kimutatta, s az élet bizonyítja, hogy a képzőművészet legerősebb nemzetgazdasági tényező. Korunk Briaraeusának, az ezerkaru iparnak, mennyi munkaalkalmat és munkanyagott szolgáltat a művészet minden egyes ága! Csak az egy építészet például — pedig erről csakugyan nem mondhatni, hogy jelenleg fénykorát éli — mégis a napszámosok és mesteremberek minő serregét táplálja! S mily virágzó lólétben azon országok és városok, hol a művészet virágzik! De a művészet nemcsak előmozdítja az anyagi termelést, maga is részt vesz benne, s közvetlenül is növeli

a társadalom jólétét. Így az öt millió lakosu Belgiumban a művészi termékek évenként öt millió franknyi forgalmat idéznek elő. Hát még az erkölcsi hasznon, mely a művészet által az emberiségre hárul, s a pénzbelinél ezerszerre nagyobb és fontosabb! A művészet az emberiség leghatalmasabb nevelője? leghatalmasabb, mert a szív által hat; és nevelő mert emollit mores nec sinit esse feros — nélküle csakugyan neveletlenség az ember osztályrésze, s a lelki ismeret, ez az erkölcsi izlés fogékonytalan marad. A művészet tehát, mind anyagi, mind szellemi tekintetből, kiváló mértékben igényli az állam figyelmét és gondoskodását.“

Kiváló mértékben igényli tehát a művészet is minden igyekező honpolgár közreműködését, minden jóbbmódu vagy előkelő család pártfogolását, mert ha van jólét az anyagi gondokon felül — ha van élvezet mely végetlenül fokozható ott hol az anyagiságok élvezete már megszűnt hatni: ez csupán a művészet, mely minden nemes kebelnek, minden gondolkodó agynak szellem és érzelem világát folytonosan emeli és gyarapítja minden újabb műélemény által. És bár messze elől kel járni a művelődés terén a tudományoknak és művészeteknek a hon előkelőbb műveltebb rétegeiben a gyakorlati életnél, hogy a gyakorlati életbe alkalmazható szép és hasznos ismeretek népszerűsítsenek a nép alsóbb rétegeiben is; de nem szabad ezektől elszakítva, elzárva lenniök sőt magasb körök tudományi és művészeti előléptei is csak akkor vannak kellőleg biztosítva, csak akkor nyernek jelentékeny lendületet, csak akkor hatnak ki a nemzetéletre, ha a gyakorlati életbevágó ismeretek népszerűsítvék: a népnek test és vérévé váltak — és a magasb képzettségnek alapjául szolgálnak.

A szép és hasznos ismeretek népszerűsítése tehát mind közgazdászati, mind közművelődési sőt még a magasb művelési szempontból is országos érdekű teendője kormánynak és minden honpolgárnak: irodalomnak, tudományos egyleteknek és intézeteknek stb. mint ezt Európa értelmisége pár évtized óta belátta s némely vállalkozó szellem feladatul tűzte ki önmagának... Az eljárás — kivitel azonban oly öszhangzat nélküli, oly szétágozó a közreműködés egyik és másik réteg, osztály és egyik s másik szakvállalat stb. közt oly egybe nem vágó — mikép az eredmény idáig feltűnőleg csekély: a közművelődés általános előlépte évtizedről

évtizedre alig észlelhető — alig mérlegelhető — kivált hazánkban.

Mint minden nagyszertű, országos vállalatnál úgy itt is a közművelődés népszerűsítése, a nép s nemzet műveltségi álláspontjának emelése körül, első feladat a nagy munkát elosztani, megosztani szakokra — betöltvén minden szakot kellően vagy lehetően, annyivalinkább, mert az emberi tudomány tömege olyas egy egész melynek részleteit nem ignorálhatjuk, el nem vághatjuk az egésznek megsértése nélkül s melynek egyes szakját nem vihetjük sokra a többek segélye nélkül; maga a természettudomány már Plinius óta ismsretes arról: hogy részleteit hiában vizsgálja és nem érti az ki az egészet áttekinteni és vizsgálni nem képes — az elméleti és gyakorlati tudományok pedig oly összefüggésben vannak mint test és lélek, miszerint a test csak „pigra massa“ és viszont a lélek csak egy „képzemény“ — ha egymástól elválaszthatnák.

Meennyiben felel — és felelhetet meg jelen viszonyaink közt irodalmunk a munka elosztás feladatának? Erre nézve csakhamar kellő tájékozást nyerünk, ha felgondoljuk miként: napilapjaink annyira vegyes tartalmuak miként elég ha némelyik egy főszint egy veres fonalat kitud tüntetni tartalmán végig huzódva — és igen távol vagyunk attól, hogy be lenne töltve mindenik szak, kellő szakirodalmi vállalat által — holott a munka elosztás ama másik neme, melyről az iparmunkákra nézve bővebben szólunk t. i. az egymást emelő szakoknak némely gócpontokban egyesítése csakis akkor történhet kellő üdvös eredménnyel ha mindenik szak lehetően betöltetvén: a vegyes az egyesítő vagy összekötő vállalat, ezekből szedte s állította egybe az őszhangzó részleteket, idomokat stb. kellő tájékozást nyújtandó az egyes szakoknak arra nézve, mit ők maguk legkevesebb látnak t. i. minő arányban állanak kívülről tekintve a többekhez, a tömeghez a nemzet közügyeihez vagy befogadási képességéhez?

Eme vegyes tartalomnál s szétágozó irányzatnál fogva mindenik lap folyóirat s még a kalendáriumok is mindutalan olyasmit akarnak adni, mi mindenkinek tetszik... p.o. a külföldi híreket, eseményeket, eszméket, mozzanatokat, kitünőbb és kevesebb kitünő férfiak beszédét, járását, kelését, elejtett szavait, élceit stb. stb. sokszorosan ismételve látjuk magyar és német lapjainkban —

mintha saját ügyeinkről megfeledkezttünk volna . . . Ismételve látjuk a legtávolabb világrészek, tengerek stb. tájképeit, épületeit égő hajóit, tengeri kigyóit vagy a csatákat stb. melyek felfogására egy lap sokkal kisebb, mintsem kellő tájékozást — és változatairól kellő értesítést nyújthatna. És viszont nem látjuk kellően képviselve saját életmozgalmainkat, vállalatainkat, nem látjuk eléggé kifejtve azon akadályokat melyek nemzeti közművelődésünket korlátolják sem azon elveket intézményeket teendőket stb. melyek azt gyorsan előbre vezényelnék — szóval irodalmunk nem felel meg eléggé azon vezérszerepnek melyre a közműveledés kifejtésében, népszerűsítésében hivatott . . . bár mint látandjuk nem épen saját hibái vagy a miatt mintha feladatait nem értené s betölteni nem tudná.

Nem felel meg teljesen az irodalom e vezérszerepnek, mert mintha nem is öntudatosan nem is bizonyos vezérelvek szerint működnek: nem tudja egyik kéz, egyik fej, mit tesz a másik — működik ki mint tud, gyakran összetévesztve a célt (közművelődés) az eszközzel (előfizetők száma) és nem egyszer igazat adva ezeknek ha bár nézetük saját érdekükkel összeittköznék . . . nehogy a célhoz vezető eszköz egy kellemetlen felvilágosítás következtében az írőkezéből végkép kivételessék . . .

Mindenekelőtt szükségünk lenne egy oly vállalatra, mely összes irodalmunkat felkarolva 1. tájékozást nyújtana a multakra nézve: mennyi szak miképen s mely művek által van betöltve; 2. önismerettünket lehetővé tenné azáltal hogy a megjelenő művek tartalmát röviden ismertetné — besorozná saját szakukba, belbecsük felett méltányos ítélete mondva; 3. ismertetése által és közben: tájékozást nyújtana egyszersmind arról: melyik szak, mennyire van be vagy benem töltve a művelt nemzetek irodalmához képest is — hogy ily módon átfordítás, átídomítás által pótolnánk a hézagokat — és a közönség az irodalmi termékeknek mind belbecsére mind közhasznosságára nézve tisztább fogalmakat nyervén és saját érdekeit is mindinkább elfogulatlanul látván be: ne pazarolja kegyeit ne talán oly művekre melyek csupán mulattatására szolgálnak a nélkül hogy közművelődésünket előmozdithatnák és viszont ne vonja meg filléreit azoktól melyek talán kellemetlen igazságokat mondanak, de melyek tanulmányozása javunkra válnék.

Szükség lenne egy ily vállalatra kivált tudományos intéze-
teink és egyleteink közelebb ismertetése szempontjából, mert a
szakegyletek szakosztályok működését, mozgalmait — úgy mint
most történnek nem kísérheti kellő figyelemmel a nagy közönség.
A magyar tudományos akadémiához vagy ennek statistikai, geo-
logiai, természettudományi, történelmi stb. fő vagy másodosztályai-
hoz benyújtott cikkek, és az általuk kiadott könyvek: olymódon
vannak fogalmazva miképen azok nagyrészt csupán a szakférfiak
érthetik. Pedig mindenikben vannak oly szép vagy hasznos ismer-
etek, adatok, elvek stb. melyek népszerű közzététele által köz-
művelődésünkre erélyesen ki lehetne hatni. Így az olvasó közönség
igen kevésbé ismeri mind a tudományos akadémia mind a szakosz-
tályok könyveit, és ha szakavatlan egyének ezeket netalán megsze-
reznék is, nem képesek kellően kiválasztani és sikerrel élvezni az
általános becsü észleleteket, ismereteket stb. a szakismeretek hal-
maza közül, ezek műszavai s mesterséges kitételei miatt.

Nem képes tehát sem a magyar tudományos akadémia t. i.
annak szakosztályai, sem az orvosi, mérnöki stb. egyletek sőt még
a zene és dal-egyletek sem kielégítőleg kihatni közművelődésünk eme-
lésére oly közlönyök hiánya miatt, melyek működésüket folyton
figyelemmel tartván, működéseik eredményét népszerű „könnyen
emészthető“ alakban átadnák a közforgalomnak s így viszont a
közérzés és gondolkodás fonalaait vagy gyepelőit egybeszedvén ke-
zeibe adnák tudományos egyleteinknek, vagy közírodalmunknak.

Szükséges viszont hogy tövényeink, közintézeteink, kormá-
nyunk vagy ha lesznek minisztereink: egyaránt közre működjenek
olvasó közönségünk számának emelésére, mert végre is hiában
tölts be feladatait az irodalom ha nincs olvasó közönsége.

Egymásután kezdetben megbuktak nálunk az oly népszerű
irodalmi vállalatok, melyek boldogabb országokban óriási mérvre
fejlődtek — egyszertien azért mert népünk nem olvas, nem tud
olvasni. Magyarországon az összeirt ujoncok közül nem tud sem ol-
vasni, sem írni 78%, Erdélyben 91.,⁹¹ százalék Poroszországban
a sem olvasni, sem írni nem tudó ujoncok száma 4.⁸⁴%, a csak
olvasni tudóké 20.⁰⁴; a német államokban majdnem minden állam-
polgár ír és olvas; Angliában 1000 ujonc közül 239 nem tud sem
írni, sem olvasni, 37 tudott olvasni, de írni nem; 1000 skót ujonc

közül csak 163 nem tud sem olvasni, sem írni, 157 tud csupán olvasni, de írni nem; és 1000 irhoni újone közül 318 nem tud sem olvasni, sem írni, 104 tudott csupán olvasni, de írni nem; és Franciaországban 318 nem tud sem olvasni, sem írni, és 32 tud csupán olvasni, (írni nem) 1000 njone közül.

Nálunk tehát nemcsak azért mert az igaz magyarok száma kevés, de azért is, mert a népnövelés ügye igen elhanyagolt, sokkal kevesebb az írni és olvasni tudók száma, mint még azon országokban is melyeknek e tekintetbeni hátramaradását (Anglia) gyakran példányképen emlegetjük fel t. i. a hátramaradásban. Vagyis nálunk a népműveltsége sokkal mögötte áll Európa kitünőbb államai népeinek műveltsége mögött, holott a műveltebb osztály Európa kitünőbb államainak mindennemű irodalmi termékeit élvezi míg viszont azon államok művelt osztályai többnyire csak saját irodalmukra szorítkoznak — s így nagyobb különség nagyobb szakadás van nálunk az olvasó és nem olvasó közönség közt mint Európa művelt államaiban.

Ezen szakadást, hézagot csupán: felülről lefelé hatva lehet kitölteni. Ha a művelt osztályok ezrei és százezrei szigorú polgári kötelességükké teszik a népek millióinak, magukhoz emelését, művelődését; ha kormány és minden hivatalos testület, megye és egyház oly szép, oly nemes feladatának tartandja a közművelődés eszközlését mint tartotta egykor a keresztény vallás elfogadását, terjesztését, népszerűsítését; ha egyetemeket, iskolákat, csarnokokat muzeumokat emelünk a közművelődés terjesztése s a szép és hasznos ismeretek gyakorlati életbeléptetése végett, mint emeltek templomokat, egyházakat, iskolákat elődeink a keresztény vallás üdvéinek népszerűsítése végett... Nem adhat még a legvagyonosb osztály sem nagyobb és becsesb jótéteményt a vagyontalan osztálynak, mintha megosztja vele műveltségét, tudományát — mely megosztás által az ő vagyona és vagyonossága nem hogy fogyne sőt gvarapodik a köz műveltség és közvagyonosság következtében.

De hiában emelnek templomot istennek, hiában emelünk műcsarnokokat és tudománytárakat a művelődésnek, hiában szónokolgatnak egyház férfaink az imaházakban, hiában tanítanak tanáraink az iskolákban ha mindnyájban szívünkben nem hordjuk, lelkünkre nem vesszük: a vallás és művelődés iránti kegyeletet; ha

minden művelt ember és honleány polgári kötelességének nem tartja a közművelődés ügyébeni apostoloskodást — ha ki nem zárja köréből, házából, szolgálatából a műveletlent mint az eretneket, ha nem védi, óvja, ápolja azt a műveletlenség ellenében.

Milliókat, több milliányi lelket kell, magasan felemelnünk a műveltség alsóbb rétegéből — és ezt egyes erők nem tehetik — ehhez százazrek közreműködése, apostoloskodása igényeltetik: a törvényhozás, igazságszolgáltatás, a köz és magánélet a társadalmi és családi viszonyok minden rétegeiben, mozgalmáiban.

Hogyan legyen kifejlesztve hazánkban p. o. az általános vagy nemzeti zene izlet és művészet — ha törvényhozásunk csupán egy nemzeti színházat állított egész közhaza számára és e mellé sem állított zenészeti akademiát? Hogyan hasson ki ezen egyetlen intézet egész nemzetre az ő előadásaival: közművelődési, művészeti, történelmi, drámai, lyrai, zenészeti stb. irányban? Hogyan emelkedjék színművészetünk vagy hogyan tartson lépést Európa színművészetével, ha nincsenek kellő képző intézeteink, ha nincs zenészeti, festészeti stb. akademiánk; ha a zenészet és festészet még főbb iskoláink tantárgyai közül is ki van zárva?

Irodalmunk telve van Európa művelt nemzeti irodalmának kivonatával; alig van jelentékenyebb találmány, felfedezés, vállalat, eszme, mely irodalmunk színvonalán az európai irodalommal majdnem egyidejűleg meg ne jelennék. . . . De hogyan lépjen ez át az életbe? ha tehetősbeinek vonakodnak valósítani a közhasznú felfedezéseket — hogyan népszerűsítsenek a legszebb és hasznosabb ismeretek ha nincs módunkban szakegyleteink műveinek ezen részét népszerűvé, könnyen felfoghatóvá tenni? ha népünk nincs erkölcsileg oda szorítva az értelmiség elhatározott köz erő-kifejtésénél fogva, hogy igyekezzen gyermekei szellemét tehetsége szerint kiképeztetni?!

Hiában vannak kellő számú tanodáink, tanáraink, egyesületeink és egyesületeink, ha köz szellemünk nem elég erős, nem elég egyetértő: felülről lefele oly édesgető hatást gyakorolni, miszerint: megbüntetve, háttérbe szorítva a műveletlenség, viszont, méltánylattal emelje magához a műveltséget minden alakban. . . .

És ha tudtunk egykor oly csáberőt adni a kiváltságoknak a

„nemesség“-nek, miszerint a népek milliói közül tán egy sem volt ki erre ne vágyakozott volna — ki örömmel ne küzdött volna a csatatéren, hogy a nemesi osztályba felvétessék ; bizonyára tudnánk most ily csáberőt adni a műveltségnek a lélek és kebel bensőbb nemességének, miszerint mindenki igyekezzék felvétetni az „értelmi osztályba“ — sőt még szavazati s más polgári jogokat se gyakorolhasson ki ide fel nem vehető — ha ezt oly közös erővel és akarattal tennénk saját ügyünké, mint tette egykor a kiváltságos osztály a nemesség ügyét.

Ha tudtak őseink oly csáberőt oly tekintélyt szerezni ama nemességnek, mely a baza és nemzetiség megtartását a fegyver értelmes forgatása a csatatérekén való okos, ügyes forgolódás, a testi erők kifejtése, a hit, a szabadság, nemzetiség egyszerű szeretete által eszközölte — ugy bizonyosan és még könnyebben szerezhettünk tekintélyt most azon műveltségnek, mely hazája s nemzetisége kifejtését a műveltség és értelem fegyverei által eszközli : hazáját ipara, irodalma, művészete által a külföldi hódítások ellenében függetlenné adómentessé teszi, sőt ha lehet ő lép fel ipar és tudományi termékeivel azok meghódítására.

„El kell vesznie e föld színéről a népnek, mely műveltség nélkül való“ — s így kik a nép közművelődését lehető gyorsan, minél nagyobb mérvben eszközlik, legjobb „honvédek“ kiket méltán meg illett a „nemes“ cím és tisztelet. . . . Gyorsan eszközölheti ezt saját körében minden művelt ember, minden egyházi és világi férfiú, honleány és honfiu — ha ennek szükségességét belátva a műveltség terjesztését, a tudatlanság legyőzését oly feladataul tüzi mint egy keresztes vitéz a hit terjesztését és a lovag : hazája, imádotja s általában az ártatlanság ügyének védelmét. Fő dolog : belátni hogy a haza, a nemzet veszélyben forog és megmentéséhez minden értelmi „fegyver fogható“ emberre és honleány közreműködésére egyaránt szükség van.

XIV.

Egy szó a hon leányaihoz.

Közgazdaszat és közművelődés oly szoros viszonyban áll egymással miszerint egyiknek hiányait a másik hiánosságában egyiknek előlépteit a másik gyarapodásában, és mindkettő akadályait vagy előlépteit feltalálhatjuk a köznövelésben — mely férfiakra és nőkre egyaránt kiterjeszti jótétéményét, ha céljának megfelel. Ámde:

A nők ha megfelelnek a divatos növeltetés kellékeinek, ha igyekeznek kivívni, mint leányok, azon szerepet, mely az u. n. világnak leginkább feltűnik és tetszik európaszerte — ezen szerep betöltésével arányosan eltávoznak hivatásuktól. . . . Divat báb-játékká válnak a divathősök kezében, kik önmaguk dobnak követ először is áldozataikra; fényűzési cikknek tekintendők, melynek megszerzése és kitartása sok anyagi, de csakis anyagi áldozatba kerül — mely cikk azonban kora előhaladásával arányosan elveszti értékét, forgalmi becsét és mindinkább alkalmatlan teherré válik, mert értéke csökkenésével növelkednek igényei — és gyarlóságai . . . holott ennek nem így kellene lennie.

A nők, politikai s társadalmi szerkezetünkben kizárattak mindennemű egyenes befolyástól: a törvényhozásra, közigazgatásra, köznövelés, tudomány és irodalomra nézve. (Csupán mellékes befolyást gyakorolhatnak Európa nagyrészében ezekre s a közgazdaszat, közművelődésre nézve. Hátterbe szorítatnak, élethetlenné tétetnek az életpályák nagyrészén: „mert olyanok, hogy jelentékenyebb politikai, tudományi, társadalmi tényezőktől nem alkalmazhatók“ — mondják a férfiak, holott: „olyanok vagyunk minőké ti tettetek, vagy a ti kedvetekért kellett lennünk“ — mondhatják méltán a nők. . . . A hátterbe szorításnak, elnyomatásnak természetes következménye a mellékutakra térés — a mellékutak követői ellen jogosan lépnek fel az „egyenes“ uton járók. . . . Oly forma viszony ez minő gyakran fordul elő a történetben: népek és fejedelmek közt — oly természetellenes viszony, mely közkifejlődésünket akadályozza — melyen tehát segítenünk kell, annyivalinkább, mert: Minélinkább hátterbe szorítatnak a nők a

közgazdaszat és közművelődés a termelés, feldolgozás, szétosztás stb. terén, annál inkább szenved ennek minden ágazata, azaz : „hiában jó gazda a gazda, ha nem jó gazdasszony a gazdasszony“ — hiában termel bárminő sok szép jó nyersterményt a gazda és birtokos, ha ennek feldolgozását és szétosztását kellően nem tudja vezényelni felesége, a háztartás feje, a házasszonya ; hiában takarékoskodik és válogatja meg szükségeit fedezését sorozat szerint a férj, ha nem takarékos és nem tud okszerű sorozatot tartani a nő kivált az iparcikkek, fogyasztására nézve — sőt hiában igyekszik az elferdült jellemű és szellemű gyermekek növelését jóvá tenni a tanár a növelő, ha ennek forrása az anya keblében az anya gyarlóságaiiban rejlik. . . .

Dacára mindenféle háttérbe szoríttatásnak : oly jelentékeny befolyása van közgazdaszatunkra, közművelődésünkre nemzeti létünkre nézve a nőknek, mely ha irányt téveszt, ha téves irányát következetesen és kitartással folytatja : maga után rántja az egész nemzetet, ennek szellemi és erkölcsi becsét, sulyát — de viszont ha a kellő irányon a kormány, a törvényhozás, az irodalom, a köz szellem és minden jelentékenyebb társadalmi élet tényező által előbb segítetik, jelentékenyen előmozdítja köz nemzeti fejlődésünket.

Az élet és társadalom minden jelentékenyebb viszonyaiban, a történet minden mozzanatában, megtaláljuk ha keressük a női közvetett beavatkozást, befolyást. Nem tetszenek eredményei? ezen segíthetünk — de a befolyást nem letté, nem létezővé, nem tehetjük — ki nem zárhatjuk.

Nem szólunk itt, valamely tág értelemben vett emancipációról. Hiában nyitnának tért törvényeink azon életpályákra a nőknek, melyekről kizárattak, ha az ezekhez kellő képzettséget meg nem adja a növelés, ha az ezen pályákra lépőt lepiszegeti a közönység. Ilyenemű engedélyek csak a női gyöngédérzelem árán engednének bejutást az előre törekvőknek, a nélkül, hogy szereplésük megfelelhessen hivatásuknak — és újabb tényeket s ürügyeket szolgáltatnának a még inkább háttérbe szoríttatásra.

Kötelességünk tehát önmagunkért is mindennek előtt, hogy a nők minél nagyobb mérvben képesekké tétessenek arra, hogy hi-

vatásaiknak megfeleljenek — és aztán hogy : ne gátoltassanak betölteni mindazon pályákat, melyeken becsülettel megállhatnak.

Hivatásuk pedig a) közgazdasági szempontból : a termelés, feldolgozás, szétosztás minden ágazataiban, gazdaság, ipartüzet és kereskedelem terén részt venni : fele részt ott hol mint „feleségek“ a gazdaság tényezéseiben férjükkal egyenlő részt vesznek — több mint feles részt ott hol mint ipartüzők, kereskedelmi segédek, tényezők stb. vesznek részt. Ezenkívül van bizonyos körük, a háztartás köre mely főképp őket illeti. b) Közművelődési szempontból : mint gyermekeik gyöngéd testi s lelki tehetségeinek idomítói, fejtői, érzelmeik s gondolataik kezdeményezői és vezénylői ; és mint a köz erkölcsiség és izlet nemesítői, a nemzeti művelődés a honszeretet nemtői — jelentékeny és üdvös befolyást kell gyakorolván nemzeti közkifejlődésünkre. c) Jótékonyági szempontból : mint a nyomor sokféle okainak kipuhatólói s megelőzői, kell hogy jelentékeny befolyást gyakoroljanak a köz társadalmi vétkek legyőzésében, az ártatlanok, tehetlenek gyámolításában, a munkaképes erők célszerű felhasználásában : a kiskoru szegények és árvák ápolása s növeltetése — munkaadás, méltányos díjazás, jótékony intézetcik s egyleteik fentartása által stb.

De hogyan felelhetnének meg eme jelentékeny feladatoknak, ha nincsenek e célhoz megfelelő növeléink országszerte, minden helységben és ha nincs oly irodalmunk, mely az iskola bevégezése után gondolkodási, önművelési anyagot és segílyt nyújtson az előre törekvőknek — egész életen át; társas viszonyaink közt pedig minél több önállással bir, annál több gunynak van kitéve — ártatlanul is

Nincs irodalmunk, mely a női hivatás jelentékenységét országszerte megismertetné és kellő évre emelte volna, közgazdasági, közművelődési és jótékonyági szempontokból egyaránt.

Nincs irodalmunk, mely az ő nehez feladataikhoz kellő hasznos ismereteket és adatokat kezükbe adná. . . .

Mint a gazdának úgy a gazdasszonynak : közgazdasági szempontokból kell vezényelnie a termelés, szétosztás és kicserélés mozgalmait : mindig szemei előtt kell tartania hazánk helyzetét, viszonyait, termelési képességét, valódi igényeit stb. stb. más or-

szágokhoz is viszonyítva. És nincsenek számukra könyvek, melyek ezen viszonyokkal őket megismertetnék. Nincsenek könyveink, melyek a jó gazdasszonykodáshoz kellő természettudományi növény- állat- és vegytani ismereteket számukra kiválogatva kezükbe adná . . . De még jó tankönyveink sincsenek — és szerencsésnek tartja magát a növelőnő a gouvernante, hogy tud németül, franciánl stb. s felhasználhatja ezek irodalmi termékeit, holott kérdés : nekünk valók-e mind ezek ? kiismerhetjük-e ezekből saját viszonyainkat és teendőinket ? . . . És nem egyszer a helyt, hogy azok szellemét, lényegét sajátítánák el, csak a külsőségeket tartjuk meg : majmolván műveltségüket.

Az irodalom azonban csak azon irányokon nem hajt ágakat, melyek nem pártoltatnak — és bizonyosan számos műveket hozott volna már ezen irányon, ha ez iránt köz szükséglet nyilvánult volna. De igen sokan összetévesztik még a műveltséget, a női hivatással. Sokan vannak kik azt tartják : nem szükséges nemzetgazdasszornynak lennie, a jó gazdasszornynak ; sőt nem is jó műveltséggel (értvén a divatos női műveltséget) birnia, mert ekkor nem lehet kedve a gazdasszonykodáshoz. Pedig művelt lelkű, értelmes és hasznos ismeretekben gazdag háziasszony vagy családanya sokkalinkább előmozdithatja családja és minden hozzátartozói javát — mint az, ki legfelebb jó szándékkal bir. És amaz, mindig szeme előtt tartva hazája érdekeit öntudatosan felelhet meg honleányi kötelességeinek, midőn ez — azokat könnyen eltéveszti szemei elől.

És bár mily csekélységnek látszék az : hogyan felel meg egy-egy nő saját háztartási, gazdasszonykodási feladatainak — óriási számok jönnek ki ezen csekélységek eredményeiből hol 4—5 millió gazdasszony működik naponta a nemzeti vagyon gyarapításában vagy fogyasztásában — óriási eredményeket hozhat az okszerű, takarékos eljárás és inséges napokat, heteket idézhet elő csak az is, ha egyegy gazdasszony naponta néhány százalékkal többet adott ki — mint kellett volna.

Mindenek előtt le kell győznünk azon balitéleteket, mely a nőket saját hivatásuk teljesítésében gátolják. Gyökeres reformot kell behoznunk növeltetési rendszerünkbe irányukban is. Tanulmányoznunk kell a női hivatás sokoldalúságát hogy ezekhez megfelelő

vezérelveket, hasznos ismereteket adhassunk kezeikbe. De saját sorsuk javulása — nagyrészen ön kezeikben van.

Sokat tettek hazánk lelkes honleányi közművelődésünk érdekében, mint erről alább bővebben szolandunk. De igen kevés ezek száma, pedig nagy dolgok csak nagyszámu egyéniségek által hozhatók létre. . . Átalában nem méltányolták elége a tudományosságot és műveltséget és nem ismerik el ennek vezérszerepét, hivatását.

Sokan vannak kik nyelveket, zongorát, himzést vagy épen komolyabb tudományokat tanulnak, de kevesen viszik ezt több mint középszertiségig. — „Könyvből tanulni a gazdasszonykodást? Isten ments!“ — mondják — és igazuk van ha ezalatt csupán a főzést értik. . . De még ekkor sem egészen; mert annyi jelentékeny hasznos ismeretet nyújtott mostanában a vegytan, az ételek elkészítésére, eltartására nézve mikép kivonatban hónapokig eltarthatjuk a husneműeket, tejneműeket; friss állapotban a vaj, tojás, zsir stb. ha azokkal bánni tudunk, országos kereskedelmi cikké alakíthatjuk a rosz vagy romlandó gyümölcsöket a feldolgozott lisztneműeket stb a természettudomány újabb vívmányainál fogva.

Senki sem tanulhatja meg egy vagy más könyvből: hogyan kell gazdasszonykodnia? de igen sok olyast tanulhat, mely nélkül soha sem lehet kivált oly gazdasszony ki nemcsak családi, hanem nemzetgazdászati szempontból is megfelelően hivatásának.

Köz balhit nálunk az, hogy kivált némberek nem kell komolyan tanulmányoznia sem a természetet, sem a művészetet, sem az irodalmat; hogy lehet jó zenész, jó énekes egy „naturalista“ — lehet festész, író mindenki, kinek kedve s ideje van festegetésre és firkálgatásra — s hogy megértheti mindenki a természet egyszerű törvényeit és ebből kimagyarázhatja annak minden műveleteit azok és ezek tanulmányozása nélkül is. . . Holott ezen tanulmányok nélkül saját helyzetéről saját hivatásáról sem lehet tiszta fogalmakat szereznie, ahhoz pedig, hogy a művész vagy író nevet megérdemelje nemcsak a természet- de az emberi szellem- és ez által alkotott világot is kell ismernie.

Nincs könnyebb mint a kezdeményezés, egyik s másik irányon, és ki ezeken szerencsés kísérleteket tesz csakhamar „genie“-nek kiáltatik ki. De nincs nehezebb mint a középseren felül emel-

kedés. Minél előbb halad a kezdeményező annál inkább látja : mennyi teendője van — annál inkább visszariad a nehéz munkától — és örömet pihen a gyors kezdeményezés könnyen nyert babérain Ez a nők sorsa általában. Ez ama lehangoltság ama örömtelen élet okozója mely őket meglepi, a virágzás kora után. Ezért törekesznek minduntalan virágozni, újra virágozni — segédeszközök által. És ha családjuk meglepi vagy ellepi : nem tudják felhasználni s értékesíteni mindazon örömet mit ez és a természet nyújthat — idegeneknek érzik magukat a családkörben és a természet ölében ; fővárosi élveket akarnak körükbe varázsolni falun is t. i. nem értik, nem fogták fel, nem teljesíthetik hivatásukat, és így boldogtalanok vagy sokkal több bajuk van mint örömiük holott ez fordítva lehetne — sőt tőlük várja a család minden tagja, még feje is azon vigaszokat, melyekben egy emelkedett szellemű egy több mint közepeszerű képzettségű nő soha sem szűkölködik.

Általában : nem méltányolták eléggé honunk leányai a tudományokat a tudományosságot ; nem ismerték el, hogy ennek kell a vezérszerepet vinni minden emberi munkánál, minden cselekvénynél, minden teendőknél mit tökéletesíthetünk, mert csak ennek vezénylete által győz a jobb — mi a gondviselés legszebb, örökre kiható, jótékony feladata. Ezért nem voltak elég jól értesülve a női hivatás jelentékenységéről, saját feladataikról : nem kérdezték a haza bel gazdasági vagy kül kereskedelmi viszonyait stb. hogy ezekhez idomsák saját háztartásukat és igényeiket — és nem vették észre : mily jelentékeny erőt fejthetnek ki az egyetértés, egymást megértés és az elszórt erők társítása által.

Nem ok nélkül tüzte eélul a magyar gazdaszonyok egyesülete hogy :

a) Az anya magasztos hivatásáróli fogalmat a nemzet minden osztályánál terjessze. b) A feleség hivatásának fogalmat kifejtse, megkedvelte a házi ipar számos ágának művelését s terjesztését eszközölje. c) A honleányi köteleességeket kifejtse, megismertesse és azok betöltésére a hon minden leányait serkentse. — Ezek elérésére : „Kiállítások és versenyek rendeztetnek, jutalmak tüzetnek, az egyesület pénzerejéhez mérten nőnöveldek, cseléd és gazdaszonyi képezdek, óvodák és bölesödék alapittatnak s gyámolittatnak. A háziipar emelésére részvényes vállalatok, tenyészdek,

s ezekkel kapcsolatban gazdasszonykodási iparesarnokok állítanak. Kiképzést nyerni óhajtó szegényorsú, jötehetségü honleányok segélyeztetnek.“

Egész hazára nemzetre jótékonyan kiható sulyt gyakorolhattak volna honunk leányai ha ezen egyleteket megszerezték utánozák ; ha azok betöltésébe sorakoznak (mert fiók egyletek alakítására a pesti magy. gazdasszonyok egyesületének nincs engedélye) és összegyűjtik azon sok szép erőt melyek egyenkint szétszórva, eredménytelenül enyésznek el. Továbbá :

A megtakarításnál kezdődik a nemzeti, mint a magán vagyongyarapodása. De : mit lehet megtakarítani úgy, hogy meg ne vonjunk senkitől azt mi illeti? Hogyan lehet másod-harmadrangu táp és öltözék anyagokból első minőségűeket alakítani? Hogyan lehet értékesíteni a közönséges táp és öltözéki anyagokat? Ezeket csak eszmeesere útján, a tudomány vezénylete mellett s közviszonyaink folytonos szemelött tartásánál fogva lehet kellően meghatározni.

És még mindez kevés — ha nem társultunk. . . Egykét zsák aszalt gyümölcs végett nem jön ide a külföldi kereskedő, hogy azt a világ különböző pontjaira szállítsa. Hiában készít valaki egykét mázsányi gyúrt tésztát, füstölt húst, vagy lent, kendert stb. az nem jön kereskedelmi forgalomha úgy, mint jöhetne, ha ezer meg ezer magyar gazdasszony egy közcélra dolgozva azt mondaná a külföldieknek : bátran jöhetnek ekkor és ekkor fognak kapni ennyi ezer meg ezer mázsányi táp vagy öltözék anyagot — vagy állítsanak raktárakat s mi gondoskodni fogunk, hogy a raktárak mindig telve legyenek, mindazon nyersterménnyel melyet a magyar föld bőven megterem. . .

Még gazdaszatunknak is jelentékeny lendületet adhatnának ez által. Mindjárt szivesebben venne fejös teheneket a gazda, ha látná hogy azok sajtja mindig biztos vevőre talál a raktárakban. Szivesebben tiltetne gyümölcsös kerteket, ha látná, hogy azok divatosan elkészített terményét igen jó áron fizetik a kereskedők stb. . . De mindez természetes csak társulás útján mehetne így — és társulás nélkül maradunk a réginél : fuldokolva a bövségben ha sok van — és az inségben ha kevés van.

Igen sokkal több táp és öltözék anyagot termelhetnének gazdasszonyaink a természettan, élettan vezényleténél fogva, a

már létező jó példák megismerése által : 10—20—30-szorta több aprómarhát növelhetnénk a mesterséges csirkeköltetés által ; más országokban jelentékeny gazdasági iparág az aprómarhák, bazi nyulak, halak tenyésztése s azoknak kereskedelmi cikké alakítása, mint szintén az eltartható husneműek, kolbászok, sajtok stb. készítése és országos jelentékeny jövedelmi forrásként szerepelnek a zöldséges, gyümölcsös kertek, a sajt, tojás, füstölt hus neműek stb., melyekben hazánknak soha sem szabadua szűkölködni és mégis inkább szűkölködik mint némely más kevesbbé áldott ország mert kiki csak saját háza szükségait fedezi — néha még ezt sem s a kereskedésre mint köz jövedelmi forrásra nem is gondol.

Ily dolgok sikeres kezdeményezése azonban főkép csak egyesülés útján mehetne ; ha az egyesülnének gazdasszonyaink a gazdasszonykodás kérdéseinek kifejtésére mint egyesülnék a birtokos gazdák a gazdaszat előmozdítására nézve . . . De nem ismerjük még a társulási szellemet és erejét ; még mindig csak az aristocrat vetélkedési szellemnek hódolunk : különködünk, egymást akarjuk felülmulni ben a hazában, a helyt hogy egymással kezét fogva szomszédainkat más népeket és nemzeteket mulnánk felül.

Legyen elég itt most csupán kimondauunk, hogy háttérbe szorittatásuk dacára is, jelentékeny befolyást gyakorolnak a nők a közgazdaszat minden ágazatában és még jelentékenyebbet a közmővelődés tényezésében : nemzeti közkifejlődésünkben, így szét-szórva is. De még jelentékenyebb és sokkal inkább jótékony befolyást fognak gyakorolni minden irányon, ha a tudományosságot becsülik, ennek vezérszerepet elismerik, ha önmagukat is komolyabb kitartással művelik minden szép és jó tanulmányozásában — és ha a vidékszerte szétszórt erőket megyénként egyesítik.

Jelentékeny befolyást gyakorolnak a nők ugyszólván öntudatlanul is gyermekeik szellemi és testi tehetségeinek kifejtésére az izlet, közizlet vezényletére, kívánalmaink szenvedélyeink mérseklésére vagy felfokozására nézve : „öntudatlanul“ — mondjuk mert ha honunk leányai éreznék ezen erő hatalmát, éreznék hogy kezükben vannak a szenvedélyek, az izlet, a művelődés gyepői vagy finom rugói, ösztönszerei, bizonyosan máskép vezetnék ezeket — nem hódolnának a nem nekünk nem helyzetünkhöz való divat-

nak és nem növelnének oly gyermekeket kik saját hazájuk érdekeit csak könyvekből tanulják ismerni — mit ha elmulasztottak — divatos „kozmpoliták“ lehetnek de jó hazafiak nem. Befolyásuk azonban arányosan gyarapodni fog viszonyaink és teendőink öntudatos belátásával és felkarolásával.

Közviszonyaink közteendőink kiismerésére tehát csak oly szüksége van egy honleánynak, mint egy honfiúnak. Honleányainknak is kell némi tájékozással birniok közművelődésünk történelmére nézve; kell ismerniök jelen viszonyainkat gazdasági, ipar s közlekedési stb szempontokból; ismerniök és szem előtt kell tartaniok azon okokat melyek köznemzeti kifejlődésünket gátolják hogy azok kerülésében vagy elhárításában saját körükben ők is közreműködjenek; ismerniök és szem előtt kell tartaniok azon elveket és intézményeket melyek kifejlődésünket előmozditnák — ismerniök kell a kifejlődésünkre kedvező igarágak érdekeit a gazdasági reformelveket a segélyezés, jótékonyosság munkaadás stb. elveit és el kell ismerniök vezéricsillagul a tudományt és irodalmat. Ezért ezen könyv számukra is iratott. A nemzetgazdasszonyoknak szükséges némi nemzetgazdasági tájékozottsággal birniok; a családanyáknak szükséges a közművelődés terét tanulmányozniok hogy feladatuknak meg felelhessenek — s bár ily csekély mű távol van attól hogy minden kérdésre megfelelhessen, meg fog felelni legalább egyik céljának ha honunk leányaival feladatuk jelentékenységet s teendőiket a nemzetgazdaság és közművelődés terén felfogni segített — ha őket a kezdeményezés szükségességére figyelmeztetvén — reá birta, hogy közösteendőinkben segéd kezeiket nyujtsanak.

E munka másik célja vagy inkább a célnak másik és erősebb fele természetesen az hogy honunk fiai és ifjai is tegyék azt mit honunk leányaitól kívánunk: mit egyik komolyan akar, azt a másik fél, már csupán annak kedvéért és javáért is kell hogy létesítni óhajtsa; és mit mind két fél egyező erős határozattal „akar“ létesíteni, az már oly remélhető sikerű feladat melynek valósulásaért maga a remény az önerőérzet kezeskedik, annyival inkább mert: mit milliók egyező akarattal jogosan kívánnak létesíteni — annak a gondviselés is kell hogy segédkezet nyujtson „kell“ — mert ennek feladatai mindig találkoznak a népek jogos óhajaival, a köz nem-

zeti kifejlődés eszközlésével... földolog csak az hogy merészeljünk óhajtani és akarni, tanulmányozni — kezdeményezni és a honfiai s honleányi pályán következetesen előre haladni.

Befejezés.

A jelen történet bizonyítja hogy legerősebbek belől és kívülre azon államok melyek legműveltebbek, és melyekben a polgári szabadságot, tevékenységet nem korlátolja sem az egyházi sem a világi hatalom tulságos gondoskodása vagy inkább gondnokoskodása; mert ez esetben a nép örökös éretlenségre és kiskorúságra kárhöz-tatik mely önfejével nem gondolkozik, önkezével tenni nem mer vagy nem akar; munkátlanságba, tudatlanságba és szegénységbe süllyed, mikép a műveltebb állam ha megtámadja, könnyen erőt vesz rajta. annyival inkább, mert ez a szabadabb intézményekkel bíró országok harcosait nem tekinti elnyomóknak, nem tekinti ellenségeeknek.

Nem körvonalozhatjuk itt az egyház jogait — elég ha kimondjuk mikép nagyon is túllépi telmészetes korlátait az egyház, midőn a világi növelés gyeploit kezébe veszi, vagy még akkor sem ereszti ki, midőn érti látja a kor kívánalmait. — Látja, hogy a nép az értelmiség: szakképzettség után sovárg, mely előkészítő útja legyen a növendéknek azon pályára, melyre magát tehetségeinél s körülményeinél fogva hivatva érzi — és melyen saját ügyeit egybekötve e haza ügyeivel tehetsége szerint előmozdithatja; látja hogy szigoru dogmaticus tételei korlátozzák a természettudomány kifejlődését s az alázat és munkátlanság szelleme mely minden tanba beszövédik korlátozza az önintézet, önerőbeli tevékenység kifejlődését — sőt ennek nyomása alatt a történet sem az, a minék lennie kellene: nem merithetünk belőle kellő tanúságot; a humanisticus tudományoknak kül máza rakatik a növendékekre — a böleselet pedig igen mesterkelt észficamlításhoz hasonlit, melynek legkevesb hasznát vehetjük az életben, holott: épen az egyéni s közélet vezénylese ama tér, melyen leginkább megmutathatja a böles mit tud? leginkább érvényt szerezhet az értelemnek és szellemnek, mely közkifejlődésünk egyetlen illetékes vezényleje!

Mennyire tullepte természetes korlátait a polgári szabadság vagy jogok rovására a kormányzat? Erre nézve elég tanúságot nyújtanak országgyűléseink, sérelmeink s eléggé értesülve van e hazában mindenki — mert mindenki érezheti annak zsidbasztó nyomását, bár a köznapi élet legbiztosabb kerekvágásában haladjon: hátha még előbb akart haladni? bármely téren vagy pályán?!

Köztudomásu dolog világszerte hogy hazánk ily viszonyok közt sinylődvén, fejlődésében elmaradt; hogy a birodalomban a polgári jogokat az egyház és kormány nagyrészt önkezeibe vévén: közanyagi és szellemi kifejlődésünk egyaránt szenvedett bár a bécsi kormány mindent elkövetett hogy legalább az örökös osztrák tartományok anyagi jólétét emelje biztossítsa. De hogyanis lehetett volna kifejlődni p. o. a magyar birodalomnak ama sajátságos szerep elosztás mellett melyet pedig a bécsi kormány minden áron át akart vinni, miszerint csupán termelő gyarmat legyen? az ipar pedig csupán az örökös tartományokban fejlődjék ki?

Aligha csalódunk midőn hisszük, miszerint: ezen elmaradást és az ebből eredő elszegényedést, lehangoltságot a közelebbi két évtized alatt gyorsan növelkedni látván Ausztria helyzet vagy szerep szerinti ellenségei nem másért, csupán azért támadták meg a birodalmat mert belől és kívülrre egyaránt elgyengültnek látták. Nem is a csatatéren vesztettük mi el az első csatákat. Évtizedek óta folynak a csatázások az ipar és kereskedelem és kivált a népnövelés és hasznos intézmények terén — és Ausztria mindig vesztett: ellenségeink minden államkölcönt, minden mulasztást a népnövelés, közlekedés és ipar terén, minden finanszialis és közigazgatási kísérletet: nyert csatának tekintettek, mert jól tudták hogy mai világban az elszegényedés, nemzeti egyenetlenkedés s az egyházi és világi uralmaknak a polgári jogokon tulterjeszkedése, csak egy tönkre teszi és elemeire oszthatja a birodalmakat mint hajdan a hódítási csatározások . . . Végre a csatatéren is sokkal ügyesebb erősebb azon nép, mely irni olvasni tud, mely egészségét kimélni tudja, fegyverével ügyesen bánik, helyzete előnyeit gyorsan felismeri felhasználja stb. mint az mely gépszertüleg mozog nem bírja felismerni helyzetét, teendőit stb. sőt ha tán elgondolkodik: „de hát mi hasznunk lesz ha nyerünk?“ és „mi kárunk lehet ha veszítünk?“ miután már majd mindent elveszítettük? ezen kérdések

által csak lehangolja kedélyét. Sokkal erősebb azon nemzet mely iparban és jó pénzben gazdag, mint az mely adóságokkal terhelve van.

Nem másért, hanem csupán azért merték megtámadni Ausztriát ellenségei, mert látták, hogy annak intézményei elavulnak hogy népnövelése hátra maradt, hogy adóssága óriásilag nő, hogy az ipar és jólét nem jön segélyére a hadsergeknek stb. stb.

Mert nem a „feltétlen engedelmisségben“ rejlik a nemzetek ereje felülről alá felé, hanem azon törvényes alkotmányos szabadságban melynélfogva saját jólétét kiki tehetsége szerint megalapítja előidézni, fentartja, biztosítja: az állam vagy világi hatalom felügyelete ellenörködése sőt segélyzése mellett s aztán benső ösztönből védi ha megtámadtatik.

Nem lázongó természetű kivált a magyar nép. Megfizeti ez adóját ha bírja — és engedelmeskedik. De józan eszénél fogva mindig megkérdézi, s tudni akarja: mi jóért? . . . És mit köszönhet ő az államnak? Növeltetését? . . . Ez oly csekély mérvű hogy, miután kétségkívüli tény, miszerint aránylagos az adóképeség a műveltséggel; csodálkozunk kell hogy adóképes. . . Mégis alkalmunk volt többször hallani: „minek mennék én háboruba katonának?“ „elvette a fagy és szárazság mindenemet! inkább itthon halok meg; — menjenek az urak: azoknak van miért harcolni!“ . . . és ezen hangulat nem éppen alaptalan.

Mily egészen másképp állana ez most ha a bécsi kormány gondoskodva népünk adóképeségéről, ipart és kereskedelmet teremtett volna vagy legalább engedte volna annak kifejlődését és — mi a magyar faj életkérdése: csatorna rendszerrel látta volna el a Tisza mellékén azon m. e. 700 □ mérföldet, mely egyaránt szenved időszakonta a vízáradások s ennek megfelelő időszakokban az esőhiány miatt.

A magyar síkföld vizenyős jellemű s óriási termékenységtű volt egykor. A lápok, nádasok, erek, mocsárok azonban mindinkább elvesztik jelentékenységüket. Néha néha még visszajön a „zöld ár“ a hegyekből lefutó hóviz és a „föld ár“ a karpát övében átszivárgott nedvek, melyek valamely áthatlan rétegtől feltartva: a föld felső rétege alól hatolnak fel a tavak, mocsárok nádasok stb. fenekén. De a vizenyős jellem általában elenyészik és helyére a

szárazság lép fel, melynek uralmával arányosan hanyatlík a termékenység — és a magyar síkfeld mindinkább hasonló a Tatar, Kozák stb. majdnem lakatlan síkfeldökhöz, melyek egykor (midőn a magyarok ott laktak) szintén szép nagy legelővel bírt: termékeibek voltak mint most.

Ki a magyar síkfeldet: a Duna-Tisza-vidékét s kivált Szabolcs-, Bihar-, Szatmármegyét csak Görög térképéből ismerné s fel akarná keresni p. o. Szabolcsme gyét; hasztalan járná be ennek síkjait, nem ismerne reá. Pedig Görög térképe jó térkép — legjobb volt évtizedekig, századunk elején. De 1812 tájban készült az, midőn a megyének nagyobb részét víz borította évekig, mely lasacs kán kiapadt, annyira, hogy végre jóval több lett a szárazföld, mint az öntözött; sőt száraz évek következtek, melyekben csak az égből lehetett várni vizet, mely rendesen igen kevés: legkevesb (12—14 hüv. éven át) egész Európában. Azonban a Nyírség vizei talán a Kárpát keleti övével való összeköttetésüknél fogva saját szerü tünetményeket mutatnak. Miért, miért nem: 20—30 évig tartó szárazság után 10—15 évig ismét bővelkednek vízben: benépesülnek halakkal és madarakkal, elborítják még a réteket is — évekig. Így 1845—1855 közt a víz ismét több volt megyszerte, mint kellett volna. De már nem érte el azon terjedelmeket, melyeket 40 év előtt betöltött. Eljött aztán ennek is az ő határa: lejártá körforgását, most a szárazság időszaká következvén be, e téren oly végletekre ment a természet, hogy Zahara pusztájával szomszédosnak vélnök e megyét, sőt a szomszéd megyéket is.

Kopasz föld, sivatag homok, hetek óta égő rétek, toronymagasságra emelkedő porörvények, forgószelek, aztán egy zivatar mely a nap fényét elveszi, tányérját elvörösíti, de esőt nem hoz, csak száraz homokot. Most: ez fővonása a „déli-bábos“ Tisza mellékének.

A magyar síkfeld ezen pusztulásának okát némelyek nagyon is közel keresik: az erdők hiányában, melyek feltartaná a nedvességet (ha t. i. kapnánek elég esőt) de általában jó harnatokat eredményezhetnének. Keresik továbbá a Tisza szabályozásában, melyet lecsapolni ugyan szükséges volt, de melynek szabályozása csak akkor leend bevégezve, ha öntözéssel egybeköttetik; ha a néha nagyon is szükséges kiárasztást a hajdani nagyszerü áradá-

sők által elegyengetett földön kedvtünk szerint előidézhetjük, mint évezredek óta teszik ezt a Nilus vidékén némely népek. Az esők és áradások célszerű felhasználása által igaz, biztosíthatjuk az esők kellő mennyiségét? De mi lehet oka annak, hogy hazánk s keleti szomszédaink vidékei vizenyős jelleműket mindinkább elveszítik?

Ennek sok kisebb vagy másodrendű oka lehet; de fő oka aligha más mint azon köztudomású közép-ázsiai emelkedés mely hihe-tőleg most is tart: melynélfogva azon temérdek viz, mely egykor a Fekete-tengert a Káspi-tengerrel Azov tavával stb. összekötötte és Közép-Ázsiában sok ezer mérföldet elborított, lassankint lefolyt a középtengeren át az Oceánba; miszerint a szárazon maradt föl-deken ugyan évezredek mulva is lelünk mocsárokat, lápokat, ereket stb. de ezek is mindinkább elvesztik jelentőségüket s a szomszédos földek p. o. hazánk síkföldje, (melyhez a felhők különben is csak akkor jutnak midőn tartalmuk nagyrésze a karpát öveken lecsapatott) szintén szárad, mindinkább szárad mert hiszen keletről már alig kap esőt, holott egykor onnan kellett a legtehebb felhőknek jönnök.

Bár mi legyen e kiszáradás oka? elég azt tudnunk, hogy a valódi okon nem segíthetünk. De még mindig segítve van az alföld bajain, ha a felesleges árat, lápok, tavakat lecsapolni, vagy szétárasztani okszeríten képesek vagyunk; s ha az égből és árból nyert nedveket a beerdősítés által megkötni a csatornák által felhasználni tudjuk... És mindez oly csekélységbe került volna, összes kiadásainkhoz képest mikép csupán egy két jó évben tőkáját hozta volna meg a bele fektetett összegnek!... s még sem tette ezt a majdnem mindenható bécsi kormány, holott az adóképességet országszerte emelte volna.

Mily egészen más volna most népünk hangulata, ha jó böter-mését learatva azt mondhatnánk: „lássátok mit köszönhettek a bécsi kormánynak?!“... holott a kormány organumai még most is tulbecsülve a síkföld jövedelmező képességét, minduntalan csak az aránylag igen is terhes adók behajtását sürgetik...

Mily egész máskép folyt volna a csatázás Oderberg vidékén, ha a bécsi kormány az évtizedek óta kérelmezett és szorgalmazott Kassa-Galíciai vagy Kassa-Oderbergi pályákat kiépítette volna s nem lett volna kénytelen a katonaságot Galiciából Kassán-, Debre-

enen-, Pesten-, Bécsen keresztül szállítani Oderberg vagy Olmütz vidékére?!

Általában keveset köszönhetünk ez ideig, anyagi s szellemi szempontokból egyaránt azon politikának, miszerint: majd az egyházi, majd a világi uralom, majd mindkettő egymásnak segédkezet nyújtva nehezült a kifejlődésre melynek alapja a polgári szabadság, vagyon és személy biztonság, szabad társulás minden jó ügyben s önálló tevékenység a méltányos törvények korlátain belül. Méginkább nehezítette vagy benyűgözte a köztevékenységet a nem német ajku népeknél a németnyelv felerőttese a német tisztviselőknek, tiszteknek, hivatalnokoknak, kereskedőknek, iparosoknak, egyleteknek, vállalatoknak nyújtott előnyök, miszerint ezek voltak organumai a mindentudást és mindenhatást igénylő miniszteriumoknak, melyek mindazáltal sokkal kevesebbé voltak jól értesülve az egyesek vagy testületek teendőiről, mint azok önmaguk és sokkal kevesebbet segíthettek (miután fő cél nem is a segélyezés hanem csak ellenőrzés, illetőleg korlátozás volt) mint segíthettek volna ezek önmagukon ama korlátozó, gyanakodó, félnék ellenőrzés nélkül.

Jelen viszonyaink szerint köz nemzeti kifejlődésünk létesítése végett szükséges hogy legyen világi és egyházi uralom: de legyen polgári szabadság is. Vagyis, szükséges hogy egymással mindhárom nagy hatalom kellő öszhangzásba, egyensúlyba hozassék, mert bármelyik nyerjen tulsulyt, tulterjeszkedése által mindhárom: végre önmaga az amely tulsulyt nyert, a többivel egyaránt szenved; szenved a köz nemzeti kifejlődés kivált művelődési szempontból ha a theocrat. vagy nyers democrat elem — s anyagi szempontból ha az előbbi vagy az aristocrat szellem nyer tulsulyt; még legkevesebbé veszélyes a democrat szellem tulsulya. . . .

Midőn tehát azt várjuk és obajtjuk hogy magyar miniszterium neveztessek ki, ez alatt nem azt értjük hogy a magyar miniszterek és hivatalnokok oly mindentudó, mindenható vagy legalább mindenbe beavatkozó szerepet vigyenek, mint vittek ezelőtt a német miniszterek. Nem értjük hogy el legyen törölve a megyék joga, hogy az egyletek egy tagot se nevezhessenek ki, egy mozzanatot se tehesenek ennek hosszadalmas jóváhagyása előtt — s legkevesebbé azt hogy a polgári jogok az önkényes terhelések, zaklatások, s be-

avatkozások által minduntalan megsértve lennének hogy a termelés p. o. a dohány, vagy ipar p. o. szeszgyártás, oly kiállhatlan kellemetlenségekkel járjon — a sajtó utjáni eszmecsere pedig lebilincseltekké mint ezelőtt.

Sok hibát ejtettek sokat mulasztottak egykor a megyék kivált az ipar irányában, melynek cikkeit önkénytelen limitálgatták míg a céhek szintén az ipar lebilincselésében fáradoztak . . . Ezért azonban soha nem mondhatjuk hogy az önkormányzat nem ohajtható kifejlődésünkre — kivált most midőn megye és miniszterium sőt minden kis városi vagy falusi hatóság jobban van értesülve közviszonyainkról mint volt pár évtized előtt. Sőt tagadhatlan hogy a legjobban értesült és óriási fegyvererővel rendelkező bécsi miniszterium még a vasutak és távirdák idejében is több hibát (óriási hibákat s mulasztásokat tett) mit a mi régi jó táblabiráink soha nem tettek volna t. i. azok, közkifejlődésünk gátolásában téveszmék nyomán öntudatosan fáradoztak holott táblabiráink jobbrésze mindannyi „honatyá“ volt.

Ezt egy magyar miniszterium mely a nemzet és uralkodó bizalmát egyaránt bírja, nem teheti; így egy magyar miniszterium már csupán ezért mert magyar érzelmű: nagy nyereségy s köznemzeti kifejlődésünk főtényezőjévé válik ha a törvényes alkotmányosság terén szíve s értelme szerint járhat el saját körében t. i. azon körben, mely a polgári, hatósági s önkormányzati (megyei, városi stb.) jogokat meg nem sérti, sőt óvja még az egyházi hatalom ulterjeszkedésétől is, kivált a növelésre, oktatásra s vallás szabadságra nézve Mert hiszen valljuk meg: legbuzgóbbnak tartjuk saját egyháza mellett azt, ki ennek hatalmát leginkább igyekszik gyarapítani s minthogy eme buzgalmat mindenik egyháznál feltaláljuk, kivált annak köztiszteletű hivatalnokaiban; igenis éber szemmel kell örködni a világi hatalomnak, hogy mindenik felekezeti saját törvényes korlátai közt maradjon mind egymás irányában, mind pedig a növelés irányában, melynek szakjaiba s tudományaiba a vallást, mint említettük, nem lehet bevegyitnünk a nélkül hogy fejlődését ne korlátolnánk.

Legnagyobb s közéletünk minden mozzanatára kedvezőtlen hibája volt a bécsi ministeriumnak, hogy önmagát mindentudónak vélve s minden kigondolható emberi hatalmat magához ragadva

azt vélte : nincs szüksége önkormányzatra, polgári jogokra, társulatokra stb. hazánknak : csak engedelmes legyen mindenki a ministerium elvégzi a többit t. i. gondolkodik mindenki helyett csak ez aztán gyorsan s pontosan hajtja végre a parancsokat. De értelmetlen ember engedelmeskedni sem képes pontosan : a növetlen nép legkevesebbé képes azt végrehajtani mit a kormány akar, a józan gondolkodással bíró nép viszont (melyben a magyar kitűnik), s kivált az „értelmiség“ egyszersmind önitészettel és önakarattal is bír, és az egész magyar nemzet annyira megszokta a szabad önkormányzati életet, miszerint ennek elnyomását egy valódi magyar ministerium soha nem kísértené meg — még akkor sem, ha netalán az örökös tartományok népein gyakorlatilag meglehetne mutatni, hogy a gondolkodás és cselekvés munkáinak ily sajátyszerű elosztása mellett egy államot fen lehet tartani.

Soha sem leendő ellensége egy valódi magyar kormány a nép értelmi fejlődésének, a polgári jogok szabad gyakorlásának, a bel-önkormányzatnak : mert tudni fogja, hogy a magyar nemzet ezen szelleme már azon időben kifejlődött, midőn még a világ, létéről mit sem tudott : e szellemet bölcsőjéből hozta s 800 éven át megtartotta, vagyinkább e szellem őt minden viszontagságok közt megtartotta s ettől megválni semmi áron sem képes. Pedig sok áldozatba került a magyarnak : nemzeti szellemét, önkormányzati, alkotmányos szabadságát megtartani — nem csak fegyver, hanem más eszközök által is.

A magyar nemzet ugyanis mint tudjuk önerejéből állította s tartja fen iskolái, tudományos intézetei nagyrészt : a protestáns egyházak s iskolák még a legnagyobb nyomorban sem fogadták el a pápens által nyújtott adományt, mert önállásukat féltették ; a nemzet a legnyomasztóbb pénzvizonyok közt állította fel akademiáját a nemzet ön filléreiből gyűjtötte össze a milliókat, melyek a nemzeti szellem és műveltség fejlesztéséhez szükségesek. És egy valódi magyar ministerium nem fogja előlni akarni e szellemet, sőt felfogja használni közkifejlődésünk tényezésére, örülni fog annak ha látja, hogy nemzete ön eszével gondolkodik, ön lábán jár s ön kezével viszi véghez a közélet fentartásához s a közművelődés előmozdításához szükséges nagy munkákat ; sőt segíyezni fogja az érett józanész törekvéseit minden működésekben, bár gon-

dosan óvja a jog korlátain túl csapongástól . . . ez a valódi alkotmányos s a nemzet méltóságának és fejlődésének megfelelő kormányzat . . .

Ily kormányzattól örömet fogadhat el segélyzést minden egyesület, minden intézet, minden egyház — és óhajtandó is, hogy minél több jótéteményben részesüljön mindazon intézmény, mely köz nemzeti kifejlődésünk előmozdítását célozza, mert mint fen hővebben kifejtettük csak akkor lehetünk erősek, hatalmasak, gazdagok ha fejlődésünket a tudományosság az értelem vezényli : ha a világi és egyházi kormányok tulterjeszkedésétől a polgári jogok kellően megóvatnak ; ha ez oly erős mikép szükség esetében önmaga is védhesse magát, célszerű tevékenységében pedig oly szabad mikép ön vállaira vegye a felelőséget saját sorsa iránt s képes legyen ennek csapásaival önerejéből megküzdni.

Mindazon teendőinkhez tehát, mely köz anyagi és szellemi s kivált nemzeti kifejlődésünket előmozdithatják nélkülözhetlen szükséges az alkotmányos magyar nemzeti kormány. Ennek megadását némelyek nem tartják célszerűnek most a háborus időkben, sőt ildomtalanának tartják a megadás sürgetését is a kormány jelen szorult helyzetében. Ámde ezen helyzet épen nem mentség arra, hogy az elvett ősi jogokat a bécsi ministerium a magyar ministerium kezébe vissza nem adja : a magyar alkotmányos jogok visszatartása a bécsi kormányt nem erősíti, sőt helyzetét csak nehezíti és ha van mód ezen bonyolodott nehéz helyzetből kibontakozni ? az épen csak egy lehet t. i. a magyar kormány és alkotmány visszaadása ; ha van ok arra, hogy a magyar hazában minden fegyverfogható ember önkéntesen harcra keljen : az főkép, az alkotmányos szabadság visszaadása s ennek védelme lehet . . . Óhajtjuk, hogy a bécsi kormány önereje által bontakozzék ki a bajból, melynek legnagyobb előidézője a belső gyengeség volt. Óhajtjuk, hogy találjon eszközöket és módokat : az eddiginél nagyobb erő kifejtéshez. Azonban a lettét nem letté tenni : a temérdek adósságot megsemmisíteni, az ipart vagyonosságot a nép értelmiségét s ügyességét rögtön évtizedekkel előbbre emelni nem lehet — és a magyar nemzet szellemét ismerve, bizonyosan nem csalatkozunk ha állítjuk, hogy legnagyobb erő kifejtést csak hazánkban és pedig

nemzeti alkotmányos szabadságunk mielőbbi helyreállítása által lehet előidézni . . . Ez legelső teendője — miután mi is mindnyájan szivesen hozzá láthatunk teendőinkhez.

Pótjegyzetek.

1. Nemzetiségi viszonyainkra nézve:

„Nemzeti műveltség és művelt nemzetiség!“ — „Olvassunk de nem a kényszer, nem az erőtetés, nem mesterkéltségek által“ stb. — „Kezdjük meg a mai nappal a toborzást“ stb. A magyar tudományos akadémia boldogult elnökének gróf Dessewffy Emilnek a magyar tudományos akadémiához intézett s fenidézett szavai következtében azt hihetné a tisztelt olvasó közönség miszerint ezen hazafias, nemzeti vezérszavak az újabb művelődés szüleményei — holott ezen szavak már 35—40 év előtt kivoltak mondva s életbe voltak léptetve Nógrád megye „Nemzeti intézete“ által . . . Ez ugyanis huszezer forintnyi tőkével a legszelidebb, legméltányosabb módon kezdte előmozdítani a nemzeti műveltséget, és jutalmazni a művelt nemzetiséget: hasznos könyveket szerezvén s erejének megfelelő jutalmakat osztogatván a kitünőbb tótajku növendékeknek ha jól tanultak s a tanítóknak ha szorgalmasan tanítottak magyarul . . . Csakhamar feltűnő lett: Losonc vidékén s Balassa-Gyarmaton a magyarnyelv és műveltség s vele karöltve a jólét a néprétegében szemlátomást terjedt. De talán éppen eme kitünő siker okozta miszerint az egylet . . . elő nem sorolható módon megszüntetett . . . Ezen megszüntetésért azonban nem jajdult fel eléggé sem a megye sem a haza; holott oly ország: „melynek érdekei más országok érdekeinek alá nem rendelendők“ — méltó joggal igényelheti hogy polgárai bár csekély pénz és műveltségi eszközökkel megjutalmazhassák saját nemzeti nyelvük és a nemzeti műveltség terjedését, gyarapodását, népszerűsítését.

Éspedig mennyire szükségünk van egy művelt erős nemzeti szellem fentartására s kifejtésére? mennyire telyesülnek Péter cár álmái? Mi az orosz politikai hitvallomás? és minő veszéllyel fenye-

geti nemzetünket? E végre nem ismétélhető elégszer a nagy cárnak tulajdonított végrendelet bevezető szavai és 10, 11, 12-ik pontjai u. m.

„A jóságos Isten, kitől Mi létünket s koronánkat nyertük folytonosan felvilágosított Minket világosságával s isteni segélyével segítségünkre volt. A Gondviselés terve szerint az orosz nép a jövőre nézve Európa felett általános uralomra van hivatva. A többi nemzetek Európában az elért aggastyánkor teljes elsatnyulása állapotában vannak, vagy gyors léptekkel közelgnek ehhez. Nem eshetik nehezen, hogy gyorsan és kétségkívül leigáztatnak egy ifju új nép által, mihelyt az teljes erejét elérte és kifejtette.“

„A Gondviselés végzése szerint a nép áramlások örök mozgalma foly észak-keletről dél-nyugatfelé; ily mozgalom újította meg az elsatnyult római népet a germán barbárok invasiója által. A nemzeteknek ily áramlása hasonlít a Nilus folyamához, mely jölvő iszapjával megtermékenyíti Egyptom rónáit.“

„Oroszországot pataként találtam mint folyamot hagyom hátra; utódaim alatt nagy tengerré kell öregbednie, mely arra van rendeltetve, hogy a szegényedett Európát megtermékenyítse. Hullámai át fognak törni minden gáton és korláton, melyeket gyenge kezek akarnak majd eléje emelni, ha utódaim érteni fogják áramlását. vezetni.“

„10. Az Ausztriával való szövetség különös buzgalommal keresendő és ápolandó. Nyilvánosan pártolni kell Ausztriának a Németország feletti jövőndő uralmat illető eszméjét, titokban azonban fölkeltendő a német fejedelmi házak féltékenysége. Oda kell juttatni a dolgot, hogy mindkét rész Oroszországtól kérjen segílyt s Ausztria felett bizonyos neme a védnökségnek gyakorlandó, mely a jövőndő uralkodást előkészítse.“

„11. Ausztria a töröknek Európából való kiűzésére megnyerendő s féltékenységét Konstantinápoly birtokáért azzal kell semlegesíteni, hogy vagy háboruba keverjük más európai államokkal, vagy pedig a hódításból átengedünk neki egy részt, hogy azt alkalmas időben tőle ismét elvegyük.“

„12. Tervszertleg oda kell működni, hogy a Magyarországon s a déli lengyelországon elszórva levő szakadár görögök körülünk gyűljenek; mi legyünk azok tartalékja, középpontja s egyelőre

bizonyos politikai s egyházi fensőbbiség által nyerjünk tulnyomó befolyást. Azon mérték szerint, melylyel ezt valósi juk, barátokat szereztünk ellenségeink közepette.“

2. A munkaadó egyletekre nézve:

Szintén megjegyzendő miszerint a „dolgozó házak“ eszméje nem új, igen üdvös de kivitele a rendszer némely gyenge oldalainál fogva hazánkban igen kevés sikert mutathat fel sőt sem az erkölcsiségre sem a munkásság megkedvelésére vagy az ügyesség kifejtésére nézve nem kielégítő. Mindazáltal azt, hogy a munkátlan foglyok dologra kényszerítettése, dolgoztatása, minden biányai mellett is sokkal célszerűbb, mind az erkölcs javítására, mind a munkaképességre nézve: régi vagy új börtönrendszerünknel azt neki sem vonhatja kétségbe, ki ezen tárgyak felett komolyan elmélkedett és legkevesebb az, ki e részben tapasztalatokat is gyűjtött.

Kitünő példával ment elő e téren szintén 20—30 év előtt Nográdmegye „Rabdolgoztató intézete“ — mely Kubinyi Ferencz főszolgabíró által életbe léptetve 20—22 ezer forintot adott a megyének azon pokróczok, szűrők, fonatok és szövetek jövedelméből, melyet a rabok készítettek. A siker ezen pénzforráson kívül az volt, hogy némelyik rab már igen ügyesen font, szőtt — s ki egyszer ezen intézetből kikerült az vagy ezen „aszsonyi munkáktól“ való félté miatt ugyanesak hozzá látott aztán az ő parasztmunkájához, hogy többé vissza ne kerüljön, vagy folytatta az ott tanult „mesterséget“ — de egyik sem került többé vissza... Ezen rendszer országosan felkaroltatván jelentékeny lendületet adott volna közmunkásságunknak és közművelődésünknek — s a mennyiben a megyei önkormányzatot e téren a bécsi kormány épen nem korlátolta s korlátolhatta; csupán önhanyagásunknak tulajdoníthatjuk ha börtönrendszerünk maradt a régi, hires rossz, mely a „Falujegyzője“ szelleműs szerzője által méltán tétetett pelengérré — természetesen csupán azért, hogy torzoldalait átalánosán belátván: a büntetés, elkészerítés, munkátlan-ságra kárhoztatás helyett a javítás, hálaérzet és munkaképesség elvei léptessenek életbe.

3. A népnövelés ügyében:

„A népnövelés kulcsa főkép a kormány és egyházkezében levén, nem örömet vették ezt igénybe még a prot. patronusok sem“ stb. . . . „De nem is éreztek kitünő hajlamot régi jó táblabiráink kivált a népiskolák látogatására, az oktatás modorának, folyamának eredményeinek vizsgálatására sem vezetésére“ stb. stb. lásd: 23 lap. . . .

Ezen súlyos általános vádak ellenében ki kell emelnünk ismét Nógrád megyét, hol az említett „Nemzeti intézet“ egyik lelkes tagját Táblabíró Knbiyi Ferenczet épen Poroszországba küldte a népnövelés tanulmányozása végett.

Kubinyi F. megbízatásához híven eljárta ezen ügyben. Hazatérvén megírta előterjesztését még 1833-ik évben. Ezen előterjesztés — ha közzé lett volna téve, ha közfigyelemre méltatott volna hihetőleg oly óriási reformot idézett volna elő hazánkban a népnövelés ügyében miszerint most nem mint legyőzöttek, hanem mint győztesek állanánk Poroszország ellenében: hadi gazdasági s némely iparüzleti szempontból. . . . De e munkálat bár a magyar tudós társasághoz is beküldetett még 1837-ik év közepén, és bár Kállay Ferencz, Fáy András tagok által a „Tudománytárba“ felvételre ajánlatott. . . . uapvilágra nem jött és közrészvételre nem számíthatott, mert még akkor nem éreztük eléggé az értelem a műveltség súlyát és hatalmát, mely érvényt képes szerezni magának mind a csaták, mind az ipar és gazdaság terén.

Rendszeresen tárgyalja ezen értekezés 1. azon törvényeket melyek által az elemi növelés létesítve és biztosítva van; 2. a szülők kötelelességeit; 3. a községek kötelelességeit; 4. az elemi oktatás lépcsőit és közönséges tárgyait; 5. az elemi tanítás kormányzását; 6. az elemi tanítók kimivelését hivatalbeli alkalmaztatását s a seminarumokat; 7. a magán iskolázást s végre a horoszlói elemi szegény és polgári iskolákat.

Sok változott a lefolyt 35 év alatt ezen rendszer részleteiben; de nem változtak a főelvek. Ezen elvek tették hatalmassá az akkor még csak 12 milliónyi s igen vegyes nyelvű népet. Értekező a „Befejezésben“—ben érinti, elősorolja ezeket s ezek most annyival inkább tanulságosak levén mert a gyakorlat által a nemzeti művelt-

ség és művelt nemzetiség kifejtésére egyaránt célneszlteknek bizonyultak be — ime ide zárjuk végső sorait: szóról szóra, betűről betűre:

„A tanítók, mind a kormány mind a nemzet részéről nagy becsületben tartatnak; valóságos státus szolgálói lévén, mind ők, mind gyermekeik s özvegyeik pensióra számot tarthatnak. Életök fentartásáról nem kénytelenek gondoskodni, erről a státus rendelkezik; kiki e végre minden rangbeli különbség nélkül, tulajdon értékéből, annak mennyiségéhez képest, rendesen esztendőnként szentelni köteles; nem alkalmazható tehát Poroszországban azon régi közmondás: „solus Aristoteles cogitur ire pedes.“

„A tanulók, ha különben alkalmazhatók, minden hivatalban alkalmaztatnak; csupán az erkölcsiség és az ész ad elsőbbséget: senkinek sincs az útja elzárva az alkalmazható jutalomra — a hibás bűnös: példás fenyítékre tarthat számot. — A porosz kormány oly bőkezű a jutalmak kiosztogatásában, a milyen kemény a megfenyítésben. — A törvények rendelése világos és szent. Ilyen törvények által biztosítatik a növelés. Nincsen tehát semmi véletlenül alávetve; szabad mivel leginkább a törvényektől függ, melyek valamint a közönséges nevelő intézetekben ugyszintén a privát személyek kastélyaiban és a szegények lakhelyeiben egyenlő hathatósággal munkálkodnak. A törvény megszüntet, minden a nevelésre károsan ható akadályokat; ellensége világi és papi önkénynek; minden pedantismusnak, szoros klastromi növelésnek, burocratiának ... az árvákról szorgalmasan gondoskodik; az ügyefogyottat szinte úgy pártolja mint a gazdagot; kinek-kinek befolyást enged — de: számadás terhe alatt. A németnyelvet, mint diplomaticus nyelvet, előlegesen mindenütt behozni, ugyszinté annak az iskolákban való tanítását is sürgeti; azért azonban kinek-kinek anyanyelvét sértetlenül hagyja: szent előtte minden nemzetnek nemzetisége, mely csupán anyanyelvvel bíró nemzetek tulajdona. — Csupán a nemzet közboldogságát veszi tekintetbe, a lehetőségig távoztat minden meghasonlást s gyűlölséget (t. i. a köznövelésben) nem tesz különbséget a vallásbeli felekezetek közt; senkit sem üldöz a vallás miatt, kinek-kinek belső nyugodalmat s lelke ismereti teljes szabadságot s gyakorlást: evangelikus tanulóknak katolikus — katolikus tanulóknak pedig evangelikus ta-

nitókat enged. E szerint első zsengejében megszüntet minden vallásbeli üldözést; gyűlöli az otthon nevelést — csupán a közönségest tartja alapul. A minden lehető nemesebb érzést eltompító gyakran pedig egészen elnyomó testi büntetésnek megrögzött ellensége; ilyen törvények biztosíthatják egyedül a nevelést egyedül ezek szülhetnek jó következt. Vajjon mely nemzet dicsekedhet a közönséges nevelés jobb elrendezésével? A tökéletesedés pályáján napról napra előbbre nyomul e részben a porosz nemzet és kormány példaul szolgálva minden nemzetnek.“

„De mit is várhatni egyebet jó kimenetelnél ott, hol a nemzet törvényes kötelességén kívül is, melynek következtésében a nevelésre milliókat áldoz, számtalan esetekben a szenvedő emberiséggel bőkezűségét és nagylelkűségét a pazarlásig érezteti; bizonyosságul szolgálhatnak az ügyefogyottak: természettől szerencsétlenné lettek, számtalan gyámoló s nevelő intézetei.—Századok lefolyásával is örökös becsületemlék maradand a nevelésnek mostani bölcs elrendelése. Mit ér más nemzeteken diadaloskodni? nagyobb kincseket áraszt népére az oly fejedelem ki a tudatlant felneveli, az ügyefogyottat pártolja a lehetőségig mint az, ki a félvilágot meghódítván, teljes önkénnyel kormányozza a természettől szabadnak született, és csupán a mostoha sors által elaljasodott népeket. Most nem foglалásokról, nem vallásbeli üldözésekről, hanem tökélesbi tésről, jobblét megszerzésről lehet egyedül szó. Egy egy fejedelem, népére nem árasztthat több jót annál, mintha mind morális mind phisicai tekintetben, alattvalóit biztosítja; ezt pedig a mostanság országoló porosz király utólérte; nevelte, jelenleg is neveli: felfegyverkeztette, jelenleg is fegyverben tartja hiv alattvalóit — e szerint tehát két nemzetőri sereggel bir: a setétség ellen a felvilágosodással a kül ellenség ellen pedig a fegyverkezett és minden pillanatban fegyvere kelhető nemzettel.“

„Ezen értekezésemet azon jelentéssel fejezem be, hogy minden országok között, melyeket eddig beutaztam, Poroszország az, a hol a nevelés a tökéletesedésnek legnagyobb fokán áll. Kívánatos volna, hogy többen honfitársaink közül, kivált a kik tanítók és nevelők kívánkoznak lenni, nemcsak futólag tekintenék meg a poroszországi nevelő intézeteket, hanem tettelesen is a tanítás módjának kifürkészésében hosszabb ideig részt vennének. Az

ilyenektől lehetne aztán tökéletes tudósítást várni. Ezt szándékoztam elérni, mit azonban az idő rövidsége sem engedett utólérnem. Ezen tekintetből tehát meg fog engedni a Nemzeti intézet ha kívánságának mindenben tehetségem szerint meg nem felelhettem.“

„Kötelességemnek tartom végre háladatos szóval megemlítani, hogy kivált Boroszlóban a legnagyobbtól a legkisebbig beirhatlan szívességet tapasztaltam. El nem hallgathatom a boroszlói természetvizsgálók összejövételén jelen volt, a világ leghiresebb természet vizsgálója T. bels. titk. tan. és minister b. Humboldt Sándort a sziléziai tart. fő-elöljűjét; Mereket ugyanannak hadi főköormányzóját, Litlen ő exc. Boroszló város főköormányzóját; Schrank generált a policia előlűljűjét. B. Kloch, Vendt Ottó és Müller professor urakat.“ stb. stb.

4. A gyapjuiparra, gyapjumosásra nézve: (126. l.)

Meg kell említenünk, hogy annak miszerint a magyar gyapju nem szerepelhet kellően a világpiacon, fő oka a tökéletlen mosás és bojtortánytól stb. meg nem tisztítás . . . Bámulatos mennyiségű idegen részeket tartalmaz a már megmosott gyapju is, mint ezt dr. Krocke kisérletei bizonyítják.

Ezen kisérletek szerint 100 rész nyers gyapju tartalmazott:

	15 sz. kosról	118 sz. kosról	2 sz. kosról	3 éves anyáról erőteljes gyapju	3 éves anyáról gyenge gyapju	3 éves anyáról közép minőségű gyapju
1 földet s piszkot,	0,96	1,20	0,80	14,00	18,00	15,00
2 nedvességet,	12,00	12,00	12,00	12,00	12,00	12,00
3 izzadságot,	49,41	33,80	50,00	34,32	38,24	36,12
4 zsirt	9,30	24,45	16,25	11,76	9,02	10,50
5 tiszta gyapju szál.	28,33	28,55	20,95	27,92	22,74	26,38
	100	100	100	100	100	100

Ugyanazon gyapjak az élő állaton megmosva következő eredményt mutattak:

1 nedvesség	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00
2 zsirt	23,23	43,63	42,00	27,86	26,70	28,20
3 tiszta gyapjuszál	70,17	50,37	52,00	66,14	67,30	65,80

Azon 3—4 százezer mázsányi gyapjunak tehát mit szomszédaink szoktak megvenni 30, 50 százaléknyi súlyát s így ugyanannyi százalék fuvardiját megnyerhetjük, s az ily módon nyert zsrneműeket jövedelmezőleg felhasználhatjuk a mesterséges mosás által, mint ezt Schmidtman H. ur a G. L. 1866. augusztusi számaiban előadja.

Az újabb zsirtalanító gép naponta 200 mázsa gyapjut tisztít meg; az eredmény vagy nyeresemény 3—25 százalék tiszta állatszír és 5—8 százalék szénsavas kali, a gyapju természete szerint... Ily műtétel gyárilag tüzése külföldön igen haszonhajtónak bizonyult be s ennélfogva ha Sch. H. ur: Tervezete, egy, a gyapju gyári mosatása céljából Pesten alakulandó részvénytársulatnak — sikerülni fogna: birtokosainkra, a kereskedelemre s ezen gyárvállalatra egyenlően hasznos leendene.

5. Közművelődésünk tényezésére nézve: mily szerepet vittek honleányaink? De viszout: mily kevés azok száma kiket a szó teljes értelmében így nevezhetünk? mily sok balítélet, menyi téveszme s nemzetellenes vágy találkozik még a műveltebb rétegekben is? és mily csekély mérvű a közműveltség a nép alsóbb osztályánál? Ezekre nézve Schwarz Gyula: „Közoktatási reform“ című még nagyrészből sajtó alatt levő művében egy érdekes cikk így szól: „Ha valaha nemzet közművelődésében jótékony szerepet vittek a nők: úgy tagadhatlanul mi magyarok vagyunk azok, kiknek legújabb közművelődési történetéből leginkább kiérzik, hogy mennyire elősegítette irodalmi s köztudományos viselt dolgainkat már is a nők részvéte, s hogy tőlök ez ügyben a haza még mily sokat remél. Nem vehetek magamnak ez alkalommal időt, méltólag hálás szavakban árasztani el nemzeti közművelődésünk köszönetét azon neves honleányok iránt, kik Kisfaludy Sándor és Kármán kora óta, úgy szólván finomabb mozgatóivá lőnek minden nyilvános tüntetésnek az árva magyar irodalom zsenge öröklődései mellett, közepette egymásután a táblabíróvilág örökmámoros, tétlen, szóváltásos, dereses, pandur bíróságos, dinomdánomos, zöldasztalos lakomáinak, a negyvennyole magasztos népünnepeinek, negyvenkilenc diadalmas ágyumorájának, az oktoberi napok halálhörgéseinek, az ötvenes évek petyhüdt léhaságának, az újraéledező

alkotmányosság örömjajának, a provisorium inségeinek, le egész a mai napig : annyit azonban megvár tőlem ezen fejezet, sőt ezen egész mű legáltalánosabb körvonalainak természete, hogy ne feledjem ki, midőn a magyar társadalmi néprétegek közművelődési viszonylagait elemezem, azon mozzanatokat sem, melyeket kifejtetni nálunk a magyar nők lennének egyedül képesek, s melyeket kell, hogy a magyar nemzeti közművelődési reform erkölcsi, közgazdászati és társadalmi alapjának ugyanesak a magyar nők adjanak minél előbb rendelkezésére. A magyar nők pártolják az irodalmat, melegebb kitartással, és titzetesebb hazaszeretettel mint a hogy ezt a nők teszik bárhol másutt; ők vesznek gyémánt tollakat és ékes írószekevényeket legnagyobb költőinknek; ők huzzák magukkal a tudományos akadémia tunepélyességeire a megrögzött tudománygyűlölő arszlánkodó agglégényeket és tudománygyűlölő táblalirákat; ők akasztják föl p ó r s z á r m a z á s u í r ó n k a r e k é p e i t oly termek falaira, melyekre különben más mint nyolcösű főürét akasztani csupa kegyeletből a családtrözfája iránt még férficsaládtag nem merte, s ők fizetnek az első elismerés szelid mosolyával azon ifju tehetségeknak, kiket ritka jeles verseik vagy ritka jeles beszélycik megírása után is : éhezni hagynak a kiadók ; az előszobában, órákig hagynak a szolgák között a „hagyományos“ urak ; így a kérelmező kofakkal, jelentésttevő gypmesterekkel az öregebb, fiatalabb tisztviselők, s homályban hagyják tulajdon társaik az öregebb, fiatalabb írók. Sőt a nők tartották fönn nálunk egész mostanig öszves nem-politikai és nem-szaktudományos lapjainkat; nők tartják fönn még most is öszves regény-, beszély-, képes naptár- és verselő irodalmunkat. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mennyire van elterjedve az egyes rétegekben ez épületes közművelődési szellem a magyarországinők millióinak rétegenkénti számarányaihoz képest: azon fogunk elijedni, hogy minde családikörök száma, melyekben emelkedettebb lelkű honleányok a nemzeti közművelődés tengéletét jótékony pártfogolásukkal szitják, alig rug többre tizezernél. Evvel azután egyuttal az is megvan mondvá, hogy tizezer családi körön kívül nemzeti közművelődésünk a magyar nők jelen eszmekörére, izlésére, hatáskörére sem közvetlenül, sem

közvetve nem támaszkodhatik ; a mi pedig eléggé elszomorító, ha meggondoljuk, hogy e tizezer családi körön kívül esnek az egész földműves osztály; az egész vagyonosabb, azaz németajku polgárság; a magyarajku iparos osztálynak talán kilencvenszázad része, a kisbirtokos nemességek tán négyötöd része, a nagybirtokos köznemességnek talán kilenc tized része, a magyarországi mágnás néprétegnek talán kilencvenkilenc századrésze. És a legnagyobb baj nem az, hogy mind e különböző néprétegbeli roppant női tömegek nem olvasnak magyar könyvet, magyar lapot hazaszeretetteljes érdeklőséggel, vagy talán soha nem is látnak : hanem az, hogy mind e különböző néprétegbeli roppant női tömegek, a nemzeti közmívelődés mélyebb korszerű érdekeire nézve nem csak közömbösök, de — természetesen öntudatlanul — legnagyobb részt ellenségesek is. E százezerre, millióra menő nők tömege mennyi akadálya a közmívelődési öröknek a maga nemzetellenes mederbe terelt hiúságával, rang-, fény-, kincs- és durva élvágyó anyagiságával; vagy legtöbbször legalább a maga idegen vagy semmi műveltségű hazátlan családiasságával : oka mind e vizátságoknak a legszörnyesebbnél az alig emberi tengélet poros piszkos zsirjának hályoga által okozott vakság; a polgárságnál merő neveltelenség; a középosztálynál sokszor merő jóra való restség párosulva vétkes nepotizmussal; a főúri néprétegnél többször neveletlen gőg. E mozzanatok tanulmányozása után megértheti talán a legszárzabb társadalmi buvár is e nézetünk alaposságát, melyet lehető legtisztábban és legvilágosabban im most az egyszer nem az akademiák, hanem a bivouacok nyelvezetén fejezhetni ki. A magyar társadalomban nő — így kell szólnunk — a nemzeti közmívelődés érdekeinek nézponjtjából csak két féle van : — olyan, ki még a legkevésbé megnyerő külsejű szekerészhadnagyot is — mihelyt báró — többrebecsüli a nemzet legelső harmincöt éves irójánál, és ezek tartoznak az ellenkezőt lehetne elmondani. Azaz előretörésként tán egyetlen egy nemzet lányainál sem oly belterjes, mint a magyarnőknél, csakhogy még mindig vajmi kevés a milliók között azon hölgyeink

száma, kiknél ezen előtetörekvés más célokat vallana magáénak mint a hiu báltermi és utcai szereplés céljait, és más utakat e célokhoz, mint a vagyonfitogtatás, családfitogtatás, divatosdiság, fényüzés és rangvágy utait. Műveltség, házias ügyesség, nőies erkölcs vajmi kevés alsóbb családi körben képezik nálunk a női emelkedési vágy vagy visszavonult boldogság kiszemelt eszközeit: a rangvágy nyomul igen sokszor előtérbe; százas politikai viszonyainkhoz képest, nem csoda, ha mindenre fordítja nálunk a nő figyelmét, csak nem az alapos, nemzeti közművelődésre. Innét van azután, hogy lányaink mindig inkább mennek nőül a legutolsó községhatósági díjnokhoz mint a legműveltebb, legtehetségesebb elemi tanítóhoz, — és miért másért? Csak azon okból, mert a városi vagy megyei hajdu a legutolsó díjnokot is hivatalosan megsüvegei, az elemi tanító előtt pedig, nálunk, ha még oly hatalmas tehetségekkel rendelkezik is, más mint iskolamester egész életében sem válhatik, süveget emelni még a város, vagy megyei hajdu sem szokott. Másrésztől, szintén innét van, hogy tanulni, a nemzeti közművelődés szolgálatába állani nálunk még a legelszegényedettebb, legcsekélyebb nepotismusu, jóllehet tán legtehetségesebb rangos egyén sem tartja szükségesnek: csak kezét kellvén kinyújtania, hogy Árpád hazájában, még az ismeretlen, de rangos jövevénynek is a legvagyonosabb, legelőbb parthiek rögtön egész készséggel ajánlkozzanak. A vagyonos köznemesség lányainak nagyrésze grófot, bárót várt, vár jelenleg szintugy mint negyvennyolc előtt; a kis birtokos nemességé alispánt, vagy alispánfiut; és még a városi burgert is oda hangolta 1861. óta a közérzület, hogy (ő, ki pedig ugy ragaszkodott azelőtt saját műhelykötényes kasztjához, mint félig kiszakasztott kagyló a maga házához) még ő is sokszor szerencsésnek érzi magát, hogy ha husz — harmincezer forintos leányát egy tökéletesen tönkrejutott, minden keresetág- és foglalkozás nélküli agarász nemes urfinak mindkét kézzel oda adhatja. De bezzeg, nem adja oda a „lateiner“-nek, még ha nemes ember is, és vajmi tanulságos, mert közművelődési és társadalmi viszonyainkat fölöttébb jellemző, hogy ugyanazon vagyontalan nemes ifjut, kit mint pusztá járda-

taposó naplopót, lehetőleges jószándoku kiaknázhataa rem ényében csorduló szivvel fogadna vejének egy némely vagyonos köznemes, és igenigen sok burger : mint író, tanítót, sőt tanárt egész fölkevert epével utasítana vissza. Egyetlenegy társadalmi néprétegnél sem kellend nemzeti közművelődésünknek még oly nagy hódításokat tennie, oly nagy átalakításokat keresztülvinnie mint a hazai nőnemnél. Mit is lehetne várnunk mást a legközelebbi jövőtől, midőn tanköteles koru nőgyermekünk közül 40% nem jár tanodába; midőn a 20 éves hazai menyasszonyok közül 85% nem tudja nevét leírni; s midőn 1200 községünkben van csak iskola vegyesen fiuk leány és csak 300 községünkben tisztán leányok számára 17,000 község közül! Valóban nálunk lehetne elmondani egész tevélegességgel, a mit Jules Simon Franciaországban mondott; hogy tudniillik „a nők közoktatásán nincs mi javítanunk, mert hisz azt még előbb meg kell teremtenünk.“ Az okok melyek jelenleg a magyarországi nők viszonyát a nemzeti közművelődés szolgálatában álló férfiakhoz (és a nemzeti közművelődés érdekeire nézve még szükségelt sok százezer férfihoz) oly lehangolóvá teszik, mindenestre kölesönösek; ánde: Nyissák meg Önök a szabadverseny: a társadalmi emelkedésben, a nemzeti közművelődésünk fejlesztésében fáradozó férfikészültségeknak, tehetségeknak: és a nemesebb, tehetősebb magyar női tőke, küldetésének egész átérzésével fog merni hozzájuk füződni. Helyezzék Önök kilátásba a női nemes előretörés gyámolítását; és nemzeti közművelődésünk férfierejének tehetősebb, előkelőbb zöme, sőt a közművelődésünknek még csak ezentul megnyerendő hazai férfiak is, nem akadályt, hanem keresett támaszt fognak találni a nemzeties női műveltségben.“

Emelkedett szellemü honleányaink ezen kezdeményezése, kétségkívül üdvösen hatna ki társadalmi, politikai, közgazdászati sőt közérkölesiségi viszonyainkra is, mert sokkal több tér nyílanék a férfi tehetségeknak közjavunk szerinti érvényesítésére és boldogabbak leendenének mindazon családanyák kik most a convenience házasság áldozatai. Azonban arra hogy anyagi áldozatokat hozzanak boldogságukért, vagy megértsék, hogy tulajdonkép ők nyernek legtöbbet még akkor is ha a férj egy nemes, becsületes, igyekező jellemem kívül „mit sem hozott a házhoz“ — nyernek, ha

különben valamely igen is rangos, de épen oly bőköltő egyéniséggel léptek volna örök szövetségbe : szintén csak a növelés gyökeres reformja s a balítéletek gyökeres kiirtása és az aristocrat szellemnek saját medrébe (a főbb körökre) szorítása által vezényelhetjük őket.

6) A szegénység statistikájára nézve: „Nagy tudomány egy ország szegényeinek állapotát, közviszonyait kifürkészni s oda vezényelni, hogy többé ne legyen „koldus“. Nekünk e tudományhoz nincsenek adataink, nincs statistikánk“ — mondja a 193-ik lap. Ez azonban nem azt teszi, hogy u. n. szegényeink vagy koldusaink számát ne tudnánk.

„Egész Európában 9.182,900-ra becsülik a szegények számát, és így minden 31-ik európai ember nélküli életének biztos föltételét. Ezen óriási contingensből jut : Britaniára 1.328,800; Franciaországra 1.274,000; az osztrák császárságra — hozzávetőleg — 646,000; a magyar királyságra 364,000; tehát az egész monarchiára 1.010,000, mely számból 316,200 nem részesül nyilvános gyámolításban; Belgiumra 637,000; Svajcra 13,100; tehát Belgiumban 8, Svajcban 20, Britanniában 22, Franciaországban 29, az osztrák császárságban 34, a magyar királyságban 40 lakosra számítható egy-egy szegény. A szegények közül Britanniában 294,000, Franciaországban 221,000, az osztrák császárságban 161,180, a magyar királyságban — körülbelől — 90,820, Belgiumban 88,000, Svajcban 18,000 egyén, támaszkodik a koldusbotra, tehát Belgiumban 54, Britanniában 117, az osztrák császárságban 137, Svajcban 141, hazánkban 162, Frankföldön 163 egyénre vehető fel egyegy koldus. — Hogy a kincses Albion és a pénzes Belgium mind a szegények mind pedig különösen a koldusok számát illetőleg oly kedvezőtlen arányt mutat — ennek oka részint az, hogy ott a szegénységi mérleg igen érzékeny, részint — hogy sokan csupán némely közteher alóli mentesség végett csusznak be a szegények névsorába; de ezt figyelembe véve is, látjuk, hogy a népgazdászati netovábbja nem keresendő egyedül a gyárak kéményerdőjében. Az említett államokban fogy a szegények száma, kivéven az ausztriai monarchiát, mely 1848 óta tetemesen gazdagodott — szegényekben; míg ugyanis az osztrák császárságban 1830—1848 közt minden 200-ik, azalatt a fentebbi

kimutatás szerint 1848—1866 közt már minden 137-ik alattvaló — koldus; hazánkban is nőtt az ügyefogyottak tömege 1848 óta, de régiebb adatok hiányában számokra nem hivatkozhatunk.“

„A testi vagy lelki szenvedések sok embert kárhóztatnak tétlenségre és inségre.“

„Az ausztriai monarchiában 25,600 siketnémát, 29,000 vakot, 35,500 lelkibeteget, 18,000 cretiut tehát a bizonyára nem kimerítő felvétel szerint is 108,100 oly egyént számitanak ki — csekély kivétellel — a szegények és koldusok tanyáját népesíti,“ mondja Dr. Vécsey Tamás egyik értekezésében.

Távol attól, hogy ezen számokat tulzottaknak tartanánk ismét hivatkozunk ama állításunkra, hogy nálunk nagyon sok szegény van „nem csak a néposztályban“ — s így szegényeink száma sokkal több mint az itt elősorolt óriási számok, annyivalinkább, mert a szegénység sok tekintetben relativ fogalom lévén a vagyonban igen szegény, de rangban és ősei hirében gazdag családok méltán a legszegényebbek közzé sorozandók. . . De végre is szegény mindaz ki saját élelmét, saját igényeit saját vagyona és szorgalma jövedelmeiből fedezni nem képes. És tulajdonképen csak az a valódi statistica, mely ezer meg ezer osztályokban végre minden egyes családra vagy polgárra nézve ki tudja mutatni : mit s mennyit bir vagy dolgozik? mit s mennyit termel keres és fogyaszt? s így mennyiben van javára vagy terhére embertársainak. . . . Ennek adatai azon statistikai adatok, melyek hiánya iránt panaszt emelünk, mert csak ilyen adatok nyomán képes a közigazgatás kifürkészni s oda vezényelni szegényeink állapotát és viszonyait hogy hazánkban többé ne legyen „koldus.“

7) Panaszt emeltünk hogy nincsenek szakiskoláink, hogy az irodalom nem osztotta meg kellően teendőit szakmunkákra, miszerint ezen hiányok miatt nem nyerhet kellő szakképzettséget a növendék és kellő tájékozást irodalmunk tömkelegében az olvasó. Ezen állításunk ellenében el kell ismernünk, hogy tanáraink mind catholikus, mind kivált a protestáns intézetekben, igyekeznek a régi vegyes beosztásokat vagy egybe olvasztásokat tisztázni : megkérdezik a főbb gymnasiumokba lépő növendékeket — ki minő életpályára érez hajlamot? vagy bir kilátással? És a mennyiben tőlök telik, vagyis a szabályok engedik meg kimélik az ifjuság

egy részit a nem épen nekik való tanulmányok begyakorlásától és szigorubbak a választott pályákhoz tartozókra nézve. Sőt például a budai kir. József műegyetemben már ki vannak jelölve a főbb életpályákhoz kellő ismeret halmazok: a mérnökök, a gépészek, a vegyészek, a kereskedők és mezőgazdák számára. A szép és hasznos ismeretek terjesztése pedig könnyítve van a magyar tudományos akadémia által elfogadott vagy közrebocsátott művekre nézve, mert ezek 6 fő osztályba vannak beosztva u. m. 1. a nyelv és széptudományok 2. a philosophia 3. a törvény tudomány 4. a történelem 5. a matematikai 6. a természeti tudományok.

Ezen tagadhatlan tények azonban, melyeket méltánylással kell elismernünk csak megerősítőkből többiben ismételt ohajainkat a tanulmányok, tudományok és olvasmányok szakosztályozására nézve (feltéve sőt szintén ohajtva, hogy azon gócpontok, melyekben több szaktudományok egyesülnek p. o. az ember szerkezetének, igényeinek, tehetségeinek ismeretére vonatkozólag, kellék szerint egyesítve is találkozzanak). Megerősítik azon meggyőződésünket, hogy közművelődésünk legfőbb akadálya a mindent egybevegyítő encyclopaedicus rendszer; és leghatalmasb elősegítője leend a szakoktatás és szakirodalom, vagyis minden irodalmi műnek, lapnak, vállalatnak határozottan egy vagy más választott szakhoz csatlakozása, és szakjához közvetkezeten vitele; mert hiszen ha ez így nem volna akkor nem működnének oly erélylyel oly buzgalommal jelesb tanáraink és tudósaink a szaknövelés és szaktudományosság behozatalára. És valljuk meg, hogy az mi eddig e téren történt még igen kevés ahhoz képest, minek történnie kell, hogy közművelődésünk gyorsan fejlődhessen; és még igen sok olyast kell egyegy növendéknek hallgatnia, tanulnia és begyakorolnia, mire neki szüksége nincs s mely végett a szükségesebbek szoríttatnak háttérbe. Még igen sokféle irodalmi munkát át kell az embernek olvasnia, hogy egy választott szakban előbb haladjon — és sokszor nem győzi kiválogatni az elme a különféle egybevegyített ismerethalmazokból a nekie legszükségesebbeket: sok időt és erőt sok pénzt s fáradságot kell elpazarolnia, hogy kevessebbre léphessen választott szakában; hirlapjaink pedig legkevesebbé törekednek a szakbaosztásra vagy sorakozásra — mert az olvasó közönség minden egyes lapból tudni akar minden

nevezetesebb ujdonságot, eseményt, hirt, felfedezést, tudományi, művészeti, szépirodalmi stb. ismeretet. . . . Ezért szükséges, hogy bizonyos elveket alapítsanak meg: a tanításra nézve az illető hatóságok; a tudományokra nézve a tudományos egyletek, írók és hírlapszerkesztők; az olvasásra nézve pedig önmaga az olvasó közönség, melynek izletét kívánatát nemcsak anyagi, de szellemi vagy erkölcsi szempontokból is mindig figyelembe kell venniök s tartaniok az íróknak.

8. A kiváltság nélküli bankok és hitelintézetek ügyében: e jelen munka bevégezésekor jelent meg Horn Ede jeles munkája: „La liberté des Banques“.... Ki a kiváltságok káros voltát s a kiváltság nélküli bankok célszerűségét nem akarná elismerni, vagy részletesebben akarná tanulmányozni; mint szintén elvileg akarna meggyőződni arra nézve, hogy a pénztöke értékét, hasznavehetőségét (t. i. azt: mennyi kamatot kérjen száztól a tőpénzes és mennyit igérjen a kölcsönvevő) egyszer mindenkorra és egyaránt mindenkire nézve igazságosan és törvényesen meghatározni lehetlen; vagy ki adatokkal s példákkal akarja bebizonyítva látni: mennyire korlátolja a célszerű pénzforgalmat a bankok kiváltságosítása; sőt netalán ily kiváltságok osztogatását politikai célszaktokból véli helyesnek? . . . olvassa meg jeles hazánkfia tesjedelmes könyvét — és meg fog győződni, hogy kellő mérvbeni rendes gyors forgalom csak a kiváltságnélküli bankok és hitelintézetek által eszközölhető; és pedig minél kisebb de több a bank, a pénzfolyam annál inkább kibát a termelés és ipar minden ágaira, minden rétegeire és az egyesek bukása (mi elkerülhetlen) soha nem oly veszélyes mint a nagy kiváltságos bankoké: mint ezt az északamerikai események igazolták. Skóthonban pedig a forgalomra nézve a kisbankok oly eredménynyel működnek a Franciaországi nagybankokhoz képest mikép azt bámulatosnak mondhatjuk.

Mennyi tőkét, munka vagy termelő erőt megköthet egy ese-

Jegyz. Skóthonban a szabadbankok 50 év alatt semmi veszélyt sem idéztek elő az államra nézve; és Skóthon 600 fiókbankja (tehát 84 □ kilom. és 5,100 lélekre egy bank) párvonalba állítva Franciaország bankjaival hol 10,000 □ kilom. és 700,000 lélekre esik egy bank, 5-szörte annyi pénzt forgat és hasznosít mint a francia bankok 13-szorta több lakossággal.

kélyebb összeg forgalmi hiánya és viszont mennyinek jószolgáltatot tehet, egy bank az egymáskezére dolgozásban? Erre nézve csak egy példát idézünk H. E. jeles munkájából. P. birtokosnak van 100,000 frtot érő birtoka, de nincs felszerelve, nem kamatozhat; Q iparosnak van egy ipar vállalata (tegyük fel műmalma), melybe 100,000 frtot fektetett, de a nyers anyagokat (gabonát) nem bírja bevásárolni tehát ez sem kamatozhat; X. tőkepénzesnek van 100,000 frt tőkepénze de ismeretsége nem levén (sem, bizalma egyes vállalkozókhoz) nem tudja hova tenni, tehát ő sem tudja felhasználni pénzét — mert nincs bank. Egy jól rendezett bank azonban elvállalja X. ur tőkét, és fizet érte illő kamatot; kiadja $\frac{1}{2}$ -ét P. $\frac{1}{2}$ -ét Q. urnak: amaz felszereli birtokát, emez megindítja gyártását s a forgásba jött pénz 300,000 frt tőkét indít kamatozásnak, előmozdítja a gazdaságot, ipart és kereskedelmet. . . . Ez a bankok igazi hivatása. És ha méltán várhatjuk, hogy az érepénz verése egykor a polgári jogok közzé fogjon tartozni, mint ezt a nevezett munka szerzője alaposan állítja; miért ne várhatnánk, hogy más vagyont képviselő jegyek kibocsátása is idetartozzék, vagy miért ne követelhetnénk, hogy a bankjegyek is osztozzanak a magánváltók kötelezettségeiben.

TARTALOM.

	lap
I. Egy pillantás Európa népeinek szellemfejlődési történelmére	1
II. Viszonyaink e történelem folyamában	12
III. Jelen viszonyaink : 1) Gazdasági szempontból	23
2) Ipar s közlekedési szempontból	25
3) Közművelődési szempontból	28
IV. Okok, melyek köz nemzeti kifejlődésünket gátolják : 1) Aristocrat szellem. Balítételek. Vámok.	31
2) Vallási viszonyok, meddőtudományok	40
3) Nemzetiségi viszonyok. Latin nyelv. Külbefolyások.	46
4) Politikai viszonyok	53
V. Elvek és intézmények, melyek köz nemzeti kifejlődésünket előmozdítanak :	—
1) Sérthetlen, korszerű alkotmány	57
2) Szabadoktatás és szakiskolák	63
3) Szabad társulás : sőt a köz nemzeti kifejlődést célzó társulatok közsegélyzése	71
a) Gazdasági egyletek és tanintézetek segélyzése	78
b) Iparegyletek es tanintézetek segélyzése	83
c) Szabadkereskedelem és konzulságok	89
4) Kiváltság nélküli bankok és hitelintézetek	92
VI. Elvek egy : kifejlődésünknek megfelelő pénzforgalom létrehozásához	99
VII. Méltányossági bírák	107
VIII. A közkifejlődésre legkedvezőbb iparágak :	—
a) Gyapot, len, kender : fonó, szövő, festő gyárak	112
b) Gyapjuipar	123
c) Gépek és eszközök gyártása	129
d) Vas és köszén ipar	134
e) Vegyszerek gyártása. Liszt, cukor, olaj, szesz stb. gyártás	142
f) Tudományi eszközök gyártása	152

	lap
IX. Gazdászati elvek és reformok, közgazdászati szempontokból :	159
a) A gazdasági arányokra nézve	170
b) A gépekre s eszközökre nézve	175
c) Az állat és növényfajok nemesítése	179
X. Segélyzőleg jótékony s munkaadó egyletek és intézetek életbe- léptetése	186
XI. A közkefejlődésünkre célzó versenyek élénkítése	195
XII. A tudomány és irodalom vezérszerepének elismerése és e sze- rint méltatása	205
XIII. Elvek : közművelésünk gyors eszközzéséhez	218
XIV. Egy szó a hon leányaihoz	228
Befejezés	237
Póttjegyzetek. 1. Nemzetiségi viszonyainkra nézve	246
2. A munkaadó egyletekre nézve	248
3. A népnövelés ügyében	249
4. A gyapjúmosásra nézve	252
5. Közművelődésünk tényezéjére	253
6. A szegénység statisticájára nézve	258
7. Szakiskolák és tudományok	259
8. A kiváltság nélküli bankok és hitelintézetek	261

Ár 2 ft

